

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı**

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DESTAN
DİLİ İNCELEMESİ; ÖRNEK METİN POLKEN'DEN DERLENEN
ÇEMBİL KAMALI ADLI ÖZBEK RİVAYETİ (131-172)**

**Mediha Sena ÖZCAN
(Yüksek Lisans Tezi)**

İstanbul - 2019

**T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı**

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DESTAN
DİLİ İNCELEMESİ; ÖRNEK METİN POLKEN'DEN DERLENEN
ÇEMBİL KAMALI ADLI ÖZBEK RİVAYETİ (131-172)**

**Mediha Sena ÖZCAN
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Danışman
Prof. Dr. Mesut ŞEN**

İstanbul - 2019

**Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir. © 2019**

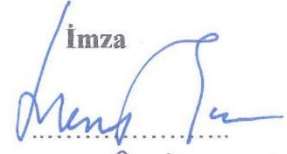
ONAY

Mediha Sena ÖZCAN tarafından hazırlanan “Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan Dili İncelemesi; Örnek Metin Polken'den Derlenen Çembil Kamalı Adlı Özbek Rivayeti (I31-I72)” konulu bu çalışma, 17 Haziran 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

TEZ DANIŞMANI Prof. Dr. Mesut ŞEN

JÜRİ ÜYESİ Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA

JÜRİ ÜYESİ Doç. Dr. Uğur GÜRSU

ÖZGEÇMİŞ

2011 Nuri Cingilloğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

2016 Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Ana Bilim Dalından mezun olma

2016 Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına giriş

2017 Mardin Ömerli Anadolu İmam Hatip Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Görev Yaptığı Kurum: Mardin Ömerli Anadolu İmam Hatip Lisesi

E-Posta : msenaozcan@gmail.com

ÖN SÖZ

Tarih boyunca her milletin kendine ait millî bir kültür oluşturma isteği, bu kültürün muhafaza edilip sonraki nesillere aktarılma çabasını da beraberinde getirmiştir. Toplumlar kendilerini millet hâline getiren kültür kaynaklarından eğer doğru bir şekilde beslenemezlerse ya tarih sahnesinden silinir ya da sömürgeleşir. Bu kültürel değerlerin başında hiç şüphesiz, dil ve edebiyat kavramları gelmektedir. Dil ve edebiyat, hem milletlerin manevi değerlerinin başında gelmekte hem de bu değerlerin taşıyıcılığı görevini üstlenmektedirler. Bu amacın gerçekleştirebilmeleri için yine millî kültür üzerine inşa edilen eğitim-öğretim faaliyetlerinden yararlanmaktadır.

Bireylerin davranışlarını etkileyerek onlarda istendik değişiklikler oluşturma süreci olarak tanımlanan eğitim, özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde edebî metinleri aracı olarak kullanmaktadır. Tarih ve kültürle derin bir bağa sahip olan bu edebî türler, öğrenimin kolaylaşmasını sağladıkları gibi dersleri zevkli hâle getirerek bilgilerin kalıcılığını artırır. Bu bağlamda özellikle Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına ve öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk topluluklarının bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte üzerinde en çok araştırma yapılan ve eğitim-öğretimdeki işlevi tartışılan destan türünün Türk dili ve edebiyatı derslerindeki önemi de gittikçe artmaktadır. Beslendikleri kaynakların tamamen millî olması destanların yaratıldığı toplumu derinden etkileme, değiştirme ve eğitme gibi özelliklere sahip olmasını sağlamıştır. Tarihte destan anlatıcısı olarak karşımıza çıkan şaman, kam ve bahşi ve ozanların günümüzde öğretmen kavramının yerini tutması milletlerin destan türünün eğitici işlevinin farkında olduklarını göstermektedir. Bu yüzden destanı, toplumların hayatında derin izler bırakan olayların ve kişilerin anlatıldığı uzun bir edebî tür olarak tanımlamak son derece yetersiz ve eksik kalmaktadır.

Destanların eğitim hayatındaki işlevini, Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısını ve millî kültürün aktarılmasındaki rolünü göstermek amacıyla 19. yüzyılda bilim insanlarının dikkatini çeken Köroğlu Destanı'nın Özbek varyantı olan Çämbil Qamäli örnek metin olarak seçilmiştir. Köroğlu, yıllar boyu eskimeden Türk sözlü kültürü

içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden Türk kültürünün bir bütün olarak algılanması ve benzer türlerin diğer Türk topluluklarında da yaratıldığını göstermek adına bu metnin seçildiğini söylemek gerekmektedir.

Araştırmaya konu olan Nurata destancılık mektebine mensup olan Polkân Şair rivayeti Çämbil Qamäli, Zübeyde Hüseyinova tarafından derlenmiştir. Bu çalışma, destanın 131-172 sayfalarını kapsamaktadır. Yetmiş bir sayfadan oluşan söz konusu destanın 101-131 sayfaları yine Prof. Dr. Mesut ŞEN'in danışmanlığını yaptığı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı öğrencilerden Selin Gözde TOPÇU tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Çalışma, giriş, ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynakça olmak üzere altı başlıktan oluşmaktadır.

İlk bölüm olan girişte, araştırmanın temel problemleri, amaçları ve katkı sağlayacağı alanlar üzerinde durulmuştur.

İlgili araştırmalar bölümünde dil, ana dil, eğitim, kültür gibi kavramların birbirleriyle olan ilişkisine ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanında yapılan bibliyografya çalışmalarına yer verilmiştir.

Yöntem bölümünde ise, literatür taraması modeli ve doküman analizi tekniklerinin önemi vurgulanmıştır.

Bulgular bölümünde, destan türü hakkında yapılan çeşitli tanımlar verildikten sonra destanların ortaya çıkış sürecinden kısaca bahsedilmiştir. Köroğlu'nun kimliği, Türk edebiyatındaki yeri ve varyantları üzerinde durulup incelemeye konu olan Çämbil Qamäli hakkında bilgiler verilmiştir. Eser hakkında belli başlı noktalara değinildikten sonra 131-172. sayfalarda geçen olaylar özetlenmiştir. Sonrasında eserde yer alan imla, ses ve şekil özellikleri metinden örneklerle tespit edilerek dil incelemesi yapılmıştır. Bu kısımda özellikle Muharrem ERGİN'in *Türk Dil Bilgisi*, Zeynep KORKMAZ'ın *Türkiye Türkçesi Grameri*, Mustafa Volkan COŞKUN'un *Özbek Türkçesi Grameri* ve Rıdvan ÖZTÜRK'ün *Özbekçe El Kitabı* isimli eserlerinden sıklıkla istifade edilmiştir. Eserin ilgili sayfalarının Latin harflerine aktarılmış hâline yer verilerek Kiril harfli

tıpkıbasımı da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bunların yanında eserin kelime hazinesi ve anlatım zenginliğini göstermek amacıyla metinde geçen bütün kelimelerin bulunduğu alfabetik açıklamalı dizin yapılmıştır. Bu kısımda kelimelerin yanı sıra, kelime grupları ve birleşik yapılar da bulunmaktadır. İfadelerin bağlam içinde kazandıkları anlamlar tespit edilmeye çalışılmış, farklı anlamlar taşıyan kelimeleri belirtmek üzere her biri farklı sıra numarası ile gösterilmiştir.

Sonuç kısmında destan türünün eğitimdeki işlevi, Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı ve millî kültürün aktarılmasındaki rolü hakkında çeşitli yargılara yer verilerek bu bağlamda yapılması gerekenler öneriler bölümünde açıklanmıştır.

Kaynakça bölümünde de çalışmada yararlanılan geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış araştırmalar bulunmaktadır.

Sadece akademik anlamda değil; aynı zamanda öğretmenlik konusunda da kendisini örnek aldığım, dil alanına yönelmemde tamamen etkisi olan, çalışma disiplini, anlayışı, gülyüzü ve farklı düşüncelere karşı hoşgörülü yapısıyla hiçbir zaman desteğini bizden esirgemeyen pek kıymetli tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Mesut ŞEN'e teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans dersleriyle tanıdığım, tez yazma konusunda kendisinden çok şey öğrendiğim ve bilgisi, nezaketi, alçakgönüllülüğüyle örnek teşkil eden çok değerli hocam Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALI'ye ve hazırlamış olduğu dizin programıyla araştırmamıza büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Ceval KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Sorduğum her soruya bıkmadan cevap veren ve hazırladıkları tezlerle çalışmama ışık tutan Yunus SAYINER'e ve Selin Gözde TOPÇU'ya, son olarak sadece bu zorlu süreçte değil hayatımın her anında yanımda olan ve beni her konuda yüreklendiren, asla pes etmememi sağlayan hayatımdaki iki çok önemli insana; ilk öğretmenim olan annem Meliha GÜRERGENE'ye ve can dostum Kübra KARACA'ya çok teşekkür ederim.

Mediha Sena ÖZCAN

Artuklu/Mardin, Mayıs 2019

ÖZET

“Şiirle Öğretim”, 1990’lı yıllardan itibaren sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde oldukça yararlanılan bir yöntem hâline gelmiştir. Bu yöntemde, edebî eserlerin eğitimdeki işlevi ve derslere olan katkısı ön plana çıkmıştır. Özellikle şiir ve şiir biçiminde oluşturulmuş türler, farklı çağrışımlara açık oluşu, kolay ezberlenişi ve akılda kalıcılığı ile bilgilerin aktarılmasında daha çok tercih edilmektedir. Bu türlerden bir tanesi de nazım-nesir karışık olsa da nazım bölümlerinin ağırlıklı olduğu destandır.

Türk dilinin 15-20. yüzyıllar arasında Orta Asya’da hâkim olduğu dönem olan Çağatay Türkçesi, yerini 1921’den itibaren Özbek Türkçesine bırakmıştır. Bu araştırmada, Özbek destan anlatıcısı ve halk şairi Mühämmädşul Cāmūrād Ođli Polkân’ın rivayeti, Mānsur Āfzālov’un Kiril alfabesiyle yazdığı ve Zubāydā Hūsāinovā ve Mühämmādnādir Sāidov’un baskıya hazırladığı, Kōrođlu kollarından biri olan Çāmbil Kāmāli adlı destanın 131-172 sayfaları incelenmiştir.

Bu çalışma, giriş ve kaynakçayla birlikte ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. En önemli kısım, bulgular bölümüdür. Bu bölümde; destan, Türk edebiyatında destan, Kōrođlu Destanı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Araştırmaya konu olan Çāmbil Kāmāli Destanı’ndan bahsedilerek çalışmaya konu olan sayfaların özeti yapılmıştır. Dil incelemesi başlığı altında metinden örnekler verilerek ses ve şekil özellikleri gösterilmiştir. Eserin, Latin harflerine aktarımı sağlanarak açıklanmalı dizini oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde ise, destan ve destan dili kavramlarının Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı ve millî kültürün aktarılmasındaki rolü hakkında çeşitli tespitlerde bulunulmuştur.

Kōrođlu Destanı’nın bir kolu olan ve karışık saha dil özellikleri gösteren Çāmbil Kāmāli, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına sağlayacağı katkılar sebebiyle önemli bir destandır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Kōrođlu, Çāmbil Kāmāli Destanı, Özbek Türkçesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Millî Kültür

ABSTRACT

“Teaching with poetry” has become a method which has been used in teaching the concepts in social sciences since 1990s. In this method, the function of the literary works in education and its contribution to the lessons came to the fore. Genres that are formed especially in the form of poetry are more preferred while transferring information because this genre is open to different connotations and easy memorization. One of these genres-even if the poetry-prose is mixed with the prose- is the epic.

Chagatay language which was the name of the period between 15th-20th centuries in which Turkish language was used in Central Asia has started to be replaced by Uzbek. In this study, 131-172 pages of the epic called *Çämbil Qamäli*, narrated by Uzbek epic narrator and folk poet Mühämmädqul Cämuräd Oğli Polkän, written by Mänsur Äfzälov using Cyrillic alphabet, prepared to be printed by Mühämmädnädir Säidov and Zubäydä Hüsäinovä have been examined.

This study consists of six chapters including related studies and literature, methods, findings and results with the introduction and bibliography parts. The most important part is the findings section. In this chapter, information has been given on epic, epic in Turkish literature, Epic of Koroghli and its variants. A summary of the related pages of *Çämbil Qamäli* Epic, which is the subject of this research was made. Within the scope of language analysis, the characteristics of sound and morphology have been emphasized by giving examples from the text. Annotated index was created by transferring the letters from the original text to Latin letters and using the transcription alphabet. In the conclusion part, various findings have been made about the contribution of the concepts of epic and language of epic to Turkish language and literature courses and their role in the transfer of national culture.

Çämbil amäli which is a narrative of Koroghli Epic and shows mixed field characteristics, is an important epic due to its contribution to the field of Turkish Language and Literature Education.

Key words: Epic, Koroghli, The Epic of Çämbil amäli, Uzbek Turkish, Turkish Language and Literature Education, National Culture

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ÖZGEÇMİŞ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xx
KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ.....	xxi
BÖLÜM I: GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	3
1.4. Sınırlılıklar	4
1.5. Sayıtlar	4
1.6. Tanımlar	4
1.6.1. Dil	4
1.6.2. Şive	5
1.6.3. Edebiyat	5
1.6.4. Destan	5

1.6.5. Eğitim	5
1.6.6. Öğretim.....	5
1.6.7. Öğretmen	5
1.6.8. Örgün Eğitim	6
1.6.9. Kültür.....	6
1.6.10. Şaman	6
1.6.11. Kam	6
1.6.12. Baksı/Bahşi.....	6
1.6.13. Ozan.....	6
BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	7
2.1. Dil, Ana Dil ve Edebiyat Eğitimi, Kültür İlişkisi.....	7
2.2. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle İlgili Bazı Bibliyografya Çalışmaları	10
BÖLÜM III: YÖNTEM	13
3.1.Araştırmanın Modeli	13
3.2. Evren ve Örneklem	13
3.3. Veri Toplama Araçları	13
3.4. Verilerin Toplanması	13
3.5. Verilerin Çözümlemesi	14
BÖLÜM IV: BULGULAR.....	15
4.1. Destan.....	15

4.1.1. Destanın Tanımı ve Ortaya Çıkış Süreci	15
4.1.2. Türk Edebiyatında Destan ve Köroğlu'nun Yeri.....	16
4.1.2.1. İşledikleri Konulara Göre Destanlar	17
4.1.2.2. Coğrafi, Tarihî ve Kavmî Dairelere Göre Destanlar.....	18
4.1.3. Köroğlu Destanı, Derleme Çalışmaları ve Varyantlar	19
4.1.4. Köroğlu Destanının Özbek Rivayetleri ve Çämbil Kamäli	21
4.1.5. Destanın 131-172 Sayfalarının Özeti	23
4.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan ve Destan Dili	27
4.2. Dil İncelemesi.....	34
4.2.1. Yazılış (İmla) Özellikleri.....	34
4.2.1.1.1. <i>a ünlüsünün yazılışı</i>	34
4.2.1.1.2. <i>e ünlüsünün yazılışı</i>	35
4.2.1.1.3. <i>ı, i ünlülerinin yazılışı</i>	35
4.2.1.1.4. <i>u, ü ünlülerinin yazılışı</i>	35
4.2.1.1.5. <i>o, ö ünlülerinin yazılışı</i>	36
4.2.1.2.1. <i>k ünsüzünün yazılışı</i>	37
4.2.1.2.2. <i>g ünsüzünün yazılışı</i>	37
4.2.1.2.3. <i>h ünsüzünün yazılışı</i>	37
4.2.1.2.4. <i>' kesme işaretinin yazılışı</i>	37
4.2.1.3. Bazı Ek ve Şekillerin Yazılışı.....	37

4.2.2. Ses Bilgisi.....	38
4.2.2.1. Ünlüler	38
4.2.2.1.1. Ünlü Değişmeleri	39
4.2.2.1.1.1. e > é değişmesi	39
4.2.2.1.1.3. e > ü değişmesi	40
4.2.2.1.2. Ünlü Uyumları	41
4.2.2.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	41
4.2.2.1.2.2. Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu	43
4.2.2.1.3. Ünlü Düşmesi.....	46
4.2.2.1.4. Ünlü Türemesi.....	46
4.2.2.1.5. Ünlü Birleşmesi.....	47
4.2.2.2. Ünsüzler	47
4.2.2.2.1. Ünsüz Değişmeleri	47
4.2.2.2.1.1. b > p değişmesi.....	47
4.2.2.2.1.2. b > m değişmesi.....	48
4.2.2.2.1.3. b > v değişmesi	48
4.2.2.2.1.4. t > d değişmeleri.....	49
4.2.2.2.1.5. k > g ve k̇ > ğ değişmesi.....	50
4.2.2.2.1.6. g > k ve ğ > k̇ değişmesi.....	50
4.2.2.2.1.7. ğ/g > v değişmesi.....	50

4.2.2.2.1.8. <i>ğ/g > y</i> değişmesi.....	51
4.2.2.2.1.9. <i>d > y</i> değişmesi.....	51
4.2.2.2.1.10. <i>z > s</i> değişmesi.....	51
4.2.2.2.1.11. <i>m > n</i> değişmesi.....	52
4.2.2.2.2. Ünsüz Düşmesi.....	52
4.2.2.2.2.1. <i>r</i> düşmesi.....	52
4.2.2.2.2.2. <i>l</i> düşmesi	52
4.2.2.2.2.3. <i>g/ğ</i> düşmesi	52
4.2.2.2.2.4. <i>h</i> düşmesi	52
4.2.2.2.3. Ünsüz Türemesi	53
4.2.2.2.3.1. <i>y</i> türemesi.....	53
4.2.2.2.3.2. <i>d</i> türemesi	53
4.2.2.2.3.3. <i>h</i> türemesi	53
4.2.2.2.4. Ünsüz ikizleşmesi.....	53
4.2.2.2.5. Tekleşme	53
4.2.2.2.6. Ünsüz Yumuşaması.....	54
4.2.2.2.7. Ünsüz Benzeşmesi	54
4.2.2.2.8. Metatez (Göçüşme)	55
4.2.2.2.9. Hece Düşmesi (Haploloji).....	55
4.2.3. Şekil Bilgisi	55

4.2.3.1. İsim (Ad).....	55
4.2.3.1.1. Çokluk Eki	56
4.2.3.1.2. İyelik Ekleri	56
4.2.3.1.3. İsimlerde Tamlama.....	57
4.2.3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlamaları	58
4.2.3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlamaları	58
4.2.2.1.3.3. Zincirleme İsim Tamlamaları	58
4.2.3.1.4 İsim Hâl Ekleri	58
4.2.3.1.4.1. Yalın (Nominatif) Hâl	59
4.2.3.1.4.2. İlgi (Genitif) Hâli.....	59
4.2.3.1.4.3. Yönelme (Datif) Hâli	59
4.2.3.1.4.4. Yükleme (Akkuzatif) Hâli	59
4.2.3.1.4.5. Bulunma (Lokatif) Hâli.....	60
4.2.3.1.4.6. Uzaklaşma (Ablatif) Hâli.....	60
4.2.3.1.4.7. Eşitlik (Ekvatif) Ekleri:	60
4.2.3.1.4.8. Yön (Direktif) Ekleri:.....	61
4.2.3.1.4.9. Vasıta (İnstrumental) Hâli Ekleri	61
4.2.3.1.4.10. Sınırlama Hâli Ekleri:	61
4.2.3.1.5. Aitlik Eki +ki/+gi	61
4.2.3.1.6. Soru Ekleri +mi	62

4.2.3.1.7. Sayı İsimleri	62
4.2.3.1.8. İsim Yapım Ekleri	62
4.2.3.1.8.1. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	62
4.2.3.1.8.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	65
4.2.3.1.9. İsimlerde Bildirme	66
4.2.3.1.9.1. İsimlerde Şimdiki Zaman.....	66
4.2.3.1.9.2. İsimlerde Görülen Geçmiş Zaman.....	67
4.2.3.1.9.3. İsimlerde Duyulan Geçmiş Zaman	67
4.2.3.1.9.4. İsimlerde Şart	67
4.2.3.2. Sıfat.....	67
4.2.3.2.1. Niteleme Sıfatları	68
4.2.3.2.2. Belirtme Sıfatları	68
4.2.3.2.2.1. İşaret Sıfatları.....	68
4.2.3.2.2.2. Sayı Sıfatları	68
4.2.3.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	69
4.2.3.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	69
4.2.3.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	69
4.2.3.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları.....	69
4.2.3.2.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları	70
4.2.3.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları.....	70

4.2.3.2.2.4. Soru Sıfatları	70
4.2.3.3. Zarflar	70
4.2.3.3.1. Durum Zarfları	70
4.2.3.3.2. Zaman Zarfları	71
4.2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları	72
4.2.3.3.4. Yer-Yön Zarfları	72
4.2.3.3.5. Soru Zarfları.....	72
4.2.3.4. Zamir.....	72
4.2.3.4.1. Şahıs Zamirleri.....	72
4.2.3.4.2. Dönüştürme Zamiri	73
4.2.3.4.3. İşaret Zamirleri	74
4.2.3.4.4. Belirsizlik Zamirleri	74
4.2.3.4.5. Soru Zamirleri.....	74
4.2.3.5. Edat	74
4.2.3.5.1. Son Çekim Edatları	75
4.2.3.5.1.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları.....	75
4.2.3.5.1.2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları.....	75
4.2.3.5.2. Bağlama Edatları.....	76
4.2.3.5.2.1. Sıralama Edatları	76
4.2.3.5.2.2. Denkleştirme Edatları	76

4.2.3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları.....	76
4.2.3.5.3. Cümle Başı Edatları	76
4.2.3.5.4. Sona Gelen Edatlar.....	77
4.2.3.5.5. Ünlem Edatları	77
4.2.3.5.5.1. Duygu Edatları	77
4.2.3.5.5.2. Seslenme Edatları.....	77
4.2.3.5.5.3. Gösterme Edatları	77
4.2.3.5.5.4. Soru Edatları	77
4.2.3.5.5.5. Cevap Edatları.....	77
4.2.3.6. Fiil.....	77
4.2.3.6.1. Fiil Yapım Ekleri.....	78
4.2.3.6.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	78
4.2.3.6.1.2. Fiilden Fiil Yapma Eki	79
4.2.3.6.1.2.1. Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapma Ekleri	80
4.2.3.6.1.2.2. Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	80
4.2.3.6.2. Fiillerde Olumsuzluk.....	81
4.2.3.6.3. Fiil Çekimi	82
4.2.3.6.3.1. Şahıs Ekleri.....	82
4.2.3.6.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	82
4.2.3.6.3.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri.....	83
4.2.3.6.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.....	83

4.2.3.6.3.2. Fiil Kipleri	83
4.2.3.6.3.2.1. Bildirme Kipleri	84
4.2.3.6.3.2.1.1. Geniş Zaman	84
4.2.3.6.3.2.1.2. Şimdiki Zaman.....	84
4.2.3.6.3.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman	85
4.2.3.6.3.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	85
4.2.3.6.3.2.1.5. Gelecek Zaman.....	86
4.2.3.6.3.2.2. Tasarlama (Dilek) Kipleri	87
4.2.3.6.3.2.2.1. Emir Kipleri	87
4.2.3.6.3.2.2.2. Şart Kipi	88
4.2.3.6.3.2.2.3. İstek Kipi	89
4.2.3.6.3.2.2.4. Gereklilik Kipi.....	89
4.2.3.6.4. Cevherî Fiil ve Bildirme Ekleri.....	90
4.2.3.6.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri	90
4.2.3.6.6. Fiillerde Soru.....	91
4.2.3.6.7. Birleşik Fiiller	92
4.2.3.6.7.1. Yardımcı Fillerle Yapılan Birleşik Fiiller	92
4.2.3.6.7.2. Tasvir Fiilleri.....	93
4.2.3.6.7.2.1. Yeterlik (İktidar) Fiili.....	93
4.2.3.6.7.2.2. Tezlik Fiili	93
4.2.3.6.7.2.3. Süreklilik (Devamlılık) Fiili	94

4.2.3.6.7.2.4. Yaklaşma Fiili	94
4.2.4.7. Sıfat Fiiller (Partisipler).....	95
4.2.3.7.8. Zarf Fiiler (Gerundiumlar)	95
4.2.3.8.1. Asıl Zarf Fiil Ekleri	96
4.2.3.8.2. Zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler	96
4.3. Metin.....	97
4.4. Açıklamalı Dizin.....	167
4.5. Tıpkıbasım	260
BÖLÜM V: SONUÇ	302
5.1. Yargı ve Tartışmalar	302
5.2. Öneriler	304
BÖLÜM VI: KAYNAKÇA	307

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

а	a, ä
б	b
в	v
г	g
д	d
е	é, yé
ё	yâ, yā
ж	c
з	z
и	ı, i
й	y
к	k
л	l
м	m
н	n
о	â, ā, o
п	p
р	r
с	s
т	t
у	u, ü
ф	f
х	ḫ
ц	ts
ч	ç
ш	ş
ъ	‘
э	é
ю	yu, yü
я	ya, yä
ÿ	o, ö
қ	ḳ
ғ	ğ
ҳ	h

KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ

Ar.	: Arapça
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fars.	: Farsça
hzl.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırmız
mec.	: Mecaz, mecazen
Moğ.	: Moğolca
R.	: Rusça
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
YTA	: Yeni Türk Ansiklopedisi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğçerleri
+	: İsim tabanına gelen ekleri göstermek için kullanılır.
-	: Fiil tabanına gelen ekleri göstermek için kullanılır.
/	: Eklerdeki şekilleri gösterir. Dizinde sayfa numaraları ile satır numaralarını ayırmak için kullanılır.
<	: Kelimenin kaynağını gösterir.

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem

Bir toplumu millet yapan unsurların başında şüphesiz maddi ve manevi değerler gelmektedir. Bu değerlerin içinde önemli bir yer tutan dil ve edebiyat kavramları, kültürün hem yaratıcısı hem de taşıyıcısıdır. Nesilden nesile çeşitli kültür unsurlarının aktarımında birer köprü vazifesi görmekte olan bu değerler, aynı zamanda toplumlar için tarihî birer vesikadır. Milletlerin tarihî süreçleri içerisinde hangi dönemlerden geçtiğini, nasıl bir yol izlediğini, hangi uluslarla etkileşim içinde olduğunu ve toplum içinde derin sevinç ya da acı yaşatan sosyolojik olayları yüzyıllar sonrasına duyurabilecek güce sahiptir. Toplumların kültürleri, dil ve edebiyat kökleriyle millî özlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu gibi insanları ortak bir paydada buluşturup bir arada tutar. Bu ortak değerler, zamanla bir arada yaşayan insanlardan birer “millet” yaratır.

Millî kültürün inşası için vazgeçilmez öğelerden olan dil ve edebiyatın etkileri edebî eserler aracılığıyla günümüze kadar gözlemlenebilmiştir. Özellikle şiir, anlatım olanağının zenginliği sebebiyle toplumların en çok tercih ettiği tür olmuştur. Şiir, hayata bakış açısının dildeki ritim ve ahenk özelliklerinden yararlanarak estetik bir zevkle bulunduğu edebî türdür. Bireyler ninni, masal, bilmece, atasözü ve tekerleme gibi ürünler sayesinde daha çocukluk yıllarından itibaren şiir diliyle tanışmaktadırlar. Şiir dili hafızada uzun süre kalışı, ezberlenmesinin kolay oluşu ve insanları etkileyici anlatımı ile birçok kültür unsurunu bünyesinde toplayıp taşıyabilecek potansiyelindedir. Tüm bu özellikleriyle şiir ve şiir diliyle yaratılmış türler, değerlerin aktarılmasında eğitim-öğretim faaliyetlerinde sıkça kullanılmaktadır.

İlk ve ortaöğretim öğrencilerine sosyal bilimlerin öğretilmesinde yararlanılabilecek yöntemlerden biri de “şiirle öğretim”dir. Düz metne dayalı, uzun ifadelerden oluşan edebî ürünlerin anlaşılması zor olabilmektedir. Bu yüzden akılda kalması kolay, daha kısa ve anlatımı öz olan, estetiğin imkânlarından yararlanan şiir türünün tercih edilmesi çok doğaldır. Çoğunlukla nazım nesir karışık yaratılsalar da etkili bir şiir diline sahip olan edebî türlerden biri de destandır.

Destanlar, yaratıldıkları toplumların bütün dil özelliklerini bünyesinde taşır. Bir toplumun kelime hazinesi ve anlatım zenginliklerine ulaşılacak isteniyorsa mutlaka başvurulması gereken kaynakların başında destanlar gelmektedir. Çünkü destan dili, aynı zamanda toplumların bizzat kendilerinin yarattığı ve kendi benliklerini oluşturduğu bir dildir. Destanların sahip olduğu bu dil imkânlarıyla birçok bilgi ve değer, öğrencilere edebî zevk katarak aktarılabilir. Bu bağlamda destanların toplumları eğitici ve yönlendirici özellikleri olduğu unutulmamalıdır.

Destan türü ayrıca milletlerin kültürel özelliklerini, özellikle manevi değerlerini muhafaza edip sonraki nesillere aktarmada kullanılan türlerin başında gelmektedir. Toplumların yaşayış ve düşünüş biçimi, örf ve âdetleri, yaşadıkları siyasî ve sosyal olaylar destanların arka planını oluşturur. Kısaca destan, toplumların millî kültüründen beslenen ve yine bu millî kültüre katkı sağlayan edebî bir türdür. Bu bağlamda, Türk dili ve edebiyatı derslerinde destan türünün üzerinde özellikle durulması gerektiği düşünülmektedir. Hatta “Türk” kültürünün bir bütün olarak algılanabilmesi için farklı Türk toplumlarına ait destan örneklerine de derslerde yer verilmesine ihtiyaç vardır. Bu amaçla, çalışmada Özbek destanlarından Polkän rivayeti olan Çämbil Qamäli incelenecek olup eserin dil özellikleri üzerinde ayrıca durulacaktır. Destanın eğitim-öğretim faaliyetlerine, Türk dili ve edebiyatı derslerine ve millî kültürün aktarılmasına katkısı açıklanacaktır.

“Destan türünün eğitimdeki işlevleri nedir, incelenen metinden hareketle destan dilinin Türk dili ve edebiyatı derslerine katkıları nedir, milletlerin kültürlerinin aktarılmasında destan türünün rolü nedir, Özbek Türkleri ile Türkiye Türklerinin kültürleri karşılaştırıldığında dil açısından ne gibi farklar vardır?” vb. sorular, çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

İncelemeye konu alan Polkän rivayeti Çämbil Qamäli Destanı’ndan hareketle, toplumların kültürlerinin aktarılmasında destanların rolü, destan türünün eğitimdeki işlevi, incelenen metnin dilinin Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı, Türk dilinin

farklı şiveleri arasındaki dil benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilerek bu ilişkilerin gelecek nesillere kazandırılmasında öğretmenin rolünün açıklanması hedeflenmiştir.

Bu amaçla, farklı bir Türk toplumundan ve Türk dilinin farklı bir şivesinden örnek metin seçilmesine dikkat edilmiştir. Yukarıda verilen problemlere çözüm önerisi getireceği düşünülen Özbek destanlarından Çämbil Kamäli tercih edilmiştir. Bu tercih yapılırken Polkän Şair'in eğitimci kimliği ve destan anlatıcılığı göz önünde bulundurulmuştur. Özbekistan'da Bulungur, Harezmi, Nurata, Korgan, Şehr-i Sebz, Narpay, Şerâbâd, Kamay olmak üzere sekiz destancılık mektebi bulunmaktadır. Polkän Şair'in Nurata Mektebi'ne mensup olan ve destan anlatıcılığı ile birlikte toplumu yönlendiren bir eğitimci olduğu unutulmamalıdır.

1.3. Önem

Araştırmadan elde edilen bulguların,

- a. Sürekli güncellenen Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nın hazırlanmasına katkı sağlayacağı,
- b. MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun yıllık plan, ders kitabı ve kılavuz kitap hazırlama çalışmalarına ışık tutacağı,
- c. Hazırlanacak Özbekçe-Türkçe sözlükler ve Özbekçe Dil Bilgisi kitapları için başvurulabilecek bir kaynak olacağı,
- d. Türk kültürü ve şiveleri arasındaki bağın güçlenmesine yardımcı olacağı umulmaktadır.

Ayrıca bu çalışmanın, alanında yapılacak yeni araştırmalar için zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Çalışma;

- a. Konu açısından, Özbek destanlarından seçilen Polkän rivayeti olan Çämbil Qamäli Destanı'nın (131-172) dil incelemesi ile sınırlıdır.
- b. Zaman açısından, Sovyetler Birliği döneminde derlenen Çämbil Qamäli Destanı ile sınırlıdır.
- c. Örneklem açısından, kahramanlık temalı bir Özbek destanı ile sınırlıdır.

1.5. Sayıtlar

- a. İncelemeye konu olan destandaki dil özellikler ile Sovyetler döneminde derlenen çoğu destanın özellikleri benzer olduğu için, örneklem olarak seçilen metin evreni temsil edecek niteliktedir.
- b. Destanların kültürün taşıyıcısı olduğu, değerlerin aktarılmasında önemli rol üstlendiği, Türk eğitim tarihine katkı sağladığı, Türk dilinin şiveleri arasında benzerlik ve farklılıkları gösterdiği kabul edilmiştir.
- c. Araştırmaya konu olan eserin incelenmesinde objektif olunacağı söylenmiştir.
- d. Faydalanılan kaynakların geçerli ve güvenilir olduğu düşünülmektedir.

1.6. Tanımlar

1.6.1. Dil

İnsanlık tarihinin herhangi bir çağında belli bir topluluğun veya toplulukların içinde kamunun kullanılmasıyla evrim geçirerek saymaca değer kazanmış ve taşınabilir duruma gelmiş telâffuz edilen boğumlu seslerden meydana gelmiş bir anlatma ve anlaşma aracıdır (Dilaçar, 1968, s.3).

1.6.2. Şive

Bir dilin, bilinen tarihî seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir kavmin bir ayrı kabilelerinin birbirinden farklı konuşmalarıdır (Ergin, 2011, s.10).

1.6.3. Edebiyat

Duygu, düşünce ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatı, yazın (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.322).

1.6.4. Destan

İlkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanları maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan edebiyat eseri (Oğuz, 2004, s.5-7).

1.6.5. Eğitim

Kişiliğin gelişimine yardım eden ve onu temel alan bireyi yetişkin yaşamına hazırlayan, gerekli, bilgi, beceri, tutum ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreçtir (Tezcan, 1991, s.4).

1.6.6. Öğretim

Öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan örgün süreçlerin tümüdür (Küçükahmet, 2002, s.3).

1.6.7. Öğretmen

Devletin eğitim politikasını uygulamaya koyan, uygulama sonuçları ile bu politikayı etkileyen, eğitimde uzmanlık çalışmalarından yararlanan, aynı zamanda bu çalışmalara sorun sağlayan önemli kişidir (Varış, 1973, s.48).

1.6.8. Örgün Eğitim

Örgün eğitim, kişilerin yaşama atılmadan, diğer bir deyişle iş ve meslek kollarında çalışmaya başlamadan önce okul ya da okul niteliği taşıyan yerlerde genel ve özel bilgiler bakımından yetişmelerini sağlamak amacıyla belli yasalara göre düzenlenen eğitimidir (Demirel ve Kaya, 2012, s.11).

1.6.9. Kültür

Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü, hars. (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.726).

1.6.10. Şaman

Şamanizm inanışında ayinleri yöneten ve ruhlarla ilişki kurduğuna, bu yolla hastaları iyi ettiğine, işlerde istenilen sonuçları aldığına inanılan kimse, kam. (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.1153).

1.6.11. Kam

Şaman (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.613).

1.6.12. Baksı/Bahşi

Eski Türk inanç sisteminin “Kam” veya “şaman” adı verilen temsilcilerinin devam ettirdikleri özellikle Türkmen, Özbek ve Karakalpak Türkleri arasındaki destan anlatıcılarına verilen isimdir (Aça, Ekici ve Yılmaz, 2014, s.167-168).

1.6.13. Ozan

Asıl anlamı “çok konuşan, çenesi düşük kimse” olup “saz şairi” manasını sonradan kazanmıştır (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.659).

BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Dil, Ana Dil ve Edebiyat Eğitimi, Kültür İlişkisi

Dil, insanın yarattığı ve onunla var olduğu canlı bir varlıktır. Hatta var oluş dünyasına attığı ilk adımdır, demek yanlış olmaz. Milletler dil kavramına ne kadar önem verirlerse öz kültürlerini yaratmada da o kadar başarılı olur ve tarih sahnesinde uzun süre yerlerini alır. Bugün dünya üzerinde etkisini hâlâ geniş bir coğrafyada sürdüren kültürler incelendiğinde hepsinin zengin bir dil ve edebiyat kaynağına sahip olduğunu görülmektedir. Arap, İran, Türk ve İngiliz kültürleri yüzyıllar boyunca dünyanın siyasî, sosyal ve kültürel alanlarına yön veren milletler olmuştur. Bunun en büyük nedeni, millî kültürlerini oluşturma ve aktarmadaki başarılarıdır. Bir milletin dil malzemesi ne kadar kuvvetli ise bu, edebiyat dünyalarını da zengin kılar. Edebiyat dünyası zenginleştikçe millî kültür zaten kendiliğinden yaratılır ve yüceltilir. Kendi dil ve edebiyat kaynaklarını oluşturamayan toplumlar, kısa sürede tarih ve kültür haritasından silinir.

Dil üzerinde çalışan birçok araştırmacı farklı tanımlarla karşımıza çıkmıştır. Mehmet Kaplan, dili genel anlamıyla: “Bazı ses ve ses gruplarının o şeylerin hayalini uydurması süreci.” olarak tanımlamıştır. “Dil, işlevi bakımından vasıttadan başka bir şey değildir, manevi bakımdan ise hayatın aldığı bir şekil ve milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihtir.” (Kaplan, 2001, s.135). Dil ve edebiyat kavramlarının öneminin farkında olan devletler millî eğitim planlarını, bu bilinci topluma aşılama amacıyla hazırlar. Bunu yaparken de üzerinde durdukları en önemli hususlar; ana dil ve dil eğitimidir.

İnsanların öğrendiği ilk dil; ana dili, millî dilidir. Ana dil, bir kişinin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendikleri dildir. Ana dilin öğrenilmediği; sonradan kazanıldığı kabul edilir (Vardar, 1988, s.20). Doğan Aksan, dünyayı anadilimizin penceresinden gördüğümüzü ve ana dilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendirdiğimizi ifade eder (Aksan, 1999, s.15).

Kültür ve dil üzerinde özellikle duran Mehmet Kaplan, Türk kültürünün ancak Türk dilinde yaşatılabileceğinin bilincinde olunması gerektiğini belirtir. Bu da ancak sağlıklı

bir dil eğitimi süreciyle gerçekleştirilir. Dil bilinci ve ana dilini kaybedenler sömürge toplumu hâline gelir. Dil eğitiminin sadece örgün eğitim sürecinde okullarda yapıldığını söylemek yanlıştır. Çocuğun konuşmaya başladığı andan ibaret dil eğitimi de başlar. ”Bir dili bilmek, konuşulanı, yazılanı anlamak ve bizzat konuşmak ve yazmak değildir. İdeal, bir dilde kullanılan bütün kelime ve deyimleri bilmektir. İşte o zaman, insan geniş duygu ve düşünce dünyasına rahatça açılabilir. Bundan dolayı okullarda büyük önem verilmesi gerekir. Yalnız öğretmenlerin değil ana babalarının da çocuklarının diline önem vermeleri, onlara bütün kelimelerin doğru söyleniş ve yazılışlarını öğretmeleri gerekir. Çünkü dil, bizi hayatta başarılı kılar. Bir insanın bildiği kelimelerin sayısı ne kadar çok olursa onun, anlama ve anlatma yeteneği de o kadar kuvvetli olur.” (Kaplan, 1985, s.9)

Dil eğitimi ile ilişki olarak üzerinde durulması gereken diğer bir konu da edebiyat eğitimidir. Çünkü bir dil, zenginliğini en iyi şekilde edebiyat eserlerinde gösterir. “Edebiyat; insanlara hoş vakit geçirtici, eğlendirici bir olgu, ruha canlılık veren, yaşama gücünü arttıran, hayatı keşfe yardımcı olan, bir rehberlik kaynağı, yaratıcı etkinlikleri teşvik eden, güzel bir dil, söz söyleme sanatıdır.” (Oğuzkan 2001, s.5-7). Edebiyat ve eğitimin kesiştiği nokta ise insandır. Edebiyatın da eğitimin de konusu, insandır. İnsanın düşünüş biçimi, iç dünyası, doğal ve toplumsal çevresiyle kurduğu ilişkiler bu iki alan için de ortaktır.

Eğitim ve edebiyatın ortak bir paydada bulunduğu edebiyat eğitiminin temelde iki amacı vardır (Güzel, 2006):

- a. Güzel sanatın bir dalı olan edebiyatı merkeze alarak, bireye estetik bir bakış açısı kazandırmak; edebiyat, dil bilgisi ve yazılı-sözlü anlatım şeklindeki üç başlık altında bireyin okuma, yazma, sözlü iletişim becerilerini geliştirmek.
- b. Edebiyatı bir araç şeklindedir değerlendirip bireyin eğitime katkı sağlayan temel alanlardan biri olarak kullanmak. (Güzel, 2006)

Eğitimin farklı yöntem ve tekniklerinden yararlanarak şu kazanımların gerçekleştirilmesi beklenir:

1. Öğrencilere estetik bakış açısı kazandırmak ve geliştirmek.
2. Öğrencilere; bilgi, duygu-düşünce ve hayal bakımından katkılar sağlamak.
3. Edebiyat eğitimi ile öğrencilerin yaratıcı güçlerini ve problem çözme becerilerini geliştirmek.
4. Öğrencilerin duygu ve ruhsal zekâlarının gelişmesini sağlamak.
5. Öğrencilerin kişiliklerinin gelişmesine yardımcı olmak.
6. Öğrencilerin topluma uyumlarını sağlamak.
7. Öğrencilere kültürel değerleri kazandırmak.
8. Millî bilinç düzeyini geliştirmek.
9. Öğrencilerin tarih bilincini pekiştirmek.
10. Öğrencilere okuma becerisi ve alışkanlığı kazandırmak.
11. Öğrencilerin anlama becerilerini sağlamak.
12. Öğrencilerin dinleme disiplinini sağlamak.
13. Öğrencilere anlatım becerisi kazandırmak.
14. Türkçeyi sevdirmek.
15. Öğrencilerin söz varlığını zenginleştirmek.
16. Öğrencilere kütüphane kullanma alışkanlığı kazandırmak.

Edebiyat eğitimi, bu kazanımlarla birlikte en nihayetinde bireylerin gizil güçlerini ortaya çıkararak kendilerini gerçekleştirme sürecine yardımcı olmayı amaçlar. Ayrıca kendilerinden sonra gelen kuşaklarla ortak bir iletişim dili oluşturmak, Türk edebiyatının kültürel zengin mirasını onlara aktarmada oldukça katkı sağlayacaktır. Edebiyat eğitimi bu işlevleriyle 1739 Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan "Türk Millî Eğitiminin Amaçları"na ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.2. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle İlgili Bazı Bibliyografya Çalışmaları

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına yönelik araştırmalar ilk Tanzimat Döneminde başlamışsa da bu çalışmaların sistemli ve bütüncül hâle gelmesi Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Dönemi; öğretim ve ders planları ile ders kitaplarının değerlendirilmesiyle bu alanın dönüm noktasıdır. Bu dönemin ilk yıllarında alfabe değişikliğinin yapılması, özellikle Türkçe eğitimi ve öğretiminin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'de ilk defa 1922 yılında Gazi Üniversitesinde Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalı açılırken, bu bölümün Türkiye genelinde yaygınlaşması 1997 yılından sonra olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren üniversite sayısının artışına bağlı olarak bu alanda tez, makale, bildiri, kitap gibi akademik çalışmaların da arttığı görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ile ilgili ilk tez çalışmalar ise, Kavcar (1973)'in "II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim" adlı doktora tezi ile Kantemir (1974)'in "Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi" adlı çalışmalarıdır (Keklik ve Savran 2015, s.599-658).

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili kaynaklar çoğu zaman Türkçe, dil ve eğitim konularıyla birlikte alındığından yetersiz kalmaktadır. Bu alanda yapılan bazı akademik çalışmalar şunlardır:

Beşir Göğüş (2003)'ün "Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Yazın Eğitimi Üzerine Seçme Kaynakça" isimli makalesinde "ilk okuma-yazma, kompozisyon, edebiyat/yazın tarihi, el yazısı, çocuk edebiyatı, ansiklopedi-sözlük" şeklinde kaynaklar sıralanmıştır. Kısmen de olsa Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi konusuna değinilmiştir.

Osman Mert (2002)'in "Türkçe'nin Eğitim ve Öğretimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" adlı makalesi, ilk okuma yazma, okul öncesi-ilkokul ve ortaokullar için Türkçe eğitimi, çocuk edebiyatı, yabancı dil olarak Türkçe Eğitimi ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanlarında yapılmış çalışmaları gösteren geniş bir kaynakça niteliğindedir.

Bahadır Gücüyeter (2002)'in, "1950-2000 Yılları Arasında Yayımlanan Çeşitli Dergilerdeki Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı Öğretimi İle İlgili Makalelerin İncelenip Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinde, ilgili yıllar arasındaki müfredat ve ders

kitaplarını eleştiren makaleler yer almıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi'ne yönelik kaynaklar ise sınırlıdır.

Murat Özbay (2003)'ın “Türkçe Öğretimi Bibliyografyası” adlı kitabı; okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve liseyle ilgili Türkçe öğretimini bir bütün olarak ele almıştır. Eserde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili kaynaklar da bulunmaktadır.

Hülya Sav Aksungur (2009)'un “1923-1973 Yılları Arasında Yayınlanan Türkçe Eğitimi İle İlgili Yazılar Üzerinde Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde belirtilen yıllar arasında yazılmış makaleler yer almaktadır.

Bircan Eyüp, Serap Uzuner Yurt ve M. Zeliha Stebler (2012)'in “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimine Yönelik Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme” isimli makalesinde, 2000-2010 yılları arasında Türkiye'deki 20 hakemli dergide bulunan 34 makale incelenmiştir. Kapsam bakımından sınırlı olan bu çalışmada, yeterli kaynak bulunmamaktadır.

Adem Arslan ve Mehmet Güngör (2013)'ün “Türk Dili ve Edebiyatı Sahasında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme” adlı bildirisinde yüksek lisans ve doktora tezleri, “roman ve hikâye, süreli yayınlar (gazete, dergi ve mecmua), biyografi, şiir, tiyatro, eleştiri, hatıra ve mektup, edebiyat tarihi ve tarihçiliği” başlıkları altında değerlendirilirken Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi için ayrı bir başlık açılmamıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili çeşitli araştırmalara; Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı bibliyografyalarında (Aynur, 2005, 2007; Çeri, 2006; Çeri ve Büyükarman, 2009, Kazan, 2002a; 2002b) yer verilse de bunlar yeterli kapsam geçerliliğine sahip değildir.

Saadettin Keklik ve Ömer Savran (2015), “Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” (1923- 2014) isimli araştırmalarında çeşitli tez, makale, bildiri ve kitap gibi akademik çalışmalarını bir araya getirerek Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanıyla ilgili müstakil bir bibliyografya çalışması denemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda bu alandaki akademik kaynakların yeterli olmadığını tespit edilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili bibliyografya çalışmalarının belirli aralıklarda yenilenmesi, zaman ve emek kaybına uğramamak açısından önemlidir. Bu şekilde yapılan bibliyografya çalışmalarıyla tekrara düşülmesinin de önüne geçilecektir.

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma; Özbek anlatılarından Çämbil amäli Destanı, dil özellikleri açısından incelenerek Türk dili ve edebiyatı dersi bağlamındaki yeri tespit edileceği için “literatür taraması” modeline uygun hazırlanmıştır. Bu sebeple geçerliliği ve güvenilirliği ispat edilmiş kaynaklar taranmış, konuyla ilgili çeşitli tez, makale, kitap ve bildiri gibi akademik çalışmalar incelenmiş ve örnek metin olarak seçilen destan belli hususlarla ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreninde, destan türü; örnekleminde ise kahramanlık konulu Özbek destanı Çämbil amäli bulunmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma konusu ile ilgili önceden hazırlanmış kitap, makale, tez, bildiri, sözlük vb. kaynaklar incelenmiş ve gerekli bölümlerden alıntılara çalışma içinde yer verilmiştir. Daha uygun görüldüğü için veri toplama aracı olarak “doküman incelemesi” tekniğinden yararlanılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Literatür taramasıyla elde edilen kaynaklardan gerekli görülen bilgiler, doküman incelemesi tekniğinin süzgecinden geçirilerek analiz edilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler, doküman incelemesi tekniğine uygun olarak analiz edilmiş ve Polkân rivayeti olan Çämbil Kamäli Destanı'na ait dil özellikleri incelenmiş, ulaşılan bilgilerin Türk dili ve edebiyatı öğretimine katkısı tartışılmıştır.

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. Destan

4.1.1. Destanın Tanımı ve Ortaya Çıkış Süreci

Milletlerin kültürünü oluşturan sözlü ve yazılı kaynaklar incelendiğinde toplumlar için birer ayna görevi üstlenen ve millî benliğin oluşmasında en büyük katkıyı sağlayan türün, hiç şüphesiz, destanlar olduğu görülmektedir. Bundandır ki, bir topluma ait destanlar sadece o milletin bilim insanları tarafından incelenmekle kalmamış yabancı halkbilim çalışanlarının da araştırmalarına konu olmuştur.

Farsça bir kelime olan destan kavramı hemen hemen bütün Türk lehçelerinde ortaktır. Çeşitli Türk lehçeleri arasında bu kavramın kullanımında “Destan”, “Dastan”, “Dästan”, “Dessan” gibi sadece fonetik farklar ortaya çıkmaktadır (Levend, 1980, s.145-170).

Destan terimi, özellikle Batı dillerinde “şiir şeklinde yaratmak” anlamına gelen *epopee* ve “efsane” demek olan *lejand* tabirleriyle karşılanmaktadır. Epope, daha çok tarihî dönemlerdeki kahramanlık hikâyelerini anlatırken; lejand tarih öncesi ya da tarihin başlangıç dönemlerine ait daha eski, daha çok efsane ve masal unsurları karışmış hikâyeler için kullanılmaktadır (YTA, 1985, s.652). Epopee, Türk lehçelerine hem “epos” veya “epope” hem de “epik” şeklinde geçmiştir. Epos kelimesi daha çok Rusça etkisinde kalmış olan Orta Asya’daki Türk boylarının lehçelerinde kullanılırken ‘epope’ ise Fransızca ile ilişkili olan ve “epik” ise İngilizce ile ilişkili Türk lehçelerine girmiştir. (Ekici, 2002, 28). Ayrıca mensur şekilde yazılan destanlar için Farsça *nâme* kavramı da kullanılmıştır.

Destanın tanımı veya diğer türlerle çizgilerinin ayrılması konusunda tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Şükrü Elçin destan kavramını; “Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini elinde tutan ‘Kahraman-Bilge’ şahsiyetlerin menkabevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir.” (Elçin, 1998, s.72) şeklinde tanımlamıştır. Öcal Oğuz ise; “İlkel

ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanları maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından edebiyat eseri” olarak destanı nitelendirmiştir (Oğuz, 2004, 5-7). O hâlde tanımlardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, bir destandan söz edebilmek için elimizde bir edebî metin bulunmalıdır.

Destanların ortaya çıkış süreci; doğuş, yayılış ve yazıya geçiriliş olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır:

a) Doğuş: Destanların teşekkül etmeleri için ilk önce toplumu derinden etkileyen ve değiştiren büyük bir olayın gerçekleşmesi gerekmektedir. Göç, doğal afet, kuraklık, savaş, din değiştirme gibi olaylar destanların oluşumu için zemin hazırlar.

b) Yayılış: Toplumun şuurunda derin izler bırakan bu olayları ve bu olaylarda etkin rol alan, olağanüstü özelliklere sahip şahsiyetleri ihtiva eden uzun şiirler, sözlü ortamda halk diliyle ve ezgi eşliğinde bölgeden bölgeye nesilden nesle aktarılarak yayılır.

c) Yazıya Geçiriliş: Sözlü kültürden yetişmiş ve destan geleneğini çok iyi bilen bir şair tarafından anlatmaya dayalı bu şiirler yazıya geçirilir.

Öcal OĞUZ, destanın oluşum safhalarını beş başlık altında toplamıştır: Mitolojik unsurların ön planda olduğu ve alp tipinin toplumu yönlendirdiği *destan devri*; kültür ve edebiyat verimlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı *sözlü gelenek ortamı*; toplumu derinden etkileyen ve destanın oluşmasına imkân veren bir çekirdek olay *vak'a*; hangi nedenle olursa olsun toplum üzerinde etki bırakan ve kuşaktan kuşağa anlatılmaya başlanan olayı edebiyat ürününe dönüştüren *ozan*; toplum destan devrini tamamlamadan sözlü gelenek ortamında yaşayan bu metnin yazıya geçirildiği *tespit* olarak adlandırılan dönemlerdir (Öcal, 2004, s. 5-7).

Diğer Türk lehçelerinde “cır, alıptığ nımah, comok, olongho” gibi kavramlarla isimlendirilen destan, toplumun canlı tarihini bünyesinde barındıran ve birçok edebî ürüne kaynaklık eden türlerin başında gelmektedir.

4.1.2. Türk Edebiyatında Destan ve Köroğlu'nun Yeri

Türklerin sözlü edebiyat kültürü içerisinde destanların oldukça önemli bir yeri vardır. Destanların yazıya geçiriliş süreci, yazılı edebiyatın tamamen oluşması için büyük bir ehemmiyet arz etmiştir. Hatta İslamî Dönemde ortaya çıkan halk hikâyesi de varlığını destan kültürüne borçludur. Edebiyatımıza bu kadar katkı sağlayan bir türün ilk örnekleri; Çin, Arap, Fars ve Hint kaynaklarında tespit edilmiştir. Ancak bu ilk destanların hiçbiri bir bütün olarak günümüze ulaşamamıştır. Bunun en büyük sebebi, Türklerin yazılı edebiyat ile geç tanışmalarındır. Firdevsî'nin Şehnâme'si, Reşîdüddin'in Câmî'ü't Tevârih'i, Melik Atâ Cüveynî'nin Târih-i Cihângüşâ'si, Mes'ûdî'nin Mürûcû'z Zeheb'i Türk destanlarına ait en eski kayıtları taşıyan eserlerdir. Bunların dışında Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü lugâti't-Türk, Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknâme'si, Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türk ve Şecere-i Terâkime adlı eserleri de destanlar için önemli diğer kaynaklardır (Yetiş, tarihsiz, s.203).

Türk destanlarını işledikleri konulara ve ait olduğu kültür dairesine göre tasnif etmek mümkündür:

4.1.2.1. İşledikleri Konulara Göre Destanlar

a) Millî Destanlar: Toplumların tarih öncesi çağlarında başta din, ahlak ve kahramanlık konuları olmak üzere; aşk, merhamet, vatan sevgisi gibi duygulardan her birinin bir kahraman aracılığıyla yaşatıldığı destanlardır. Bu tür destanlarda millî tarih, duygu ve düşüncelerin ön plana çıktığı görülür. Şu an bile teşekkül eden ve dünyanın en uzun destanı olan Manas Destanı, millî destanların en güzel örneklerinden biri kabul edilir.

b) Dinî Destanlar: Millîlikten ziyade dinî özelliklerin ve konuların baskın olduğu destanlardır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte eski Türk kültüründe ve toplumlarında ideal insan olarak gösterilen alp tipi artık yerini gazi tipine bırakmıştır. Gazi düşüncesiyle özellikle sınır boylarında mücadele eden askerleri ve muhafızları temsil eden gazi tipleri etrafında olağanüstü olayların meydana geldiği bu destanlara; Battal Gazi, Dânişmend Gazi, Satuk Buğra Han Destanları örnek verilebilir.

c) Kahramanlık Destanları: Kahramanlık, vatan ve millet sevgisi gibi duyguların yüceltiliği bu destanlarda millete derin duygularla bağlı ve her koşulda milletini savunan, yer yer olağanüstü özelliklere sahip lider bir kahraman idealize edilir.

İslamiyet'in kabulünden önce Alp Er Tunga ve Mete Han'ı temsil ettiğine inanılan Oğuz Kağan; İslamî Dönemde ise Köroğlu, kahramanlık destanlarının en tanınmış isimleridir.

d) Halk Destanları: Milletin bilinci ve hayal gücünde derin izler bırakan ve toplumu değiştiren deprem, kuraklık, doğal afet, savaş, salgın hastalık, göç gibi sosyal olayların neticesinde genellikle ezgi eşliğinde ortaya çıkan destanlardır. Bu destanlar; halkın o dönem kullandığı dille, atasözü ve deyimlerle yaratılır. Taşlama (yergi) mahiyetindeki destanlar, atasözü (öğüt) destanları, yas destanları halk destanlarından birkaçıdır.

4.1.2.2. Coğrafi, Tarihi ve Kavmi Dairelere Göre Destanlar

a) İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları: Yaratılış Destanı (Altay-Yakut), Alp Er Tunga Destanı, Saka-Şu Destanı (İskit-Saka), Oğuz Kağan Destanı (Hun), Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı (Göktürk), Türeyiş Destanı, Göç Destanı (Uygur), Manas Destanı (Kırgız), Cengiznâme (Moğol).

b) İslamî Dönem Türk Destanları: Satuk Buğra Han Destanı (Karahanlı), Battal Gazi Destanı, Dânişmendnâme (Danişmend), Saltuknâme, Köroğlu Destanı (Yetiş, tarihsiz, s.202-205).

Köroğlu, İslamiyet'in kabulüyle ortaya çıkmış dinî niteliği olmayan bir kahramanlık destanıdır. Tüm Türk toplumlarında birçok kolu bulunan Köroğlu hem yiğit bir savaşçı hem de saz çalıp türkü söyleyen bir halk ozanıdır.

İslamî Dönem destanlarından olan Köroğlu'nun dinî bir öze sahip olduğunu söylemek yanlış olur. Bazı musannif ve nâkilciler dinî görüş, mezhep ve tarikat özelliklerini eserin içine yerleştirdikleri öğütlerle, dualarla ve peygamber kıssalarıyla yansıtmaya çalışmışlardır. Bu da esere İslamî bir nitelik kazandırmışsa da Köroğlu, dinî bir destan değildir (Yetiş, tarihsiz, s.268-270).

Köroğlu ile ilgili tartışmalardan biri de; onun destan mı yoksa halk hikâyesi mi olduğuna yöneliktir. Pertev Naili Boratav'ın da içinde bulunduğu birçok araştırmacı Köroğlu'nu destan değil, kahramanlık konusunu işleyen bir halk hikâyesi olarak görmüşlerdir.

4.1.3. Köroğlu Destanı, Derleme Çalışmaları ve Varyantlar

Yüzyıllar boyunca tüm Türk toplumlarının sahiplendiği, yaşattığı ve katkı sağlayarak günümüze ulaştırdığı destanlardan biri de Köroğlu Destanı'dır. Orta Asya'dan Kafkaslara, Balkanlar'dan Araplar ve Anadolu Türklerine kadar birçok millet ve halk tarafından sevilerek anlatılan Köroğlu; Dede Korkut, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre ve Alpamış gibi geniş topraklarda yaşama imkânı bulmuştur.

Köroğlu'nun kim olduğu, nerede ve kaçınıcı yüzyılda yaşadığı ile ilgili görüş birliği sağlanamamıştır. Rus şarkiyatçısı İ.P Petruşevskiy: "XVI. yüzyılda Osmanlı padişahı III. Murat'ın asker başı Mustafa Paşa, yüz bin askeriyle Azerbaycan'ın güneyindeki Kafkasyalılarla savaşmıştı. Bu savaşa, Kafkasyalıların tarafına Ermeniler, Azeriler, Gürcüler, Güney Azerbaycan ve Türkmen topraklarında yaşayan kavimler de katılmıştı. Bu savaşta adı efsaneleşen, yabancı istilalara karşı mücadele eden 'Köroğlu' isminde bir kahraman vardı." (Petruşevskiy,1949, s.273) ifadeleriyle Köroğlu'nun kimliğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

Fuat Köprülü, Köroğlu'nun Batı Göktürklerinin Harezmi'deki sınır boylarını koruyan ve Oğuz-Sasani savaşına katılan yiğit bir savaşçı olduğunu işaret etmektedir (Köprülü, 1981, s.58). Köroğlu'nun Astrabatlı olduğunu öne süren Köprülü, ayrıca destanın oluşumunun XVI. yüzyıldan önce tamamlanmış olması gerektiğini vurgular. Rıza Nur da Köroğlu'nun Astrabatlı olduğu görüşüne iştirak eder. Zeki Velidi Togan, *Türk Yurdu* dergisinde Köroğlu'nun X. yüzyıldan önce Batı Afganistan'da yaşam sürdüğü görüşündedir.

Ziya Gökalp, Evliya Çelebi, Ümit Kaftancıoğlu, Cafer Cabbarlı; Köroğlu'nun Anadolu'da yaşadığını ileri sürerken Fahreddin Kızıloğlu ve Tahir Alangu gibi isimler ise Köroğlu'yu II. Abbas zamanında Horosan'da yaşayan bir kahraman olarak gösterirler (Uzun, 1997, s.86-87).

Köroğlu'yu Batı dünyasına ilk kez tanıtan Polonya asıllı Aleksander Chodzko, Köroğlu'nun Erzurum-Hoy arasında eşkiyalık yaptığının ve aslen Türkmenlerin Teke boyundan olduğunun altını çizmektedir (Alptekin ve İçel, 2011, s.91).

Köroğlu Destanı'nın etrafında Türk-İran Savaşları, Türkmen-Kızılbaş mücadeleleri, Celâli İsyânları gibi birçok tarihî olay toplanmıştır. Özbekler onu “sultan” olarak nitelendirirken Anadolu halkı zulüm gören halkın koruyucu bir “haydut” olarak tasavvur etmişlerdir (Boratav, 1931, s.6).

Tüm bu görüşlerle beraber Köroğlu için “muhayyel bir kişi” ifadesi de kullanılmaktadır. Destan kollarındaki anlatım ve zaman farklılıkları, Köroğlu'nun yaşadığı coğrafyanın tam tespit edilememesi, birçok Türk toplumunun onu kendi milletlerindenmiş gibi sahiplenmesi bu sonucun çıkarılmasına sebep olmuştur.

Köroğlu isminin nereden geldiği de tartışmalara konu olmuştur. En yaygın görüş, Köroğlu'nun babasının gözüne mil çektirildiği için bu ismi aldığına yöneliktir. İkinci görüş ise, ilkinden oldukça farklıdır. Türkmen, Özbek ve Uygur varyantlarında kadın motifi hamile iken vefat eder ve karnındaki çocukla beraber gömülür. Bir süre sonra mezardan çocuk sesinin geldiği fark edilir. Çocuğun mezarda doğması sebebiyle, Farsçada “mezar” anlamına gelen “Gor” kelimesinden “Göroğlu” ismi oluşturulmuştur.

Komratbaev, “Kör” kelimesinin mezar anlamında olmadığını ve kaynağının Oğuz boylarının etnonimlik isimleri olduğunu belirtmiştir: “Kör-Oğuz (Oğır) denilen söz (Gorhan), uğıl- kelimesi de Türkçe ‘kahraman’ (batır) denilen bir sözdür. Bu yüzden biz ‘Köroğlu’ kelimesinin etnonimlik aslı ‘Oğuz kahramanı’, ‘Ulu kahraman’ anlamında diye düşünüyoruz.” (Komratbaev, 1987, s.131).

1721, 1804’de ve 18.-19. yy.da düzenlenen ve daha sonra Ermeni, Gürcü ve Arap harfleriyle yazıya aktarılan müstakil Köroğlu şiirlerini saymazsak; Köroğlu ile ilgili ilk derleme çalışmaları, XIX. yüzyılda ortaya konmuştur. 1830’da Tiflis’te yayımlanan Tiflis Haberleri gazetesinin 68. sayısı Köroğlu ile ilgili ilk bilgiyi ve destan parçasını ihtiva etmiştir. Bu ilk destan örneğinde kahraman şimdiki Ermenistan’ın başkenti olan Erivan’ın (o zaman Azerbaycan şehri idi) serdarı (başı) olarak nitelendirilir (Bayat, 2009, s.16).

Bu çalışmanın ardından Aleksander Chodzko’nun Âşık Sadık’tan derlediği Köroğlu Destanı gelmektedir. 13 koldan oluşan bu derleme, İngilizce olarak 1842’de yayımlanmıştır.

Türkiye’de ilk Köroğlu metnine, 1829 yılında yazıldığı tahmin edilen ve Sabri Kız’ın arşivinde bulunan bir cönkün (94a-110a) içinde rastlanılmıştır. Köroğlu’nun halk arasından derlenmiş ilk Türkçe yayını, Mir Babaoğlu Hasan Molla tarafından yapılan ve “Hikâyat-ı Köroğlu Sultan” ve “Hikâyat-ı Gayvazhan” adı ile Kazan’da yayımlanan Özbek rivayetidir (Sakaoğlu, 2011: 63). İlk bilimsel çalışmayı ise Pertev Naili Boratav, mezuniyet tezi olarak hazırlamış ve “Köroğlu Destanı” ismiyle 1931’de yayımlamıştır.

Köroğlu Destanı; zaman, coğrafya ve anlatıcıdan kaynaklı birçok farklılaşma sürecinden geçmiştir. Bu sürecin sonunda bugün her biri müstakil olarak kabul edilen 200 kadar (bir rivayete göre 777) kolu ortaya çıkmıştır. Bu kollardan 60 kadarı Türkiye’de bilinmektedir. Azerbaycan, Anadolu ve Türkmenistan, Köroğlu’nun en çok anlatıldığı coğrafyalardır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Köroğlu'nun Türkmen ve Karakalpaklar arasında 41, Özbekler arasında 14-16, Ortaasya’da 43, Kazaklar arasında 62, Tacikler arasında 52 versiyonunun olduğunu tespit etmiştir (Yıldırım, 1983, s.107).

Köroğlu Destanı’nın kolları, yayıldığı coğrafi bölgelere göre şu şekilde tasnif edilir:

- a) Orta Asya’da, Doğu Türkistan’da ve Horasan’da (Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak, Tacik, Kalmık, Arap, Afgan, Uygur varyantları)
- b) Kafkaslar’da (Azerbeycan, Kumuk, Ermeni, Gürcü, Gürcüce icra edilen Acar varyantı, Abaza (Laz), Kürt varyantları)
- c) Anadolu ve Balkanlarda (Türk, Irak Türkmenleri, Gagauz, Balkan Türkleri, Kırım Tatarları varyantları)
- d) Sibirya’da (Tobol Tatarları varyantı)
- e) Kuzey Rusya’da (Kazan Tatarları ve Başkurt varyantları)
- f) Avrupa’da (Karaim varyantı, Ancak Karaim varyantı) (Boratav, 1984, s.98)

4.1.4. Köroğlu Destanının Özbek Rivayetleri ve Çämbil Kamäli

Köroğlu, tüm Türk dünyasının büyük bir sevgiyle ve saygıyla yaşattığı, sahiplendiği destanlardan biridir. Özbekler arasında da Köroğlu, “dombıra” isimli müzik aletiyle icra edilmiş, rivayetleri bahşiler tarafından yüzyıllarca söylenmiştir. Bu kadar önemli bir

yere sahip olan bu destanla ilgili çalışmalar oldukça geç başlamış, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında varyantları inceleme çalışmaları hız kazanmıştır. Jirmunskiy, Zarifov, Kerimi, Afzalov, Saidov, Mirzayev, Sarımsakov, Mirzayeva gibi halkbilim çalışanları destan üzerinde araştırmalar yapmışlardır (Kırbaşoğlu, 1997, s.31).

Köroğlu'nun Özbek rivayetleri, farklı içtimai-iktisadi şartlarda yaratılmasından ötürü prensip olarak ikiye ayrılarak incelenebilir:

a) Harezmi Köroğlu Destanları: Sayısı yirmiden fazla olan bu destanlar; mazmunları, metinleri ve icra edilişleriyle ayrı bir grup oluştururlar. Bu gruptaki destanlar, Türkmen Köroğlu'suna benzer.

b) Harezmi coğrafyası dışında farklı bir grubu oluşturan destanlardır. Hacimleri ve farklı şekillerle icra edilişleriyle müstakil bir yer tutarlar (Kırbaşoğlu, 1997, s.31).

Çämbil Qamäli Destanı'nın anlatılış biçimi, olay örgüsü, tip ve motifleri incelendiğinde destanın Köroğlu'nun Özbek varyantlarından olduğu anlaşılmaktadır. Destan Özbekistan Ssr Fenler Akademisi A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde (Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra Ali Şir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü ismini almıştır.) bu zamana kadar saklanan eserlerin kayıtlarından oluşmaktadır. Köroğlu'nun Doğuşu, Äväzhân, Çämbil Qamäli, Gülnar Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Hurşidey ve Yunus Peri olmak üzere 8 ciltten müteşekkil olan eser, 1965-1967 yılları arasında Taşkent'te çalışılmıştır. Fen Neşriyatı ve Gafur Gulam Bediyy Edebiyat Neşriyatı öncülüğünde destanı; Mänsur Äfzälov Kiril alfabesiyle yazıya aktarmış, Zubäydä Hüsäinovä ise baskıya hazırlamıştır.

İncelemeye konu olan Çämbil Qamäli, Köroğlu Destanları'nın Mühämmädqul Cämüräd Oğli Polkän'in rivayeti olan bir Özbek varyantıdır. Bu yüzden eserde Özbek Türkçesinin dil özellikleri ağır basmaktadır. Yer yer karışık saha özellikleri gösteren esere, çağdaş şivelerden Kırgız Türkçesi ile Kuzey Özbekçenin, kuzey şivelerinden Kıpçak Türkçesinin, Batı lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinin tesir ettiği de tespit edilmiştir. Bu hususlara çalışmanın "Dil Özellikleri" kısmında yer verilecektir.

Özbekistan'da çalışılan Köroğlu Destanları içerisinde özellikle Polkän Şair ve Rahmetullah Yusufoğlu tarafından derlenmiş metinler incelendiğinde, bahsedilen metinlerin Rusya Sankt Petersburg Şarksinaslık Enstitüsünde saklanan ve 1936-1937

yıllarında Mirza Halil Yüzbaşıyev Karabağî tarafından istinsah edilen Köroğlu'nun Çağatay varyantı “Kitâb-ı Köroğlu” adlı eserdeki metinlerle büyük oranda benzeştiği tespit edilmiştir.

Nazım-nesir karışık yazılan destanda, nazım bölümleri daha fazla yer tutmaktadır. Eserde kahramanların konuşmaları ve öğütleri bu kısımda bulunmaktadır. Nesir kısımları ise asıl hikâyenin anlatıldığı bölümlerdir.

4.1.5. Destanın 131-172 Sayfalarının Özeti

Çembilbel, Çendibel, Çembuli Mestan ya da yaygın ismiyle Çembil; Eski Turan bölgesinde, günümüzde ise Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Özbekistan topraklarında bulunan efsanevi bir yurttur. Hatta bugün Özbekistan'ın Surhanderya ve Kaşkaderya vilayetlerinde Çembil isminde yerler vardır. Çembil, Köroğlu ile ilgili kırk destanı birleştiren uç noktalardan (Köroğlu, Kırat, Çembil) biridir.

Destanın temelini Turan-Arap mücadelesi oluşturmaktadır. Çembil ili, Türklerin yurdudur ve Köroğlu buraya liderlik etmektedir. Arap ülkesinin merkezi ise Şirvan'dır ve Reyhan Arap tarafından yönetilmektedir. Köroğlu; halkı için bütün fedakârlıkları yapan, ülkesini refah içinde yaşatan, yurdunu korumak için her şeyi göze alan kahraman bir liderdir. Ülkede başta kadın, asker ve çocuklar olmak üzere tüm halk Köroğlu'ya derin bir sadakat ve sevgi ile bağlıdır. Reyhan Arap ise Arap yurdunun padişahıdır. Reyhan Arap iyi bir savaşçı olduğu kadar attan anlayan bir seyistir. Kadınlara düşkünlüğü ile de bilinir. Türkmen yurduna yaptığı seyahatlerden birinde Köroğlu'nun manevi annesi Halcuvan'ı görür ve ona âşık olur.

Destanın başında Köroğlu'nun kendisine Hasan Han'ı evlatlık edinmek için Veyengen'e gitmesi ve bunu fırsat bilen Reyhan Arap'ın Çembil iline saldırması anlatılır. Celmen Kızıl, Reyhan Arap'ın yanına varıp Köroğlu'nun Veyengen'de olduğunu, Çembil'de ise hiç erkek bulunmadığını, halkın fakirlikle boğuştuğu söyleyerek Reyhan Arap'ı adeta Çembil'e saldırtır. Reyhan Arap, Şahman ve Kapkan gibi Arap olanlar birleşip Çembil'e baskın düzenlemeyi planlarlar. Bu esnada, Reyhan Arap tarafından kaçırılan Halcuvan tüm bunları duyar ve sırdaşına altın vererek Köroğlu'nun yanına gitmesini, Araplar'ın Çembil'i harap edeceğini haber vermesini tembihler. Ancak sırdaşının bir

şartı vardır. Halcuvan'ın kendisiyle evlenmesini ister. Halcuvan; onu, kendisiyle evleneceğini ve Şirvan'a padişah yapacağını söyleyerek kandırır. Sırdaşı, bu sözlere inanarak Veyengen'e gider ve Köroğlu'na her şeyi anlatır.

Haberi alan Köroğlu, Ahmedbek, Hasan Han, Gülçehre, Hasan Çapsan Şirvan'a doğru yola çıkarlar. Bu arada Temirhan Padişah, Köroğlu'na hem Hasanhan'ı hem de Gülçehre'yi evlatlık verdiğini açıklar.

Reyhan Arap'ın Çembil'e girdiğini haber alan Askar, Çembil'de sadece kadınların olduğunu bilmektedir ve bu duruma endişelenir. Yunus Peri, Çembil'deki bütün kadınları etrafına toplar ve şehri bir erkek gibi savunur. Hepsi erkek askerlerin kıyafetlerini giyer, böylece Araplar şehirde erkek olduğunu zanneder ve Celmen Kızıl'ın kendilerini kandırdığını düşünürler.

Köroğlu bu esnada beraberinde birçok askerle Şirvan'a gelir. Şirvan şehrinde kalan kadınlar korku içinde Köroğlu'nun karşısına çıkar. Halcuvan, Reyhan Arap'ın Çembil'i işgal etmek için yola çıktığını bildirir. Köroğlu'na vakit kaybetmeden Çembil'e gitmesi ve Reyhan Arap'ı yakalaması gerektiğini söyler. Böylelikle Şirvan yağmalanmaktan kurtulur. Köroğlu da hemen Çembil'e gitmek için yola düşer.

Köroğlu, intikamını almak ve Çembil'e ulaşmak için on gün yol yürür. Onuncu günün seher vakti Eskar Dağı'na varır. Azığını yiyip sabah namazını kıldığında şafak söker. Şehre vardığında görür ki, kadınlar hâlâ erkeklerin asker kıyafetlerini giymiş savaşılmaktadırlar. Köroğlu, kadınların zor durumda kaldıklarını görünce çok üzülür ve Araplar'a hiddetlenir. Askerlerine dönerek mutlaka intikam almaları gerektiğini söyler ve Araplar'a lanet okur. Özbek-Türkmen tüm Turan yurdu birleşir, neyze ve hançerlerine sarılarak Araplar'a saldırır. Çok büyük bir savaş olur, adeta toz dumana katılır. Asker nidalarıyla yer ve gök bir olur. Özbek ve Türkmenler acımadan Araplar'ı ya öldürürler ya da hâkimiyetleri altına alırlar. Yunus Peri'nin önderliğinde kadınlar da savaşa katılarak büyük başarı elde ederler. Hasan Çapsan da Hasan Han'ın boyunda savaşarak İlsarı Çölü'nde birçok Arap'ı öldürür.

Savaşta Reyhan, Tohman ve Şahman Arap üçü birden Köroğlu'nu sıkıştırıp onu tam öldürecek iken Hasan Çapsan yetişip Köroğlu'nu kurtarır. İki gün sonra Araplar tekrar saldırırlar. Bu sefer, Türklere oldukça zorluk çıkarır ve zalimce onları katletmeye

başlarlar. Kadınlar içerisinde şehit düşenlerin sayısı da fazladır. Bunu duyan Gülçehre, vezir Sahman'a savaşa katılmak ve Araplarla mücadele etmek istediğini söyler. Böylece savaşa dâhil olan Gülçehre, Tohman Arap'ı, vezir Sahman ise Şahman Arap'ı öldürür.

Savaşı tam Araplar kazanacak iken Özbek ve Türkmenlerin birlikte kahramanca mücadele etmeleriyle Türkler tekrar galip gelir. Savaşın sonunda her iki taraf da birçok kayıp verir. Araplar ve Reyhan Arap Şirvan'a kaçarlar. Hasan Çapsan ve Sahman, Araplar'ı kovalayıp Şirvan iline kadar gelirler. Hasan Çapsan, Arapların askerî kalelerini zapt etmeye başlar. Köroğlu ise Çembil'den asker toplayıp Şirvan'a baskın yapar. Türkleri Şirvan'da gören Arap halkının korkudan akılları başlarından gider ve hepsi Halcuvan'ın başına toplanır. Ona, Türklerin Şirvan ilinden çekilmesi için yalvarırlar. Halcuvan'ın Şirvan ilinden Zerrin adında bir dostu, Türklerin Araplara merhamet etmesini ve memleketlerini kendilerine bağışlamasını rica eder. Halcuvan, kendisini esir tuttukları için Araplar çok kızgın ve kırgındır. Bu yüzden onlara bela okur. Yine de gönlü bol ve merhametli olduğundan bu yalvarma ve ricalara kayıtsız kalmaz. Bunun üzerine, Araplar bağışlanmak için Halcuvan'ı ve hazine olarak yüz hatunu Köroğlu'ya yollarlar. Halcuvan'dan önce genç ve güzel bir hatun, elçi olarak Köroğlu'nun huzuruna çıkar. Elçi, Köroğlu'ndan af dileyerek Arapların ve Şirvan ilinin bağışlanmasını ister. Elçiden sonra manevi oğluna kavuşan Halcuvan, Köroğlu ile hasret giderip ona tüm olanları anlatır. Celmen Kızıl'ın Arapları kışkırtıp Çembil'e saldırttığını ve kendisinin bir sırdaşını Veyengen'e gönderip onları uyardığını bildirir. Ardından Araplara acıdığını, başta kadınlar ve çoluk çocuk olmak üzere tüm Arap halkının perişan olduğunu, kendisine gelip affedilmek üzere yalvardıklarını söyler.

Halcuvan, üzüntü ve merhamet içinde oğlundan Arapları bağışlamasını ister. Köroğlu ise Araplara güvenmez. Onları affetse bile tekrar arkasından bıçaklanacağını düşünür. Tek bir şartı vardır: Şirvan, Çembil'e bağlı olursa ve düzenli olarak vergisini öderse Köroğlu ancak o zaman Şirvan'ı işgal etmekten vazgeçeceğini açıklar. Halcuvan, Şirvan'a geri döner ve Köroğlu'nun kararını Reyhan Arap'a iletir. Eğer Araplar, Köroğlu'nun bu taleplerini yerine getirmezse Sahman Palvan ve Hasan Çapsan'ın Şirvan'ı tekrar yağmalayacağını, Arap halkına zulüm edeceklerini, genç kızları alıp Çembil'e götüreceklerini bildirir. Reyhan Arap korkusundan Köroğlu'nun boyunduruğu altına girmeyi kabul eder. Hazinesinden altını, büyükbaş hayvanlarını ve değerli araç-

gereçlerini savaş ganimeti olarak Köroğlu'na sunar. Reyhan Arap'tan intikam alan Köroğlu, Gülçehre'ye padişah otağı hazırlatır ve Hasanhan'a saltanat kıyafetleri giydirir. Zaferinin müjdesini vermek için Temirhan'ın liderliğinde on adamı Çembil'e gönderir. Temirhan, Köroğlu'nun sancağını alarak Çembil'e varır ve şehrin muhafızına Köroğlu'nun ve askerlerinin kahramanlıklarını anlatarak Araplar'a boyun eğdirdikleri, Veyengen'e gaza yaptıkları müjdesini verir.

Muhafızın kapıyı açmasıyla Köroğlu'nun sancağını gören halk, savaşın bittiğini ve Türklerin zafer kazandığını anlarlar. Sevinçten akılları başlarından giden kadınlar, savaş kıyafetlerini çıkarıp süslenmeye başlarlar. Yunus Peri, Temirhan'a kaftan sunar ve elçilerin hepsine kar gibi bembeyaz renkte pamuklu kaftan elbise dikilir. Halkın içinde Ahmedbey ile evlenen Reyhan Arap'ın kız kardeşi Zeydin de vardır.

Tüm bunlar olurken Kaf Dağı'nda ava çıkan Yunus Peri'nin Hasan Kölber, Hasan Yekdeste ve henüz yedi yaşında olan Semender isimli üç erkek kardeşi ülkelerine geri dönerler. Av sonrası kız kardeşleri Yunus Peri'ye rastlayınca üçü birden ona hatır sorar. Yunus Peri, ilkin konuşmak istemez, onlara cevap bile vermez. Sadece yüzünü asmaya devam eder. Hasan Kölber, kardeşinin bu hâlini görünce derdini anlatması için ısrar etmeye başlar. Bunun üzerine Yunus Peri, onlara beddua ederek olanları hiddetle anlatmaya başlar. Köroğlu'nun Hasanhan'ı evlat edinmek için Veyengen'e gittiğini, aradan beş ay geçtiğinde şehrin erkeksiz kaldığını duyan Cermen Kızıl'ın Reyhan Arap'a haber saldığını, Arapların Tecen Nehri'ni geçip Çembil'e baskın yaptığını, kadınların asker kıyafetleri giyip şehri erkek gibi savunduklarını, kendisinin komutanlık ettiğini, bir ay boyunca gece gündüz demeden savaştıklarını tek tek anlatır. Yedi ay sonra Hasan Çapsan'ın Çembil'e ulaştığından; fakat Araplarla savaşırken güçsüz düştüğünden üzüntüyle bahseder. Kadınlar çaresizlik içinde ağlarken Köroğlu, Veyengen'den yetişir, Araplar'a karşı şehri savunur. İki gün iki gece savaştan sonra Araplar üstün gelir. Tam Türklerin perişan olacağı sırada Rüstem gibi kuvvetli bir asker yanında ise sakalsız bir çocuk, Türklerin tarafında savaşa girer. Güç ve meziyetleriyle görenleri kendilerine hayran bırakan bu iki asker savaşın kaderini değiştirir. Yunus Peri'nin bahsettiği cesurca savaşan bu askerler; Sahman ve Gülçehre idi. Bu iki kahraman askerin savaşa dâhil olmasından sonra Araplar yenilirler ve Şirvan'a kaçarlar. Türkler ise onları yurtlarına kadar kovalar ve şehri yağmalamakla tehdit eder. Çaresiz

kalan Araplar, Halcuvan'a Köroğlu'yu ikna etmesi için yalvarırlar. Halcuvan'ın çabaları sonucunda Köroğlu, Araplardan vergi almak şartıyla onları bağışlar.

Yunus Peri, bütün bu olanları üç erkek kardeşine hem üzüntüyle, sitemle hem de kızgınlıkla nakleder. Yunus Peri'yi şaşkınlıkla dinleyen erkek kardeşler, ona ve Çembil halkına eziyet ettikleri için Reyhan Arap ve askerlerine çok hiddetlenirler. Silahlarını hazırlayıp Reyhan Arap'tan intikam almaya Şirvan şehrine yola koyulurlar. Reyhan Arap'ın Çembil'de bulunan kız kardeşi Zeydin, bu durumu öğrenip ağabeyi ve Şirvan halkı için çok endişelenir. Perişan bir hâlde Köroğlu'nun huzuruna çıkarak bütün olanları ona anlatır. Üç erkek kardeşin Şirvan'a doğru yol aldıklarını iletir. Çok üzgün olan Zeydin, Reyhan Arap ve Şirvan için merhamet diler. Reyhan Arap'ın oğlu olmadığı için çok perişan olduğunu, bu yüzden birçok şehre baskın yaptığını itiraf eder. Erkek kardeşler Şirvan'a varmadan önce onları durdurması için yalvarır. Zeydin'in söylediklerine kulak veren Ahmedbek, Köroğlu'ya Zeydin'i dinlemesini ve hemen Şirvan'a doğru gidip kardeşleri durdurması gerektiğini öğütler. Köroğlu, Kırat'a binerek Hasan Çapsan ile birlikte şimşek hızıyla Şirvan'a at sürer. Tecen Nehri'ne vardıklarında onlara yetişen Hasan Çapsan, üç erkek kardeşin önünü kesse de onlar Hasan Çapsan'ı devirerek yollarına devam ederler. Bunu gören Köroğlu, bu sefer onları kendisi durdurarak Çembil'e döndürür ve tekrar İlsarı'ya giderek ordusunun başına geçer.

Çembil şehrine dönen Yunus Peri ise, Hasanhan'a hükümdarlık tacını sunarak onu padişah yapar. Orduyu onun hâkimiyetine verir. Gülçehre de güllerle bezenmiş saltana tahtına oturur.

Köroğlu, tıpkı bir padişah gibi zenginlerin mallarını yağmalayıp halka eşit bir şekilde dağıtmayı her zaman sürdürür. Destan da bu şekilde sona erer.

Kahramanlık, yurt sevgisi, fedakârlık gibi konuların ön plana çıktığı Çambil Kamâli Destanı, bahşi tarafından "Témirhân Pādşā" ismiyle anlatılmıştır.

4.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan ve Destan Dili

Tarih boyunca her ulusun millî bir benlik oluşturma ve kendi kültürüne sahip çıkma isteği, maddi ve manevi kültür miraslarını muhafaza etme çabasını da beraberinde getirmiştir. UNESCO bünyesinde 17 Ekim 2003 tarihinde "Somut Olmayan Kültürel

Mirasın Korunması Sözleşmesi”nin imzalanması da bu amaca yöneliktir. Meddahlık Geleneği, Âşıklık Geleneği, Karagöz, Nevruz, Mevlevi Sema Törenleri, Alevi-Bektaşî Ritüel Semah, Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali, Geleneksel Tören Keşkeği, Mesir Macunu Festivali, Türk Kahvesi ve Geleneği, Ebru Sanatı, İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşım Geleneği, Geleneksel Çini Sanatı, Bahar Bayramı Hıdırellez, Dede Korkut-Korkut Ata Mirası vb. Türklerin bu listeye eklenmiş kültür unsurlarıdır. İşte kendi kültürüne ait bu unsurları saklayıp gelecek nesillere aktarmayı başaran toplumların bunu başarmalarındaki en büyük etken, eğitimidir.

Kavcar, eğitimi; Çocuk olsun, genç olsun, yaşlı olsun, insanlarda sosyal hayata ve çağa uygun tutum ve davranış değişikliği sağlamak (Kavcar, 1982, s.1) şeklinde açıklar. En genel anlamıyla öğrencilerin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme süreci (Ertürk, 1997, s.12) olarak tanımlanan eğitim, bireylerin davranışlarını şekillendirerek Türk Millî Eğitiminin politikaları doğrultusunda toplumu amaçlanan hedeflere ulaştırmayı ilke edinir. Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri ve Genel Amaçları, eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelini oluşturur. Bu eğitim-öğretim faaliyetlerinin amaçlarından biri de şüphesiz, millî bir kültür oluşturmaktır.

Millî kültürün inşasında eğitim içinde edebiyata çok büyük bir görev düşmektedir. Hatta kültür ile edebiyat arasında en büyük köprüyü eğitimin kurduğu da söylenebilir. Edebiyat hem kültürün bir parçası hem de taşıyıcısıdır. Çeşitli dil imkânlarından yararlanarak kültürel mirası yüzyıllar boyunca nesilden nesle aktaran edebiyatın bu işlevinin bilincinde olan devletler, özellikle eğitim politikalarında dile ve edebiyata ayrı bir önem vermişlerdir. Bir toplumun dilini, edebiyatını, yaşayış biçimini, zevklerini, folklorunu, sanatsal etkinliklerini vb. içeren millî kültürün en başta gelen öğelerinden birinin dil, diğerinin edebiyat olduğu dikkate alındığında edebiyat eğitiminin bu anlamda önemi ortaya çıkmaktadır.

Millî kültürün oluşturulmasında Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin önemi göz ardı edilemez. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ve 1739 Sayılı Millî Eğitimin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri bu doğrultuda düzenlenmiştir. “Türk kültürünü ve Türkçenin inceliklerini tanımaları”, “Türkçeyi özenli ve bilinçli şekilde kullanmaları”, “Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlâki, kültürel ve evrensel

değerleri tanımları ve benimsemeleri” gibi maddeler Türk edebiyat tarihinin gelişimine, eserler aracılığıyla kültürel mirasımızın tanınmasına ve benimsenmesine yönelik olduğundan dikkat çekicidir (MEB, 2015, s.3). Bu yüzden ders kitaplarında Türk kültür dünyasını yansıtan metinlere yer verilmiş ve bunlar üzerinde özenle durulmuştur.

Bu anlayıştan hareketle değişen öğretim programı ve ders kitaplarında sadece Türkiye coğrafyasından yazar ve eserler değil, tüm Türk coğrafyasından ve kültüründen edebî ürünler bulunmaktadır. 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı MEB tarafından ders kitabı olarak kabul edilen 11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı kitabının “Şiir” ünitesinde Azerî edebiyatından Şehriyar’ın *Heyder Baba’ya Selam* ve Bahtiyar Vahapzade’nin *Menim Anam* şiirlerine yer verilmiştir. Bulgaristan Türkleri edebiyatında Recep Küpçü, Kazan Türkleri edebiyatında Mağcan Cumaybayulı, Kıbrıs Türkleri edebiyatında Osman Türkay, Özbekistan Türkleri edebiyatında Abdülhamit Süleyman Çolpan, Türkmenistan Türkleri edebiyatında Ata Atacanoğlu, Irak Türkleri edebiyatında ise Ata Terzibaşı gibi şairlerin Türkçe şiirler söylediği ifadesi geçmektedir (Yerlikaya, 2018, s.102).

Farklı kültür coğrafyalarından bu eserleri okuyup yazarları tanıyan bireyler, “Türk” kültürüne bir bütün olarak bakma fırsatı yakalarlar. Türk kültürünün sadece Türkiye sınırları içerisindeki alandan ibaret olmadığını anlayarak benzer ürünlerin diğer Türk toplumları tarafından da yaratıldığını fark ederler. Türkçenin diğer şivelerini inceleme imkânı bulunduğu gibi çeşitli toplumların yaşayış ve düşünüş biçimi, gelenek ve göreneklere, estetik anlayışları hakkında fikir sahibi olurlar. Bu şekilde nesiller ancak millî kültürlerini muhafaza ederek Türk edebiyatının gelişim sürecine katkı sağlayabilirler.

Yazıyla henüz tanışmamış olan ilk uygarlıklar, çeşitli olay ve durumlar karşısında içinde buldukları psikolojik durumu, hayal ve özlemlerini, istek ve arzularını ya da üzüntü ve kaygılarını iç dünyalarından dış dünyalarına sesler aracılığıyla yansıtmışlardır. Bu sesler çeşitli ritim ve ahenk unsurlarıyla birleşerek şiir hâlini almıştır. Şiir şeklinde yazılmış ürünlerin hafızada daha uzun süre yaşaması; tarihe ve kültüre kaynaklık eden destanlarda, atasözlerinde, ağıtlarda, kitabelerde şiir dilinin kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Toplumların çeşitli duygu, düşünce ve hayallerini dil aracılığıyla emanet ettiği halk edebiyatı ürünlerinden biri de destanlardır. Destanlar, millî kültüre ait unsurları sözlü olarak bünyesinde saklamış ve sonraki kuşaklara aktarmıştır. Özellikle şiir biçiminde sözlü kültürün hece ölçüsü imkânlarından yararlanarak yaratılması ve uzun bir tür olduğundan toplumsal olayları rahatça ihtiva edebilmesi destanları millî kültürün taşıyıcılığında önemli bir konuma getirmiştir.

Destanların anlatım tutumları (eda) açısından güldürmeye/eğlendirmeye yönelik işleyiş (mizah), övmeye (methiye/güzelleme), yermeye (taşlama/eleştiri), şikâyet etmeye (şikâyetnâme/dilekçe), öğüt vermeye (atasözü destanları), bilgilendirmeye yönelik (didaktik/haber destanları), yas tuturmaya yönelik (ağıt destanlar), hüner göstermeye öğünmeye yönelik işleyişlerinden (Çobanoğlu, 2000, s.92-111) söz etmek mümkündür. Destanların fonksiyonları açısından ise kamuoyu oluşturma, reklamcılık, eğitim, habercilik, eğlendirme (Çobanoğlu, 2000, s.112-122) amaçları vardır. Destanlar eğitim fonksiyonlarıyla, sadece millî kültürün aktarılmasına değil; örgün eğitimde okullarda, yaygın eğitimde halkın eğitim-öğretim hayatına da büyük katkılar sağlayacak konumdadır.

“Destanların yerine getirdiği yegâne işlev, halkın yaygın eğitiminin sağlanmasıdır. Bu eğitiminin iki boyutundan söz edilebilir. Birincisi toplumda yerleşik olan bilgi ve inançların destanlar tarafından güncelleştirilerek topluma döndürülmesidir. Geleneksel değerleri âşıklar güncelleştirerek tekrar edip güçlendirmeleri konusunda destanların dolayısıyla kendilerinin yaptıkları yaygın eğitimin farkındadırlar.” (Çobanoğlu, 2000, s.119).

Ozanlık geleneğinin İslamiyet’in kabulünden sonra yerini âşık kültürüne bırakmasıyla âşıklar; yaşadıkları dönemin tarihî-sosyal olaylarını ve kişilerini, toplumun duyuş ve düşünüş biçimini, halkın gelenek ve göreneklerini, yörenin fizikî ve coğrafi özelliklerini saz eşliğinde müzikle birleştirip dile getirmeye devam etmişlerdir. Aşk konulu destanlar ve halk hikâyeleri incelendiğinde anlatının arka planında yoğun bir kültürün ezgileri işitilmektedir. Beşerî aşkı işleyen âşıklar bile aynı zamanda tarihî-millî konulara, tabiat olaylarına, dinî-tasavvufî kültüre, siyasi-sosyal problemleri dile getirmişlerdir. Hatta yapılan haksızlıkları ve adaletsizlikleri de eleştirmişlerdir. İşte destanlar bu nitelikleriyle

hem örgün hem de yaygın eğitimde insanların tarih ve kültürlerini doğru bir şekilde anlamalarını ve işlemelerini kolaylaştırmaktadır.

Destanların bir diğer eğitici yönü de içlerinde muhafaza ettikleri atasözleridir. Atasözleri, “Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda vardıkları hükümleri hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren; birçoğu mecazi anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçimde kalıplaşmış bulunan; daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan, anonim nitelikteki özlü sözdür.” (TDEA, 1986, s.1977). İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren sosyokültürel yaşantılar sonucu ortaya çıkan ve eğitici, nükteli, zihinde kalıcı, nasihat içerikli bu sözler, birçok edebî tür içerisinde kendine yer bulabilmiştir.

Özkul Çobanoğlu destanları anlatım tutumlarına göre tasnif ederken öğüt vermeye yönelik olan atasözü destanlarından söz eder. Destan anlatıcıları kendi hayat tecrübelerinden ya da toplumda yaşanan çeşitli olaylardan hareket ederek öğüt vermeye yönelik atasözleri kullanmışlardır. “Nasihatname” ve “atasözü destanları” olarak bilinen destanlar başta olmak üzere pek çok destan öğüt verme amacına yönelik bir anlatım tutumuyla (eda) oluşturulmuştur. Böylelikle verilmek istenen mesaj, daha etkili ve uzun süre akılda kalıcı bir şekilde iletilmektedir.

“Halk şairleri, içerisinde toplumu iyiye, doğruya, dürüstlüğe yönlendirmek amacıyla, halkın önemseydiği ve değer verdiği konularda öğüt verici destanlar yazarlar. Öğüt ve nasihat niteliğinde olan bu destanlarda çoğu zaman halk kültürünün ve düşüncesinin ürünü olan klişeleşmiş söz, deyim ve atasözü kullanılır.” (Aslan, 1978, s.203).

Âşık şiirinde yer alan bazı atasözlerine şu şekilde örnek verilebilir:

“Bal tutan parmağını yalar”

âdetu’llah budur ezel ü âbâd

Kul kula sebeptir ey dil-i nâ-şâd

Baya gedâ hizmet etmeden murâd

Bal tutan parmağın yalar demişler. (Dilçin, 2004, s.328.).

“Dağdan gelen bağdakini kovar”

Gerçi çok cihanda boşa yelenler

Kanda bilmeyenler kanda bilenler

Böyledir kaide dağdan gelenler

Bağda olanları kovar demişler (Dilçin, 2004, s.328).

“Gün doğmadan neler doğar”

Gerek şakî olsun gerekse saîd

Kereminden Kerîm eylemez baîd

Böyledir Mevlâ’dan kesme sen ümîd

Gün doğmadan neler doğar demişler (Dilçin, 2004, s.329).

Görüldüğü gibi, destanlar da dâhil olmak üzere daha birçok halk şiirinin içerisinde bulunan atasözleri, insanlara çeşitli konularda öğütler vererek onları doğruya ve iyiye yöneltme amacıyla kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları; toplumu yönlendirme, harekete geçirme ve yol gösterme gibi görevler üstlenmişlerdir. Bu anlamda İslamiyet’in kabulünden önce şaman, kam, baksı ve ozanlar; İslamî dönemde âşıklar o dönemlerde toplumu eğitici ve bilgilendirici özellikleriyle modern dönemdeki öğretmenlerin yerini tutmaktadırlar.

Genellikle kahramanlığı, yurt sevgisini, fedakârlığı, cesareti ve pes etmemeyi işleyen destanlar, örtük eğitim kapsamında bireylere birçok değer kazandırmaktadır. Son yıllarda eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde özellikle “değerler eğitimi” kavramının ön plana çıkmasıyla öğrencilerin duyuşsal yönden de belli niteliklere sahip olmaları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Değerler; bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlar olarak tanımlanmaktadır (Özden, 1998, s.167).

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte çeşitli dizilerde, reklam filmleri ve internet sitelerinde öğrenciye rol modeli olacak birçok etmen bulunmaktadır. Bunların içerisinde kötü alışkanlıklar kazandıracak zararlı örneklerin sayısı da az değildir. Bu durumun önüne geçmek amacıyla tarihte “ideal insan” ya da “örnek insan” olarak gösterilen

tiplerin öğrenciye sunulması gerekmektedir. Destanlardaki tiplerin idealize edilmiş olmaları da bu konuda oldukça yarar sağlayacağı kaçınılmazdır. Çembil Kamalı Destanı; Köroğlu ile yiğitlik, liderlik, fedakârlık, adil olmak; Hasan Çapsan ile cesaret, gözü karalık; Kırat ile sadık olma; Halcuvan ile merhametli olmak gibi manevi ve insani değerleri öğrencilere örnek sunması açısından önemlidir. Ayrıca Gülçehre ve Yunus Peri gibi kadın tiplerinin de gerektiğinde yurtlarını bir asker gibi savunup liderlik etmeleri kadınların toplumdaki yerini ve önemini göstermesi adına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bir ulusun millî kültürü, Türk Dili ve Edebiyatı dersi bağlamında bireylere kazandırılmak isteniyorsa destanın da içinde bulunduğu halk edebiyatına ve halk edebiyatı ürünlerine gereken önem verilmelidir. Halk kültürünün eğiticilik ve öğreticilik yanını vurgulayan Ziya Gökalp, kültürün kaynağını halkbilimi olarak görür. Halk biliminin üstüne gidilmedikçe de eğitime ait sorunların çözülemeyeceğini düşünür (Savaşkan, 2017, s.1707).

4.2. Dil İncelemesi

4.2.1. Yazılış (İmla) Özellikleri

Çämbil Qamäli isimli destan, Mühämmädqul Cämuräd Oğli Polkän'in rivayeti esas alınarak Mänsur Äfzälov tarafından Kiril kullanılarak yazılmıştır. Destanın incelemeye konu olan 131-172 sayfalarında hem eski hem de yeni Özbek imlasının özellikleri görülmektedir.

Özbek alfabesinde, 29 harf, 4 birleşik harf (yäläşgän härf) ve 2 de işaret (äyiriş ve yumşätiş belgisi) vardır. Özbek Alfabedeki 20 harf, 33 sesi karşılamaktadır (Coşkun, 2017, s.33).

4.2.1.1. Ünlülerin Yazılışı

4.2.1.1.1. a ünlüsünün yazılışı

Metinde yer alan a ünlüleri, a ve o olarak yazılırken a, ä, å, ā olarak gösterilmiştir. A sesinin imlasında kendisinden önce ve sonra gelen harflere dikkat edilmiştir. Kalın Қ, Ғ, Х, (қ, ғ, һ) harflerinden önce veya sonra gelen a sesi kalın olarak; diğer tüm hâllerde ä şeklinde ince okunmuştur:

aқl **ақл** (141/01), aғдäрил- **ағдарил-** (160/03), һäбär **хабар** (155/10), äyäl **айол** (153/22).

o şeklinde yazılan sesin imlasında kelimenin kökenine dikkat edilmiştir. Bu ses, Türkçe kökenli kelimelerde å olarak okunurken, Arapça ve Farsça sözcüklerde ā, Batı kökenli - özellikle Rusça- kelimelerde o şeklinde okunması tercih edilmiştir:

äyäk **ойоқ** (135/24), äzädä **озода** (160/15), Äfzälov **Афзалов** (Yazarın soyadı).

Özbek imlasında yer alan çift sesli я harfi de kalınlık-incelik durumuna göre farklı şekillerde gösterilmiştir. Harf, kendisinden önce veya sonra kalın ünsüz bulunan kelimelerde ya, bulunmayan kelimelerde yä olarak okunmuştur:

yähşi **яхши** (137/27), yäşin **яшин** (136/10).

Çift sesli ě harfinin ise Arapça ve Farsça kelimelerde yā, Türkçe kelimelerde ise yā şeklinde okunması tercih edilmiştir:

yāruġ **ёруғ** (131/21), yāppā **ёппа** (132/37), yārānlār **ёронлар** (141/10), dāryā **дарё** (142/25).

4.2.1.1.2. e ünlüsünün yazılışı

Çaġatay Türkçesinde kök hecede görülen kapalı e (é) ünlüsü Özbek Türkçesinde de korunmuştur (Şen, 2016, s.163). İncelemeye konu olan metinde, e ve э olmak üzere iki farklı e sesi yer almaktadır. Her iki sesin de kapalı e (é) şeklinde okunması tercih edilmiştir:

étāk **этак** (150/20), ér **эр** (131/12).

e sesi kelime başında yer alıyorsa ye olarak okunması uygun görülmüştür:

yélkā **елка** (137/02), yédír- **едир-** (150/10).

4.2.1.1.3. ı, i ünlülerinin yazılışı

Metinde и şeklinde gösterilen ı ve i ünlülerinin okunmasında sesin önünde ve arkasında kalın Қ, F, X, (қ, ғ, Һ) harflerinden birinin olup olmamasına dikkat edilmiştir. Bu harflerden biri varsa ı, diğer tüm hâllerde i olarak gösterilmiştir:

ıġtiyār **ихтиёр** (156/01), ipāk **ипак** (133/19), izzātli **иззатли** (148/14).

4.2.1.1.4. u, ü ünlülerinin yazılışı

Metindeki u, ü sesleri Kiril alfabesindeki y harfi ile gösterilmiştir. Ses; kendisinden önce ya da sonra ince к, г, х (k, g, h) harflerinden biri gelirse ince (ü) olarak okunurken diğer tüm hâllerde kalın (u) şeklinde transkribe edilmiştir:

ulā- **ула-** (144/32) uriş- **уриш-** (156/29), gül **гул** (172/06), hürmāt **хурмат** (144/29).

Bazı kelimelerde y harfi, Türkiye Türkçesine uygun olması amacıyla yukarıda yazılan kuraldan farklı olarak okunmuştur:

üçāv **учов** (169/31), ümid **умид** (145/08), üst **уст** (131/24).

Çift sesli ю harfi, yine kelimelerin Türkiye Türkçesindeki okunuşlarına uygun olması amacıyla bazı sözcüklerde yu (kalın), bazı sözcüklerde ise yü (ince) olarak gösterilmiştir:

yulduz **юлдуз** (171/29), yügürük **югурик** (148/11), yürüş **юриш** (138/04).

4.2.1.1.5. o, ö ünlülerinin yazılışı

Metindeki o, ö sesleri ŷ harfi ile karşılanmıştır. Bu sesler, ince к, г, х (k, g, h) harflerinden önce veya sonra geldiğinde ö (ince) olarak okunmuş, diğer hâllerde o (kalın) şeklinde gösterilmiştir.

onğaril- **ўнғарил-** (139/24), gödäk **гўдак** (155/24), kökäy **кўкай** (158/26).

Bazı durumlarda Türkiye Türkçesine daha uygun olması açısından bu kuralın dışında bir okuma tercih edilmiştir:

Özbék **ўзбек** (133/05), öç **ўч** (157/30), ölik **ўлик** (140/25).

4.2.1.2. Ünsüzlerin yazılışı

Metinde kullanılan 6 tane ünsüz, ünlü harflerin önüne ya da arkasına gelişiyle kelimenin okunuşunu etkilemiştir. Bu harflerden 3 tanesi kalın ünsüz (к / қ, ғ / ğ, х / һ), 3 tanesi de ince ünsüz (к / k, г / g, х / h) olarak geçmektedir. Metin içindeki kalın ünsüzlerden önce ya da sonra gelen a-ä ve ı-i ünlüleri kalın olarak okunmuştur. İnce ünsüzden bir önceki ya da sonraki o-ö ve u-ü ünlüleri ince şekilde gösterilmiştir:

қullik **қуллик** (171/24), kül- **кул-** (133/09), ğunçä **ғунча** (160/19), ğümb **ғумб** (142/29), һancär **ханжар** (132/12), һäftä **хафта** (167/05).

Bu kuralara istisna olarak yazılan kelimeler de söz konusudur. Bunlar, çoğunlukla tek heceli kelimelerdir:

üy **уй** (157/06), öz **ўз** (145/13).

Metinde ayrıca äyiriş belgisi diye adlandırılan kesme işareti (ъ / ‘) de Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde tespit edilmiştir:

һä‘yät **хаъят** (166/17), nāma‘қul **номаъқул** (157/11).

4.2.1.2.1. *k ünsüzünün yazılışı*

Metinde k ünsüzü, kalın (к) ve ince (к) olmak üzere iki şekildedir. Kalın olan қ ile gösterilirken ince olan к şeklindedir:

қамчи **қамчи** (152/21), қой- **қўй-** (163/21), көч- **кўч-** (153/15), киши **киши** (139/11).

4.2.1.2.2. *g ünsüzünün yazılışı*

Metinde g ünsüzü kalın ғ ve ince г olarak iki şekilde gösterilmektedir. Kalın olan ғ ile gösterilirken ince olan г şeklindedir:

Görogli **Гўрўғли** (134/17), ғирç **ғирç** (140/16), gör **гўр** (167/21), гүркірә- **гуркира-** (137/11).

4.2.1.2.3. *h ünsüzünün yazılışı*

Metinde h ünsüzü kalın х ve ince х olarak iki gösterilmektedir. Kalın olan һ ile gösterilirken ince olan х şeklindedir:

аһир **охир** (170/16), һақлә- **хақла-** (166/25), һәйбәт **хайбат** (133/04) һиммәт **химмат** (163/28).

4.2.1.2.4. *' kesme işaretinin yazılışı*

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları ь şeklinde yazılmış ' olarak transkribe edilmiştir. Arap alfabesinde yer alan ve Türkçe telâffuz edilemeyen ayın sesi kendisinden önce gelen ünlü sesin uzatılarak söylenmesini sağlar.

һә'yät **хаъят** (166/17), nāma'қul **номаъқул** (157/11) қал'ә **қалъа** (153/15).

4.2.1.3. *Bazı Ek ve Şekillerin Yazılışı*

a) Metinde bazı sözcüklere gelen edatlar, diğer kelimelerden farklı olarak sözcüğün sonuna eklenen (-) işareti ile gösterilmiştir. Bu edatlar çoğunlukla ä, çі, дә olarak bilinen kuvvetlendirme edatlarıdır:

cān-ä жон-а (139/19), suyäginimiz-dä суюгинимиз-да (154/13), қоysäng-чи қўйсанг-чи (162/04).

b) Bulunma hâli olan +dä eki de bazı kelimelerin sonuna (-) işaretiyle eklenerek gösterilmiştir:

süyäginimiz-dä суюгинимиз-да (154/13), yétgäy-dä етгай-да (154/28), kétgäy-dä кетгай-да (154/29).

c) Metinde yer alan -mi soru eki tek şekillidir. Bu yüzden ünlü uyumuna tâbi değildir ve kelimelere daima bitişik yazılmıştır:

soldimi сўлдими (138/27), kéldimi келдими (138/30) äzmididi озмиди (145/14).

4.2.2. Ses Bilgisi

4.2.2.1. Ünlüler

Günümüz Özbek dilinde ünlüler a,e,é, i(i), (ö),o, u,(ü) olarak gösterilir. Ancak bu harflerden yazıda yer almayanlar parantez içinde gösterilmiştir. (Avcı, 1997, s.167). Özellikle Farsçanın yoğun etkisinden dolayı bugün Özbek Türkçesinde altı ünlü bulunmaktadır. Bunlar, şu şekilde gösterilebilir:

â: o (yuvarlak a, a ile o arası bir ünlüdür.)

ä: a (a ile e ünlüleri tek harfle gösterilir.)

é: e, э (kapalı e).

ı-i: и (tek harfle gösterilir.)

o-ö: ö (tek harfle gösterilir.)

u-ü ; y (tek harfle gösterilir.) (Şen, 2016, s.163)

Özbek Türkçesinde, ayrıca 4 tane de yalğışğan harf adı verilen çift sesli Kiril harfleri söz konusudur:

E e: й+e (Ye, ye/e seslerini karşılar.)

Ë ë: й+o (Yâ, yâ seslerini karşılar.)

Ю, ю: й+y (Yu, yu/ Yü, yü seslerini karşılar.)

Я, я: й+a (Ya, ya / Yä /yä seslerini karşılar.) (Coşkun, 2017, s.34).

4.2.2.1.1. Ünlü Değişmeleri

Ses ve insan bir arada yaşayan iki canlı varlıktır ve anlamlı yaşayabilmek için birbirlerine muhtaçtırlar. O yüzden, birinde meydana gelen en ufak değişiklik, mutlaka diğerini de etkilemektedir. Dil içinde görülen değişimlerin sebeplerine; yerleşim bölgelerinin tabiat özellikleri ve olayları, toplumdaki iç kültür değişimleri, oluşumları ve dış kültürlerin etkileri örnek gösterilebilir. Ayrıca insan ve toplum fizyolojisi, psikolojisi, tabiat özellikleri ve olayları, iç ve dış kültür unsurlarıyla çok yönlü etkileşim dil içindeki değişimlerin en büyük etkenleridir. Sadece Türkçenin değil, daha birçok dilin gelişim dönemleri incelendiğinde hiçbir dilin ilk zamanki hâli gibi kalmadığı hemen fark edilir. Bu, muhakkak ki dilin canlı bir varlık olmasından kaynaklanır. Dil değişimleri içerisinde, ses olayları oldukça önemli bir yer tutar. İncelemeye konu olan metinde de birçok ses olayı, özellikle ünlü değişimleri, bulunmaktadır:

4.2.2.1.1.1. *e > é değişmesi*

“Eski Türkçe kök hece e’si Hakaniye ve Harezm Türkçelerinde korunmakla birlikte yer yer kapalı e (é) ya da i’ye çevrilmektedir. Çağatay Türkçesi ise tamamen kapalı e(é) ya da i tarafındadır.” (Şen, 2016, s.155). Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesi de bu kuralı uygulamaya devam etmiştir.

Eski Türkçe kök hece e’sinin kapalı e (é) ya da i olarak okunması konusunda Türkologlar arasında görüş birliğine varılamamıştır. W. Radloff, Anadolu Türkçesi için yalnızca e (ön geniş) ünlüsünü kabul etmiş ve bu ünlünün daha sonra farklı diyalektlerde i,e, é olarak biçiminde geliştiğini veya e biçiminde korunduğunu öne sürmüştür. V.Thomsen, Orhun Yazıtları’ndaki beş, yer, yeti gibi sözcüklerin ilk hecelerinde görülen i sesinin bazen yazılıp bazen yazılmayışının e/i arasındaki dokuzuncu bir ünlüyü (é) gösterebiliyor olabileceğini belirtmiştir (Ceylan, 1991, s.151-165).

Metinde, bu kök hece vokalleri Çağataycanın devamı olan Özbekçedeki ä sesinin telaffuzu göz önünde bulundurularak (Eckmann 2014, s.112) kapalı e (é) şeklinde okunmuştur.

Eski Türkçede e olup metinde kapalı e (é) şeklinde okunan kelimeler şunlardır:

kél- кел- “gelmek” (132/28), Özbék Ўзбек “Özbék” (132/26), bér- бер- “vermek” (147/12), érkäk эркак “erkek” (166/03).

4.2.2.1.1.2. *ı>i, o > u ve ö > ü değişmesi*

Kiril harfli metinlerde ı-i, o-ö ve u-ü aynı harfle gösterilir. Bu sesleri ayırt etmek için kelimedede bu seslerden önce veya sonra gelen ünsüz harflere dikkat etmek gerekir. Yukarıda belirtildiği üzere, kalınlık-incelik uyumuna göre ı’yı i’den, o’yu ö’den, u’yu ü’den ayırt edilebilir. Fakat bu durum, Özbek Türkçesinde +ni, +dä, +im, +ning, -sä, +däy gibi eklerin tek şekilli olması ve ünlü uyumunun olmaması sebebiyle bazı kelimelerde farklılık göstermektedir. Örneğin, kural gereği устидә şeklinde yazılan kelime ustidä biçiminde okunursa ünlü uyuma dışına çıkılacaktır. Aynı ikilem, çol/çöl ve yuri-/ yüri- kelimelerinde de söz konusudur. Bu farklı okumalardan hangisinin doğru olup olmadığı bilinemeyeceğinden kalın ya da ince ünlü okumak tercihe bırakılmıştır.

Çämbil Қамәли Destanı’ndaki incelenen bölümde çoğunlukla kalınlık-incelik uyumu kuralına uyulmuş, istisna olarak da bazı kelimelerin okunuşunda Türkiye Türkçesindeki söylenişleri dikkate alınmıştır:

çöl чўл “çöl” (150/12), yürüş юриш “yürüyüş, hamle” (138/04), öz ўз “öz, kendi” (140/10), orin ўрин “yer” (148/08) ikki икки “iki” (154/04).

Dilimize bazı yabancı dillerden girmiş kelimelerde de bu değişim söz konusudur:

hüş хуш < Far. hoş “hoş” (159/27), tuprâқ тупроқ < E.T toprak “toprak” (161/10).

4.2.2.1.1.3. *e > ü değişmesi*

Çeşitli ses olaylarına bağlı olarak bu değişim iki yönlü olarak incelenebilir:

“1. ü’nün etkisiyle e > ö değişimi

2. ü'nün etkisiyle i > ü değişimi” (Sertkaya, 2014, s.112).

İncelenen metinde e< ü değişiminin olduğu tek bir örnek vardır:

sév- > süy- **сүй**- “sevmek” (148/12).

4.2.2.1.2. Ünlü Uyumları

Dildeki ses olaylarının çoğunluğu seslerin birbirlerini çekmesi ve itmesi neticesinde oluşmaktadır. Seslerin birbirini çekmesi, benzeşmeyi sağlamakta; seslerin birbirini itmesi aykırılışmaya (benzeşmezliğe) sebep olmaktadır. Tahsin Banguoğlu, kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumunu benzeşme başlığı altında toplayarak bunlara dil benzeşmesi ismini vermiştir.

“Benzeşme, kelimelerde seslerin nitelik ve nicelik bakımından benzer durumda olduğunu veya benzer duruma geldiğini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Benzeşme, kelimenin içinde bir sesin, kelimedeki diğer bir sesin yerine, kendisine nitelik ve/veya nicelik bakımından benzeyen başka bir sesi davet etmesi olayıdır.” Bu tanıma göre ünlü uyumları için de şunu söyleyebiliriz: Kelimenin içindeki ünlü harfler, kendilerinden önce ya da sonra gelen diğer ünlü harflerden kalınlık-incelik veya düzlük-yuvarlaklık açısından kendilerine benzer olanları seçmektedir. Benzer uyum sadece kelime köklerinde değil, kelime kökleri ile ekler arasında da bulunmaktadır. (Ergin, 2011, s.70).

Ünlü uyumu, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir:

4.2.2.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumunun, Türkçenin aslî fonetik kanunlarından biri olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Eski Türkçe devrinden beri bütün Türk şiveleri için umumî olan bu hususiyet, bazı istisnalar dışında bugüne kadar devam etmektedir (Erarslan, 1970, s.113-124).

Kalınlık incelik uyumu, bir kelimedeki seslerin kalınlık-incelik bakımından birbirlerine uygun olmasıdır. Türkçe bir kelimedeki ilk ünlü harf kalın ise ardından gelen ünlü harfler

de kalın olmalıdır, eğer kelime ince bir ünlü harf ile başlamışsa sonrasında gelen ünlü harfler de ince olmalıdır.

“Dilimizde kalınlık-incelik uyumuna büyük ünlü uyumu da denmektedir. Ancak bu ses olayına kalınlık-incelik uyumu veya damak uyumu denmesi daha doğrudur. Çünkü kelimeye tâbi olan ekin kalın ya da ince olmasında, ön veya arka damaktan çıkarılan ünlüler yanında, ön veya arka damaktan çıkarılan kalın/ince k ve ince l gibi ünsüzler de belirleyici konumdadır.” (Şen, 2000, s.1695).

Batı Türkçesi dışında kalan sahalara ait metinler incelendiğinde, bazı eklerin istinsah hataları aşan bir ölçüde kalınlık-incelik uyumuna aykırı olarak kullandığı görülür. Yabancı kelimelerde ünlü uyumuna bakılmazsınız yaygın şekilde kalın ünlülü ek getirme temayülü dikkat çekmektedir. Harezmi ve Kıpçak sahası metinleri ile klasik Çağatay öncesi metinlerde de bu duruma rastlanmakla beraber, onların hiçbiri klasik Çağatay yazı dilindeki kadar yaygınlaşmış ve mühim bir hususiyet hâlini almış değildir (Erarslan, 1970, s.113-124).

Klasik Çağatay yazı dilinde görülen bu ek uyumsuzluğu imla ile alakalı olduğu kadar, Çağatay yazı dilinin teşekkül ve inkişafı ile de alakalıdır. Bu inkişaf içinde Arapça ve Farsça kelimelere telaffuz bakımından bir hususiyet gösterdiği muhakkaktır. Arapça ve Farsça kelimelere kalın ek getirme temayülünü onların daha ziyade kalın telaffuz edilişleriyle izah etmek mümkündür. Ancak aynı kelimeye bazen kalın, bazen ince ünlülü ek getirilmesi, imla istikrarsızlığı yanında, tereddütlü telaffuz durumunun mevcudiyetini de düşündürmektedir. Yabancı kelimelerde ortaya çıkan bu durum müstensihler tarafından zamanla Türkçe kelimelere de teşmil edilmiş olmalıdır (Erarslan, 1970, s.113-124).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Doğu Türkçesinde, özellikle Çağatay Türkçesi ve devamı olan Özbekçede ünlü uyumu kuralı dışına çıkıldığı görülmektedir. Kalınlık incelik uyumu, Özbek Türkçesinde Türkçe kökenli kelimelerde de alıntı kelimelerin tabanlarında da görülmemektedir. Özbek yazı dilinin esasını teşkil eden Taşkent ağzının Tâcik ve İran dillerinin yoğun etkisi altında kalması, birçok ekin tek şekilli olması, Türkiye Türkçesinde eklerin uyumuna göre en az iki sesle oluşturulması

ve ünlülerin bu konuda işlek olmasına rağmen Özbek Türkçesindeki eklerin hepsinin bu konuda işlek olmaması kalınlık-incelik uyumunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Metinde kalınlık-incelik uyumu olmayan birçok kelime tespit edilmiştir:

bolmängläär **бўлманлар** (132/02), Dāvudni **довудни** (133/33), Şirvāngä **ширвонга** (163/03), fuḡarāning **фуқаронинг** (169/24), ḡilgin **қилгин** (146/08), kélâyâtir **келәәтир** (148/03), suvsiz **сувсиз** (148/20), āzmidi **озмиди** (145/14).

4.2.2.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Türkçe kelimedeki düz ünlülerden (a,e,i) sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden (o,ö,u,ü) sonra ise düz-geniş (a,e) ya da dar-yuvarlak (u,ü) ünlülerinin gelmesi durumudur. Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Türkçenin hiçbir döneminde kalınlık- incelik uyumu kadar yaygın olmamıştır. Bu uyum, ancak Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir şekilde kendini hissettirmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde böyle bir uyum mevcut değildi. Batı Türkçesi, ancak Osmanlıcanın sonundan sonra bu uyuma bağlı bulunan bir nizama sahip olmuştur. Eski Türkçede de bugünkü şekilde bir düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktu. Diğer Türk şivelerinde de bu uyum sağlam bir duruma sahip değildir (Ergin, 2011, s.72). Özbek Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu olmadığı gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun da bulunmadığı rahat bir şekilde görülmektedir.

Metinde, kelimelere gelen eklerde de bu uyumların olmadığını ispat eden birçok örnek söz konusudur. Bu eklerin uyuma tâbi olmama nedenlerinden biri de, Eski Türkçedeki aslî şekillerini devam ettirmeleridir.

Ünlü Uyumlarına Tâbi Olmayan Ekler

1. İyelik Eki +(i)m; +(i)ng; +i, +si; +(i)miz; (i)ngiz; +läri:

pärvärdigārim (133/17), yüzing (155/27), yürägi (163/23), hämmäsi (131/08), singlimizgä (169/17), ātingizni (139/17) , békläri (159/28).

2. İlgi durumu eki +ning:

duşmänlärning (148/16), vicdānsizning (152/17), Göroglining (160/01).

3. Yükleme durumu eki +ni:

Çämbilbélni (160/09), cänni (165/10), buni (131/31).

4. Yönelme durumu eki: +gä, +kä, +қа:

éligä (142/12), ädämгä (149/12), kélmäklärä (166/04), haққа (159/10).

5. Bulunma durumu eki +dä:

bägdä (160/19), tänädä (162/09), uruşdä (168/04).

6. Çıkma durumu eki +dän:

bundän (146/15), һudäydän (147/11).

7. Eşitlik ve benzerlik durumu eki +çä, +däy:

sunçä (167/18), Yunuscändäy (167/24).

8. İsimden isim yapma eki +çi:

yävгärçilik (144/19), kältäkçi (156/04).

9. İsimden isim yapma eki +li, +lik:

yämänlikni (153/27), cunlilər (155/06).

10. İsimlerde bildirme eki +dir ve fiilden fiil yapma (faktitif) eki -dir:

toldirdim (150/02), bårdir (139/13).

11. Fiilden fiil yapma (faktitif) eki -gir:

ölgir- (146/26).

12. Zamir kökenli fiil şahıs ekleri -män; -sän; -miz:

turärmän (155/09), açmäysän (164/21), қilämiz (166/11).

13. İyelik kökenli fiil şahıs ekleri -m; -ng; -k; -ngiz, -nglär:

қaldim (149/13), boldingmi (151/25), öldik (131/06), béringiz (137/34), ätmänglär (161/26).

14. Emir eki -äy, -äyin; -gin; -sin; -(i)ngiz; -(i)nglär:

nétäyin (148/21), kıläy (152/25), sâlgın (154/24), kursın (163/13), béringiz (137/34), köringlär (160/07).

15. Görülen Geçmiş Zaman Eki -di:

öldim (140/09), bolding (145/35), körsätđi (148/08).

16. Birinci tip gelecek zaman eki -ä, -äy:

ulämän (132/01), sâlämän (149/22), kiräy (138/06).

17. İkinci tip şimdiki zaman eki -äyätir:

kéläyätir (147/13).

18. Birinci tip istek kipi -gäy:

kutulgäymiz (161/23), kılgäy (137/30).

19. Şart kipi -sä:

bolsä (146/34), kılsäng (152/34).

20. Geniş zaman eki ve sıfat fiil eki –r/-är ile olumsuzu -mäs:

konär (131/01), âlärmi (132/05), bolmäs (139/12).

21. İkinci tip duyulan geçmiş zaman ve sıfat fiil eki -gän, -kän, -қан:

uçgän (134/06), kaçgän (135/01), hürkkän (158/23), қорққанидән (158/25).

22. Beşinci tip gelecek zaman ve sıfat fiil eki -ädigän:

kirädigän (144/04).

23. Zarf-fiil eki -ä:

kaçävérđi (141/20), kuvävérđi (143/06).

24. Zarf-fiil eki -gäni:

uruşgäni (167/19), yätgäni (142/15).

25. Olumsuz zarf-fiil eki -mäyin:

yıglämäy (143/26), tãpmäyin (134/36).

26. Zarf fiil eki ve birinci tip duyulan geçmiş zaman eki -(i)b:

qaytärib (161/02), çiqib (172/03).

27. Zarf-fiil fonksiyonundaki birleşik şekil -gändä:

turgändä (169/07), bolgändä (131/04), yätgändä (134/31).

28. Soru eki -mi, +mi:

boldingmi (164/27), bärmi (166/20).

4.2.2.1.3. Ünlü Düşmesi

Kelimede bir seslinin düşmesi bir hecenin ortadan kalkması demektir. Bunun sonucu olarak da o seslinin birleştirdiği sesteşler komşu hecelere mal olur. Türkçede en önemli ve yaygın sesli düşmesi olayı da üç heceli kelimelerde orta hece düşmesidir.

Türkçede üç ya da daha fazla heceli kelimelere getirilen ekler sayesinde orta hecenin düştüğü görülür. Bu ekler, çoğunlukla isimlere getirilen iyelik ekleridir. Orta hecede dar ünlülerin düşmesi geniş ünlülere göre daha sık olmaktadır.

Türkiye Türkçesinde daha çok organ adlarında görülen bu ses olayı, Özbek Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır. Metnimizde ünlü düşmesine uğramış kelimeler şunlardır:

köngil+i < köngli (133/09), ağiz+igä < ağzigä (136/15), qayin+im < qaynim (154/08).

Özbek Türkçesinde ayrıca, zarf fiil (gerundium) ve birinci tip duyulan geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılan -(i)b ekini alan kelimelerde de ünlü düşmesi tespit edilmiştir:

qıl-ib < qıp (152/20), âl-ib < âp (155/23), bol-ib < bop (158/23), qâl-ibdi < qâpti (144/26). âl-ib kél-ib < âpkép (149/29).

4.2.2.1.4. Ünlü Türemesi

Kelime içindeki sesler, birleşme şartlarını sağlayamadıklarından bazen doğrudan yan yana gelemezler. Bunun neticesinde bu iki ses arasına bu şartı sağlayacak bir ünlü ses eklenir. Bu ses olayına, ünlü türemesi denir. Yardımcı sesler, Türkçede ses türemesinin en iyi misalleridir (Ergin, 2011, s.51).

Metinde, ünlü türemesi Arapça-Farsça kelimelerde görülmektedir. Arapça-Farsça kelimelerde iki ünsüz harfin bir araya gelebilmesi Türkçenin ses bilgisi kurallarına aykırıdır. Bu yüzden alıntı kelimelerde, iki ünsüz harf arasına özellikle dar ünlülerin girdiği görülmektedir.

Metinde ünlü türemesi olayının görüldüğü örnekler aşağıdadır:

Ar. tabl > dābil (159/11), Ar. asl > äsil (160/16). Fars. şeh̄r > šāhār (153/33).

4.2.2.1.5. Ünlü Birleşmesi

Ünlü harfle biten bir sözcük yine ünlüyle başlayan başka bir sözcükle birleştiğinde yan yana gelen ünlüler, tek bir ünlü oluştururlar. Oluşan bu yeni ünlü ya önceki ya da sonraki ünlüye benzer. Bu ses olayına, ünlü birleşmesi (kontraksiyon) adı verilir.

Metinde ünlü birleşmesine örnek teşkil eden kelime aşağıda verilmiştir:

närsä < ne+erse (138/28), ikkāvī < iki+égüsü (168/04).

4.2.2.2. Ünsüzler

Özbek Kiril alfabesinde 25 ünsüz harf bulunmaktadır. İncelenen metinde, bu harflerin 23'ü yer almaktadır: **b, c, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, k, k̄, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z, (')**

Metinde bulunmayan ancak Özbek Kiril alfabesinde yer alan iki ünsüz daha söz konusudur: **j** ve **ts**. Özbek Türkçesi alfabesinde j sesini karşılayan herhangi bir işaret yoktur, fakat nadiren de olsa bazı sesler c yazıldığı hâlde j okunur (Coşkun, 2017, s.39).

Standart Özbek Türkçesinde **ñ** sesi de yoktur. Kiril alfabesinde n ve g şeklinde iki ayrı harf olarak gösterilir.

4.2.2.2.1. Ünsüz Değişmeleri

Metinde yer alan ünsüz değişmesi olarak nitelendirilen ses olayları aşağıda verilmiştir:

4.2.2.2.1.1. *b > p değişmesi*

Tonlu bir ünsüz olan b sesi, harflerin boğumlanma esnasında tonsuzlaşarak p sesine dönüşür. Bu ses değişimi, tonsuzlaşma olarak adlandırılır: piçâk < E.T bıçak.

Türkiye Türkçesinde b-p değişmesi kelime başlarında görülür. Bugün Türkiye Türkçesinde p olarak gösterilen kelime başındaki ses, Eski Türkçede b şeklindeydi. Eski Anadolu Türkçesi döneminde de çoğunlukla b şeklini korurken Osmanlı Türkçesine gelindiğinde b sesi, p sesiyle karıştırılmıştır. Bunun en büyük sebebi, Osmanlıca yazılırken b ve p seslerinin birbirine benzemesidir.

Özbek Türkçesinde ise kelime başında -b sesi korunmuştur. Metinde kelime başında b > p ses değişimine örnek bir kelime yoktur ancak kelime sonunda bazı fiillere gelen zarf fiil ve birinci tip duyulan geçmiş zaman -(i)b ekinin yardımcı ünlüsünün düşmesiyle b > p ses değişimine sebep olduğu tespit edilmiştir:

sâl-ib < sâp (140/33), bol-ibdi < bopti (153/34), âl-ib < âp (156/35), bol-ib < bop (164/20).

4.2.2.2.1.2. *b > m değişmesi*

b-m ses değişikliği de b-p değişimi gibi kelime başında görülmektedir. Patlayıcı bir dudak ünsüzü olan b, yine başka bir dudak ünsüzü olan m'ye çevrilir. Bu ses değişiminin nedeni, genizde oluşan n ünsüzünün etkisiyle kelime başındaki b sesinin gerileyici benzeşmeyle m'ye dönüşmesidir. Bu ses değişimine uzak nazal benzeşme ismi de verilmektedir.

Eski Türkçeden itibaren tespit edilen bu değişim, Özbek Türkçesinde de görülmektedir. Metinde yer alan b > m ses değişiminin bulunduğu kelimeler şu şekildedir:

bin > ming mingtä-mingtä (132/28), bin- > min- mindi (132/37), ben > mén méning (133/22).

İstisna olarak, geniz ünsüzü (n) bulunmayan bazı kelimelerde de bu ses değişimine rastlanmaktadır:

kılâmiz (166/11), kutulgäymiz (161/23).

4.2.2.2.1.3. *b > v değişmesi*

Eski Türkçe döneminde kelime ortası ve sonunda yer alan -b-, -b sesleri, Uygur Türkçesinde -v-, -v seslerine dönüşürken Karahanlıcada (Orta Türkçede) çift dudak v'si ismi verilen -w-, -w'ye çevrilmiştir. Çağatay Türkçesi ve devamı niteliğindeki Özbek Türkçesinde ise b-, -v-, -y- temayülü devam etmiştir.

Metinde b > v ses değişimi birçok kelime ve ekte mevcuttur. Bunlardan en sık rastlanılan v- tasvirî fiilidir:

bér- > vér- äytävér- (131/33), kaçävér- (141/20), bërävér- (157/36).

Kelime ortasındaki b > y ses değişimine de bir örnekte rastlanılmıştır:

tebe > tuyä tuyädäy (169/15).

Kelime başında ve ortasında b > v ses değişimi olduğu gibi sonunda da bu değişiminin bulunduğu kelimeler tespit edilmiştir:

sub > suv (133/11).

Bu örneklerin dışında Özbek Türkçesinde eb > ew ve sév- > süy- gibi örneklerde de bu ses değişimi görülmektedir:

eb (Köktürkçe) > ev (Uygurca) > ew (Karahanlıca) > év (Çağatayca) > öy (Özbekçe).

seb- (Köktürkçe) > sev- (Uygurca) > sew- (Karahanlıca) > sév- (Çağatayca) > süy- (Özbekçe).

İncelenen metinde, süy- (sevmek) fiilinde bu ses değişimi söz konusudur:

seb- > süy- süysä (148/12).

4.2.2.2.1.4. t > d değişimleri

Eski Türkçede kelime başında yer alan diş damak ünsüzü t- sesi özellikle Batı Türkçesine gelindiğinde yerini diş damak ünsüzü olan d- 'ye bırakmıştır. Bu değişimin nedeni, Oğuz Türkçesidir. Oğuz Türkçesinin etkisiyle t- sesi tonlulararak d- sesine dönüşmüştür. Patlayıcı ünsüz olarak kabul edilen bu iki ses, ton bakımından karşılıklı harflerdir.

Özbek Türkçesinde t- sesi umumiyetle korunmuştur; fakat bazı kelimelerde d'ye çevrildiği tespit edilmiştir: dé- < té-, dégrü < tegürü, dék < teg, dağı < tağı, dengiz < teniz.

Metinde t > d ses değişimine rastlanan kelimeler şunlardır:

té- > dé désäng (138/31), Ar. tabl > dābil (154/32).

4.2.2.2.1.5. k > g ve ƣ > ğ değişmesi

Kelime sonunda bulunan ƣ ve k ünsüzlerinin, birer ek almak suretiyle iki ünlü arasında kalmaları, bu ünsüzlerin tonlulaşmasında etkili olan asıl unsurdur (Coşkun, 2017, s.37). Bu ses değişimi, esas itibariyle bir tonlulaşma olayıdır.

Metinde ƣ > ğ ses değişimine uğramış kelimeler aşağıdadır:

ƣāvāƣ+ı < ƣāvāğı (164/17), ƣır < ğır Ğırkök (133/31), térāƣ+ı < térāğı (136/06), ölik+i < öligi (168/17), yürāk+i < yürāğı (159/08).

4.2.2.2.1.6. g > k ve ğ > ƣ değişmesi

Tonlu olan bir ünsüz harfin boğumlanma sırasında tonsuzluk özelliği kazanmasına tonsuzlaşma denir. Metinde yer alan tonsuzlaşma olayına g > k ve ğ > ƣ ses değişimleri örnek gösterilebilir:

ƣatıĝ > ƣattıƣ (135/04), ölig > ölik (159/22).

4.2.2.2.1.7. ğ/g > v değişmesi

Özbek dilinde damak ünsüzü olan ğ/g sesleri dudak ünsüzü olan v'ye dönüşmektedir. Bu ses hadisesi, Orta Türkçe devresinde gerçekleşen -aĝu/-egü > -āv, -ev değişikliği sonucu oluşmuştur (Coşkun, 2017, s.43). Bu ses değişimine, dudaksıllaşma denmektedir.

Metinde bu ses değişimine örnek teşkil eden kelimeler mevcuttur:

bireĝü > birāv héç birāvni (171/21), ikeĝü > ikkāv (168/01), üçeĝü > üçāv (171/34), törteĝü > törtāv béşeĝü > béşāv törtāv-béşāv (132/30).

4.2.2.2.1.8. ğ/g > y değişmesi

Güney Harezm şivelerinde ğ/g ünsüzü çok yumuşak olup nitelik olarak y ünsüzüne yakınlaşır. Hive şivesinde ise y ünsüzüne değişir (Reşetov ve Şaabdurahmanov, 1978, s.108). Bugün Kırgız Türkçesinde de bazı kelimelerde bu ses olayına rastlanılmaktadır.

Metinde bu ses değişimine çok fazla rastlanmasa da örnekler aşağıdaki gibidir:

bağla- > bāylā- bāylāydi (156/06), eglen- > äylān- äylānsin (133/25).

4.2.2.2.1.9. d > y değişmesi

Eski Türkçenin son dönemlerinden itibaren görülmeye başlanan bu hadise, kelime ortası ve sonundaki -d-, -d sesi önce Harezm Türkçesinde peltek d'ye (-ḍ-, -ḍ), ardından Çağatay Türkçesi ve devamı Özbek Türkçesinde -y'ye çevrilmiştir. Batı Türkçesinde de yine aynı şekilde y şeklindedir. Bu sesin, Özbek Türkçesinde olmasa da -z sesine dönüştüğü de tespit edilmiştir: adaḵ > ayak > azak.

Metinde bu ses değişimi birçok örnekte söz konusudur:

adḗl- > adḗl- > äyḗl- äyḗldim (169/25), adaḵ > adāḵ > äyāḵ (135/27), boḍ > boy boyindä (136/03) ḵaytadin > ḵaytäyin (147/10), ḵadḡu > ḵadḡu > ḵayḡu (169/28), ked-> kēḍ- > kiy- kiyämān (154/33), kēdin > kēyin (171/29), ḵod- > ḵod- > ḵoy- ḵoymäy (132/14).

Eski Türkçedeki -d sesi ince vokallerin etkisiyle bazı kelimelerde -g sesine dönüşür:

idi > idī > égä égäsi (169/24).

4.2.2.2.1.10. z > s değişmesi

Eski Türkçede geniş zamanın olumsuzu olan -maz, -mez eki, Orta Türkçeden itibaren yer yer -mas/-mes şeklini almıştır. Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ise ek, tamamen sedasızlaşmıştır. Nadiren -māz şekli bulunan ekin, metinde hiç bu şekilde örneği yoktur. Daima -mās biçimi tercih edilmiştir:

émās (133/22), ḥorlāmās (154/13), ḵuvanmās (164/02).

4.2.2.2.1.11. *m > n değişmesi*

Bir dudak ünsüzü olan m, yerini bazı kelimelerde diş-damak ünsüzü olan n'ye bırakmıştır:

ET. amtı, ämti > éndi (139/26).

4.2.2.2.2. Ünsüz Düşmesi

Metinde yer alan ünsüz düşmesi örneklerini aşağıda gösterilmiştir:

4.2.2.2.2.1. *r düşmesi*

Akıcı ve titrek bir ses olan r ünsüzü, bu özelliği ile düşmeye en müsait olan ünsüzlerden biridir. Bu sesin, Özbek Türkçesinden önceki dönemlerde de düştüğü tespit edilmiştir.

Metinde r sesinin düştüğü örnekler şu şekildedir:

birle > bilän (142/04), er- > é- édi (155/13).

4.2.2.2.2.2. *l düşmesi*

Akıcı bir ses olan l sesi de, r sesi gibi düşmeye meyilli seslerden biridir.

l sesinin düştüğü başka bir örnek de aşağıda verilmiştir:

ul > u (169/11).

4.2.2.2.2.3. *g/ę düşmesi*

Klasik öncesi ve klasik dönem Çağatay Türkçesinde kendini koruyan g/ę ünsüzü, klasik sonrası eserlerde düşme eğiliminde olan seslerden biri hâline gelmiştir. Metinde sadece bir örneği vardır:

ķulęaķ > ķulâķ (169/16).

4.2.2.2.2.4. *h düşmesi*

Sızıcı bir özelliği sahip olan h ünsüzü, Arapça-Farsça kelimelerde düşmeye uğramıştır.

Metinde h sesinin düştüğü örnekler şunlardır:

Ar. bārek'allāh > bārākällä (139/07), Ar. inşāa'llāh > inşāällä (150/13), Fars. pādşāh > pādşā (150/37), Fars. gunāh > günā (153/13).

4.2.2.2.3. Ünsüz Türemesi

Metinde ünsüz türemesi örnekleri şu şekilde tespit edilmiştir:

4.2.2.2.3.1. y türemesi

Metinde genellikle y sesinin Arapça ve Farsçadan Özbek Türkçesine girmiş kelimelerde türediği görülmektedir:

Ar. k̄ā'il > k̄āyil (158/20), Ar. ḥile > hiylä (136/30), Fars. virān > väyrān (152/30).

4.2.2.2.3.2. d türemesi

Metinde d sesi birçok yerde āl “huzur, mevki” kelimesine getirilen eklerden önce türeyerek karşımıza çıkar:

āl+igä > āldigä (155/14), āl+idä > āldidän (171/33).

4.2.2.2.3.3. h türemesi

Metinde kelime başında h harfinin türediği örnekler şunlardır:

ET. öküz > hökiz hökizdäy (141/03), Ar. akik > haqıq (148/18).

4.2.2.2.4. Ünsüz ikizleşmesi

Kelime içinde iki ünlü harf arasında bulunan ünsüz harfin tekrarlamasına ünsüz ikizleşmesi denir. Metinde ünsüz ikizleşmesi hadisesine uygun kelimeler mevcuttur

Fars. heme > hämmä (142/01), ikki (154/04), üççävi (169/34), yétti (167/139).

4.2.2.2.5. Tekleşme

Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin tek ünsüze dönüşmesi olayıdır (Coşkun, 2017, s.51). Metnimizde örnekleri şunlardır::

Ar. sirr > sir sirni (137/26), Ar. haqq > Haq (142/10), Ar. ğamm > ğam (148/16).

4.2.2.2.6. Ünsüz Yumuşaması

Tonsuz ünsüzlerin kendilerinden sonra ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında karşılıklı buldukları tonlu sese dönüşmeleri hadisesine ünsüz yumuşaması denir. Bu ses olayına, aynı zamanda sedalılışma, tonlulaşma gibi isimler de verilmektedir.

Karşılıklı ünsüzler:

Tonlular	Tonsuzlar
b	p
c	ç
d	t
g	k
ğ	ķ
v	f
z	s
j	ş

Metinde ünsüz yumuşamasına uğramış örnekler şu şekildedir:

suyäk+ini < suyägini (154/12), yüräk+imdän < yürägimdän (154/10), böläk+i< bölägi (134/21), sorâķ +ı < sorâğı (136/05).

4.2.2.2.7. Ünsüz Benzeşmesi

“Bir gramer birliğinde bir kelimedede bazen yan yana gelen veya biraz aralıklı olarak bir arada bulunan iki sestem birinin diğerine tesir ederek onu kendisine benzettiği, böylece iki sesin birbirine benzeştiği görülür. Bu ses olayına benzeşme adı verilir.” (Ergin, 2011, s.52).

Özbek Türkçesi tek şekilli eklerden oluştuğu için, bu ses olayını birkaç ekin dışında görmek mümkün değildir:

taqqan (148/18), baqqanning (154/21), qorqqan (157/28), ortalıqqa (132/29), yağ+qan < yâqqan (164/05).

4.2.2.2.8. Metatez (Göçüşme)

Metin içinde yakın ya da uzak seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Göçüşme çoğu zaman açıklığı daha yüksek olan bir sesin kelime başına, daha düşük olanın kelime sonuna doğru kayması şeklinde olur. Metinde metatez örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.2.9. Hece Düşmesi (Haploloji)

“Bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin bazen eridiği, düştüğü görülür. Böylece o iki hece bir hece hâline gelir.” (Banguoğlu, 2007, s.70).

Metinde bulunan hece düşmesi örnekleri çoğunlukla *l* sesinin olduğu fiillere geçmiş zaman zarf fiil eki olan -b sesinin geldiği kelimelerde görülmektedir. Bu durumda *l* sesi kendisinden sonra gelen ünlü harf ile birlikte düşmektedir. Düşmenin etkisiyle *b* sesi de *p*'ye dönüşmektedir.

Özellikle zarf fiil ve beşinci tip geçmiş zaman eki olan -b ekini alan fiillerde *l* sesinin düştüğü söylenebilir:

bol-ib < bop (170/16), âl-ib < âp (142/31) , sâl-ib > sâp (140/33), âl-ib kél-ib > âpkép (149/29).

Söyleyişi kolaylaştırmak için iki sözcüğün birleşimi sırasında oluşan haploloji örnekleri de metinde mevcuttur:

buy étib < buytib (145/29), şuy étib < şuytib (171/08).

4.2.3. Şekil Bilgisi

4.2.3.1. İsim (Ad)

İsim, evrende bulunan somut ve soyut bütün varlıkları tek tek ya da tür olarak karşılayan kelimelerdir. İsimlere getiren ekler aşağıdaki gibidir:

4.2.3.1.1. Çokluk Eki

Türkiye Türkçesinde isimlerin, zamirlerin, adlaşmış sıfatların sonuna getirilerek sayıca birden fazla olduğu anlamı katan çokluk eki, +ler, +lar şeklindedir. Özbek Türkçesinde ise +lär olmak üzere tek şekli bulunmaktadır. Dolayısıyla, ünlü uyumuna tâbi değildir.

Metinde çokluk eli almış birçok isim bulunmaktadır. Bazıları şöyledir:

ķurtlär (132/15), kélincäklär (147/03), sizlär (150/36), Äräblär (151/33).

4.2.3.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren, adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. İyelik ekleri, bir nesnenin ben, sen, o, biz, siz, onlar gibi şahıslara ait olduğunu, daha doğrusu o şahısların sahipliğini gösteren eklerdir (Korkmaz, 2009, s.259).

Özbek Türkçesindeki iyelik eklerinin fonksiyonu Türkiye Türkçesindeki gibidir. Tek fark, Özbek Türkçesinde bu eklerin tek şekilli olup karşımıza genellikle düz ünlülü olarak çıktığı için düzlük-yuvarlaklık uyuma tâbi olmamasıdır. Her şahsa göre farklı bir iyelik eki söz konusudur:

Teklik 1. şahıs +m, +(i)m

Teklik 1.şahıs iyelik eki, ünlü ile biten kelimelere doğrudan getirilirken ünsüz harfle biten kelimelere sadece i yardımcı ünlüsüyle birlikte gelir. Bu ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi değildir:

pälvänim (166/35), ätäcänim (169/25), äkäm (155/29).

Teklik 2. şahıs +(i)ng

Teklik 2.şahıs iyelik eki, +(i)ng şeklindedir. Sadece düz şekliyle karşımıza çıkan bu ek, ünlü uyumuve düzlük-yuvarlaklık tâbi değildir:

tilingdän (155/31), tähtingni (156/05).

Teklik 3. şahıs +i, +si

Bu iyelik eki; ünlü ile biten kelimelere +si, ünsüz harf ile biten kelimelere +i olarak gelir. Metinde sadece düz şekli bulunmaktadır:

ési (146/34), hämmäsi (161/01), mulläsi (159/21).

Çokluk 1. şahıs +(i)miz

Ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde +miz, ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde ise +imiz şeklindedir:

singlimizgä (169/17), işimiz (139/08).

Çokluk 2. şahıs +(i)ngiz

Metnimizde çokluk ikinci şahıs iyelik eki ünlü ile biten kelimelerde +ngiz, ünsüz ile biten kelimelerde ise yardımcı ünlü ile yazılmıştır:

âtingizni (139/17), işingiz (153/19).

Çokluk 3. şahıs +läri

Çokluk 3.şahıs iyelik eki +läri tek şekilli olup ünlü uyumlarına tâbi değildir:

békläri (159/28), kızläri (188/31), rängläri (131/31).

4.2.3.1.3. İsimlerde Tamlama

Aralarında anlam ilişkisi bulunan iki ya da daha fazla kelimenin ilgi eki alarak ya da almadan birbirine bağlanması ile ortaya çıkan kelime grubuna isim tamlaması denir. “Bir belirtme, bir yardım, bir tamamlama esası üzerine kurulan kelime gruplarında umumiyetle belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl-yardımcı olmak üzere iki unsur bulunur. (Ergin, 2011, s.375). Bu unsurlara yaygın olarak tamlayan-tamlanan denilmektedir.

“Arada ilgi durumu ekinin kullanılıp kullanılmamasına veya tamlayanın da bir ad tamlaması olup olmasına göre isim tamlamaları, belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve zincirleme isim tamlaması olmak üzere üç gruba ayrılır.” (Korkmaz, 2009, s.270):

4.2.3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlamaları

Tamlayan olarak nitelendirilen kelimenin sonuna ilgi eki, tamlanan sonuna ise iyelik eki getirilerek oluşturulan isim tamlamalarıdır. Tamlayan ve tamlanan arasında mutlak bir aidiyet ilişkisi vardır:

Şirvāning éli (143/17), Çämbilning kızi (166/37), fuqarāning égäsi (169/24), tågning üstidä (131/24), kılıçimning sâpini (133/14), coyqânsizning özigä (152/16).

4.2.3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlamaları

Tamlayanın eksiz, yalın durumdayken tamlananın iyelik eki aldığı isim tamlamalarıdır. “Belirtisiz isim tamlamalarında, tamlayanın tamlanana bağlılığı belirsiz fakat süreklidir. Anlamca da tamlananın ayrılmaz bir parçasıdır. Bundan dolayı tamlananın iki ögesi arasına bir başka gramer ögesi giremez.” (Korkmaz, 2009, s.272).

Metinde belirtisiz isim tamlamalarına örnek şu şekilde verilebilir:

äläm äbini (133/11), Çin tulpârläri (141/08), Şirvān şahrigä (143/06).

4.2.2.1.3.3. Zincirleme İsim Tamlamaları

“Zincirleme ad tamlaması, bir ad tamlamasının başka bir adla oluşturduğu ikinci bir ad tamlamasıdır. Böylece, tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de ad tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş yeni bir tamlama türü ortaya çıkmaktadır.” (Korkmaz, 2009, s.275).

Metinde yer alan bazı zincirleme isim tamlaması örnekleri aşağıda verilmiştir:

Bulbul bāgning gülidä (141/33), Turkmän élning bätiri (143/28), Şirvān élining çölidä (161/22).

4.2.3.1.4. İsim Hâl Ekleri

Cümlede, isimleri başka kelimelerle çeşitli anlam ve görevler bakımından ilişkiye sokan eklere hâl eki denir. Bu ilişki eksiz olarak kurulabileceği gibi özellikle iyelik eklerinden sonra gelen çeşitli eklerle de sağlanabilir.

Türkçede isimlerin şu hâlleri vardır:

4.2.3.1.4.1. *Yalın (Nominatif) Hâl: eksiz*

İsim, hiçbir hâl eki almadan ve başka hiçbir kelimeye bağlanmadan kullanılmıştır.

Metinde yalın hâlde kullanılan örnekler şunlardır:

ât (134/07), näyzä (138/16), lälä (152/28), äkä (165/27).

4.2.3.1.4.2. *İlgi (Genitif) Hâli : +ning*

İlgi hâl eki, eklendiği isim ile başka bir isim arasında, görevi itibariyle ilgi bağı kuran ektir. Bu hâlin eki +ning'dir (Coşkun, 2017, s.84). Metinde ilgi eki bulunduran kelimeler:

Äräblärning (144/01), qarindäşning (150/02), körgänlärning (162/24), uning (171/17).

İlgi hâl eki ayrıca, iyelik eklerinden sonra da kullanılabilir: qarising (132/24), élining (161/22).

4.2.3.1.4.3. *Yönelme (Datif) Hâli: +gä; +ça, +kä*

Yönelme ve yaklaşma görevindeki ismi cümlede fiile bağlayan eklerdir. Yönelme eki çoğunlukla +gä şeklinde karşımıza çıkmaktadır, +kä ve ça şekilleri ise k ve қ ile biten kelimelerden sonra eklenmektedir. Bu ekler, birleştikleri kelime sonlarındaki g ve ğ'leri gerileyici benzeşmeyle k ve қ'ya çevirirler. İyelik eklinden sonra gelen yönelme hâli zamir n'si almaz.

Metinde datif eki almış kelimelerden bazıları şunlardır:

méngä (162/28), göştigä (142/18), Väyängängä (150/01), yaşilikkä (154/08), ölikkä (159/13), miltıq+ça > miltıqқа (166/24), tığ+ça > tığқа (131/30), ortalıqқа (132/29).

4.2.3.1.4.4. *Yükleme (Akkuzatif) Hâli : +ni*

İçinde geçişli fiil olan bir cümlede, fiilin doğrudan etkilediği ismin içinde bulunduğu hâli gösteren ektir. Eski Türkçede isimlerden sonra +ğ/+g (sonradan +ığ/+ig, +uğ/+üg); iyelik ekli kelimelerden sonra +n; zamirlerden sonra +nı/+ni olmak üzere üç türlü

akkuzatif eki kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde genel akkuzatif eki ise +ı/+i, +u/+ü'dür.

Özbek Türkçesinde ise sadece +ni olmak üzere tek şekilli akuzatif eki vardır. Metin incelendiğinde akkuzatif ekinin kullanımında hem Doğu hem de Batı Türkçesinin izleri görülebilir. 3.şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâl eki geldiğinde ise +n şeklinin kullandığı tespit edilmiştir. 1930'lu yıllardan sonra bu ek tamamen +ni hâlini almıştır.

Metinde yükleme hâl eki almış kelimeler şunlardır:

huşimni (133/24), dérvāzāni (143/13), sözlārni (155/11), cānin (159/36), başin (163/03), otin (168/32).

4.2.3.1.4.5. *Bulunma (Lokatif) Hâli: +dä*

Bulunma hâli, fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve durumu göstermek için kullanılan ektir. Lokatif eki, Özbek Türkçesinde tek şekilli olup +dä şeklindedir:

şundä (171/24), yürägidä (131/11), hazinädä (158/23), qavätidä (162/24).

4.2.3.1.4.6. *Uzaklaşma (Ablatif) Hâli: +dän*

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ektir. Özbek Türkçesinde ve metnimizde ablatif eki +dän şeklindedir:

huşvaqtlikdän (164/03), Täcändän (155/35), bundän (158/02), âtişmâqdän (167/08).

4.2.3.1.4.7. *Eşitlik (Ekvatif) Hâli: +çä, +däy, +däyin, +dék*

Eşitlik-benzerlik hâli eki, isimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırma görevi üstlenen bir ektir (Coşkun, 2017, s.86).

Eşitlik eki metinde +çä, däy, däyin, dék gibi farklı şekillerde bulunmaktadır. Bu ekler kelimeye eşitlik, görelilik, benzerlik ve miktar anlamları katmaktadır.

Metinde eşitlik ekine örnek teşkil eden kelimeler şunlardır:

şunçä (167/18), néçä (148/06).

Özbek Türkçesinde eşitlik aynı zamanda “gibi” anlamlarını veren ték > dék edatından ekleşmiş +däy ekiyle de yapılır:

böridäy (168/06), қандäy (169/14), güpdäy (136/19), tuyädäy (137/11).

Metinde nadir olarak +däyin şekli de karşımıza çıkmaktadır:

şundäyin (163/07), Rüstäm däyin (167/35).

4.2.3.1.4.8. Yön (Direktif) Hâli: +gäri

Fiildeki oluş ve kılışın yeri, yönü ve zamanı hakkında bilgi veren ektir. Yön (direktif) ekleri; +rä, +gäri, +käri, +қari şeklindedir. Metinde sadece +gäri şekli bulunmaktadır.

Bu ek, zamanla kalıplaşarak yapım eki olmuştur:

ilgäri (138/10).

4.2.3.1.4.9. Vasıta (Instrumental) Hâli: bilän

Fiilin neyle, ne vasıtasıyla, ne aracılığıyla yapıldığını gösterir. Vasıta hâli, genellikle bilän edatı ile yapılır. Edebî metinlerde az da olsa ilä ve birlä şekillerine de rastlanır (Öztürk, 2016, s.35).

miltıқ bilän (166/17), bältä bilän (140/05), kältäk bilän (145/04).

Metinde seyrek de olsa billä şekli de bulunmaktadır:

özing billä (171/22).

4.2.3.1.4.10. Sınırlama Hâli: +gäçü

Genellikle zaman ifade eden kelimelerden sonra gelen bu ek, kelimeye “-e kadar” anlamı katmaktadır. Herhangi bir zamanı sınırlama, kısıtlama gibi işlevleri vardır.

Metinde sadece iki yerde bu ek karşımıza çıkmaktadır:

häftägäçä “haftaya kadar” (167/05), şu vaқtgäçä “şu vakte kadar” (171/07).

4.2.3.1.5. Aitlik Eki +gi +ki

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağıllık ve aitlik görevleri taşıyan ektir. Özbek Türkçesinde aitlik eki +gi veya +ki'dir. Ünlülerden, tonlu ünsüzler ve bulunma hâl eki +dä'den sonra +gi eki; ilgi hâli ekindeki +ng'nin düşmesiyle geriye kalan +ni ve tonsuz ünsüzlerden sonra ise +ki eki getirilir (Coşkun, 2017, s.83).

+gi: İsimlerden sıfat yapan aitlik ekidir. Yer bildiren, bulunma hâli olan +dä ekinden sonra kullanılır: cännätdägi (138/12), Çämbildägi (134/13), tändägi (168/09).

+ki: İsimlerden zamir yapan aitlik ekidir. İşlek olarak kullanılan bir ek olmamakla birlikte örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.1.6. Soru Ekleri +mi

Özbek Türkçesinde +mi soru eki tek şekilli olarak kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılır:

bâirmi (166/18), kıttıqmı (135/04).

4.2.3.1.7. Sayı İsimleri

Metnin incelenen kısmında karşımıza çıkan sayı isimleri şöyledir:

bir (166/29), ikki (154/04), üç (169/10), bés (169/10), yétti (167/13), on (131/03), on dört (163/32), yüz bir (147/02), üç yüz (169/10), ming (172/09).

Görüldüğü gibi sayı isimleri, ses değişimleri göz önüne alınmadığında, Türkiye Türkçesindekilerle oldukça benzerdir.

4.2.3.1.8. İsim Yapım Ekleri

İsim kök ve gövdelerine gelerek onlara yeni ve farklı anlamlar katan eklerdir. Bu ekler, kelimedden ya yeni bir isim üretirler ya da kelimeyi fiilleştirirler. İsim yapım eklerini, isimden isim yapma ekleri ve isimden fiil yapma ekleri olarak ikiye ayırmak mümkündür.

4.2.3.1.8.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsim kök ve gövdelerinden yeni anlamlar içeren farklı isimler türeten eklerdir:

+âr: Sayı isimleri yapan ektir. İşlek olmayan bir ek, umumiyetle bir sayısına eklenir: birâr nârsâ (138/18).

+âv: Sayı isimleri yapan bu ek, beraberlik anlamı taşır. On sayısına kadar getirilebilir: héç birâvni (171/21), ikkâvi (139/32), üçâvi (164/11), törtâv (132/30), béşâv (132/30).

+çi: Bu ek, getirildiği kelimeye meslek ve uğraş anlamı katar: kémâçi (155/34), kältâkçi (156/04), pâdâçi (146/32).

+çäk: Kelimeye küçültme ve sevgi anlamı katan ektir: kéliñçäk (147/03).

+dâş: Birliktelik ve ortaklık bildiren ektir: qarindâş (161/24).

+tık: İşlekliliği az olan bu ek, yer ve alet ismi yapar: miltık (155/21), qoltık (165/25).

+düz: Sadece bir örneğine rastlanmıştır: kündüz (167/03).

+ka, kä: Metinde sadece iki örnekte tespit edilmiştir: başka (154/33), tikkä (172/04).

+ginä, +kinä: Özbek Türkçesinde çok işlek olan bu ek, kelimeye küçültme ve sevgi anlamı katar: köngilginäm (150/15), bädänginäläri (155/12), başginänggä (156/09), yüräkkinä (170/09). Bu ek aynı zamanda sayı anlamı ifade eden kelimelerden sonra gelebilmektedir: üççävginäng (165/32).

+käk: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir kelimeye karşımıza çıkmaktadır: érkäk (166/03).

+li: Türkiye Türkçesindeki gibi Özbek Türkçesinde de çok işlek olan bu ek, bir şeye sahip olma anlamı katmaktadır. Aynı zamanda sıfat görevinde kelimeler de türetebilir: kutli (145/22), sütli (145/24), tumänli (147/30), därdli (168/30).

+lik: Eski Türkçeden beri görülen en işlek eklerden biridir. İsimlere gelerek yer, âlet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapmaktadır. Metinde sıkça karşımıza çıkmaktadır: qarindâşlık (171/01), éşänlik (133/10), mänmänlik (143/32), künlik (163/32) mücerret ismi; qaçmâklickä (134/39), kelmâklickä (166/04) yer ismi; çoyän başlık (137/12) âlet ismi; pâdşâlik çâtir (161/02) sıfat fonksiyonlarında kullanılmıştır.

+(i)n: Metinde iki kelimeye tespit edilmiştir: éркиn (154/14), âldin (164/33).

+râq: Sıfatlara eklenen bu ek, karşılaştırma fonksiyonunda fazlalık anlamı katmaktadır: âzrâq (143/36), tézrâq (139/17).

+siz: İsimlerden isim ve sıfat türeten +li ekinin olumsuz şeklidir. Tek şekilli bir ek olduğu için düzlük-yuvarlak uyumuna aykırıdır: suvsiz (148/20), sânsiz (150/17), vicdânsizning (152/17).

+tä: Sayı isimlerine gelerek kelimeye tane anlamı katan ektir: kırqtä (164/32), mingtä (132/28).

+täy: Küçültme ve sevgi anlamı katan ektir: sâkältäyning (149/21).

Özbek Türkçesinde ayrıca Arapça ve Farsça kökenli yapım ekleri de söz konusudur:

bâ+: Farsça olan bu ön ek, kelimelere +li anlamı katmaktadır: bâmâzä “Tatlı, şirin, eğlenceli.” (160/14).

+bâççä < Fars. beççe: “İnsan yavrusu” anlamındaki Farsça kelime, Özbek Türkçesinde ek hâline gelmiştir: békbâççä (160/24).

+bän: Farsça meslek ismi yapan bir son ektir: yilkibängä (150/09), dârvâzabängä (161/13).

+bâz: Farsça oynayan, oynatan anlamlarında sıfattır. Özbek Türkçesinde kelimelere gelerek isim türetir: sârbâz (163/12).

+bin: Bakan, bakıcı anlamlarına gelen Farsça bir ektir: tāmāşäbin (134/19).

bé+: Farsça bî olarak bilinen bu ön ek, +li ekinin olumsuz olan +siz anlamı katmaktadır: bévâhm (133/22), béçärälärning (131/30), bécäy (137/14).

+cän: Farsça can anlamında kullanılan kelime, Özbek Türkçesinde sevgi, yakınlık anlamları veren bir ek olarak karşımıza çıkar: Yunuscängä (135/05), Häsäncän (136/03), äkacänimdän (138/10).

+där: Tutan, sahip anlamlarına gelen Farsça sıfat, Özbek Türkçesinde mülkiyet ve meslek bildirir: göştär (152/23), cilävdär (162/14), särdär (172/05).

+gär: Farsça meslek ve meslek erbabını bildiren ektir: firibgärlär (151/30), bâççägäring (157/18).

+gär+çi+lik: +gär eki ile Türkçe +çi ve +lik ekleriyle birleşik olarak karşımıza çıkar: yâvgärçilik (163/14).

+hänä: Farsça “ev” anlamında kullanılan isim, Özbek Türkçesinde karşımıza ek olarak çıkmaktadır: cévaḥänä (135/06).

+ḥor: Farsça “yiyen” anlamındaki sıfat, Özbek Türkçesinde ek şekilde olup geldiği kelimeyi sıfat ve isim yapar: süyinçihorgä (163/26).

+kın: İsim ve sıfat türeten Farsça bir son ektir: şävkın (134/20).

+nāmä: Farsça “yazı” anlamına gelen kelime, Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır: lä’nätnāmä (153/35).

nā+: Farsça olumsuzluk bildiren bir ön ektir: nāmärddäy (146/09), nāçär (149/20), nâiläc (167/25).

+zädä: Farsça oğul anlamına gelen kelime, Özbek Türkçesinde eklemiştir: békzädä (160/18).

4.2.3.1.8.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiil kök ve gövdelerinden farklı anlamlarla isim türeten eklerdir.

-ä: Zarf fiil eki olan -ä, kalıplaşarak yapım eki fonksiyonunda kullanılmaya başlanmıştır: tol-ä (137/22).

-äk, âk: Bir hareketin yerini veya sonucunu bildiren bu ek, aynı zamanda alet isimleri ve sıfatlar da türetir. (Coşkun, 2017, s.67): kuçaqlâmâkka (155/11), bölägi (134/21), korkâğı (131/16). Kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıkları için ekteki k sesi sedalılaştırarak ğ sesine dönüşmüştür.

-än: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir örneğine rastlanmıştır: tozän (134/11).

-är, -r: Sıfat ve isim yapan bir ektir: yäşär (164/07).

-ğ: İşlek olmayan bir ektir. Sadece bir örneği vardır: yärâğ < yärâ-ğ (136/08).

-ğa: Fiil kök veya gövdelerine gelerek isim ve sıfat yapan ektir: yorgä (150/01).

-ğân: Sıfat- fiil eki olan bu ek, kelimelere gelerek kalıcı isim yaparsa yapım eki fonksiyonunda kullanılmış olur: *ğorgân* (161/10).

-k/-k; -(i)k/-(i)k: Soyut ve somut isimler yapan bu ek, Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılmaktadır: *ârtık* (166/18), *ölik* (136/18), *suyâgini* < *suyâk+ini* (154/12).

-ä- ünlüsüyle biten fiil kök ve gövdelerine **-k** yapım eki getirildiği zaman, kök veya gövde sonundaki **ä** ünlüsü **â** ünlüsüne dönüşür (Coşkun, 2017, s.70): *sorâ-k* < *sorä-* (136/05).

Metinde ekin Eski Türkçede görülen sadalı şekline de rastlanılmaktadır: *yâruğ* (131/21).

-kir: Sıfat yapan eklerdendir: *ötkir* (140/14).

-(i)m: Soyut bir iş, hareketi ve sonucu bildiren ektir: *bilim* (154/02), *ölim* (154/04), *kiyim* (163/12).

-mâk: Türkçede masdar eki olarak kabul edilen bu ek, fiillerden hareket isimleri yapar: *êşitmâk* (144/08), *âtişmâkdän* (167/08), *kuçâklâmâkça* (155/11).

-(i)n, -(i)n, -(ü)n: Somut ve soyut adlar türeten ektir. Klasik Çağatayca döneminde kullanım sahası oldukça yaygındır: *kélinçâklär* (147/03), *tügün* (154/10).

-ş, -(i)ş, -(i)ş: Fonksiyon bakımından **-mä** eki gibidir. İş ifade eden fiiller yapar: *uruş* (164/16), *yürişgä* (138/04).

-(u)v: Fiilden isim yapan bir ektir, **-mä** ekiyle benzer işlevi vardır: *ğâluvdi* (137/16), *kéluvdi* (137/15).

-z: Yaygın bir ek olmayıp birkaç örnekte karşımıza çıkar. Topluluk ya da ikilik bildirir: *köz* (145/02).

4.2.3.1.9. İsimlerde Bildirme

İsimlerde bildirme şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kiple kurulur:

4.2.3.1.9.1. İsimlerde Şimdiki Zaman

Teklik ve çokluk 1. ve 2.şahıslarda zamir menşeli şahıs ekleriyle oluşturulurken teklik ve çokluk 3.şahıslarda *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinde oluşan *-dir* bildirme eki

kullanılır. Olumsuzu émäs kelimesiyle sağlanır: äräbmän (167/16), bädävlätsän (153/30), därkärdir (154/08), äyb émäs (153/24).

4.2.3.1.9.2. İsimlerde Görülen Geçmiş Zaman

é- ek fiiline -di görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle teşkil edilir. İyelik menşeki zamir ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu şekli de émäs kelimesiyle yapılır: yâş édi (160/21), yoğ édi (171/07).

Bazen é- yardımcı fiilinin düştüğü veya i'ye dönüştüğü de tespit edilmiştir. Bu örneklerde bildirme eki kelimeye bitişik olarak yazılır: dāddi (149/11), nāvbātdi (149/12), ärābdi (149/16).

4.2.3.1.9.3. İsimlerde Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zamanda bildirme ékän ile yapılır. Zamir menşeli şahıslarla çekimlenir. Olumsuzu da émäs ile kurulur: āmān ékän (157/35), bäländ ékän (163/28), ildām ékän (166/22).

4.2.3.1.9.4. İsimlerde Şart

İsimlerde şart, ésä ve bolsä ile sağlanır: yağşi bolsä (155/05).

4.2.3.2. Sıfat

Türkçenin her döneminde geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözcüklerdir (Korkmaz, 2009, s.334). Bir kelimenin sıfat olarak kabul edilebilmesi için mutlaka bir isimden önce gelmesi ve onu çeşitli yönleriyle niteleyip belirtmesi gerekmektedir. Sıfatlar hiçbir zaman, herhangi bir çekim eki alamazlar. Sıfatlarla bir isimle bir araya gelip kelime grubu oluşturursa sıfat tamlaması hâline gelmiş olur.

Sıfatlar, fonksiyonlarına göre 2'ye ayrılmaktadır:

a) Niteleme Sıfatları

b) Belirtme Sıfatları

4.2.3.2.1. Niteleme Sıfatları

İsimlerden önce gelip onların renk, şekil, durum, biçim gibi özelliklerini ortaya koyan sıfatlara niteleme sıfatları denir. Bu sıfatlar, simlere sorulan “Nasıl?” sorusuna cevap verir. Metinde yer alan niteleme sıfatlarına örnek şunlardır:

kättä pirini (132/21), âydin köldä (133/02), qârä källäm (133/25), ildäm ätlär (140/21), täzä gül (146/18), sülöv qélinçäk (147/08), artıq zulm (166/18), qattıq cävr (166/20).

4.2.3.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak isimlerin çeşitli özelliklerini ortaya koymak yerine onları işaret, sayı, soru gibi yollarla belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları kendi içerisinde dörde ayrılır:

a) İşaret Sıfatları

b) Sayı Sıfatları

c) Belgisiz Sıfatlar

d) Soru Sıfatları

4.2.3.2.2.1. İşaret Sıfatları

İsimlerini yerini işaret yoluyla gösteren sıfatlara işaret sıfatları denir. “Hangi?” sorusuna cevap veren sıfatlardır. Metinde işaret sıfatları karşımıza, bu, şu, şundäy, sunçä örnekleriyle çıkar:

bu dästän (172/10), bu Häsän Çäpsän (131/29), bu säfär (152/29), şu pällä (164/06) şu aççıgdä (170/24), şundäy gäp (146/35), sunçä gäp (167/18).

4.2.3.2.2.2. Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını belirten sıfatlardır. Sayı sıfatları varlıkların sayılarını belirtme biçimlerine göre beş alt tanedir:

4.2.3.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların âdetlerini tam sayılarla belirten sayı sıfatlardır. Bu sıfatlar isimlere sorulan “kaç?” sorusuna cevap verirler. Metinde karşılaşılan asıl sayı sıfatları örnekleri aşağıda verilmiştir:

bir top téräk yârâğı (136/08), bir dâvlät (145/12), yüz bir yorga (147/02), bir ölim (154/04), ikki közginäng (164/28), ikki nâmus (154/04), üç bätmän (169/10), bés bätmän (169/10), on on (131/03), tört künlük (163/32).

İki sayısı birkaç örnekte ik şeklinde de karşımıza çıkmaktadır: ik kéçä ik kündüz (167/32).

4.2.3.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını içinde buldukları sıra ile belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına +(i)nci ekinin getirilmesiyle oluşur. “Kaçını?” sorusuna cevap vermektedirler. Metinde örneğine rastlanılmamıştır.

4.2.3.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Asıl sayı isimlerine getirilen bu ekler bölüştürme, paylaşırma, dağıtma anlamı katar.”Kaçar?” sorusuna cevap verirler. Özbek Türkçesinde üleştirme sayı sıfatı +tä ve +dän eklerini getirilmesiyle oluşur. Bu eklerle oluşturan sıfatlar metnimizde yoktur.

+âr eki de üleştirme sayı sıfatı meydana getirir ve “bir” sayı ismine eklenerek belirsizlik anlamı katar: birâr nârsä (138/28).

4.2.3.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını tam değil, belli bir oranda belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına +dän ekinin getirilmesiyle oluşturulur. “Kaçta kaç?” sorusuna cevap verirler. Metinde örneği tespit edilememiştir.

Metinde yârim sıfatı da bir bütünün yarısı ifade ettiği için kesir sayı sıfatı grubuna girer: bir yârim bätmän (169/11).

4.2.3.2.2.2.5. *Topluluk Sayı Sıfatları*

Sayı isimlerine +älä, +läb, +täçä, +ävlân, +älâvi eklerinin ilave edilmesiyle yapılır. Metinde örneği yoktur.

4.2.3.2.2.3. *Belirsizlik Sıfatları*

İsimlerin sayı, miktar gibi özelliklerini açıkça belirtmeyen, belirsiz olarak ifade eden sıfatlardır. Metinde belgisiz sıfat olarak tespit edilen örnekler şunlardır.

bir söz (165/24), hämmä ädäm (163/09), här nimä bärini (172/08), härnä sirni (148/34), héç iş (147/11), başqa şähär (153/33), köp närsälärini (159/25), néçä hātın (167/03).

4.2.3.2.2.4. *Soru Sıfatları*

Soru sıfatları isimleri soru yoluyla belirtir: kândäy, nä, né, nimä metinde yer alan soru sıfatlarıdır:

kândäy bidaḥat (169/14), né iş (155/06), némä iş (150/03), nä hädding (145/34).

4.2.3.3. *Zarflar*

Fiillerin, fiilimsilerin, sıfat ve zarflardan önce gelerek onların anlamlarını nitelik, miktar, zaman, yer-yön gibi özellikler açısından belirten ya da sınırlayan kelime türüdür. Zarflar görevleri bakımından beş başlık altında incelenir:

4.2.3.3.1. *Durum Zarfları*

Hareket ve kılışların ortaya çıkış biçimini, yapılış tarzını, sıfat ve zarfların da niteliklerini belirten zarf türüdür. Durum ve tavır bildiren isimlerin yanında birçok isim de eşitlik ve vasıta hâli eki alarak durum zarfı durumuna geçer (Coşkun, 2017, s.107). Metinde durum zarfı örneği çokça bulunmaktadır. Bazıları şu şekildedir:

ändäk “Öylece, o şekilde”

ändäk kı1- (137/08).

bädtär “beter, çok çirkin”

bädtär bol- (146/17).

bir bir “Tek tek”

bir-bir äyt- (166/36).

cortta-porttä “Tereddüt etmeden, kesinlikle”

corttä-porttä şaşır- (141/01).

yaḥşi-yâmân “İyi-kötü”

yaḥşi-yâmân äyt- (155/01).

yänä “Yine, gene, yeniden”

yänä âl- (162/13).

şundäyin “Şöyle, şunun gibi”

şundäyin tiklä- (163/07).

sirä “Asla”

sirä (166/34).

şuytib “Şu şekilde”

şuytib äytävér- (171/09).

taḡı ‘yine, tekrar’

taḡı kél- (150/23).

4.2.3.3.2. Zaman Zarfları

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirginleştiren ya da sınırlayan zarflardır. Metinde karşımıza çıkan belli başlı zaman zarfları şunlardır:

âldin “önce” (171/29), ävväl “önce” (146/08), äslä “hiçbir zaman” (152/02), dârrâv “hemen” (155/21), éndi “şimdi” (158/32), hâli “hâlâ, henüz, daha” (137/07), hâzir “hâlâ, henüz” (152/11), hämişä “her zaman” (149/09), héç “hiçbir zaman” (170/33), kéyin “sonra” (171/29).

4.2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Bir oluş ve kılışın, sıfat ya da başka bir zarfın miktarını ortaya koyan, azlık-çokluk derecesini gösteren zarflardır. Tespit edilen azlık-çokluk (miktar) zarfları şu şekildedir: köp “çok” (141/08), cüdä “çok, fazla” (172/10), bittä (132/14), mol “bol” (145/20), käm-käm “az”.

4.2.3.3.4. Yer-Yön Zarfları

Fiillerin gösterdiği oluş ve kılışı yer ve yön açısından tayin eden zarflardır. Metinde yer-yön anlamı taşıyan ifadeler vardır; fakat bunlar hâl eki aldıkları için artık isimleşmişlerdir, zarf durumunda değildirler: bäländ-pästigä (132/04), âldigä (140/12).

4.2.3.3.5. Soru Zarfları

Fillerin durum, zaman, yer-yön, miktarını soru yoluyla ortaya koyan, belirginleştiren zarflardır.

Soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflara soru zarfları denir (Coşkun, 2017, s.116). Metinde bulunan soru zarfı şu şekildedir:

négä (164/35), qandäy bol- (170/26).

4.2.3.4. Zamir

Zamir, isimlerin yerini tutan, varlıkları temsil ya da işaret ederek karşılayan kelime türüdür. Zamirler cümlede ismin yerini tuttukları için isimler gibi çekim, çokluk ve iyelik ekleri alarak çekime girebilir ve tamlama kurabilirler. Yalnız isimlerden farklı olarak bazı zamirlerin çekim sırasında bir gövde değişikliğine uğradıkları, köklerinde bir kırılmanın meydana geldiği görülür (Korkmaz, 2009, s.400).

Zamirleri beş başlık altında toplayabiliriz:

4.2.3.4.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak karşılayan ve kişi isimlerinin yerine geçebilen zamirlerdir. Bu zamirler; teklik ve çokluk başlığı altında altı şahıstan oluşur. Bazı şahıs

zamirlerinin çekim eki almaları durumunda kökte değişime uğradıkları tespit edilmiştir. Ben ve sen şahıs zamirleri yönelme eki aldıkları zaman, *bana* ve *sana* şekline dönüşürler. Metinde tespit edilen şahıs zamirleri ve aldıkları eklere aşağıdaki gibidir:

mén: Teklik 1.şahıs zamiridir. Konuşanı bildirir: mén (149/31), méngä (150/35), méni (151/10), méning (158/04). méndäy (132/20),

sén: Teklik 2.şahıs zamiridir. Dinleyeni bildirir: sén (165/17), séngä (152/01), séni (152/03), séndän (171/20), séning (138/29).

u: Teklik 3.şahıs zamiridir. Adı geçen şahıs bildirir: u (169/10), ungä (148/08), uni (168/22), uning (157/20).

biz, bizlär: Çokluk 1.şahıs zamiridir. Konuşanları bildirir: biz (159/06), bizgä (162/03), bizdäy (165/07).

siz, sizlär: Çokluk 2.şahıs zamiridir. Kibar bir söyleyiş olup dinleyenleri bildirir: siz (137/36), sizlär (150/36), sizgä (165/31), sizni (170/30), sizdän (150/27), sizdäy (170/01).

ulär: Çokluk 3.şahıs zamiridir. Adı geçenleri bildirir: Metinde örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.4.2. Dönüştülük Zamiri

Asıl şahıs zamirlerinin yerini tutan ya da onlardan önce gelerek anlamlarını kuvvetlendiren zamirlerdir. Bunlar “asıl, öz” mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibarettir (Ergin, 2011, 272).

Türkiye Türkçesinde “kendi” kelimesine çeşitli çekim eklerinin getirilmesiyle dönüştülük zamiri oluşturulur. Özbek Türkçesinde ise “öz” ve “hod” kelimelerinin çekimlenmesiyle meydana getirilir. Metinde dönüştülük zamiri için öz zamiri tercih edilmiştir:

öz (146/35), özgänämdän (146/16), özgänäng (164/27), özim (166/39), özidän (140/10), özigä (145/13), özimä (138/24), özimdän (170/17), özing (171/22), özi (137/07), özin (135/18), özinggä (171/15), özini (172/07).

4.2.3.4.3. İşaret Zamirleri

Varlıkların yerini işaret yoluyla tutan zamirlerdir. İşaret zamirleri, işaret sıfatlarından farklı olarak ek alıp çekime girebilirler. Metinde karşımıza çıkan işaret zamirleri ve aldıkları ekler şöyledir:

bu: bulär (158/32), bundä (148/13), bundän (155/34), buni (146/41).

bolär: bolärdi (148/25).

şu: şulär (168/02) şundä (171/24), şuni (154/13).

u: undän (155/04), uning (171/17).

4.2.3.4.4. Belirsizlik Zamirleri

Varlıkları açıkça değil belirsiz olarak karşılayan zamirlerdir. Metinde, belgisiz zamir örnekleri şu şekildedir.

bärini (132/20), hämmängiz (132/33), här kim (139/20), härnä (138/07), héc birävni (171/21), héc kimgä (154/06), närsä (138/28), néçängiz (147/18).

4.2.3.4.5. Soru Zamirleri

Varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Metinde tespit edilen soru zamiri örnekleri aşağıdaki gibidir:

kim (164/02), nimä dé- (138/31).

4.2.3.5. Edat

Tek başına kullanıldıklarında bir anlamı olmayan, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle diğer kelimeler arasında zaman, yer, yön, tarz, benzerlik, başkalık vs. gibi bakımlardan ilişki kuran kelimelerdir. Edatlar, sadece gramer görevi bulunan sözcüklerdir. Herhangi bir kavramı ya da hareketi karşılamazlar. Çekime girmeyen edatlar, müstakil kelimelerdir. Yani dilin eksiz unsurlarıdır.

Edatları kendi içerisinde beşe ayırmak mümkündür:

a) Son Çekim Edatları

b) Bağlama Edatları

c) Cümle Başı Edatlar

d) Sona Gelen Edatlar

e) Ünlem Edatları

4.2.3.5.1. Son Çekim Edatları

Çekim edatları, işletme vazifesi gören edatlardır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yaparlar. Fonksiyonları bakımından bu edatları hâl eklerine benzetebiliriz (Ergin, 2011, s.365-366).

“İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı denir.” (Hacıeminoğlu, 2015, s.119).

Metinde geçen son çekim edatlarını kullanılışlarına ve fonksiyonlarına göre şu şekilde gruplandırılır:

4.2.3.5.1.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları

Yalın hâl ile birleşenler: bilân (132/32), song (170/23), uçun (150/36).

Uzaklaşma hâli ile birleşenler: ârtık (166/18), böläk (134/21), buyân (146/15), ilgâri (138/10), kâttık (166/20), song (155/04).

Genitif hâli ile birleşenler: uçun (171/17).

4.2.3.5.1.2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları

Vasıta ve beraberlik bildirenler: bilân (140/05).

Sebeup bildirenler: uçun (150/36).

Başkalık bildirenler: böläk (134/21).

Benzerlik bildirenler: Metinde yoktur.

Zaman bildirenler: buyân (146/15), ilgâri (138/10), song (155/04).

Miktar bildirenler: Metinde yoktur.

Yer-yön bildirenler: tārāf (146/39).

4.2.3.5.2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri anlam ve şekil yönünden birbirine bağlayan edatlardır. Türkçede aslında bağlama edatı yoktu. Bağlama edatları Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiri ile ortaya çıkmıştır. Türkçede olanlar da bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşması ile ortaya çıkmıştır (Ergin, 2011, s.352).

Metinde tespit edilen bağlama edatlarını işlevleri bakımından şu şekilde ayırmak mümkündür:

4.2.3.5.2.1. Sıralama Edatları

Arka arkaya sıralanan kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır. Son çekim edatı olup sonradan bağlama edatı olarak kullanılmaya başlanmıştır: bilān (152/35).

4.2.3.5.2.2. Denkleştirme Edatları

Birbirinin yerini tutabilecek olan iki kelimeyi, kelime grubunu ve cümleyi birbirine bağlayan edatlardır: Metinde örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları

Karşılaştırılan kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır: gāh..gāh (171/29), hām...hām (144/09), yā..yā (132/31).

4.2.3.5.3. Cümle Başı Edatları

Başında buldukları cümleyi kendisinden önce ya da sonraki cümlelere bağlayan edatlardır. Cümle başı edatlar, fonksiyonlarına göre şu gruplara ayrılır:

Fakat anlamı taşıyanlar: lékin (156/28).

Eğer anlamı taşıyanlar: yā (164/27).

Gerçi anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur:

Çünkü anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

Mademki anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

Sonuç ve açıklama anlamını taşıyanlar: éndi (138/26).

Benzerlik anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.5.4. Sona Gelen Edatlar

Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır. Sona gelen edatların kuvvetlendirme fonksiyonu bağlama fonksiyonun daha baskındır. Bu edatlardan bazıları kelimelere bitişik yazılmak suretiyle ekleşmişlerdir (Coşkun, 2017, s.190). Bu edatların çoğu aynı zamanda kuvvetlendirme edatla

Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

ä: Ha, ya, ki anlamlarına gelen bu edat cümleye üzüntü, kızgınlık ve hayret anlamı katar. İsim ve fiillerden sonra gelebilir: cān-ä (139/19), gubār-ä (154/29).

bolsä: Hem pekiştirme hem karşılaştırma görevi olan bu edat “ise” anlamı katmaktadır: bolsä (155/03).

çi: Hem pekiştirme görevi üstlenir hem de soru anlamı taşır. Bu kuvvetlendirme edatı fiillerin şart ekiyle beraber kullanıldığı zaman nazik bir emri ifade eder: kıysäng-çi (162/04), kiysäng-çi (162/05).

dä: İfadeye de/da, ya anlamları katar: körgilik-dä (131/18), kétgäy-dä (154/29)

ésä: “İse” anlamı katan bir edattır. bérgin ésä (139/02), yüring ésä (147/04).

häm: İfadeye de/da anlamı katar: häm (139/15).

yü: Alay, aşağılama, küçümseme anlamları katan bu kuvvetlendirme edatı “ki, ya” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılır. Ünsüzlerden sonra *ü* şekli de kullanılır: kéçäyü (159/30).

4.2.3.5.5. Ünlem Edatları

Konuşanın sevinç, üzüntü, korku, heyecan, hayıflanma vs. her türlü duygusunu ifade etmeye ya da anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya, göstermeye yarayan edat türüdür.

Ünlem edatlarını, beş başlık altında inceleyebiliriz:

4.2.3.5.5.1. Duygu Ünlemleri: āh (154/28), bālli (135/05), dād (142/16), vāy-vāy (169/20).

4.2.3.5.5.2. Seslenme Edatları: é “ey” (146/03), hāy (135/05), hāyt (169/32), kıani (146/07).

4.2.3.5.5.3. Gösterme Edatları: ānā (151/19), mānā (146/07).

4.2.3.5.5.4. Soru Edatları: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.5.5.5. Cevap Edatları: hä (164/11), ħop (162/07).

4.2.3.6. Fiil

Karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut her türlü nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildiren kelime türüdür. Fiiller kök ve gövde durumunda iken isimlerle ilişkiye giremezler. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri ile sağlanır ve fiiller böyle şekillenebilir (Korkmaz, 2009, s.527) Çekime giren fiillerde fillere getirilen zaman ve kişi eklerini alırlar.

4.2.3.6.1. Fiil Yapım Ekleri

Fiil yapım ekleri, isimden fiil veya fiilden fiil yapma ekleri olarak iki başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

Çoğunlukla isim köklerine gelerek -nadiren isim gövdelerine gelirler- isimlerden fiiller türeten eklerdir. Metinde tespit edilen isimden fiil yapma ekleri şu şekildedir:

+ä-: Tek heceli isim köklerine gelerek hem geçişli hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir: oynä- (133/09), tilä- (168/32).

+ät-: İşlek bir ek olmayıp isim köklerine getirilerek fiiller türetir: boşät- (135/10)

+dä-: İşlek olmayan eklerden biridir: häydä- (141/13), indä- (146/40).

+dirä-: İşlek olmayan bir ektir: cävdirä- (164/28).

+i-: Oluş bildiren fiiller türetir: çängi- (161/10).

+illä-/+ullä-: Genellikle tabiat taklidi kelimelere eklenerek geçişsiz fiiller türetir: ğızillä- (140/21), izillä- (140/20).

+ir-: İşlekliliği az olan bir ektir: gäpir- (164/21).

+irä-: İşlekliliği az olan ek, geçişsiz fiiller türetir: bâcirä- (157/22).

+k-: Geçişsiz fiiller türeten ektir: yolıķ- (132/35).

+kirä-: İşlek olmayan bir ektir: gürkirä- (137/11).

+lä-: Eski Türkçeden itibaren bütün Türk şivelerinde işlek olan bu ek, isim ve isim soylu kelimelere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: huşlä- (142/26), izlä- (160/19), oylä- (139/19), sözlä- (140/24), täşlä- (142/29), tişlä- (142/05), uşlä- (133/18), yäzlä- (160/05).

+lä-n-: Birleşik olan bu ek oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir: äççığlän- (170/03).

+lä-ş-: Geçişsiz ve işteş fiiller türeten birleşik ektir: bozläş- (163/21), çuvläş- (151/03), ğuvläş- (151/04), yaķınläş- (170/04).

+lä-t-: Geçişli fiiller türeten birleşik bir ektir: ârälät- (157/01), bozlät- (166/21), dumälät- (150/12), vây-vâylät- (140/17).

+sirä-: Eski Türkçeden itibaren Çağdaş Türk Lehçelerinde görülen bu eke, Özbek Türkçesinde de rastlanılmaktadır. Ancak anlam bakımından farklılık gösteren bu ekin fiiller üzerinde olumsuz bir tesiri vardır: êrkinsirä- (154/14).

4.2.3.6.1.2. Fılden Fül Yapma Eki

Fiil kök ve gövdelerinden farklı anlamlara gelen fiiller türetmek için kullanılan eklerdir. Bu ekler, fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler. Sayıları oldukça az olan bu eklerin işleklik dereceleri çekim eklerine yakın bir genişliktedir (Ergin, 2011, s.200). Fiilden fiil yapma eklerinden bazıları eklendikleri fiillerden büsbütün yeni anlamlar türetirken bazıları da fiillerin çatı özelliğini etkileyip sadece şekil ve durum değişikliği yaparlar. Metinde örnek gösterebileceğimi fiilden fiil yapma eklerini fiil çatısına etki edenler ve etmeyenler olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz:

4.2.3.6.1.2.1. Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ä-: Fiil kökünün anlamını pekiştirme özelliğine sahip olan bu ek, işlek değildir: burä- (165/06), sorä- (146/12).

-älä-: İşlek olmayan bir ektir: kuvälä- (168/07).

-lä-: Anlam değişikliği yaratmayan bu ek, eklendiği fiilin anlamı kuvvetlendirir. İşlek bir ektir değildir: kës-késlä- (171/34).

-mä-: Olumsuz fiiller falan bu ek, Türkçenin en işlek fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Bu ekten sonra sadece fiilden isim yapım ekleri ve çekim ekleri getirilebilir: işânmä- (146/11), kâlmä- (132/09), sârgaymä- (133/27), târtmä- (161/29).

-tä-: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir örnekte tespit edilmiştir: kıstä- (136/28).

-y-: Eski Türkçedeki şekli -d- olan bu ek, işlek olarak kullanılmamaktadır: koy- (153/27).

4.2.3.6.1.2.2. Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Ettirgenlik

-är-: İşlek olmayan bu ek, ettirgenlik eki olmakla beraber geçişsiz fiillerden geçişli fiiller de türetir: kaytär- (136/01).

-dir-: Dédir- ve yédir- fiilleri istisna olmak üzere genellikle ünsüz harfle biten fiil köklerine getirilen ve ettirgenlik anlamı katan işlek bir ektir: bildir- (150/04), döndir- (167/02), kândir- (167/08), kiydir- (166/39), öldir- (158/25), toldir- (150/02), yédir- (150/10).

-kâz-: İşlek olmayan bir ettirgenlik ekidir: kétkâz- (158/04), ötkâz- (162/16).

-gir-: İşlek olmayan bir ektir: ölgir- (166/26).

-giz-, -kiz- : Tek heceli kelimelere getirilen bu ek, ettirgenlik ekidir: étkiz (142/29), kiygiz- (161/04).

-kâr-: Geçişli fiiller yapan ektir: ötkâr- (158/26).

-(i)r-: Geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapan bu ek, ettirgenlik ekidir: kaçır- (133/23), şâşır- (168/19), yitir- (143/21).

-(i)t-: Ettirgenlik eki olup son derece işlektir: bérkit- (136/14), kôrkit- (163/02), oğşât- (136/17), yıkıt- (171/35).

Edilgenlik

-(i)l: Fiillere edilgenlik anlamı katan bu ek, en işlek fiilden fiil yapma eklerinden biridir: ağdâril- (160/08), açıl- (160/19), buzil- (144/01), çâpil- (143/01), uyil- (164/17), yığıl- (171/06).

Dönüşlülük

-(i)n-: Fiil tabanlarına getirildiğinde dönüşlülük ve edilgenlik anlamları katan işlek bir ektir: örân- (147/01), tärân- (147/02), yuvin- (146/41).

İşteşlik

-(i)ş-: İşteşlik ekidir. Kendiliğinden oluş, karşılıklı ve birlikte yapma anlamları katar: déyiş- (131/06), kuviş- (142/23), toğış- (136/21), tiziliş- (141/11), yéyiş- (131/10).

4.2.3.6.2. Fiillerde Olumsuzluk

Tüm fiil kök ve gövdelerine gelebilen, fiillere olumsuzluk anlamı katan -mä- eki Eski Türkçeden beri işleklik derecesi en yüksek olan eklerden biridir. Özbek Türkçesinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Metinde fiillere gelen olumsuz eklerine şunlar örnek gösterilebilir: ârälätmä (157/01), âtmänglär (161/26), démäsın (154/03), öldirmäymän (171/21), qalmädi (138/05), uqlämäy (134/12), uyulmäsin (133/28).

Geniş zamanın olumsuzu -mäş ekiyle yapılmaktadır: bolmäş (139/12), kétmäş (148/27). émäk fiilinin olumsuzu da -mäş ekiyle oluşturulur: émäs (133/22).

4.2.3.6.3. Fiil Çekimi

4.2.3.6.3.1. Şahıs Ekleri

Şekil ve zaman belirten fiil kiplerinden sonra gelerek fiilin belirttiği kılış, oluş ve hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını gösteren eklerdir. Bu ekler, kendilerinden sonra sadece soru eklerini alabilirler.

Özbek Türkçesinde üç grup şahıs eki söz konusudur:

4.2.3.6.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Zamirlerden şahıs eki hâline gelmiş eklerdir. Bu yüzden bu tip eklere zamir kökenli denilmektedir. Şimdiki zaman bütün tiplerinde, duyulan geçmiş zamanın bütün tiplerinde, gelecek zamanın 1.,2.,3. ve 5. tiplerinde, istek kipinin 1. tipinde, geniş, şimdiki, duyulan geçmiş ve gelecek zamanın rivayetlerinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Teklik 1.şahıs: -män: häydäymän (146/24), mingänmän (133/31), sälämän (149/22), turärmän (155/09).

Teklik 2.şahıs: -sän: açmäysän (164/21), kiyibsän (164/23), uyäsän (165/07).

Teklik 3.şahıs: Eki yoktur: äylägäy (133/01), kélär (155/06).

Çokluk 1.şahıs: -miz: kılāmiz (149/30), kūtulğaymiz (161/23), térgānmiz (144/23).

Çokluk 2.şahıs: -siz: kélıbsız (148/13), körmäysız (137/32).

Çokluk 3.şahıs: -lär: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik menşeli olan bu ek, zamanla şahıs eki hâline gelmiştir. Görülen geçmiş zaman 1.tipinde, geniş ve şimdiki zamanın hikâyesinde, duyulan geçmiş zamanın hikâyesinin 1.ve 2.tiplerinde, şart kipinin hikâyesi ve rivayetinde, duyulan geçmiş ve gelecek zamanın şartında kullanılır.

Teklik 1.şahıs:-m: şäylädım (154/18), tãpmädım (149/24), uruşsäm (138/34).

Teklik 2.şahıs: -ng: bolding (164/18), kılsäng (146/15), kiring (139/22).

Teklik 3.şahıs: Eki yoktur: désä (167/09), yétđi (160/39).

Çokluk 1.şahıs: -k: bolmädik (165/30), kétsäk (138/12), sıgındik (153/08).

Çokluk 2.şahıs: -ngiz, -nglär: köringlär (160/07), ötsängiz (154/09), tärtmänglär (161/29).

Çokluk 3.şahıs: -lär: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Emir kipi menşeli olan bu ekler, emir kipi ekleriyle aynıdır. Emir çekimiyle aynı olduğu için kip ekinden sonra kişi eki almazlar ve her şahıs için farklı çekimlenirler. Bu ekler, *Emir Kipi* başlığı altında anlatılacaktır.

4.2.3.6.3.2. Fiil Kipleri

Bir oluş, bir kılışın yapıldığını, yapılacağını, yapılmakta olduğunu veya bir oluş, bir kılışın yapılmasıyla ilgili bir dileği, isteği bildiren fiillerin girdiği şekil *kip* olarak adlandırılır (Coşkun, 2007, s.121). Kip, şekil ve zaman kavramları aslında birbirinden oldukça farklıdır. Kipler, ancak zaman eklerini alarak kendilerini gösterebildikleri için

çoğu zaman birbirleriyle karıştırılır ya da aynı kavram olarak nitelendirilir. Kip, zaman ifade ettiği kadar fiilin yapılaş şeklini de ortaya koyar.

Fiil kiplerini, bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür:

4.2.3.6.3.2.1. Bildirme Kipleri

Yapılmış, yapılmakta ve yapılacak olan fiillerin şekil ve zamanını haber veren adeta bildiren kiplerdir. Bildirme kipleri; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman olmak üzere beş başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.3.2.1.1. Geniş Zaman

Adından anlaşılacağı üzere sadece belli bir zamanı değil, her üç zaman arasında gidip gelen “her zaman” diyebileceğimiz geniş bir zamanı karşılar. Genel geçer fikirlerin anlatılmasında, şarta bağlı zaman anlatımlarında veya alışkanlıkların ifade edilmesinde daha çok kullanılır (Öztürk, 2016, s.52).

Geniş zamanın olumlusu -r veya -är ekleriyle yapılmaktadır: âlärmi (132/05), qâlär (156/24), qonär (131/01), kälär (150/03), sälär (156/21), urär (165/21).

Geniş zamanın olumsuzu ise -mäs ile oluşturulmaktadır: bolmäs (139/12), qorlämäs (154/12), quvänmäs (164/02). Geniş zamanın olumsuzundan sonra şahıs ekleri de gelebilmektedir. Ancak, metinde bunun örneği bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.2. Şimdiki Zaman

Sözün konuşulduğu anda ortaya çıkan, devam etmekte olan ve yakın geleceğe uzanacağı beklenen kılış ve oluşları anlatır. Özbek Türkçesinde şimdiki zaman dört tipe karşılanmaktadır:

Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi: Hâli hazırda konuşulurken devam eden kılış ve oluşları ifade eder. Bu tipin çekiminde -yöp veya -äyöp ekleri kullanılır. Olumsuz şekli ise -mä- eki ile yapılır. Üçüncü şahıslarda turur yapısının ekleşmiş kalıntısı olarak -ti eki de kullanılır (Öztürk, 2016, s.50). İşlek olmayan birinci tip şimdiki zaman kipine metinde tesadüf edilmemiştir.

İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi: Hareketin yakın geleceğe uzanacağını anlatan bu tip, -(ä)yâtir ekiyle oluşturulur. Olumsuzu -mä- ekiyle gösterilir. Daha çok gazete ve şiir dilinde kullanılan bu tipin metinde bir örneği vardır: kélâyâtir (147/13).

Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi: Anlatımda edebîlik için tercih edilen bu tip ise -mâkdä eki ile oluşturulur. Olumsuzu ise émäs ile kullanılır. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Metinde örneği tespit edilememiştir.

Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi: Süretilik ifade eden bu kip, fiil tabanlarına -b tur-, -b âtir-, -b yür-, -b yât- eklerinin getirilmesiyle sağlanır. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin birinci tip çekimi gibidir. Metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

Sözün söylendiği andan önce ortaya çıkan veya hemen o anda biten, tanık olunan iş ve oluşları ifade etmek için kullanılır. Görülen geçmiş zaman, iki şekilde karşımıza çıkar:

Birinci Tip Görülen Geçmiş Zaman Kipi: Yakın geçmişte gerçekleşen ya da tanık olunan olayları anlatmak için kullanılır. Ünlü ve ünsüz uyumu kurallarına uymaksızın -di eki ile tek şekilli olarak çekimlenir. Kendisinden sonra iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Metinde tesadüf edilen örnekler şöyledir: conâtdim (149/34), köngdingmi (151/28), tüşdi (153/10), bârdik (161/34).

Olumsuzu -mä- ekiyle karşımıza çıkar: tâpmâdim (149/24), kıâlmâdi (147/10), âlmâdinglär (145/18).

İkinci Tip Görülen Geçmiş Zaman Kipi: Görülen geçmiş zamanın ikinci tipi, olumsuz bir kılışın ya da oluşun kuvvetli bir şekilde tasdik edilmesi amacıyla kullanılır. Bu zaman kipi -gän-, -kän-, -қан sıfat fiilleri + iyelik eki + yok biçiminde kurulur. Bu zaman tipinin çekimi metinde bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Sözün konuşulduğu zamandan önce ortaya çıkan ama konuşanın görmediği, başkasından öğrendiğini kılış ve oluşları bildiren şekil ve zaman ekidir. Üç farklı öğrenilen geçmiş zaman kipi bulunmaktadır:

Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: Bu tip geçmiş zaman, fiillere -b ekinin getirilmesiyle yapılır. Ünlü ile biten fiillere ise doğrudan eklenir. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Üçüncü şahıslarda turur yapısının ekleşmiş şekli olan -di eki korunur (Öztürk, 2016, s.48). Bu kipin metinde tespit ettiğimiz örnekleri şöyledir: kiyibsän (164/23), ålibdi (165/03), kélipsisiz (148/13).

Bu kipin olumsuzu -mä- ekiyle oluşturulur: Metinde örneği yoktur.

İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman -gän zarf fiil ekine zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle kurulur. Sonu  ve k ile biten fiillerde ekin -an, -kän şekilleri görülür. Birinci tipe göre daha yakın bir geçmiş zamanı anlatan bu kip Türkiye Türkçesine ancak -di ekiyle aktarılabilir. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir: küygänmän (153/04), tolgän (159/13), térgänmiz (144/23).

Bu kipin olumsuzu hem -mä- eki hem de émäs kelimesiyle yapılır. Ya gän ekinden sonra émäs getirilir ya da bu ekten önce -mä- olumsuz ekiyle oluşturulur. Metinde bu kipin olumsuz şekline tesadüf edilmemiştir.

Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: Şüphe, tahmin, belirsizlik ifade eden bu kip, -gän-dir, -kän-dir, -an-dir ekleriyle teşkil edilir. Bu eklerden sonra zamir kökenli şahıs ekleri getirilir. Bu kullanımın örneği metinde yoktur.

4.2.3.6.3.2.1.5. Gelecek Zaman

Söylenilen iş ya da oluşun içinde bulunulan zamandan sonra gerçekleşeceğini gösteren şekil ve zaman ekidir. Özbek Türkçesinde beş farklı gelecek zaman bulunur ancak bunlardan bazılarında metinlerde nadiren rastlanılır.

Birinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Ünsüz ile biten fiillere -ä, ünlüyle biten kelimelere -y eki getirilerek oluşturulur. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Üçüncü şahıslarda tur- yardımcı fiilinin ekleşmiş yapısı olan -di eki de getirilir.

Bu tipin ifade ettiği zamanı sadece gelecek zamanla sınırlamak doğru olmaz. Bu ekle yapılmış çekimlerin gelecek zamandan başka, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı da karşıladığı görülür (Öztürk, 2016, s.43).

Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: sālāmān (149/22), uyāsān (165/07), tolādi (170/22), kılāmiz (166/11), häydäymān (146/24), bāyläydi (156/06).

Bu kipin olumsuz şekli, -mäy + zamir kökenli şahıs eki şeklinde oluşturulmuştur: öldirmäymān (171/21), açmäysān (164/21), kétmäydi (170/14), körmäysizmi (137/32).

İkinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Bu tip, kesin gelecek zaman anlamı taşımaktadır. Edebî metinlerde karşımıza çıkan bu ek, -äcäk ekinin ardından zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle teşkil eder. Metinde örneği görülmemiştir.

Üçüncü Tip Gelecek Zaman Kipi: Yapılması düşünülen bir iş ya da oluşu ifade eden bu kip istek, niyet ve arzu ifade eder. -mâqçi/-mäkçi ekinden sonra zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuzu ise -mâqçi /-mäkçi + émäs + zamir kökenli şahıs ekleri şeklinde kurulur. Metinde bir örneği vardır: bérnökçi (155/36).

Dördüncü Tip Gelecek Zaman Kipi: Kesin, gerekli bir gelecek zaman anlamı vardır. Arkaik bir çekim olan bu kip, -ğu/-gü +iyelik eki (+dir) şeklinde çekimlenir. Harezmi Türkçesinde de rastlanılan bu kullanım Çağatay Türkçesinin en belirgin özelliklerindedir; fakat Özbek Türkçesinde arkaik bir çekim olarak kalmıştır. Metinde örneği bulunmamaktadır.

Beşinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Beşinci tip gelecek zamanda -yätgän veya ädigän ekleri kullanılır. Olumsuzu émäs ile yapılır. Nadiren rastlanılan bu gelecek zaman kipi metinde bir örnekte karşımıza çıkar: kirädigän (144/04).

4.2.3.6.3.2.2. Tasarlama (Dilek) Kipleri

Tasarlama kipleri, bildirme kiplerindeki gibi fiile ait bir zaman kavramı bildirmezler. Konuşanın henüz gerçekleşmemiş fiile yönelik niyet ve duygusunu taşıyan bu ekler; emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dört tanedir.

4.2.3.6.3.2.2.1. Emir Kipleri

Emir ekleri, diğ er fiil çekimlerinden farklı olarak hem Şekil hem de Şahıs ifade ederler. Her Şahıs için farklı bir eki olan emir kiplerinde  zellikle birinci Şahıs çekiminde emir anlamıyla beraber hitap edilen kiŐiye saygı ve istek anlamları da  n plana çıkabilir.

Teklik 1. Şahıs eki: - y, - yin:  yl n y (133/17), at yin (152/21), ayt yin (137/31), s l yin (138/08).

Teklik 2. Şahıs eki: eksiz, -gin: oll - (133/29), s l- (134/05),  ldir- (136/27), a- (140/24), k rs t- (152/26),  ytgin (157/17), b r v rgin (157/36),  tgin (153/02), y r Őtirgin (145/03).

Teklik 3. Şahıs eki: -sin: b rsin (149/18), bolsin (168/08), ursin (148/24), oyilsin (155/26).

okluk 1. Şahıs eki: - ylik: Metinde  rneği bulunmamaktadır.

okluk 2. Şahıs eki: -(i)ing, -(i)ngl r: oyingl r (132/02), sindiringl r (132/08),  Őiting (170/17), y ring (165/13).

okluk 3. Şahıs eki: -sinl r: Metinde  rneği bulunmamaktadır.

Emir kipinin olumsuzu -m  /-m y + Şahıs ekleri Şeklinde teşkil edilir: k lm gin (156/35), yolıkm sin (132/35), orkm sin (154/23),  tm ngl r (161/26).

4.2.3.6.3.2.2.2. Şart Kipi

Ana c mlenin y kleminde belirtilen kılış ve oluşların gerçekleŐmesini başka bir dileğe ya da Şarta bağlayan eklerdir. Şart kipi -s  eki ile yapılır ve iyelik k kenli Şahıs ekleriyle ekimlenir.

Teklik 1. Şahıs: -s -m:  yt v rs m (168/10), g pirs m (164/17), uruŐs m (138/34).

Teklik 2. Şahıs: -s -ng: bils ng (138/29), ıls ng (152/34), s ğıns ng (164/25).

Teklik 3. Şahıs: -s : apıls  (141/08), mins  (133/15), tols  (138/17).

okluk 1. Şahıs: -s -k: k ts k (138/12).

okluk 2. Şahıs: -s -ngiz:  ts ngiz (154/09).

okluk 3. Şahıs: -s -l r: Metinde  rneği bulunmamaktadır.

Şart kipinin olumsuzu -mä- + -sä + şahıs ekleri ile kurulur: bérmäsäng (156/02), kılmäsä (154/32), bérmäsängiz (137/36).

4.2.3.6.3.2.2.3. İstek Kipi

Tasarlanmış bir işin gerçekleşmesinin istendiği, ona niyet edildiğini ifade eden kiplerdir. İstek kipinin kullanım sırasında gereklilik, yeterlik yetersizlik, imkân, güçsüzlük, kısıtlanma gibi anlamlara kaydığı görülmektedir.

Özbek Türkçesinde iki tip istek kipi bulunmaktadır:

Birinci Tip İstek Kipi: İstek kipinin birinci tipi, Eski Türkçeden beri kullanılan ama günümüz Özbek Türkçesinde artık pek rastlanılmayan sadece edebî metinlerde görülen -gäy eki ile yapılır. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu -mä- eki ile kurulur. Geniş zaman, tahmin ve istek anlamları da bulunan bu ekin Türkiye Türkçesindeki şekli -a/-e'dir.

Metinde birinci tip istek kipinin örnekleri şöyledir: äylägäy (133/01), bérgäy (166/01), kutulgäymiz (161/23).

İkinci Tip İstek Kipi: Arkaik bir şekil olan ikinci tip istek kipi, -gü ekine iyelik eklerinin getirilmesi ve bär/yoq kelimelerinin eklenmesiyle yapılır. Günümüz Türkçesinde -ası + iyelik eki + var /yok ya da -ası /-esi + iyelik eki + gel- kalıbına uygundur. Nadiren rastlanılan bu kipin metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.2.2.4. Gereklilik Kipi

Fiilin karşıladığı iş ve oluşun gerçekleşmesinin gerekli olduğu belirten kiptir. Gereklilik kipinin müstakil bir eki yoktur. Lazım, zarurî, şart anlamlarına gelen këräk kelimesiyle oluşturulur. Bu kelimedden önce fiil tabanlarına şart eki veya fiil isimleri yapan -(i)ş, -mâq ekleri getirilir. Şart ekiyle kurulan gereklilik kipi, fiilin olasılığını ve tahmin edildiğini bildirir.

Metinde gereklilik kipi, Farsça ‘‘lazım, zarurî’’ anlamlarına gelen *därkär* kelimesiyle yapılmıştır: eşitmâq därkär (144/08).

4.2.3.6.4. Cevherî Fiil ve Bildirme Ekleri

İsim fiili, ek fiil, cevherî fiil, ana yardımcı fiil gibi isimleri olan ve tek başına bir anlamı bulunmayan i- fiili, Türkçedeki temel yardımcı fiildir. –i yardımcı fiilinin cümlede isim ve isim soylu kelimeleri yüklem yapmak ve fiillerin birleşik çekimlerini oluşturmak gibi iki işlevi vardır. Fiiller ile kullanıldığında görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerini oluşturur. İsimlere getirilen bildirme eklerine *İsimlerde Bildirme* bahsinde yer verilmiştir.

Eski Türkçede er- şekli olan i- fiilinin Batı Türkçesine geçerken r sesini düşürdüğü, e sesinin de daralarak i'ye tekabül ettiği görülmektedir. Batı Türkçesinde kullanım sahası da gittikçe daralarak dört çekim şekli içinde kullanılmaya devam etmiştir.

Metinde –i yardımcı fiili é- şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örnekleri şu şekildedir:

Görülen Geçmiş Zaman: édi: nâr édi (131/13), bârîb édi (143/32), körâr édi (136/32),

Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman: ékân: ér ékân (139/34), iş ékân (171/01), yâmân ékân (156/37), qorqқан ékân (158/22).

Şart kipi: bolsä: bérmäkçi bolsäng (155/36).

-i fiilinin olumsuzu Batı Türkçesinde *değil* edatı ile oluşturulurken Özbek Türkçesinde émäs ile sağlanır: hayr émäsä (154/17), hiylä émäsmi (153/19), uyät émäsmi (153/16).

4.2.3.6.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Şekil ve zaman kavramı taşıyan birden fazla kip eki bulunan fiillerdir. Bildirme ve tasarlama kipleriyle anlatılan iş ve oluşun hikâye veya rivayet edildiğini ya da şarta bağlandığını ifade eder.

Birleşik kipli fiiller, olumlu ya da olumsuz bir esas fiilin genellikle yalnız kip eki almış ve çekime girmemiş biçimine, i- ek fiilinin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşur (Korkmaz, 2009, s.732). Birleşik zamanlı fiiller kurulurken i- yardımcı fiiline sadece görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi ekleri getirilebilir.

Özbek Türkçesinde birleşik zamanlı fiiller é- yardımcı fiilinin yardımıyla yapılır. Metinde yer alan birleşik çekimli fiillere şunlar örnek verilebilir:

Hikâye Tarzı

Geçmişte gerçekleşmiş, şu an gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün iş ve oluşların geçmişte olduğunu bildiren, onları hikâye eden bir birleşik kip türüdür (Korkmaz, 2009, s.733). Basit çekimli fiillerin sonuna -édi görülen geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle kurulur. Ek fiilin (é-) düştüğü örnekler de vardır.

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: bolib édim (138/04), déb édi (168/05), kélíb édi (155/13), qorkıb édi (156/28),

Geniş zamanın hikâyesi: qoyär édi (169/12), körär édi (136/32).

Ek fiilin (é-) düştüğü örnekler de vardır. Bu durumda getirilen ek kelimeyle bitişik yazılır: buzibdi (145/05), qırilibdi (144/31).

Rivayet Tarzı

Olmuş, olacak veya olması tasarlanan kılış ve oluşları duyuma ve rivayete dayanarak anlatan kiplerdir (Korkmaz, 2009, s.754). Rivayet tarzı, basit çekimli fiillere ékän getirilerek kurulur. İş ve oluşu rivayet etme, anlatma, bunların sonradan farkına varma gibi anlamları vardır. Metinde sadece öğrenilen geçmiş zamanın rivayet bulunmaktadır.

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti: dégän ékän (154/12), qorqқан ékän (158/22), yürügän ékän (164/09), álmägän ékän (145/38).

Şart Tarzı

Cümledeki iş ve oluşu belirten asıl fiilin gerçekleşmesi için bir şarta bağlandığı kiplerdir. Asıl fiilin tamamlayıcısı görevini üstlenir. Özbek Türkçesinde birleşik zamanlı şart kipi, asıl fiillerden sonra gelen bol- yardımcı fiiline -sä şart ekinin eklenmesiyle kurulur.

Gelecek zamanın şartı: bérmäkçi bolsäng (155/36).

4.2.3.6.6. Fiillerde Soru

Fiillerde soru anlamı ünlü ve ünsüz değişimlerine uyulmaksızın her zaman – mi ekiyle sağlanır. Türkiye Türkçesindeki imladan farklı olarak kendinden önceki kelimeye daima

bitişi yazılır: äytämi (146/35), soldimi (138/27), yétmäymi (146/35), köndingmi (151/28), tökdimi (151/27).

4.2.3.6.7. Birleşik Fiiller

Bir ad ile bir yardımcı fiilin birleşmesinden ya da iki ayrı fiil şeklinin temel anlamlarından uzaklaşarak anlamca kaynaşmasından oluşan fiil türleridir.

Birleşik fiiller, iki başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.7.1. Yardımcı Fillerle Yapılan Birleşik Fiiller

Ad ya da sıfatlara ét-, äylä-, kıł-, bol- gibi yardımcı fiillerin getirilmesiyle oluşan birleşik fiil türüdür. Bu yardımcı fiillerin görevi esas anlamı üzerinde taşıyan adları fiil durumuna getirmektir. Bu yardımcı fiiller hemen hemen her adla birleşik fiil meydana getirebilirler.

Özbek Türkçesinde kılış bildiren geçişli *kıł-* ve oluş bildiren geçişsiz *bol-* en işlek yardımcı fiillerdir. Bunlar dışında işlek olmayan ancak adlarla bir araya gelip birleşik fiil oluşturan başka örnekler de mevcuttur. Yardımcı fiil olmasalar da bunların oluşturdukları kelime grupları da birleşik fiil olarak kabul edilir. Metinde yer alan birleşik fiillerden bazıları şu şekildedir:

âl- ile yapılanlar: duā âl- (154/07), ħabār âl- (155/10), ħırāc âl- (155/05).

ât- ile yapılanlar: çāpān ât- (163/26), miltıķ ât- (134/15), tāng ât- (131/19)

bār- ile yapılanlar: téz-téz bār- (139/25).

bér- ile yapılanlar: âmāl bér- (172/06), cāvāb bér- (138/15), mäslähät bér- (137/25).

bil- ile yapılanlar: âtä bil- (165/08).

bol- ile yapılanlar: äyb bol- (153/34), bälā bol- (146/39), kıtli bol- (145/22).

äylä- ile yapılanlar: rähm äylä- (171/19), tāmāşä äylä- (134/02).

ét- ile yapılanlar: ğırç ét- (140/16), tánk ét- (131/19).

ķāl- ile yapılanlar: mälāl ķāl- (144/16), tāķat ķāl- (138/13).

ķıl- ile yapılanlar: cābr ķıl- (166/40), fuķarā ķıl- (159/06), ğayrāt ķıl- (140/03).

ķél- ile yapılanlar: āççığı ķél- (137/20), iş ķél- (150/03), rāhmim ķél- (151/09).

ķét- ile yapılanlar: ķongli ķét- (144/01), özindān ķét- (140/10).

öt- ile yapılanlar: duniyādān öt- (142/03).

sāl- ile yapılanlar: ķulāķ sāl- (132/03), sāvda sāl- (148/28), řāvķın sāl- (134/20).

sāt- ile yapılanlar: cānlārni sāt- (149/31).

ur- ile yapılanlar: āh ur- (154/28), coş ur- (140/38).

4.2.3.6.7.2. Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasıyla oluşan birleşik fiil türüdür. Bu fiillerden ilki zarf fiil eklerinden birini alır. Esas anlam zarf fiil yapısında olan ilk fiildedir. İkinci fiil ise esas fiil olmasına rağmen sözlük anlamından uzaklaşarak yardımcı fiil hâline gelir. Anlamca birbirine bağlı olan bu fiiller, tek bir kılış ve oluşu karşılar.

Tasvir fiillerini dört başlık altında incelemek mümkündür:

4.2.3.6.7.2.1. Yeterlik (İktidar) Fiili

Zarf fiilin karşıladığı iş ve oluşun gerçekteşmesinin mümkün ya da muhtemel olup olmadığını, gerçekteşme güç ve yeterliliğini gösteren yardımcı fiildir. Yeterlilik birleşik fiili, fiil kök ve gövdelerine -ā/-y zarf fiil ekleri ardından āl- yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır. Bu yapıda yeterlilik ifadesi āl- yardımcı fiilinin üstündedir. Seyrek de olsa bil- yardımcı fiilinin de kullanıldığı görülür. Yeterlilik fiilinde -ā zarf fiil ekiyle -āl yardımcı fiili kaynaşır: ötālmāy- (154/16).

4.2.3.6.7.2.2. Tezlik Fiili

Esas fiillerin kök veya gövdelerine -(i)b veya -ā/-y zarf fiil eklerinin getirilmesinin ardından bér- /vér- yardımcı fiilinin eklenmesiyle kurulur.

Esas fiilin kök veya gövdesine -(i)b eklenirse, söz konusu iş veya oluşun ayrıntıları da

dâhil, en kısa süre içinde, çabucak gerçekleşmesi istenmektedir (Coşkun, 2017, s.159): äytib bér- (147/34).

Esas fiilin kök veya gövdesine -ä veya -y eklenirse, söz konusu iş veya oluştaki ayrıntıdan daha fazla çabuk, süratlilik ve anîlik önemlidir: äytävér- (171/10), bérävér- (157/36), kaçävér- (141/20), kuvävér- (143/06), turävér- (158/27).

4.2.3.6.7.2.3. Süreklilik (Devamlılık) Fiili

Esas fiilin bildirdiği kılış ve oluşun belli bir zaman içinde sürekli yapıldığı ya da gerçekleştiği anlamı veren birleşik fiildir. Süreklilik fiili tur-, yât-, kél- yardımcı fiilleriyle oluşturulan yarı tasvirî fiil şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya ait örnekler *Yarı Tasvir Fiilleri* bahsinde verilecektir.

4.2.3.6.7.2.4. Yaklaşma Fiili

Esas fiilin bildirdiği kılış ve oluşun neredeyse gerçekleşeceğini, gerçekleşmeye çok yaklaştığını ifade eden birleşik fiildir. Özbek Türkçesinde yaklaşma fiili Türkiye Türkçesindeki gibi yâz- yardımcı fiili ile oluşturulmaktadır. Eski Türkçede “hata yapmak, günah işlemek” anlamlarına gelen bu fiil, zamanla asıl anlamından uzaklaşarak yardımcı fiil niteliği kazanmıştır. Metinde yaklaşma birleşik fiili örnekleri bulunmamaktadır.

Yarı Tasvir Fiilleri

Özbek Türkçesi tasvir ve yarı tasvir fiilleri bakımından zengin bir dildir. Tasvir fiilleri esas fiile -b veya -ä/-y zarf fiil ekleriyle bağlanır. Bu fiillerin çoğu yarı tasvirî fiili olup, belli ölçüde kendi anlamlarını korurlar (Öztürk, 2016, s.65).

Özbek Türkçesinde zarf fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılış tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur (Korkmaz, 2009, s.909).

Yarı tasvir fiilleri, esas fiile -ib zarf fiili ekinin getirilmesiyle kurulur. Dilimizde tek olarak kullanışı daralan -e zarf fiili yerini -ip zarf fiiline bırakmıştır. Metinde yer alan yarı tasvir fiilleri şöyledir:

âlib kél- (147/33), âşib kaç- (141/06), kılib bâr- (161/36), bârib âyt- (155/07), bâsib ket- (164/05), dâştlâb bol- (137/22), solib qâl- (146/18), tâpib kél- (161/32), urib tur- (164/34), yığıb bér- (157/33), yürib çârçâş- (131/07).

4.2.3.7. Sıfat-Fiiller (Partisipler)

Hem sıfat hem fiil özelliği gösteren sıfat-fiiller, sayı ve şahsa bağlı olarak çekime girmeseler de aldıkları eklerle hareket ve zaman bildirirler. Hareket ve zaman bildirme özelliklerini ad oldukları sığata aktararak varlıkları hareket ve zaman gösterme özellikleri açısından nitelendirirler.

Sıfat fiiller kalıcı ad oluşturdıklarında artık zaman kavramı taşımazlar, fiilden isim yapma eki işlevi görürler.

Metinde karşımıza çıkan iki sıfat-fiil örneği mevcuttur:

-âyâtgân:

Şimdiki zamanın baskın olduğu bu sıfat-fiil eki, bir işin uzun zamandır devam ettiğini ve sıklıkla tekrarlandığını ifade eder: söylâyâtgân (148/11).

-gân, -қан:

Genellikle geniş zaman yer yer de geçmiş zaman ifade eden bu ek, en işlek sıfat fiil eklerindedir. Oğuz Türkçesinde kelime başında düşen g sesinin Özbek Türkçesinde muhafaza edildiğini görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı -an/-en'dir: âytgân söz (154/24), bâsgân tumân (157/24), körgân kün (150/18), kaçgân yâv (153/17), yârâtgân haq (167/23.), çakқан tuyädây (141/26).

4.2.3.8. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)

Fiilin işaret ettiği oluş ve kılışı durum-tarz gibi çeşitli yönlerden etkileyen, şahıs ve zaman belirtmeyen kelimelerdir. Zarf-fiiller hem zarf hem de fiil özelliği taşırlar. Bir hareketi karşılamasıyla fiil, fiilin nasıl gerçekleştiğini belirtmesi açısından da zarf özelliği gösterirler. Zarf-fiiller, isim ya da fiiller gibi çekime giremezler.

Zarf fiiller, *asıl zarf fiil ekleri* ve *zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler* şeklinde iki başlık altında toplanabilir:

4.2.3.8.1. Asıl Zarf Fiil Ekleri

-ä, -y: Tek başına kullanılamayan bu ekler sıklıkla ya tasvir fiillerinde ya da ikilemelerde karşımıza çıkar. Ünsüz ile kelimelere fiillere -ä, ünlü ile biten kelimelere ise -y şekli gelmektedir: ötalmö- (154/16), kuvävér- (143/06), turävér- (158/27). ätä-ätä (131/31), yürä-yürä (160/37).

-(i)b: Oldukça işlek olan bu ek, genellikle yarı tasvirî fiillerde karşımıza çıkar. Ünlü ile biten fiillere doğrudan getirilirken ünsüz ile biten fiillerde “i” yardımcı ünlüsü geldikten sonra eklenir: ätilib (161/09), çıkıb (152/16), äylänib (137/04), kuvib (150/14), yaqınläb (161/08), yığlıb (171/06).

-(i)b eki bazı durumlarda *-ginä* daraltma ve küçültme ekiyle birleşebilir: boytibginä (146/13).

-gäni: Eski Türkçede “-mek için, -mak için; -meye, -maya” anlamları veren “-ğalı, -geli” eklerine dayanan bir ektir (Coşkun, 2017; s.171): uruşgäni (167/19).

-mäy, -mäyin: Türkiye Türkçesindeki karşılığı “-madan, -meden, -maksızın, -meksizin” olan olumsuz bir zarf fiil ekidir: ärälämäy (155/32), çıkmäy (135/26), tältäymäyin (146/13), tinmäyin (134/15).

4.2.3.8.2. Zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler

-gänçä: Sıfat fiil eki -gän ekine eşitlik hâl eki +çä’nin getirilmesiyle oluşturulan bu ek “-dığında, -diğinde” anlamlarını içerir. Metinde sadece bir örneği bulunmaktadır: kélgänçä (145/29),

-gändä: Sıfat fiil eki -gän ve bulunma hâl eki +dä’nin birleşmesiyle kurulmuştur. “-dığında/-diğinde” anlamı verir: bolgändä (141/05), ötgändä (167/13), turgändä (169/13).

-günçä: Türkiye Türkçesine “-incaya kadar, -inceye kadar, -ince, -inca” şeklinde aktarılan -gü sıfat fiil ekine +n yardımcı sesiyle beraber +çä eşitlik ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur: bolgünçä (146/20), dégünçä (169/16), ölgünçä (138/23).

4.3. Metin

[131]

- (1) Bulbul qonär zäğığä,
- (2) Pəri éräm bāğığä.
- (3) Taht on kün yol yürüb,
- (4) Äyni sähär bolgändä
- (5) Bärđi Äşkar tığığä¹.

- (6) Köp qoşın, öldik déyişdi,
- (7) Qıstáb yürüb çärçäşdi.
- (8) Täppä, täppä hämmasi,
- (9) Şu tığdä ätdän tuşdi.

- (10) Ävqatini yéyişdi.
- (11) Yürägidä çér édi,
- (12) Gürkirägän ér édi,
- (13) Qatārindä nâr édi.
- (14) Äcäl yaqınláb yétđi.
- (15) Göroğlibék zor édi.
- (16) Qorqâğı vâhm tärđdi.
- (17) Bâtir huşvaqt bop yâđđi.
- (18) Körgilik-dä, yārānlār,
- (19) Tānq étib tāng âđđi.

¹ tığıdä

(20) Oqıb nāmāz bāmdādni,

(21) Tāng ātib yāruğ boldi.

(22) Bévāhm sémiz boldi,

(23) Ƙorqāqlār āriq boldi.

(24) Āşkar tāgning üstidä,

(25) Rāyhān ārāb ƙasdidä,

(26) Göroğlibék ƙaräsä,

(27) Lāşkar bülküllāb yātir

(28) Çämbilbélning āstidä.

(29) Bu Hāsān çāpsān ƙurgur, Hāsānhānni kötārib, Bālā (30) tāqqa ƙaçib kētdi. Hātīn bēçārälärning uruşā-uruşā, (31) miltıqın ātā-ātā rānglāri öçib kētdi. Ānā éndi buni (32) körib Göroğlibékning hār tüki çāpānini tēşib ötib, (33) ƙoşiniga ƙarāb bir söz äytāvérdi:

(34) Yağşi ādāmning élgä köpdir hātiri,

(35) Pādşāhlärning cilāvidä şātiri,

[132]

(1) Ulāmān, déb āslā hafā bolmānglār,

(2) Āt ƙoyinglār Çämbilbélning bātiri!

(3) Ƙulāq sāling gāpning yālgān-rāstigä,

(4) Āt çāpilār ƙırning bäländ-pāstigä!

(5) Tirik ādāmning élini duşmān ālārmi?

(6) Āt ƙoyinglār, Rāyhān ārāb üstigä!

(7) İtlārgä tārtdirib täşlāng göştini,

- (8) Bändi kılib, sindiringlär tişini!
- (9) Héc qalmäsin, yäppä-yävlik ät qoying,
- (10) Késib täşläng äräblärning başini!
- (11) Ätlärigni här tərəfgä cildiring,
- (12) Hancär, näyzä qollarığa äldiring!
- (13) Héc qalmäsin, ät qoyinglär, haläyik,
- (14) Bittä qoymäy, äräblärni öldiring!
- (15) Öldiringlär, qurtlär yésin göştini,
- (16) Kızgaldâqday qan qing élning dästini!
- (17) Äridäy ät qoying bärin üstigä,
- (18) Kılib qoying äräblärning işini!
- (19) Öldirib, tälänglär kirdikärini,
- (20) Éşitinglär méndäy pādşā-zārini:
- (21) Ävväl öldiringlär kättä pirini,
- (22) Kılib täşläng bittä qoymäy bärini,
- (23) Yäppä-yävlik ät qoyinglär haläyik,
- (24) Öldiringlär qarising bärini!
- (25) Ät qoyinglär, yäppä-yävlik şerdäy bop,
- (26) Çillädägi gürkirägän nardäy bop.
- (27) Tökilib ät qoying baring birdäy bop!
- (28) Här tərəfdän mingtä-mingtä kélinglär,
- (29) Ortalıqqa äräblärni älinglär,

- (30) Tānāsini törtāv-béşāv qilinglär,
 (31) Yâ ölinglär, yâ ābroni ālinglär,
 (32) Duşmān bilān bir şékili bolinglär,
 (33) Āt qoyinglär, yāppā-yāvlıq hämmāngiz!

- (34) Qulaq sālđi äytgān sözning rāstigä,
 (35) Héc kim yolıqmāsin duşmān qastigä,
 (36) Şérdäy bolib özbék élning bātiri,
 (37) Yāppā mindi āt-ātining üstigä;
 (38) Hämmä birdān Rāyhān ārāb qastigä.

[133]

- (1) Hudā rāhm äylägäy sərbāz hāligä,
 (2) Qārābāş ördäklär āydin kölidä.
 (3) Çāq bop minib ātlāning bēligä,
 (4) Bāngi häybāt urib éndi turkmānlär,
 (5) Özbék, turkmān näyzä āldi qoligä.
 (6) Uruşmaqqa köngillāri taq boldi,
 (7) Hämmä ālāmning dimāqlāri çāğ boldi.
 (8) Āncām āsbāb bāri ālib qoligä,
 (9) Oynāb-kūlib vaqti, köngli çāğ boldi.

(10) Ānā éndi Göroglibék ésanlikni tilāb bir söz äytāverdi:

- (11) Suv tāgidä, déydi ālām ābini,
 (12) Qāyil qilib kēldim Köhi Qāfīni.

- (13) Åtingdän äylägän, qādir āllāyim,
 (14) Kēlib uşlāng qılıçimning sâpini.
- (15) Kim minsä şu bilän âtning bâpini,
 (16) Sâyis âlâr ildâm âtning tâbini.
 (17) Åtingdän äylänây, pârvârdigârim,
 (18) Özing uşlä hancârimning sâpini...
- (19) Şâl ipâkdän bolâr âtlârning yâli,
 (20) Héc kimgä tuşmâsin cudâlik hili!
 (21) Râyḥân ârâb âpti, Çâmbil élimni,
 (22) Méning qolim émäs, pirlârning qoli.
 (23) Ârâb, déb kaçâirdim bâşdân huşimni,
 (24) Hudâyâ, onğargin kılgân işimni.
 (25) Qârâ kâllâm şu uruşdân äylânsin,
 (26) Dâv tikdim uruşgâ qârâ bâşimni.
- (27) Sârgaymâsin özbéklârning siyâğı,
 (28) Uyulmâsin hafâ bolib qâbâğı.
 (29) Uruşdâ qollâ âdâmning ârvâhi,
 (30) Âtâm, uşlāng hancârimning sâpini!
- (31) Uruş, déb mingänmân mén Ğırkök âtni,

(32) Āvāzām Īrāmning bāḡıgā kētdi.

(33) Ātām, déb yād étdim häzrät Dāvudni,

(34) Ātām, uşläng ḡancärimning sâpini!

[134]

(1) Özbék-turkmän mindi bédâv âtigä,

(2) Tāmāşä äyläng ḡudāning ḡudrätigä,

(3) Hülkärday bop, hämmäläri top bolib,

(4) Āmin déb Fätihä târtidi bétigä...

(5) Ḳulâḡ sâl äytgän sözgä!

(6) Ḳarämây uçgän ḡâzgä,

(7) Āmin, dédi ât ḡoydi,

(8) Ḳalkânni tutib yüzgä.

(9) Äytgän sözi ép boldi,

(10) Āt bitgänlär cuft boldi.

(11) Tozân āsmānni tutdi.

(12) Kéçä-kündüz uḡlāmây

(13) Çämbildägi ḡätinlär,

(14) Yunus päri bâş bolib,

(15) Tinmäyin miltıḡ âtdi.

(16) Ḳalkânni bétgä tutdi,

(17) Āmin dédi Göroḡli.

(18) Gülçéhrä tâḡdä ḡâldi,

- (19) Ҳоп тāmāšābin boldi.
- (20) Шāvқин сálib хáммáси,
- (21) Гúлҷéһрэдáн бóлáғи
- (22) Дáстá-дáстá бóлинíб,
- (23) Бáлándдáн пáстгá áлди.
- (24) Хáммá yérни çáңг тутíб,
- (25) Гóроғлíníң лáшкáри,
- (26) Áдáмнíníң шáвқíníгá,
- (27) Yéру áсмáн бíр boldi...
- (28) Çámbil ortádá қáлди.
- (29) Хáсáн çáпсáн бíр yáқдá,
- (30) Бу гáплáрни хáм бíлíб,
- (31) Бáлá тáғдá yátгáндá,
- (32) Бíр қóуín тáшнi áлíб,
- (33) Бíр тэрáкнi суғурíб,
- (34) Кáлтáк қíп yétíб кéлди.
- (35) Áрáблáرنíníң хáммáси,
- (36) Қáçáргá yol тáпмáуín.
- (37) Кóзi кéтди áдíráуíб.
- (38) Áрáблár гíдíráуíб.
- (39) Қáçмáқлíккá yol тáпмáу.

[135]

- (1) uladn² agn otg,
- (2) ai biln zlflri,
- (3) Ot aib kyib ktdi.

- (4) B attikmi, t attı.
- (5) Hy blli Yunuscng,
- (6) Cvandn tiklb,
- (7) lsri lni alb,
- (8) oranidn hmmsi,
- (9) Kzini yumib yllr,
- (10) Tinny miltı botdi...
- (11) l kltklr aırlb,
- (12) rb ldi vaırlb.
- (13) lgnlri bıırlb,
- (14) ıymt-yım boldi.
- (15) ilmy gllr soldi.
- (16) Grglibk gayrt kıp,
- (17) Hr trfg t pib,
- (18) zin ortg urdi.
- (19) rlib kp lkr.
- (20) ılıini srmydi.
- (21) Kll bitgn doldy bop,

² Miltı ulgıdn dyilmci.

(22) Şu uruşning içidä,

(23) Tâşdäy dumäläb qaldı.

(24) Äyâqläri dingilläb,

(25) Şäli miltıq zingilläb,

(26) Cāni çıqmäy tänädän,

(27) Äyâq dingilläb qaldı.

(28) Şirin cānlär sätildi,

(29) Tupraqqa kân qatildi.

(30) Çämbilning qorgānidän,

(31) Tinmäy miltıq atildi.

(32) İldäm ätlär qutuldi,

(33) Yāmān çobir tutildi.

(34) Élsärining çolidä,

(35) Bécāy ādām kırildi.

[136]

(1) Kaçgānini qaytarib,

(2) Hāsān çāpsān kēs-kēsläb,

(3) Hān Hāsāncān boyindä,

(4) Tinmayin uruş qıldı.

(5) Héc bolmadi sorāğı,

(6) olidä tik tärägi,

(7) Bäriräydi şu çäpsän,

(8) Bir top täräk yärägi.

(9) Tärägimän urädi,

(10) Yäřindäy bop yürädi.

(11) Élsäridä äräbni,

(12) Tinmäy uvib ırädi.

(13) Äräb özin tohtätädi.

(14) Käm-käm işni bérkitädi.

(15) Cär ägzigä an ätädi.

(16) Bir-birigä ät oyib,

(17) Käm-käm işni ořätädi.

(18) Ölik aldı çälkäřib,

(19) Sémizi güpdäy işib,

(20) Bir-birni çägin älib,

(21) Bir-birigä toğışib,

(22) Yämän köp uruş boldı.

(23) Tağı bir kün ötgändä,

(24) Çäřkä-çäřkä bolgändä,

(25) Râyhän, Tohmän, řähmän äräb,

(26) Göroğlini üçâvi,

(27) Öldir, öldir, déyişib,

(28) Qıstâb ortägä âldi.

(29) Téräğini sérmäsläb,

(30) Äcälğä hiylä yoqdi,

(31) Şu Çâpsân yétib qâldi.

(32) Körär édi ħorlikni,

(33) Çâpsân yétmägänidä,

(34) Qılär édi zorlikdi,

(35) Şu téräkni kötärüb,

[137]

(1) Éndi Râyĥân pādşāning,

(2) Yélkäsigä bir sâldi.

(3) Râyĥân äräb öldim déb,

(4) Miyä äylänib qâldi.

(5) Göroğlibék özini,

(6) Ändäk çékkägä âldi.

(7) Hâli özi yâş édi,

(8) Ändäk bächälik qıldı.

(9) Dämimi rästläb âlib,

(10) Sâqâlläri tirqıräb,

(11) Tuyädäy bop gürkiräb,

(12) Çoyän başlık kältäkin,

(13) Şu Râyhän qolğa äldi.

(14) Bécäy köp uruş boldi.

(15) Köp yol yürüb kéluvdi.

(16) Ätlär çärçäb qáluvdi.

(17) Äyni ikkün ötgändä,

(18) Äräblär zörlik qıldı.

(19) Häsäncänning singlisin,

(20) Éndi aççığı kélđi.

(21) Gülçéhrä päri Saqmän pälvängä qaräb bir söz äytdi:

(22) Mänä däştläb bolib kétđi tolä qan,

(23) Göroglibék ölar boldi bégümän.

(24) Väyängändä söz häm pälvän kişisiz,

(25) Gülçéhrä mäslähät bér, Saqmāncān!

(26) Sirni bildi äräb zorlik qılädi.

(27) Kim yahşi, kim yamān hudäy bilädi.

(28) Ätämning väziri, béring mäslähät,

(29) Éslisiz, mäslähät qandäy bolädi!?

(30) Ällä qılğäy Gülçéhrä dälälät!

(31) Ärttirdi äräblär qaytäyin külfät.

(32) Körmäysizmi, zorlik qıldı äräblär,

(33) Âtämning pālvāni, béring mäslähät!

(34) Mäslähät béringiz, bāri ölädi,

(35) Hätin bitgän ésir bolib qälädi!

(36) Mäslähätni éndi siz bérmasängiz,

(37) Häsāncān ākām hām qolli bolädi.

[138]

(1) Mäslähät bér Gülçéhrä, väzirigä,

(2) Väziricān mäslähät qandäy bolädi!

(3) Gayrät qilib, kirib qaldim huruşgä,

(4) Rāzi bolib édim çöldä yürüşgä.

(5) Héç tāqatim méning, bābā, qālmädi,

(6) Cävāb béring mén hām kiräy uruşgä.

(7) Härnä bolsām ākām bilän boläydi,

(8) Bu källämni étägigä sālāyin.

(9) Cävāb béring, kiräy özim mäydāngä,

(10) Äkēcānimdän ilgäri öläyin!

(11) Éndi biz hām özbéklärmän tir boldik,

(12) Ölib kétsäk cännätdägi hür boldik,

(13) Ärāb zorlik qıldı tāqat qālmädi.

(14) Göroğlimän māl-cānlār bir boldik.

- (15) Cävāb béring, kiräy özim uruşgä,
 (16) Zorlärigä bārib näyzä sālāyin,
 (17) Qazā tolsä şu uruşdä öläyin,
 (18) Cävāb béring, kiräy éndi mäydāngä,
 (19) Äräb bilän bir şékili bolāyin.

- (20) Zorläriñing qarā qānini tōkib,
 (21) Källāsini tänäsிடān ālāyin,
 (22) Yā öläyin, yā ābroni ālāyin,
 (23) Äräblärmän ölgünçä gāş bolāyin,
 (24) Cävāb béring, éndi méning özimä,
 (25) Äräblärmän bārib şuyhān qilāyin.

(26) Änä éndi Saqmān pālvān Gülcēhrāgä qarāb bir söz äytāvérdi:

- (27) Gülcēhrācāy, rāngging güldāy soldimi,
 (28) Özginānggä birār nārsä boldimi?
 (29) Göroğlibék bilsāng séning tārāfing,
 (30) Zorlik qilsä hāmusgināng kéldimi?
 (31) Nimä désāng äytgāningni qilāydi,
 (32) Öl désāng öläyin, hancār ālāyin,
 (33) Bārib äräblārgä zorlik qilāyin,
 (34) Mén uruşsām işim uyāt bolmäymi?

[139]

- (1) Bārib turib, tilkā-tilkā qılāyin.
- (2) Aq fātihā bérgin ésä özimä,
- (3) Mén uruşsām, işim uyät bolmäsä,
- (4) Durust bolsä män mäydāngä.

- (5) Āmin déb, fātihā tårtgin bétinggä,
- (6) Qāyil boldim, Gülçéhrä himmätinggä,
- (7) Bäräkällä, Çéhracān sävlātinggä,
- (8) İşimiz tağın-ä uyät bolmäsä,
- (9) Āmin déb, fātihā tårtgin bétinggä.

- (10) Änä éndi Gülçéhrä Sağmān pālvāngä qarāb bir söz äytäyātğäni:

- (11) Hāngāmädä tişim āppāq, dür kişi,
- (12) Héç kim bilān bolmäş kām ğayrät işi.
- (13) Älvä‘däyin bir ğāp bārdir ārädä,
- (14) Göroğlimān ikkāvimiz bir kişi.

- (15) Qayğū külfāt bābāmizgä sālmasin,
- (16) Rāyhān pādşā duşmān bolib qālmāsin,
- (17) Minib āling ātingizni tézrāq.
- (18) Şāvqın sāling, Göroğlibék ölmāsin.

- (19) Āmānät, oylāsām tāndāgi cān-ä,

(20) Hār kim āmān-yürsin osgān mākāndā.

(21) Vaḳtli minib āng dāl bédāv ātni,

(22) Ḥayāllāmāy dārrāv kiring māydāngā.

(23) Ḳilāsin tāglārgā ārāblāring lāṣi,

(24) Onḡarilsin Göroḡlibékning işi.

(25) Téz-téz bāring hāyāllārgā vaḳt yoḡdir.

(26) Éndi bolsin Érálining sāvāşi!

(27) Gülçéhrā köp gāp āytdi,

(28) Ḳulāḳlār guvlāb kétdi.

(29) Saḡmān bilān Gülçéhrā,

(30) Misli Rüstāmdāy bolib,

(31) Bāngi bāhāybāt tārttdi,

(32) Aç böridāy ikkāvi,

(33) Ḳıstāb māydāngā yéttdi

(34) Saḡmān özi ér ékän,

(35) Gülçéhrā hām şér ékän.

[140]

(1) Toḡmān bilān Şāḡmāngā

(2) İkkāvi Ḳıstāb yéttdi.

(3) Saḡmān ḡayrātni ḳilib,

(4) Şāḡmān ārāb ḳolini,

- (5) Bâltâ bilân bir urib,
- (6) Ƙolni yulib k tdi.
- (7)  ndi urg n b lt si,
- (8) Yoĝ n s nig  b tdi.
- (9) V y  ldim d b, Şu Ő hm n,
- (10)  ortt   zid n k tdi.

- (11) G l  hr  ĝayr t  ilib
- (12) Toĝm n  r b  ldig ,
- (13) B rib n yz  uz tdi,
- (14) Otkir  k n n yz si,
- (15)   k l k t mirid n,
- (16)  ir   tib t Őib  tdi.

- (17) Toĝm nni v y-v yl tdi;
- (18)  addi y yd y b kildi.
- (19)  o  il   ni tizil b,
- (20)  r b   di izill b,
- (21)  ld m  tl r ĝizill b,
- (22) Y m n  tlisi bozl b,
- (23) K ring  ndi  r bl r,
- (24)    -     d yiŐib s zl b,
- (25)  lik dum l b   ldi.

(26) Saḥmān pālvān zor édi.

(27) Äräblär gālib kēldi.

(28) İkki yâq қоşинидән,

(29) Kөp ādām ölib қалди.

(30) Қақгән yāvda қарув yoқ;

(31) Saḥmānning dāmi bilän,

(32) Uşlä cunlini, déyişib,

(33) Turkmän, özbék şāvқın sâp,

(34) Éndi köring äräbni,

(35) Ҳарāb қилиб тәрāfни,

(36) Köring éndi Görögli,

(37) Қувди Rāyhān äräbni.

(38) Özbéklärning köngilläri coş urdi.

(39) Cunläрини yälpillätib äräbni,

[141]

(1) Ési-aқlin çorttä-porttä şaşirdi,

(2) Sâқällari tırқırāb қақди äräblär.

(3) Hökizdäy бүркірāb қақди äräblär,

(4) Тағи үç күн ёlsāridä uruşib,

(5) Äynи péşin, äynи péşin болgändä,

(6) Äşқar тағдән аşıb қақди äräblär.

- (7) K rg nl rning y r kl ri  ayn di,
(8)  in tulp rl ri k p   pils  oyn di.
(9) Sa m n p lv n  y G l  hr  tinm di.
(10) G ro lib k  ayr t  ilib y r nl r,
(11)  u R y h nni tizili ib u l , d b,
(12) Cunl rini cilvir tib  r bni,
(13) U l  d yi ib, t yd n  ilib h yd di.
- (14)  lik tolib  ls rining  olig ,
(15) R hm  yl m y  r bl rning h lig ,
(16) Tizili ib  uvl b    di  r bl r,
(17)   kar t gd  c nni s tib h yd di.
- (18) S k li tirk r b, t vu i bur k r b.
(19) C n d g ning  irin  k n h l y k,
(20)  r b    v rdi  irv n  lig .
- (21) K p  d m  lib   ldi,
(22) Ul  t g  b km yin,
(23)  ız  lig  b km yin,
(24)   rd y bolib turkm nl r,
(25) G v l k  uvg n biy d y  ıp,
(26) Son   a kkan tuy d y  ıp,
(27)  at l k bolg n h kizd y  ıp,

- (28) Uşlä äräbni déyişib,
 (29) Turkmän, özbék şerdäy bop,
 (30) Éndi sânsiz äräbni,
 (31) Tinmäy kuvib häydädi.

- (32) Tuşmäy³ äräb tiligä,
 (33) Bulbul bāğning gülidä.
 (34) Kurttäy qaynāb äräblär,
 (35) Qaçdi Şirvān éligä.

[142]

- (1) Hämme yérni çäng tutdi,
 (2) Uruş köp yamân ékän,
 (3) Ādām dunyādän ötdi.
 (4) Ğacir bilän quzgunlär,
 (5) Ölikin tişläb tãrtđi.
 (6) Āräblärni turkmänlär,
 (7) Uşlä-uşlä déyişib,
 (8) Şirvāngä kuvib kétđi,
 (9) Qaçdi suvsiz çöligä,
 (10) Haq kälmesi tilidä,
 (11) Ārāb bitgän çuvilläşib,
 (12) Qaçdi Şirvān éligä.

³ Tüşünmäy

- (13) Otkir ilib olidä,
(14) Uzun potä b lidä,
(15) Y tg nini  ldirib,
(16)  r b bitg n d d, d yiib,
(17) adi irv n  lig .
(18) acir ondi g tig ,
(19)  yil turkm n iig ,
(20) G roqlib k, turkm nl r,
(21) uv -kuv  uvill ib,
(22)  lik dum l b  lib,
(23) Tiziliib, uviib,
(24)  r bl r  ldik d yiib,
(25)  ib b rdi T c n d ry  b ig .
- (26) G l  hr , Sam n vatin ul di,
(27) iliini m hk m olg  ul di.
(28) V y  ldik d b, s  ll r tirır ib,
(29) G mb  tkizib u d ry g  t l di.
- (30)  ld m  tl r d ry d n s rib  tdi.
(31)  c llisin b li til b  p k tdi,
(32) C n d g ning irin  k n, y r nl r,
(33) oranid n t l b T c n d ry g ,
(34) K pl rini paang b li y b k tdi.

- (35) Ölgän öldi, qalgän qaldi halâyıq,
 (36) Äcâli yétmägän däryädän ötdi.
 (37) Téräkini tolgâb-tolgâb şu Çâpsân,
 (38) Däryädän kuvälâb Şirvängä kétidi.

[143]

- (1) Ölik qaldi ât çâpilgän çolidä,
 (2) Ğacir qondi öliklärning moligä.
 (3) Saqmân häm däryädän ötdi ğayrät qıp,
 (4) Häsân çâpsân, Saqmân pälvân ikkâvi,
 (5) Äräblärni izillätib, uşlä déb,
 (6) Top qıp kuväverdi Şirvân şährigä.
- (7) Qulâ-çöldi, burqıllädi çäng tutdi.
 (8) Saqmânning ğayrät coş urib kétidi,
 (9) Ärâb bitgän âti térlâb, çärçäşib,
 (10) Şu qaçğändän Şirvân éligä yétidi.
- (11) Äräblärning bécây aqlin şaşirdi,
 (12) Şirvân éldän turkmân, özbék kélidi déb,
 (13) Dêrvâzâni mâhkâm qilib қоşurdi.
 (14) Ölik tutib qaldi Élsâri çöli.
 (15) Hängämädä söylär kattâning tili.
 (16) Ärâb bitgän bârdi Şirvân éligä,

- (17) Tälätop bop qaldi Şirvanning eli.
- (18) Bälä-çaqa turkmän keldi deyişib;
- (19) Körgänlärning hisäbläri yitişdi.
- (20) Hälcvän huşvaqt bop qaldi quturib,
- (21) Äräb bitgän hisäbini yitirib.
- (22) Äräb bärüb Hälcvänning äldigä,
- (23) Turkmäningni qaytar, qaytar, deyişdi.
- (24) Häsän çäpsän şu Saqmänning ärtidän,
- (25) Burqılläb yäv ärkasidän yetişdi.
- (26) Yıglämäy näyläsin, gül rängi soldı,
- (27) Äräblärgä qattıq bidahat boldı.
- (28) Göroğlibék turkmän elning bätiri,
- (29) Ärkasidän läşkär tizilib keldi.
- (30) Qorğan däläsigä läşkär top boldı.
- (31) Mänmänlik yamän ekän, yäränlär,
- (32) Mänmänlikmän bärüb edi Çämbilgä...
- (33) Râyhän äräb qaçdı korgängä...
- (34) Ölik bitgän Elsäridä cop boldı.
- (35) Äräb bilän Göroğlibék uruşdı,
- (36) Râyhän äräbning dästäni äzraq,

(37) Äräb bitgän pādşālikdä top boldi.

[144]

(1) Äräblärning köngli kētdi buzilib;

(2) Lāşkär kēldi Çämbil éldän tozilib.

(3) Änä éndi kıyāmāt boldi, Häsän çapsān qorgānni ādām (4) kirädigän qilib buzib āldi. Ölding, äräblär, déb (5) şāvqın sāldi. Änä éndi Göroğlibék qaytarib, ādām (6) bitgänni toplāb, sərbāz, nävkärläri cuftlāb, āt (7) bitgänni dāplāb, tézlāb, qılıç-şāpni çāqlādi. Änä (8) éndi gāpni äräblärdän eşitmāq därkär.

(9) Rāyhān pādşā āti hām qān, özi hām qān, hafā bolib (10) mükkä tuşib yātđi. Äräb bitgän Hālcuvānning āldigā (11) top bop [bārdi]. Bir Zārrin (dégän) dosti bār (12) édi. Zārrin dosti bārib Hālcuvāngā qarāb bir söz (13) äytāvérdi:

(14) Könglimdä köp édi méning häväsım,

(15) Qarındaşing bolib bizlärgä qasım⁴,

(16) Bir sözim bār sizgä mālāl kēlmäsä,

(17) Sözimä kulāq sāng Hālcuvān dosım!⁵

(18) Hudāy işini éndi nētäyin,

(19) Yāvğärçilik qāni – zārdāb yutäyin,

(20) Dugānä kulāq sāng äytgän sözimä,

(21) İçki sirni özım sizgä äytäyin.

(22) Ölik tutib kētdi éndi dālāni.

(23) Bāğlärdän térgānmiz tüzä lālāni,

⁴ Qasd

⁵ Dostım.

(24) Cān dostim, qulāq sāng äytgān gāpima,

(25) Qāytārib yubāring kēlgān bālāni!

(26) Ölik tutib qāpti yürgān dālāni.

(27) Rāhm äylāngiz ärāblārning hāligā,

(28) Ölik sulāb Äs qar tāgning çöligā,

(29) Cān dostim hürmāt qing mēndāy āšnāngni,

(30) Çāmbilgā qāytāring kēlgān bālāni!

(31) Qirilibdi pēşānāsin silāb āl,

(32) Siz şāirsiz gāpni gāpgā ulāb āl,

(33) Qarindāşing quvib képti Çāmbildān,

(34) Ärāblārning ölim otin tilāb āl.

[145]

(1) Ärāb bitgān çölñi, tāgni kézib,

(2) Yıglāy-yıglāy közdān yāşin tizibdi.

(3) Ärāblārni yārāştirgin dugānā,

(4) Bir özini kältäk bilān qulātib,

(5) Şu qorgāñni qarindāşing buzibdi.

(6) Åqsāqāllik qiling éndi Hālcuvān,

(7) Şirvān éli bir hudāygā yāzibdi,

(8) Cānidān ärāblār ümid uzibdi.

(9) Ölgānlārgā bopti çorttä qiyāmāt,

(10) Turkmän képti Çämbil éldän bënëhät⁶.

(11) Bârib tiläng äräbning günähini,

(12) Turkmän éli Şirvân şähri bir дәvlät!

(13) Änä éndi Hälcvân, hayr, dédi. Öz küygäni özigä (14) äzmidi. Râyhân pādşägä qaräb, külli, äräblärgä qaräb, (15) Hälcvân bir sözni äytäverdi:

(16) Hä-yâ, téngsiz, kulâk sânglär,

(17) Bilgäningdän qâlmädinglär,

(18) Näsihätni älmädinglär,

(19) Äytgänimdä bolmädinglär.

(20) Hüb bolsin, mol bolsin,

(21) Turkmän éldän häydäb kélgän,

(22) Hätin- kızing qutli bolsin.

(23) Şirvân дәşti otli bolsin,

(24) Sigirläring sütli bolsin,

(25) Älgän olcäng, bätirliging,

(26) Sâqâli osıq äräblär,

(27) Sättä, téngsiz, qutli bolsin.

(28) Bittäng qâlmäy bätiri ölgin!

(29) Buytib qaçib kélgänçä,

(30) Boyin cunli sättä äräb,

(31) Hämması kırilib ölgin!

⁶ Bënëhät

- (32) Ҷулâқ сângлâr sözgä, äräb,
 (33) Boldimi hälläring һaräb?
 (34) Nä hädding bâr coyқânsizlâr,
 (35) Bolding turkmän bilän täräf,
 (36) Ҳob bolsin, mop bolsin!

[146]

- (1) Bârib tiläb günâhingni,
 (2) Éndigi câncäl sâp bolsin.
 (3) É hik, é hik şärmändä, äräb!
 (4) Pädädäy гүркирәб кәтдинг.
 (5) Nä hädding bâr, cunbâsgänlâr
 (6) Bolding özbék bilän täräf?!
 (7) Ҷani olcä, mänä olcä,
 (8) Ävväl һop mäslähät қилгин,
 (9) Sâp nâmärdдäy särbâz âlgin.
 (10) Mäşқ bērib täräddi қилгä,
 (11) Zorlikinggä işânmägin,
 (12) Éslilärdän soräb bilgin,
 (13) Boytibginä tältäymäyin,
 (14) Coyқânsizlâr, bäring ölgin.
 (15) Bundän buyân nimä iş қilsäng,
 (16) Özginämdän soräb қилгин,
 (17) Ättär bol, bädtär bol!

- (18) Tazä güldäy solib kãnglär,
 (19) Haq päymänäng tolib kãnglär.
 (20) Buytişib adäm bolgünçä.
 (21) Bittä kãlmäy ölib kãnglär.
- (22) Tãltäyişib läşkär kılding,
 (23) Çini bilän taräf bolding.
 (24) Hãtin-kızın häydäymän déb,
 (25) Coykãnsizlär, kaçib kælding.
 (26) Cuning cülvirämäy ölgir,
 (27) Nãzãrkãrdä turkmänimni
 (28) Sãttä, téngsiz, nimä kılding?
 (29) Cuning yälpillämäy öling!
 (30) Bundän bu yãkka uruş kılmäy,
 (31) Bãrib Çãmbilning éligä,
 (32) Turkmängä pãdãçi boling,
 (33) Hõb bolsin, mop bolsin.

(34) Änä éndi ärãblär äytdi: “Bu hãtining ési bolsä, (35) şundäy gãp äytämi? Öz küygänimiz özimizgä yétmäymi? (36) Bu nimä dégän gãp? Dãvlät häm égiz, méhnät häm égiz. (37) Hãr iş kıldi, hüdäy kıldi. Rãyhãn ärãb turkmändän (38) hãtin älmägän ékän, bir bälä älgän ékän. Bizlãrgä bir (39) kıp-kızıl taräf kélgän ékän. Bu Hãlcuvãngä, bir bälä (40) bolgän ékän. Hãr gãp bolsä indãmãng-indãmãng dédi. (41) Hãlcuvãn buni bildi. Yüz çãklı sülöv hãtni yuvinib,

[147]

(1) Tãrãnib, adrãs, zãrrin kimhãbgä orãnib, tãvUSDäy (2) tãrãnib, hämmäsi sãllãnã-sãllãnã yüz bir yorgani (3) şãylãb, sãttä sülöv kélinçãklär Hãlcuvãngä qarãb, (4)

yüriŋ ésä, dédi. Yüz bir yorğaning béligä minib, Hälcvāning (5) sältānāti köçälärni téngzältirib, Göroğlibékning (6) äldigä çıqıb kétidi. Göroğlibékkä bittä süyinçihor (7) conätidi. Süyinçihor kétidi. Göroğlibékning äldigä (8) sülöv kelinçäk yétidi. Änä sälām bérrib, Göroğli (9) pādşāgä qarab, zülflärini tärab bir söz äytävérdi:

(10) Qaytäyin tänädä qalmädi därmän,

(11) Héç iş bolmäs bir hudäydän bэфärmän.

(12) Göroğli pādşāyim, béring süyinçi,

(13) Kélâyâtir Şirvān éldän Hälcvān.

(14) Yorğaläri köçälärdä tébinib,

(15) Kélâyâtir otgä oşşab qābinib,

(16) Göroğli pādşāyim, béring süyinçi,

(17) Hälcvān çéçängiz sizni sağınib.

(18) Yığläb qaldi élätdä bir néçängiz,

(19) Açıláb bāğlärdä güli ğunçängiz.

(20) Göroğli pādşāyim, béring süyinçi,

(21) Kélâyâtir Hälcvāndäy çéçängiz.

(22) Bāğ aräláb bāğätdäy gül térgäni,

(23) Här kim öz élidä dāvranı, sürgäni,

(24) Göroğli pādşāyim, béring bir narsä,

(25) Kélâyâtir Hälcvāncān körgäni.

(26) Kélâyâtir här älvändä sözlärmän⁷,

⁷ Sözlär bilän. Kéyingi misrälärdägi “män” қошимçäsi häm “bilän” déb oқılädi.

(27) Ҷолгә аlib тәмәшәгә сәзләрмән.

(28) Гөрәгли пәдшәyim, бering bir нәрсә,

(29) Келәyәtir сәттә сүлүв қизләрмән.

(30) Yüz tumәнli сәp көnglidә нәzlәrdi,

(31) Келсә әytib қаләр yақши сөzlәrdi.

(32) Гөрәгли пәдшәyim, бering сүyинçi,

(33) Аlib келәyәtir сүлүв қизләrdi.

(34) Әytib бәрәр Әрәbistән сөzini,

(35) Hәр kim көngli мәrd bilәdi özini.

[148]

(1) Гөрәгли пәдшәyim, бering сүyинçi,

(2) Ақсәқәл қip әрәblәrni iyärtib,

(3) Аlib келәyәtir сүлүв қизini!

(4) “Ҳәлсүвән келди, келди” Bop қалди. Қошин тәрқаб (5) қалди. Ҳәлсүвәнning аldigә тәмәшә қилгәни чәpib-чәpib (6) чикib кетди... Nеçә сәлтәнәт билән Ҳәлсүвәнни (7) Гөрәглибәк аldigә аlib yетди. Әнә Ҳәлсүвән Гөрәглибәккә (8) сәләм берди. [Гөрәгли ungә] orin көрсәтди, (9) өлтirmәdi. Әнә Гөрәглибәк Ҳәлсүвән чәчәsigә қарәb (10) bir сөz әytәверди:

(11) Сөylәyәtgән yүgүrik қизil til bolsin!

(12) Көngli сүysә қизning läbi бәл bolsin!

(13) Сәлтәнәtmәy чәчә bundә келиbsiz,

(14) Әдәbli, izzәtli мөhmән yol bolsin?

- (15) Ätlärgä yäräşgän yâlu dum bolsin!
- (16) Duşmânlärning yüräkläri gam bolsin!
- (17) Siz kélîbsiz bundä sülüv kızlärmân,
- (18) Haqıq taqqan Hâlcuvâncân, yol bolsin?
- (19) Çin sülüvgä dânä-dânä hâl bolsin!
- (20) Kulâanning yürgäni suvsiz çöl bolsin!
- (21) Kaddingdän nétäyin Hâlcuvân çecä,
- (22) Sâltânätli äziz méhmân, yol bolsin?
- (23) Ärâb duşmân boldi bundä bégümân,
- (24) Kaytäyin dünyâsi kursin bépâyân.
- (25) Yol bolsin, bolârdi gâpning énasi,
- (26) Yol bolsin, sâltânätli Hâlcuvân?
- (27) Koşin tâgning başidân kétmäs tumân,
- (28) Ärâbistân sävdâ sâldi här zämân.
- (29) Yol bolsin, bolâdi gâpning âtäsi,
- (30) Yol bolsin, sâltânätli Hâlcuvân?
- (31) Duşmân bolib ärâb tuşdi izimä,
- (32) Nimä désäm kulâk sâlgın sözimä!
- (33) Hâm énämsiz, hâm çecämsiz, Hâlcuvân,

(34) Hárnä sirni äytävérgin özimä.

[149]

(1) Yol bolsin, sältänätli Hälçuvän,

(2) Yol bolsin, cädu közli Hälçuvän?

(3) Bolgän gäpni äytib bérgin özimä.

(4) Änä Hälçuvän Göroğlibékkä qarab bir söz äytävérdi:

(5) Äräblärni kılding özing piyädä,

(6) Älämlärni kılib kélding ziyädä.

(7) Qaygu-külfät körmä mänä duniyädä,

(8) Här gäping dardimä därmän, bəcəcän.

(9) Dävlätting hämişä bolsin ziyädä,

(10) Duşmänläring bolsin hämişä piyädä!

(11) Éşitgin, çirägim, özimdän däddi.

(12) Dävlät dégän här ädämgä nävbätidi.

(13) Yıgläy- yıgläy qaldim özim ordädä,

(14) Cälmän kızil kélib äräbgä äytdi:

(15) Väyängä turkmänlär kétdi, dédi,

(16) Yığıştirib Şirvän éldän äräbdi,

(17) Çämbilning éligä cunlilär kétdi.

(18) Murädingni ällä bérsin, bəcəcän,

(19) Äbäd bolsin turkmänning mämläkäti.

(20) Nəcəär çıqıb kéldim séning äldingä,

(21) Sâqâltâyning ähdi buzilib kétidi.

(22) Turkmänlârgä sävdâ sâlmân, dédi,

(23) Çâmbil élni buzib kélâmân, dédi,

(24) Mén äyâlmân, ilâcimni tâpmâdim,

(25) Hâtinlârni häydâb kélâmân, dédi.

(26) Çâldirâmân özim sâzlârni, dédi,

(27) Âp kélâmân sülûv kızlârni, dédi.

(28) Kâsâm urib kétidi Râyhân pâdşâni,

(29) Olcâ kılib Şirvângä âpkép bolib,

(30) Olcâ kılâmiz déb hâtin-kızlârni.

(31) Kâytâyin mén özim cânlârni sâtdim,

(32) Duâ kılib kıolimni bétimâ târttdim.

(33) Yıglây- yıglây suskinlârim kıyilib,

(34) Vâyângân şâhrigä âdâm conâtdim.

[150]

(1) Yorğa âtni Vâyângängä cildirdim,

(2) Kârindâşning hämişâ könglin toldirdim.

(3) Mén äyâlmân, némâ iş kélâr kıolimdân?

(4) Bolgân işni özim sizgä bildirdim.

(5) Kâytâyin turkmänlâr cânini sâtib,

- (6) Ābro t̄apib, Vāyāngān ēldān q̄aytib,
 (7) Ēsān-āmān kēlib Vāyāngān ēldān,
 (8) Ārāblārni Ēlsāridā q̄ıyrätib,
 (9) Öliklārni yılqıbbāngā suyrätib,
 (10) Dāryālārdā bālıqlārgā yēdirib,
 (11) Şırvānning éligā q̄uvälāb yētib
 (12) Öliklārni çöllārdā dumälätib,
 (13) İnşāällā, yētdim murād-maqsādgā.
 (14) Sizlār q̄uvib kēlding bundā ārābni,
 (15) Köngilginām kētdi q̄aytādān osib,
 (16) Turkmānim duşmānning yolini tosib,
 (17) Q̄uvib kēldi bundā sānsız ārābdi.
 (18) Ārāblārning körgān küni ħarābdi(r),
 (19) Ālhāmdulillā, kēldim murādgā yētib.
 (20) Bu källāmni kēldim étākkā sālīb,
 (21) Tā ölgünçā sizgā ħızmatkār bolib,
 (22) Hār gāpning dārdimā dārmān çirāğım,
 (23) Tağı kēldim sizgā āqsāqāl bolib.
- (24) Gāpni gāpgā ulāb kēldim,
 (25) Zülflārimni silāb kēldim,
 (26) Ārāblārning günāsini,
 (27) Özim sizdān tilāb kēldim,
 (28) Q̄abul q̄iling tāvbāsini...

(29) Turkmänlärim, qarindâşlar,

(30) Öting äräb günäsini.

(31) Kétär yüräkdän oyini,

(32) Köring qızlärning boyini,

(33) Äqsâqâl bop kældim, qaynim,

(34) Öting äräb günäsini.

(35) Hämmä äräb bärrib méngä yıglädi,

(36) Sizlär uçun méngä tävbä qılädi.

(37) Pädşälärdä sulq dégän bir gäp bär,

[151]

(1) Äqsâqâl bop kėlib Hälcvän çéçäng,

(2) Äräblärning günähini tilädi.

(3) Äräbistän éli bärrib çuvläşib,

(4) Qulâqläri qapti bəri guvläşib,

(5) Turkmänläрни qaytärgin, déb çuvläydi,

(6) Äräb bitgän bəri bardı guvläşib.

(7) Ustä urär bältäsimän täbärdi,

(8) Hälcvän gäpirmäkkä çevärdi.

(9) Köp yıglädi, rähmim kėldi, bäçäcän,

(10) Äqsâqâl qıp méni sizgä yubardı.

- (11) Cānimni cāninggā äyläyin qurbān,
 (12) Qızning yūzi gülgä bolädi hırmān,
 (13) Köp qorqıbdı, äräb bitgän yıǵlädi,
 (14) Åqsāqāl bop taǵı kēldim, bāçacān.

- (15) Öliklär çälkäşib qāpti dälädä,
 (16) Hudāy rāhm äylägän sizdäy bälägä.
 (17) Pādşälärgä åqsāqāl hām dārkdı,
 (18) Qādrdān Hālcuvān tuşdi ärägä.

(19) Änä éndi Göröǵlibék méhrim tāş qilib, könglini (20) coş qilib, Hālcuvān çéçäsigä qarāb bir söz (21) äytävérđi:

- (22) Åqsāqāl bop yänä bundä kēldingmi?
 (23) Ärlägängä⁸ sēn tāltäyib qāldingmi?
 (24) Özbék hālkı köp bāvri mol kēlädi,
 (25) Ärlägängä sēn piringä boldingmi?
 (26) Bir néçälär qāddim yāydäy bükdimi,
 (27) Ärāb bitgän közdän yāşin tökdimi,
 (28) Yıǵlägängä sēn taǵın-ä köndingmi,
 (29) Tünāvgi gāp éşǵınāngdän çıqdımi?
 (30) Özgināngni firibgārlär gälläbdi,
 (31) Sāqāli osıq ärāblär tilläbdi.

⁸ Ärdāqlägängä

(32) İşänmägin coyqânsizning gâpigä,

(33) Cun bâsgän äräblär sizni älläbdi.

[152]

(1) Kötärmäläb séngä sözni molläbdi.

(2) Hudây désä äslä könmä sözigä,

(3) Cun bâsgän äräblär séni älläbdi.

(4) Lâbzi yoqdi, Râyḡhân pâdşâ qallâbdi,

(5) Tältäytirib kättä ädäm kıp özingni,

(6) Firibgär äräblär bari qallâbdi.

(7) Nimä désä qulâq sâlmä sözingä,

(8) Köp uruşgin coyqânsizning özigä.

(9) Kârindâşing zor, déb séni şişirib,

(10) Qarämägin coyqânsizning közigä.

(11) Hâli hâzir yâlgân-yâşık äytädi,

(12) Bir künläri äytib gäpdän qaytädi.

(13) Bir kün kâm küç bolsäm özim Çämbildä,

(14) Lâşkär târtib tağı üstimä yétädi.

(15) Sén tünâvin yäräş kıluvding çęcä,

(16) Ésidän yaqındä çıqıb kêtädi.

(17) İşänmägin vicdânsizning gâpigä!

(18) Äslä könmä lâfiz yoqning sözigä!

- (19) Hân tälâvi kılab Şırvân élini,
 (20) Turkmänlärni ér kıp sülvüv kızigä!
 (21) Ğırkök âtginämä kamçı çätäyin,
 (22) Şırvân élgä mén âräläb kêtäydi.
 (23) Göştdâr, tuşdâr säp péşnâbli kızlärni,
 (24) Çämbil élgä olcä kılib kêtäydi.

- (25) Kıygâs kıläy özim Şırvân élini.
 (26) Méngä körsät hâtin-kızning molini!
 (27) Olcä kılib âlib kêtäy turkmängä,
 (28) Lälä güldäy kılib Şırvân çölini.

- (29) Bu säfâr ortägä tuşmä, Hälcvân,
 (30) Väyrân kılib kêtäy Şırvân élini.

(31) Änä éndi Hälcvân Göroğlibékkä qaräb, Göroğlining (32) cävâbigä yäräb,
 äräblärning günähini soräb, bir (33) söz äytäverdi:

- (34) Şu säfâr häm kılsäng çéçängni hursänd,
 (35) Yürgän cäying bolsin bäg bilän bostän!

[153]

- (1) Sözi ölgäni – özi ölgäni ädämning,
 (2) Şu säfâr günähin ötgün, bächacän!
 (3) Märdü nāmärdliğing özim sinäymän,
 (4) Mén küygänmän, gäpni gäpgä uläymän.

- (5) Şu sâfâr hâmi suhanimni sindirmâ,
 (6) Âräblärning günâhini tilâyman!
- (7) Bédâvlär çâpilär suvsiz dälägä,
 (8) Hâmişâ sığındik kâdir hudägä.
 (9) Méni désâng tégmâ Şirvân şâhirgä,
 (10) Hâlcuvândây çéçäng tuşdi âvärä!..
- (11) Éndi kızing, kaynim, sözning adâsin!
 (12) Hâlcuvândây çéçäng bildi âqsâqâl.
 (13) Öting, kaynim, äräblärning günâsin!
 (14) Âräblärning yângän çirâğı öçädi,
 (15) Ka‘lä bârgän kârvân sâhâr köçädi.
 (16) Bu işingiz, kaynim, uyät émâsmi?
 (17) Kâçgän yâvni hâtin sürib sänçädi?
- (18) Âlqârning yürgäni dälâ émâsmi,
 (19) Bu işingiz, bildim, hiylâ émâsmi?
 (20) Kâçib keldi ärâb bitgän Şirvängä,
 (21) Kaynim, bu işingiz uyät émâsmi?
- (22) Hâlcuvân bécârä äyâl, zâyfdi(r),
 (23) Köp kırilib ärâb bitgän kâyibdi.
 (24) Turkmänlärim, işing äyb émâsmi?

(25) Şirvān élgä dahl qılsāng äybdi(r).

(26) Köp qorqıbdi, uzr äytdi äräblär.

(27) Yãmānlıknı Rāyhān pādşā qoyıbdi.

(28) Uzr äytib, köp yıgladı äräblär,

(29) Qızılıgä coyqānsızlär tégıbdi.

(30) Bädävlätsän özing turkmān yurtıngä,

(31) Bécārälär duā qılär arıngä.

(32) Äräblärni täläb kétsāng, qaynim.

(33) Başqa şähär, başqa pādşā eşitsä,

(34) Vay énägar, işi äyb boptı, déb,

(35) Lā'nātnāmä äytär séning bétinggä.

[154]

(1) Kécä-kündüz, sänä äytgändi tilim,

(2) Äyäl bolsām⁹, köpdi özimdä bilim,

(3) Dostu duşmān hayf séngä démäsin,

(4) Ér kişigä ikki nāmus bir ölim!

(5) Fuqarāning günāhini tiläymän:

(6) Duā qılsın, bolmä héç kimgä zāmin.

(7) Duā algän hār bolmäydi dünyädä,

(8) Yaşılıkkä duā dārkdir, qaynim!

⁹ Bolsām hām

(9) Äräblärning günähini ötsängiz,

(10) Yürägimdän kétär méning tügünim.

(11) Änä éndi hämmä turkmänlär yığılışib mäslähät (12) kıldı. “Sultän suyäğini horlämä”, dégän ékän. Éndi (13) Hälcevän öz suyäginimiz-dä... “Şuni şahdi sinmäsin! (14) Äyäl häm bolsä érkinsiräb kélibdi. Éndi ölikläрни (15) kömib koyäyin, günähini!” dédi. Änä Göroğli (16) häm halkning gäpidän ötälmäy yumşäb kétdi. Hıyr (17) émäsä, déb bir söz äytävérđi:

(18) Uruş küni Ğırkökimni şäylädim,

(19) Duşmänlärning tinıķ suvin läylädim...

(20) Özing képsän äqsäqäl bop, çéçäcän,

(21) Çämbildägi bākķaningning izzäti,

(22) Bâr, ötdim äräbning günähini,

(23) Korkmäsin, pismäsin Şirvanning yurti.

(24) Kılâķ sâlgın, méning äytgän sözimä,

(25) Yunus päri körinmäydi közimä,

(26) Kayt, désäng Çämbilgä kaytib kétäyin,

(27) Hırâc, bâc bérsin méning özimä!

(28) Hudäygä yétgäy-dä äh ursäm zâr-ä,

(29) Yüräkdän kétgäy-dä ğam-ğubâr-ä.

(30) Äytgäningni özim kıldım, çéçäcän,

(31) Râyĥân pädşä bolsin bizgä fuķarâ!

(32) Äytgänim kılmäsä däbil tiyämän,

(33) Uruş ancāmimni özim kiyāmān.

(34) Hırāc, bācin bērsin fuqarā bolsin,

(35) Tildān hüccāt bērsä özim qoyāmān.

[155]

(1) Ādāmlārgä yaḥşi-yāmān äytāmān,

(2) Hūdāyning işini özim nētāmān?

(3) Rāyhān pādşā bolsä méngä fuqarā,

(4) Undān song Çāmbilgä qaytib kētāmān.

(5) Yaḥşi bolsä hırāc ālay élidān,

(6) Né iş kélār cunlilārning qolidān?!

(7) Bārib äytgın, çéçä, Rāyhān éringgä.

(8) Fuqarā bop hüccāt bērsin tilidān!

(9) Duşmān kélsä, ḥabār ālib turārmān,

(10) Ḥabār ālsä turāy Şirvān élidān.

(11) Ānä éndi bu sözlārni äytdi. Hālcuvān āyim, kuçāqlāmāqqa (12) qāyim, bādānginālāri mulāyim, Şirvāndān (13) solqıllāşib kélīb édi péşnābli āyim. Ānä éndi gāpā (14) āyim ḥuşvaqt bolib, Rāyhān pādşāning āldigä yéttdi. (15) Hālcuvān āyim Rāyhān ārābgä qarāb bir söz (16) äytävértdi:

(17) Āt başini qoyāymış,

(18) Sülöv kızing süyāymış,

(19) Turkmāngä fuqarā bolsāng,

(20) Göroğlibék qoyāymış.

(21) Därrāv miltuḡ ätäymiş,

(22) Pāyitaḡtgä yétäymiş,

(23) Sâḡâl-murtingni ḡirib âp,

(24) Yâş gödâk ḡıp kêtäymiş.

(25) Sên fuḡarâ bolsäng özing,

(26) Hudâyâ oyilsin közing!

(27) Bâşḡa tusli bolsin yüzing!

(28) Çämbilbêldä Zäyidin ḡızing.

(29) Häsän çâpsân äkâm kélîb,

(30) Sêni soyib kêtäymiş.

(31) Sên tilingdän hüccât bérşäng,

(32) Ârälämây Şirvân élgä,

(33) Çämbilbêlgä yétäymiş,

(34) Kémäçi çâḡirib bundän,

(35) Şu Tâcândän ötäymiş.

(36) Hırâc-bâc bérməkçi bolsäng,

(37) Çämbilbêlgä yétäymiş.

[156]

(1) İḡtiyâr özingdä éndi,

(2) Tilingdän hüccât bérşäng,

(3) Élin tâlâb kêtäymiş.

(4) Şu kâltâkçi äkâm kélîb,

- (5) Ҷуләтиб тәци тәһтиғни,
 (6) Бәйләйди сениғ бәһтиғни,
 (7) Мени әлиб кетәймиш.
 (8) Саһмән пәлвән гурқирәйди,
 (9) Бәшгинәғгә йетәймиш.
 (10) Тәш пәләһмән әтәймиш,
 (11) Девәриғни җуләтәймиш,

 (12) Һазинәғни тәләтәймиш.
 (13) Тәләшиб һәрнә бәриғни,
 (14) Сүлүв қизинғ, келинчәкни,
 (15) Туркмәғә әлиб кетәймиш.

 (16) Туркмәнләримдир изинғә,
 (17) Күя яқилсин үзинғә!
 (18) Һәлгинәғни чәқләмәдим,
 (19) Иһтияр әнди өзинғә.
 (20) Бундән буян өзинғә!
 (21) Һәли туркмән сәвдә сәләр,
 (22) Ширвән элдә гәвғә боләр,
 (23) Һирәс бәcingни бәрмәсәғ,
 (24) Узун әкәм келиб қаләр,
 (25) Өзбәк битгән уруғли әл,
 (26) Әлиғни тәп-тәкис қиләр.

(27) Änä éndi, bu Râyhân ärâb Häsân çapsândân qorqıb (28) édi, lékin ölgândân qorqqan yâmân. Tişi tâşdây urişib, (29) Râyhân pādşā kerişib, Hâlcuvāngâ qarâb bir (30) söz äytâvérdi:

(31) Méngâ kılmâ ärzingni,

(32) Pälāvgâ sâl horāzingni!

(33) Äytgāngināngni kıläyin,

(34) Bâlâ-çaqalâr qorqadi,

(35) Âp kélmāgin dārāzingni.

(36) Dävlatgināng puzun éndi,

(37) Äkälāring yâmân ékân,

[157]

(1) Şirvān élgâ ärälātmâ!

(2) Âlib kélmâ uzuningdi.

(3) Suyāgimni qaşşātādi,

(4) Bāndi-boğnim boşātādi.

(5) Uzun äkāng kältäk bilän,

(6) Üylārimni oşşātādi.

(7) Qorqıtib bâlâ-çaqani,

(8) Yüräk-bağrin puşnātādi.

(9) Bundâ âpkélmâ dārāzingni,

(10) Yânāştirmâ uzuningni!

- (11) Nāma‘qul işni qılmäsin,
 (12) Ādāmlär qorqıb qālmäsin!
 (13) Yāmān ékän uzun äkäng,
 (14) Şirvāngä kélíb qālmäsin,
 (15) Néçä bändälär ölmäsin,
 (16) Ādāmlär särsän bolmäsin.
 (17) Bārib yaḥşi sözlär äytingin,
 (18) Şu bāççägaring kélmäsin!

- (19) Özbégingning yüzi qursin,
 (20) Uning äytingän sözi qursin!
 (21) Yānāştirmä äslä bundä,
 (22) Bāciräyging közi qursin!
 (23) Äyāqni qoy ändä-sändä,
 (24) Äkänggä nāsihät qilingin,
 (25) Yānāştirmä äslä bundä.

- (26) Äytingningni özim qıldim,
 (27) Étäginggä başni sıldim.
 (28) Turkmāningni kältirmägin,
 (29) Mén özim fuqarā boldim.

- (30) Älmäsin özimdän öçni,
 (31) Başimdän äp bārgin täcni.

(32) Turkmänläring yãmân ékân,

(33) Yıgıb bérsin hırâc, bâcni,

(34) Tâgni bâsgân tumân ékân,

(35) Haq saqlâgân âmân ékân,

(36) Bérâvérgin härnä bârni,

[158]

(1) Uzuningni yänäştirmä,

(2) Bundân turkmän yãmân ékân.

(3) Tälättirmägin şährimni,

(4) Kétkâz méning gubârimni,

(5) Âdâmlâr bundä ölmâsin,

(6) Âp bârgin härnä bârimni.

(7) Yângi mén kördim zorimdi,

(8) Buzib kétâr şähârimdi.

(9) Göroğli méning pirimdi(r).

(10) Êsân qolgä mâl tâpilâr.

(11) Âp bârib bérgin bârimdi!

(12) Göroğlingni qarâştirgin,

(13) Nimä lâzim surâştirgin!

(14) Qaytäyin, boldim fuqarâ,

- (15) Göroğlimän, turkmänlärmän,
 (16) Kältäklingdän özüm qorqdim.
 (17) Uzuningmän yäraštirgin!
 (18) Singnıǵarläring kelmäsin,
 (19) Élni tép-tékis kılmäsin!
 (20) Qāyil boldim, Hālcuvāncān,
 (21) Qarindāşläring kelmäsin!

(22) Änä éndi, Hālcuvān bilän, Rāyhān ärāb qorqқан ékän, (23) pādädäy bop hürkkän ékän. Qatārdä nārni, hazinädä (24) zārni, bēş yüz nārgä āncām ārtib çıqdi. Rāyhān pādşā (25) fuqarā boldi qorqқанidän. Aqırı Göroğlini öldirämän (26) déb, kökäyigä ötkärib tügün kılib qoydi. (27) Bu tügünli cāydä turävərsin. Hālcuvān kättä ādām (28) bop, tārıtıǵ-tārālǵını bārib bėrib, hämmä yāvlāb bārgän (29) ādāmni huşvaqt kılib, ésān-āmān Çāmbilgä conätdi.(30) Hālcuvān hob bir kättä ādām bolib kėtdi. Äräblärgä (31) Rāyhān pādşādän Hālcuvān yüz hatirli bolib kėtdi. (32) Änä éndi huşvaqt bolib, bulär bu yāqđä yātävərsin. Éndi (33) gāpni Göroğlidän eşitmaq läşkär.

- (34) Kémäçini kıçkırtti,
 (35) Göroğlibék yārānlär.
 (36) Çāmbil şāhrigä qaytdi.
 (37) Tāltäyişib özbėklär,
 (38) Bāri qorrāyib kėtdi.

[159]

- (1) Yėrni tutib sävlāti,
 (2) Tānädä köp ğayrāti,
 (3) Bātiring yoq uyāti,
 (4) Sāp mēhri boş özbėklär,

- (5) Şirvān élni áldik déb,
 (6) Biz fuqarā kıldik, déb,
 (7) Şükür kılib állāgä,
 (8) Yürägi yärilişib,
 (9) Çämbil şähriğä qayıtdı.
- (10) İlāc kıp qādir haqqa,
 (11) Dābil örgāndi taqqa.
 (12) Kēläyātir tikläsä,
 (13) Çöllär tolgān ölikkä.
 (14) Säp ölikläрни kömib,
 (15) Köring éndi Göroğli...
 (16) Çämbilbélgä yol tārtdı.
 (17) Kémäçini āp bārib,
 (18) Sāğ-sālāmāt hämmäsi,
 (19) Boldi ärāb tämmäsi,
 (20) Häm ärāb, [turkmänlärgä]
 (21) Mulläsi cänāzä kıp,
 (22) Ölikni kömib kētdi.
 (23) Rāzi boldi ölgänlär,
 (24) Kémäçini qayıtarib,
 (25) Köp närsälärni bērib,
 (26) Hıuşvaqt kıp kémäçini,
 (27) Hıuş kēlding, déb conātđı.

- (28) Turkmän élning békläri,
 (29) Yüräkdä yoq kékläri,
 (30) Häm kéçäyü, häm kündüz,
 (31) Çämbilbélgä yol tårtdi.

- (32) Yaşsi iş kıldik, déydi.
 (33) Ādāmbék boldik, déydi.
 (34) Éldän ålgän nävkärlär.
 (35) Duşmān kånin tōkärilər.
 (36) Cānin sātğän āskärilər.
 (37) Çämbilbélgä yol tårtdi.

[160]

- (1) Göroğlining şātiri,
 (2) Élgä köpdi hātiri,
 (3) Ağdärilib āt koyib,
 (4) Çämbil élning bātiri,
 (5) Kış, bağārni yāzlāydi,
 (6) Téz häydāng déb sözlāydi,
 (7) Köringlär sātğä bātiri,
 (8) Ağdärilib āt koyib,
 (9) Çämbilbélni izlāydi.
 (10) Çuv déb häydāb tēpinib,

- (11) Hātinlārni sâgıñib,
 (12) Tıñmāy kıstāb yol yürıñb,
 (13) Şērdāy bolıñ çālinıñb,
 (14) Bārin sözi bāmāzā,
 (15) Él bēgilār āzādā,
 (16) Äsil Özbēk conādi...
 (17) Suriştırsā zātini,
 (18) Hāmāñ birdāy bēkzādā.
- (19) Açılār bāgdā ğunçā,
 (20) Särsāñ bolġāñ bir neçā
 (21) Ğırkōk āt hām yāş ēdi,
 (22) Ğōroġli ēlgā baş ēdi.
 (23) Ällā dēyişib āt koyıñb,
 (24) Sättā birdāy bēkbāççā.
 (25) Katāridā lökläri,
 (26) Yaşıydi çārvāqläri,
 (27) Ät koyādi hāmmāsi.
 (28) Turkmāñ élning bēkläri,
 (29) Kättā täşvişni kılib,
 (30) Rāyhāñdāñ öçni ālib,
 (31) Tārāfgā sävdā sālīb,
 (32) Ğōroġlidāy bēkbāççā.
 (33) Zikri säpā tilidā,

- (34) Tillä kāmār bēlidä,
 (35) Āt qoyädi Göroqli,
 (36) Conāb Çämbil éligä.
 (37) Yürä-yürä Göroqli,
 (38) Üylärini säğingän,
 (39) K̇ıstāb yétدی turkmänlär,
 (40) Élsärining çöligä.

[161]

(1) Änä éndi Élsäridän hämmäsi tuşib, Gülçéhrägä (2) şādiyānā kaytārib, pādşālik çātir tikib bérđi. (3) Pādşālik sältānāt bilän otirdi Gülçéhrägä. Änä Göroqli (4) mäslähät kılib, Häsänhangä néçä şāhānā särpālär kıygizib, (5) sältānāt bilän otirdi. On ādāmgä Témirhānni (6) başlık kılib Çämbilgä süyinçigä conätđi. Süyinçihorlär (7) Çämbilgä, Göroqlining tuğını ālib kétđi, Çämbilgä (8) yaqınlāb yétđi.

(9) Häli häm Çämbildä şu miltıq ātilib yātđi. Änä (10) éndi yaqınlāb qorğāngä yétđi. Tupraqılär çāngib kétđi. (11) Änä Témirhān dārvāzāning āgzigä yétđi. Āskar cévaḥānādän (12) birkıllätib topni ātäyātibđi. Änä Témirhān (13) dārvāzābāngä qarāb bir söz äytāvérdi:

- (14) Cundän bolgän çekmänni kıyginçi,
 (15) Här tārāfgä pulāt dābil tuyginçi!
 (16) Göroqli, turkmänlär säğ bolib,
 (17) Dārvāzābān, béring méngä süyinçi!
- (18) Duşmānlārgä sävdā sālīb bēnähāt,
 (19) Şirvān élgä bolib kıldi kıyāmāt,
 (20) Éşān-āmān kéldik Çämbil éligä,
 (21) Göroqlibék kéldi eşān-sālāmāt.

- (6) Göroğlibék kélib ƙâldi sâlâmât,
 (7) Ƙarindâşning méhriġä [ƙop] toysäng-çi.
 (8) Bâlâ-çaƙalârni özing soysäng-çi.
 (9) Āmânât oyläsäm tânädä cänni,
 (10) Ābād ƙınglâr éndi hävlk-mäkänni
 (11) ƞob äbrolik bolib kéldik, ƙarindâş.
 (12) Ālib kéldik bärrib Gülçéhräcänni.
 (13) Yänä ālib kéldik biz Häsäncänni,
 (14) Cilävdâr ƙıp ālib kéldik pälvänni.
- (15) Éşitinglâr, Témircändän sözläri,
 (16) ƞuşvaƙt bop ötkäzing bähâr, yāzläri.
 (17) Süyinçini béring méngä, ƙarindâş.
 (18) Ālib kéldik sättä sülöv ƙızläri.
- (19) Körgänlâr kétkäzär bär gubärini...
 (20) Ālib kéldik Gülçéhrädäy pärini.
 (21) Ƙoşib kéldik āldigä dostlärini.
 (22) Ƙıling éndi köngildä häväslârni!
 (23) Gülçéhrä cilävdâr ƙıp āp kéldik,
 (24) Ƙavätidä säp sülöv dostlärini,
 (25) Ƙarindâş, béringlâr bizgä süyinçi!
- (26) Bédäv ātni tinmäy bizär oynätdik,

(27) Ƙızıl güldäy sülöv ƙızni cäynätdik.

(28) Ƙarindâş, béringlär méngä süyinçi,

(29) Ésân-âmân bizär Çämbilgä yétdik!

(30) Miltıƙın boşätmäng, topni ätmänglär,

(31) Zäfar tâpib, Çämbil şährigä yétdik.

(32) Şirvänniŋ élini fuƙarâ ƙıldik.

(33) Bârib turib, néçä cänmân baş äldik.

(34) Ƙarindâş, özimä béring süyinçi!

(35) Şirvänni ƙarätib, Çämbilgä kéldik.

[163]

(1) Râyĥân pädsâ kęp sizlärni hürkitdi,

(2) Nämärd äräb kélib sizni ƙorƙıtdi.

(3) Ƙuvib tıƙdik başın késib Şirvängä,

(4) Olcă âlib, Çämbil şährigä yétdik.

(5) Ĥätin bitgän tinmäy miltıƙ âtibdi,

(6) Gälä äyâl çopdäy bolib ƙätibdi,

(7) Şundäyin Témirĥân tikläb ƙaräsä,

(8) Ĥätin bitgän çopdäy ƙätib kétibdi.

(9) Hämme ädäm izilläşib guvläşdi,

(10) Göroĝli kéldi, déb bəri çuvläşdi.

(11) Göroqli tuğını körib ħātinlār,

(12) Sārbāzi kiyimni ħātinlār yéđdi.

(13) Duřmān ħursin, bāri cānin sātibdi,

(14) Yāvgārçilik yāmān ékān dunyādā,

(15) Ĥātin béçārālār zülfi – sāçlāri,

(16) Ot ħaçib, ħāřlāri küyib kétibdi.

(17) Dārvāzāni Āřkar béçārā açđi;

(18) Göroqli kéldi, déb aħllār řāřđi.

(19) Ĥāmmā ādām Göroqli kéldi déyiřib,

(20) Köp zārbā körgān Rāyĥān ārābdān,

(21) Ķoy-ħozidāy ħāmmālāri bozläřđi.

(22) Dārvāzādān Témirĥān kirib kétđi,

(23) Ĥāmmā ādām yürāgi uçib kétđi.

(24) Körgānlāring éslāri řāřib kétđi.

(25) Yunus päri ħoltıħ-ħoltıħ sārpani,

(26) Kélgān süyinçihorgā çāpān ātdi.

(27) Ĥāmmāsining dimāđı çāđ köp kétđi.

(28) Bālānd ékān āy Yunusning himmāti,

(29) Āy zāyding dimāđı küyib kétđi.

(30) Kiyim kiyib ħızgaldāđdāy yānāřib,

(31) Sävläti Çämbilning şährini tutdi.

(32) On tört künlik äygä oqşaydi bėti,

(33) Yaşsi ädämning éligä köp izzäti,

(34) Dağdağasi sältänäti kızlärning.

[164]

(1) Köp boldi Témirhänning méhnäti,

(2) Kim kuvänmäs färzändmän mäligä,

(3) Huşvaqtlikdän bəri häddigä yétdi.

(4) Änä éndi häligi bārgän élçilärning üstini çāpān (5) bilän ton bāsib kétidi, läyläk kār yāqkandāy bolib. (6) Nimä bolsä boldi şu pällädä. Hāsän kölbār bilän (7) Hāsän yäkdästä, yétti yaşār Sämändär Köhi Qāfning boläyrāqläridä (8) āv qilib, ālkār, gāvvasni, äyikni, kārknı, (9) filni yēb yürgän ēkän. Änä éndi şu körgilikning (10) üstigä kēlib qāldi. Bulār Yunusning Rāhmātpāri қоşgān (11) ākālāri édi. Yunus pärigä üçāvi: “Hä, singlim, (12) āmānsänmi, ésānsänmi?” dédi. Dim öng gāpirmädi. Änä (13) éndi üçāvi hafā bolib, Hāsän kölbār āy Yunusgä (14) qarāb bir söz äytdi:

(15) Ädāmzād bepāyān dunyāgä méhmān,

(16) Cānimni äylādim uruşdä cāvlān...

(17) Mén gāpirsām qāvāqlāring uyilib,

(18) Sābāb nimä, hafā bolding, Yunuscān?

(19) Hār päri cēlak yāpindingmi?

(20) Şāmāldāy bop qāvundingmi?

(21) Mén gāpirsām qāvāğingni açmāysān,

(22) Ätä-énängni sāğindingmi?

- (23) Köhi Qāfdāgi cēlāging kiyibsän,
 (24) Ming-ming kāsälārgä mäyni qoyibsän,
 (25) Ätä-énāngni sēn sāğınsāng āp bārāy,
 (26) Mén gäpırsām qāvāğingni uyibsän...

- (27) Yā başqä boldingmi séning özgināng,
 (28) Cāvdirāydi, singlim, ikki közgināng?
 (29) Énāngni sāğınsāng séni āp bārāy,
 (30) Sābāb nimä başqa bopti yüzgināng?

- (31) Sābāb nimä tumirāyib turibsän,
 (32) Sāçing yuvib kırqtä qılib öribsän?
 (33) Sāğınib kéluvdim séning āldinggä,
 (34) Qāvāğingmān méni urib turibsän,
 (35) Négä singlim, méni yāmān körıbsän?

[165]

- (1) Kétgānimä ötdi méning säkkiz āy,
 (2) Yüzing séning başqa tusli bolıbdi.
 (3) Bir hūdāyim séning aqling ālibdi,
 (4) Mén kéluvdim udirāyib turibsän,
 (5) Singlim séngä nimä bālā bolıbdi?
 (6) Pārilār yürädi burālib bāğdä,
 (7) Qāvāğing uyāsän bizdāy bébahtgä.

(8) Sen sâğınsâng âtä bilây énângni,

(9) Gâpirgin, âp bârdi mên Köhi Qâfgâ!

(10) Mên özim Yunuscân cänni sâtâyin,

(11) Duşmân bolsâ mên özim kıyrätâyin.

(12) Köhi Qâfdâ pärilärni sâğınsâng,

(13) Yüring, singlim, görkillätib kêtâyin!

(14) Mên özim här tärâfgâ uçâyin,

(15) Küni tüni démân kıstâb köçâyin.

(16) Néçâ tubsiz dâryälärni kécâyin.

(17) Âtä-énângni sên sâğınsâng, Yunuscân,

(18) Ğayrät kılib mên âsmângâ uçâyin.

(19) Négâ méngâ bézräyib turibsân?

(20) Ğävvas kıvib kördim tâğning içini,

(21) Sülöv kızlâr yâyib urâr sâçini.

(22) Bézräymâ, tumsiräymâ, ây Yunus,

(23) Äytâ qâlgın hafâliging väcini.

(24) Änä éndi Yunus päri äkälärigâ qarâb bir söz äytävérđi:

(25) Qılgülikni kılib qâng,

(26) İçing qângâ tolib qâng!

(27) Äkä bolmäy üçäving,

(28) Bittä qalmäy ölib qang!

(29) Taqdir qilib bundä keldi Yunuscän,

(30) Qaytäyin dünyädä bolmädik şadmän.

(31) Täyinlävdi ätäm sizgä köp gäpini,

(32) Üççävginäng yıqilib öl, äkacän!

(33) Göroqlibék Väyängän élgä ketti,

[166]

(1) Bärhaq bérğäy här ädämgä dävlätü.

(2) Pädşälär qıladi yoldä sävlätü.

(3) Göroqlibék yıgıb gälä érkäki,

(4) Häsänhänni äp kelmäqlikkä ketti.

(5) Kétgänigä ärädäy bés äy ötü.

(6) Hätin, mäyib qaldı Çämbil élidä,

(7) Cälmän kızıl äräbgä bärüb äyüü.

(8) Râyhän pädşä yıgıb Şirvändän läşkär.

(9) Ärüb qursin, gäpni gäpgä ulgäyüü.

(10) Gävür-şävür qilib hämmä äräblär,

(11) Hätin-qızın olcä qılämiz déyişüb,

(12) Təcän däryäsüdän äräblär ötü.

(13) Çopän-çolıq kelib bizlärgä äyüü.

(14) Hürkinçilik boldi turkmänning éli,

(15) Täg täşgä hürkişüb çıqıb ketti.

- (16) Därvāzägä tuprâķ tōkib Äşķarbēķ,
 (17) Hāy'ät kılib miltıķ bilän top ätdi.
 (18) Bundän ärtıķ zulm bärmi, kırilgür,
 (19) Rāyhān äräb yāv kıp Çämbilgä yétđi.
 (20) Bundän kıttıķ cävr bärmi dunyādä?
 (21) Rāyhān pādşā turkmänläрни bozlätđi
 (22) İldäm ékän coyķānsizning ätläri,
 (23) Çâpķillāşib ordä äldigä yétđi.
 (24) Çämbilning élini miltıķķa tutđi.
 (25) Äşķar haķlāb Göroglining tuzini,
 (26) Éşitingläř ölgir, singling sözini,
 (27) Bundän ärtıķ zulm bärmi ädämğä,
 (28) Yunus singling sārväzi kıyim kıyib,
 (29) Tağı bir äy bäländikdän oķ ätdi.
 (30) Gäpirsām sâp bolmäs Rāyhānning sözi,
 (31) Hüdāyā oyilsin äräbning közi!
 (32) Bundän ärtıķ cävr bärmi, coyķānsiz,
 (33) Uruşdä sārğayđi singlingning yüzi.
 (34) Kéçä-kündüz [sirä] tinmäy top ätdi.
 (35) Äşķar pālvānimdän mén boldim rāzi,
 (36) Körgānimni bir-bir sizgä äytäyin,
 (37) Mérgän bolib kıldi Çämbilning kızi.
 (38) Hātin-kızın pādşālikkā yığdırdim;

(39) Särbāzi kiyimni özim kiydirdim.

(40) Cäbr kılib hātinlärning cānigä,

[167]

(1) Sâçlärini tēpäsigä tüydirdim,

(2) Oqni tinmäy kēçä-kündüz döndirdim.

(3) Kündüz küni néçä hātin, kämpirni,

(4) Qarä bērib dēvārlärgä mindirdim.

(5) Häftägäçä qorqıb turdi hātinlär,

(6) Uruşmâqqa hātin-kızni köndirdim.

(7) Bundän artıq cäbr bärmi, äkälär,

(8) Ätişmâqdän méhrlärni qāndirdim.

(9) Nimä dēsä dostu duşmān dēb qāldi,

(10) Ādāmlärgä äy Yunusdän ät qāldi.

(11) Mullälärdän yaḥşi imlā ḥat qāldi.

(12) Äkä bolmäy bāring ölib qālā qāl,

(13) Ārädän yētti äy taḡı ötgändä,

(14) Häsän çāpsān Vāyāngändän kēp qāldi.

(15) Rāyhān ärāb turkmānlärmän çāp boldi.

(16) Bir uruşdi Häsän äkām ärābmän,

(17) Ortägä āldi Häsän çāpsān dāp boldi.

(18) Şunçä gāpni äytdim ölgir, äkälär,

(19) Hātin uruşgāni kättä gāp boldi.

(20) Ölä-ölgünçä ärāb qursin, çāp boldi,

- (21) Häsän çâpsân kêtib qâldi bir görgä,
 (22) Tâğı Çämbilbéldä hâtin-қız qâldi.
 (23) Tävâkkälni қilib yäratgän haққа,
 (24) Yıǵläy- yıǵläy Yunuscändäy singling,
 (25) Näiläc mılıtқını қoligä äldi.
 (26) Äräb bilän şunçä mäcärä қıldı.
 (27) Nälišni eşitdi қädir hudäyim,
 (28) Göroǵlibék Väyängänning yurtidän
 (29) Ğayrät қilib péşindä kélib qâldi.
 (30) Dästä-dästä bölüb duşmân қоşını,
 (31) Äräblärni kélib ortägä äldi.
- (32) İk kéçä ik күндüz tinmäy uruşıb,
 (33) Rähän äräb turkmänning қоşinigä,
 (34) İk күндä äräblär zorlik қıldı.
- (35) Rüstämdayin bittä häybätli kişі,
 (36) Bir bésäqâl bäçä yänbaşidä,
 (37) Қāyil boldim ikkāvining işigä,
 (38) Ätin çāpib Äskar tāgning tāşigä.

[168]

- (1) Bäräkällä, zor ékändi ikkāvī,
 (2) Şulär yétđi Rähän äräb başigä.

- (3) Äräb pälvānini mäyib kıp kėtdi,
 (4) Uruşdä ikkåvi kės-kėslāb ötdi.
 (5) Turkmän éli pāk kaçāyin déb édi,
 (6) Böridāy bop bāçā bilān şu pälvāni,
 (7) Äräbning zorini kuvālāb kėtdi.
- (8) Hāmra bolsin ölgān érlāb imāngā,
 (9) Äzrail çāng sālār tändāgi cāngā.
 (10) Körgānimni äytāvérsām, äkēcān,
 (11) Äräb bitgān kaçāvérdi Şirvāngā.
- (12) Turkmānlārgā hudā bėrdi gāyrātni,
 (13) Turkmānlār hāmması şér bolib kėtdi.
 (14) Nimā bolgānini özim bilmādim,
 (15) Zingirāytib ärābni kuvib kėtdi.
- (16) Sāķāllāri tırķırāşib ärāblār,
 (17) Öligi dumālār ķālib çöllärdä,
 (18) Häyt déb Şirvānning éligā kėtdi.
- (19) Äräblārning aķlini şāşirdi...
 (20) Pälvān bilān bittā bėsāķāl bāçā,
 (21) Äräblārni Äşkar tāgdān aşirdi.
 (22) Uni körüb köngillārim coş urdi.

- (23) Ҳудā zāfār bērib nāyzā suқıbdı,
 (24) Äräblärni қувäläşib turkmänlär,
 (25) Cänni sätib Şirvān élgä tıқıbdı.
 (26) Köp yıgläbdı Ҳälcvāngä äräblär.
 (27) Ҳälcvānāy néçä sülöv қızlärmän,
 (28) Göroғligä äқsāқāl bop çıқıbdı.
- (29) Göroғlibék sāқällärni siläbdı,
 (30) Därdli қullär gäpni gäpgä uläbdı.
 (31) Äқsāқāl bop Şirvān élning қızlări,
 (32) Äräblärning ölim otin tiläbdı.

[169]

- (1) Äräblärgä turkmän zorlik қılıbdı.
 (2) Ҳırāc, bācin Şirvān éldän ālibdı.
 (3) Äbro ālib izzätli bop turkmänlär,
 (4) Göroғlibék zilzilāmән kēlibdı.
- (5) Üççāvinggä birār bälā bolıbdı,
 (6) Süyinçihor yāngi-yāngi kēlibdı.
 (7) Sizärdäyin äkām méning turgändä.
 (8) Cunli äräb köp bidaқat қılıbdı.
- (9) Änä bu Häsän kolbäring kältägi bār édi; gāvvasning (10) şāhidäy üç yüz şāhasi bār édi. U bēş bātman, üç (11) bātman, bir yärim bātman çoyän қāplāb, başını toқmār (12) baş қilib қoyār édi.

(13) – Bizlär ésân-âmân turgändä, häyt, déb Şirvanning (14) éligä yüring! Bu
 qandäy bidaḥat. – déb, kändäy (15) bolib gürkiräb, tuyädäy läpänglär, häyt déb,
 cumıyib, (16) Şirvängä sâldi, kétđi. Änä-mänä dégünçä qulâqläri (17) yälpilläşib,
 tumâğning cuni silpilläşib, “singlimizgä (18) qallâbilär bidaḥat qıldı”, déb éndi
 conäb kétđi. (19) Änä éndi äy Zäydinning dimâğı küyib kétđi. “Vây-vây (20) âtam
 öldi”, – déb Göroğlining âldigä yétđi... Äy (21) Zäyđin Göroğlibékkä qaräb däd-
 färäd déb, bir söz (22) äytdi:

(23) Tillä bolär ildäm âtning toqasi,

(24) Kättä bolär fuqaräning égäsi.

(25) Şirvändä âtâcänimdän äyrildim,

(26) Qulâq sâling turkmän élning âğasi!

(27) Éşiting pädşâyim, özimdän dâddi:

(28) Dâvrän sürmäy, qaytäy, kop qayğu ârtđi.

(29) Köhi Qafdäy kélđi, vây Häsän kölbär;

(30) Yunus päri bolgän gäplärni äytdi.

(31) Yäkdästäsi, Sämändäri üççävi,

(32) Häyt déb Şirvanning éligä kétđi.

(33) Häm âtämdän, häm élimdän äyrildim,

(34) Kältäk âlib üççävi Şirvân kétđi.

[170]

(1) Mén qarädim sizdäy qaynim qoligä,

(2) Rähm äylängiz qarä âtamning häligä!

(3) Äççiglänib bécây kétđi üççävi,

(4) Yaqlaşib qâldi Şirvân éligä.

- (5) Yunus päri bolgän gäplärni äytdi.
- (6) Bir-bir kılib vākéäni eşitdi.
- (7) Mén atışdim, dédi äy Yunus päri,
- (8) Äççıglänib häyt déb Şirvāngä kétđi.
- (9) Yâmân gäpgä yüräkkınäm çér boldi.
- (10) Qarıgäm song yaḥşı ādām pır boldi.
- (11) Törtävi çâpğılläb kétđi elimä,
- (12) Bäçäcānim, bu né dégän sir boldi?
- (13) Élätimning köpi éndi köp yâmân,
- (14) Bäländ tağ başıdän kétmäydi tumän.
- (15) Kältäk ālib kétđi éndi üççävi,
- (16) Şirvān élgä bop qāldi āḥır zāmān.
- (17) Bäçäcān, eşiting, özimdän dāddi.
- (18) Ulsızlıkdän qarı atām qan yutdı.
- (19) Yığläb keldim dāvlätınggä qaynim;
- (20) Singlimızgä köp bidaḥat kıptı déb,
- (21) Üççävi Şirvānning éligä kétđi.
- (22) Ulsızlärning içi ğamgä tolädi.
- (23) Ölgän song dāvlāti säbil qālādi.

(24) Şu aççıgdä bårsä Şirvān şährigä,

(25) Bittä kâlmäy bälä-çaqa ölädi.

(26) Élimning ähvāli қandäy bolädi?

(27) Äy Zäydindäy çéçäng kélíb, bāçacān,

(28) Şirvān élning günāhini tilädi.

(29) Élimning ähvāli қandäy bolädi?

(30) Sizni äytä-äytä Zäydin muştinär,

(31) Öksib-öksib, vā élim, déb yıglädi,

(32) Çidäy älmäy қarindāşning һiligä,

(33) Héc қaynim dégāni yoқdi Göroғlini

[171]

(1) Қarindāşlik yāmān қattıқ iş ékän,

(2) Uzr äytib Göroғlidän äy Zäydin,

(3) Ätäsining él günāhin tilädi.

(4) Fuқarāmning һāli қandäy boldi, déb

(5) Vāy-vāy déb Zäydin bébaht yıglädi.

(6) Änä éndi һalk yıgılib kélíb, Ähmädbék äytди:

(7) – Şu vaқtgäçä äy Zäydin héc gäpirgāni yoқ édi. (8) Éndi şuytib pālvānlāringning hisābini қıl! – dédi. (9) Şuytib Göroғlibék äy Zäydingä қarāb bir söz (10) äytävérdи:

(11) Rāzi boldim éndi äytgän sözinggä,

(12) Yıgläy-yıgläy yaş yağıldı yüzinggä,

- (13) Ölädi déb hafä bolmä, cān néçä,
 (14) Ätängni körsätäy séning közinggä,
 (15) Yaḥşi ämäl béräy séning özinggä.

- (16) Éndi kılgın bu sözlärning ädäsın...
 (17) Uning uçun hafä bolmä, äy Zäydin,
 (18) Éndi ötdim çorttä ätäng günäsın.

- (19) Rähm äylädim qarä ätäng häligä,
 (20) Ämäl kıldim séndän äyäl tiligä,
 (21) Héc birävni öldirmäymän Şırvändän,
 (22) Özing billä yürgin Şırvän éligä!
 (23) Bär ötdim fuqaräning günäsın!

(24) Änä éndi қulluқ, dédi äy Zäydin. Şundä Göroğlibék (25) Häsän çäpsänni çağırdı téz. Häsän çäpsängä äytdi:

(26) – Téz yür! Bu iş yämän boptı, – dédi. Göroğlibék (27) Ğıratnı minib, Şırvängä qaräb zor bérđi. Hämmä ädäm (28) häyvän bolib қaldı. Şu Häsän çäpsän bilän Göroğlı (29) gäh äldin, gäh kéyin, yulduzdäy bolib Şırvängä kétdi. (30) Täcän däryägä yétgändä, pälvänlärning қaräsini körib, (31) iş taräfläb Täcän däryädän ötdi. Bir taş yaқınläb (32) yétđi. Häsän çäpsän:

(33) – Tohtä bäççäğarlär! – déb üççävining äldidän (34) şundän kés-késleb ötdi. Üçävi zor pälvän Häsän çäpsänni (35) yıқıtıb ötdi. Göroğlı häm bärıb näçär üçävini

[172]

(1) Çämbilgä yétäkläb қaytdı. Yänä Élsärigä – қоşinning (2) äldigä yétđi.

(3) Çämbildän Yunus päri Göroğlibékning äldigä çıqıb, (4) tikkä Çämbilning tahtigä yétدی.

(5) Häsänhângä cıga sänçib, başigä sardäri läşkär (6) ämäl bérدي. Gülçéhrägä gül tãmdän orin körsätدی.

(7) Änä éndi här urugdän özini mén dégän yigitlär bärrib, (8) Göroğli cüdä hãm pãdşägä oşşáb, här nimä bärrib (9) tãlätدی. Ming hissä dārəcə kılib kėtدی, qoşini (10) cüdä köp bolib kėtدی. Şuytib bu dāstān sãp bolib (11) kėtدی.¹⁰

¹⁰ Dāstān başşidān “Témircān pādşā” nāmi bilān yāzib äldigān.

4.4. Açıklamalı Dizin

A

- āb** Fars. Su.
a.+ini (ālem ābi) 133/11
 [=1]
- ābād** Fars. Mamur, bayındır.
ā.bol-149/19
ā.kıl- İnşa etmek. 162/10
 [=2]
- ābro** (< Fars. āb-ı rüy) Etki, itibar, saygınlık.
ā.āl- Var olan imkândan faydalanmak. 169/03
ā.ni āl- 132/31, 138/22
ā.tāp- 150/06, 161/32
 [=5]
- ābrolik** Nüfuz sahibi, itibarlı, etkili, onurlu, saygın.
ā.bol- 162/02, 162/11
 [=2]
- âç** Acıkmış olma “tok” karşıtı.
â.böridây 139/32
 [=1]
- âç-** (Bir şeyi) Kapalı, örtülü, kilitli veya bağlı durumdan çıkarmak.
â.-di 163/17
â.-mäysän 164/21
 [=2]
- âçil-** Çiçeğin büyüyüp gonca hâlimden çıkması.
â.-āb 147/19
â.-ār 160/19
â.-mäy 135/15
 [=3]
- ādābli** Edepli, terbiyeli; nazik. ince.
â.izzätli méhmän yol bol- 148/14
 [=1]
- ādām** Ar. İnsan, beşer, kişi.
ā. 140/29, 141/21, 142/03, 144/03, 163/09, 163/19, 163/23, 171/27
ā.(yaḥşi ādām) 131/34, 170/10
ā. bit- (ādām bitgän) 144/05
ā.bol- 146/20, 158/30
ā.bop 158/27
ā.conāt- 149/34
ā.+gä 166/27
ā.+gä (här ādām) 149/12, 166/01
ā.+gä (on ādām) 161/04, 161/05
ā.kıp 152/05
ā.kıril- 135/35
ā.+lär 157/12, 157/16, 158/05
ā.+lārgä 155/01, 167/10
ā.+ni 158/29
ā+ning 131/34, 133/29, 134/26, 153/01
ā+ning (tirik ādām) Canlı, yaşayan insan. 132/05
ā+ning (yaḥşi ādāmning éli) 163/33
 [=34]
- ādāmbék** İnsan, insanoğlu. Krş.
ādāmzād
ā. 159/33
ā.bo1- 59/33
 [=2]
- ādāmzād** (ādām Ar. “insan” ve zād Fars. “doğma, doğmuş”) Bk. **ādāmbék**
ā. 164/15
 [=1]
- āğa** (< Moğ. *aka*) Genellikle köy ve kasabalarda sözü geçen, nüfuzlu, zengin kimse.
ā.+si (Turkmän élning āgasi) 169/26
 [=1]
- āgdäril-** Devrilmek, düşürülmek.
a.-ib 160/03, 160/08

[=2]
âğız Ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan, besinlerin sindirilmeye başlandığı organ.
â.+igä (âğzigä) 136/15, 161/11
 [=2]
âh Feryat, inilti (Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir.)
â.ur- Feryat etmek, (acı ile) inlemek. 154/28
 [=1]
âhur Ar. Son, nihayet, ahir.
â.zāmān İnsanlığın son günleri; kıyamete yakın yıllar ve günler. 170/16
 [=1]
âhürî Sonu olan, sonlu.
â. 158/25
 [=1]
ağ Temiz, nâmuslu, asil.
a.fâtihâ bér- 139/02
 [=1]
ağl Ar. Düşünme ve anlamayı sağlayan güç, us.
a.+in (és-ağl) 141/01
a.+in şaşir- Hayran kalmak, şaşırarak. 143/11
a.+ing âl- Çok korkmak, hayrete düşmek. 165/03
a.+ini şaşir- 168/19
a.+lär şaş- 163/18
 [=5]
âksâkâl Yaşından ve tecrübesinden dolayı itibarlı, saygın olan kimse.
â. 151/17, 153/12
â.bol- 150/23
â.bop 150/33, 151/01, 151/14, 151/22, 154/20, 168/28, 168/31
â.kıp 148/02, 151/10
 [=12]
âksâkâllik Saygınlık, bilginlik.
â.kıl- 145/06
 [=1]
âl Toplumun önemli bir makamında, mevkisinde olan kişinin önü, huzuru.

â.+idän (âldidän) 171/33
â.+igä (âldigä) 140/12, 143/22, 144/10, 147/06, 147/08, 148/05, 148/07, 155/14, 162/21, 166/23, 169/20, 172/02, 172/03
â.+ingä (âldingä) 149/20
â.+inggä (âldinggä) 164/33
 [=16]
âl- 1. Bir şeyi elinde ya da yanında bulundurmak.
â.-di 133/05, 137/13, 167/25
â.-är 133/16
â.-gin 146/09
â.-ib 133/08, 134/32
 2. Bir şeyi ya da kimseyi olduğu yerden ayırmak.
â.di 137/06
â.-gän 159/34
â.-ib (âp) bâr- 157/31, 158/06, 158/11, 164/25, 164/29, 165/09
 3. (Bir şeyi) Kullanmak veya gerekeni yapmak üzere yanında bulundurmak.
â.-ib (âp) bâr- 159/17
â.-ib kêt- 170/15
 4. Berâberinde götürmek veya getirmek.
â.-di 137/06
â.-ib (âp) Âl- fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelime. 166/04
â.-ib (âp) kél- 147/33, 148/03, 156/35 162/23
â.-ib kél- 157/02, 162/12, 162/13, 162/14, 162/18, 162/20
â.-ib kélîb (âpkép) Alıp gelip. 149/29, 157/09
â.-ib kêt- 148/07, 152/27, 156/07, 156/15, 161/07
 5. Sağlamak, elde etmek, temin etmek.
â.-äyin 138/22
â.-gän 154/07
â.-ib 169/03
â.-ing 132/31
â.-mädinglär 145/18

6. Basmak, etrafını sarmak, galebe etmek, istilâ etmek, kaplamak.

â.-di 136/28, 167/17

â.-ârmi 132/05

7. Kendine ulaştırılmak, iletilmek.

â.-ib tur- 155/09

â.-sä 155/10

8. Fethetmek, zaptetmek.

â.-dik 159/05

â.-ibti (âpti) Âl- fiiline -ib zarf

fiil ekinin gelmesiyle oluşan

kelimeye geçmiş zaman ekinin

gelmesiyle oluşan sözcük.

133/21

9. Bir insanı ölüm yoluyla bu dünyadan ayırmak.

â.-dik 162/33

â.-äyin 138/21

10. Tahsil etmek.

â.-äy 155/05

â.-ibdi 169/02

11. Maruz kalmak.

â.-! 144/31

â.-gän 146/38

12. (Birini) bir kimse ile evlendirmek.

â.-mägän êkän 146/38

13. Bir olayı ya da durumu değiştirmek, farklı bir boyuta getirmek.

â.-di 134/23.

14. *meç*. Büyülenmek, meftun olmak.

â.-ibdi 165/03

15. *meç*. İntikam.

â.-mäsin 157/30

16. Yardımcı fiil.

â.144/07, 170/32, 155/23,

139/17, 137/09, 141/31, 144/34, 144/32

17. Yeterlik işlevinde tasvirî fiiller yapar.

â. ôtâl- (ötälmäy) 154/16

[=78]

â.-äbro âl-169/03

â.-äbroni âl- 132/31, 138/22

â.-aqling âl- 165/03

â.-baş âl- 162/33

â.-bälä âl- 146/38

â.-çağın âl- 136/20

â.-duâ âl- 154/07

â.-habär âl- 155/09, 155/10

â.-hätin âl- 146/38

â.-hırâc âl- 155/05

â.-näsihätni âl- 145/18

â.-öçni âl- 160/30

[=14]

â.-buzib âl- 144/04

â.-çidäy âl- 170/32

â.-kırrib âl- 155/23

â.-minib âl- 139/17

â.-rästläb âl- 137/09

â.-siläb âl – 144/31

â.-tiläb âl- 144/34

â.-uläb âl- 144/32

[=8]

âldin Önce, evvel; ilk, birinci, ilk olarak.

â. 171/29

[=1]

âldir- Bir kimsenin bir şeyi almasını, alıp yanında bulundurmasını sağlamak.

â.-ing 132/12

[=1]

âlâm Ar. Yeryüzü, dünya.

â.âbi 133/11

â.+ning 133/07

[=2]

âlkâr Hızlı şekilde, serice.

â. 164/08

â.+ning 153/18

[=2]

Âllä Ar. Evrende olan her şeyi yaratan yüce varlık, Allah.

Â. 137/30, 149/18, 160/23

Â.+gä 159/07

Â.+yim (qadir Âllä) 133/13

[=5]

ämân Sağ salim, zarar görmemiş, incinmemiş, sağlam.

â.(ésân-ämân) Sağ salim.

150/07, 158/29, 161/20, 161/25,

162/29

â.+ékän 157/35

- ā.+sānmi** 164/12
[=7]
- āmānçilik** Sağ salim, zarar görmemiş olma durumu.
ā.bol- 161/27
[=1]
- āmānāt** Ar. Birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişice korunması gereken eşya, kimse vb., inam, vedia.
ā. 139/19
ā.oylä- 162/09
[=2]
- āmin** Ar. “Öyle olsun, Allah kabul etsin.” anlamlarındaki duadan sonra söylenen söz.
ā.dé- 134/04, 134/07, 134/17, 139/05, 139/09
[=5]
- āndā-sāndā** Yer yer, zaman zaman, ara sıra, nadiren.
ā. 157/23
[=1]
- āng** İnsanın kendisin ve çevresini tanıma yeteneği; bilinç, şuur.
ā. 139/21
[=1]
- āppāk** Bembeyaz.
ā. 139/11
[=1]
- ārā I** İki şeyi ayıran aralık, mesafe, boşluk, uzaklık,
ā.+dā 139/13
ā.+gā 151/18
[=2]
- ārā II** İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fāsıla.
ā.+dān 167/13
ā.+dāy 166/05
[=2]
- ārälä-** İçinden geçmek, gezmek, yürümek.
ā.-b 147/22
ā.-b kēt- 152/22
ā.-māy 155/32
[=3]
- ārälät-** Ortasından, içinden yürütmek, geçirmek, gezdirmek.
ā.-mä 157/01
[=1]
- ārık** Zayıf, çelimsiz.
ā.bol- 131/23
[=1]
- ārqa** Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam tersi, ön karşıtı.
ā.+sidān 143/29
ā.+sidān yētiş- 143/25
[=2]
- ārt** Arka, geri.
ā.+idān 143/24
ā.+ingā 153/31
[=2]
- ārt-** Çoğalmak, aşmak, artmak.
ā.-di 169/28
ā.-ib çık- 158/24
[=2]
- ārtık** Fazla, ziyade.
ā. 166/18 166/27, 166/32, 167/07
[=4]
- āslā** Ar. Hiçbir vakit, hiçbir zaman, hiçbir şekilde, kesinlikle, kat’iyen.
ā. 157/21, 157/25
[=2]
- āsmān** Fars. Gök, gökyüzü, semâ, felek.
ā. 134/27
ā.+gā 165/18
ā.+ni 134/11
[=3]
- āst** Bir şeyin yeri bakan kısmı, alt.
ā.+idā 131/28
[=1]
- āšnā** Fars. Bildik, tanıdık; ahbap, arkadaş.
ā.+ngni 144/29
[=1]
- āş-** Yüksek, uzak, ulaşılması güç bir yerin öte tarafına geçmek.
ā.-ib kaç- 141/06
[=1]
- āşir-** Yüksek ve ulaşılması güç bir yerin öte tarafına geçirmek.

â.-di 168/21
[=1]
ât Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek turnaklı hayvan.
â. 155/17, 167/10
â. (Ğirkök ât) Köroğlu'nun hızı, sadakatı ve yiğitliği ile ün salmış atı.
â.bit- 134/10, 144/06
â.çâp- Atı hızlıca, dolu dizgin koşturmak. 132/04, 135/17
â.çâpil- 143/01 161/30
â.+dän 131/09
â.+ginämä (Ğirkök ât) 152/21
â.+i 143/09 144/09
â.+igä (bédâv ât) Hızlı, çevik at. 134/01
â.+in çâp- 167/38
â.+ingdän 133/13, 133/17
â.+ingizni 139/17
â.+ining (ât-âtining üsti) 132/37
â.koy- Atı tırısa kaldırmak, hızla koşturmak. 132/02, 132/06, 132/09, 132/13, 132/17, 132/23, 132/25, 132/27, 132/33, 134/07, 136/16, 160/03, 160/08, 160/23, 160/27, 160/35
â.+lär (ildäm ât) Hızlı, seri at. 140/21, 142/30
â.+lär 137/16
â.+lärgä 148/15
â.+läri 166/22
â.+lärigni 132/11
â.+läarning 133/03, 133/19
â.+ni (bédâv ât) 139/21, 162/26
â.+ni (Ğirkök ât) 133/31
â.+ni (yorgâ ât) Yumuşak, rahvan yürüyüslü at. 150/01
â.+ning 133/15
â.+ning (ildäm ât) 133/16
[=49]
ât- 1. (Tan yeri) sökmek.
â.-di 131/19
â.-ib 131/21

2. (Top, tabanca, tüfek, silâh vb.)
Patlatmak
â.-di 134/15, 135/31, 163/26, 166/17, 166/29, 166/34
â.-ä 131/31
â.-äymiş 155/21, 156/10
â.-ibdi 161/12, 163/05
â.-mänglär 161/26, 162/30
â.-mäy 162/04
[=16]
çâpân ât- 163/26
miltıq ât- Ateş etmek. 134/15, 155/21, 161/26, 163/05
miltıqın ât- 131/31
oq ât- 166/29
täng ât- 131/19, 131/21
top ât- 166/17, 166/34
topni ât- 162/30
topni âtäyât- 161/12
[=13]
âtäcän Bk. **âtä**
â.+imdän 169/25
[=1]
âtä Baba, cet. Krş. **âtäcän**
â. 164/22, 164/25, 165/08, 165/17
â.+gä 141/22
â.+m 133/30, 133/34, 165/31, 169/20, 170/18
â.+mdän 169/33
â.+mning 137/28, 137/33, 170/02
â.+ng 171/18, 171/19
â.+ngni 171/14
â.+si 148/29
â.+sining 171/03
[=19]
âtıl- (Bir şey) Bir hedefe veya bir tarafa doğru fırlatılmak.
â.-ib (miltıq âtil-) 161/09
[=1]
âtiş- Karşılıklı ateş açmak, çatışmak.
â.-dim 170/07
[=1]
âtişmâk Çatışma, savaş.
â.+dän 167/08
[=1]

âtli Atlı, ata binmiş.
â.+si (yâmân âtli) 40/22
 [=1]
âttir- Atmak işini yaptırmak.
â.-di 137/31
 [=1]
âv Karada ve havada yabânî hayvanları, denizde balıkları tutma veya vurma işi, şikâr.
â.kıl- 164/08
 [=1]
Āvāzā Koroğlu'nun manevi kızı.
Ā.+m 133/32
 [=1]
āvārā (< Fars. *āvāre*) Başboş, belli bir düzeni olmayan, düzensiz.
ā. 153/10
 [=1]
āvqat Yemek, azık.
â.+ini 131/10
 [=1]
ây I Ay, senenin aylık müddeti.
â. 167/13
â.(bêş ây ôt-) 166/05
â.(bir ây) 166/29
â.(sekkiz ây) 165/01
 [=4]
ây II Yeryüzünün uydusu olan parlaklığı ile bilinen gök cismi, kamer.
â. 141/09, 163/28, 163/29, 164/13, 165/22, 167/10, 169/19, 169/20, 170/07, 170/27, 171/02, 171/07, 171/09, 171/17, 171/24
â.+gā oḥşā Aya benzemek, ay gibi görünmek. 163/32
 [=16]
âyâk Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.
â.dingillā- 135/27
â.+lāri 135/24
â.+ni 157/23
 [=3]
Āydin Bir göl ismi.
Ā.kōli 133/02
 [=1]
âyim Sevimli, tatlı, güzel hanım.

â. 155/13, 155/14
â. (Ḥālcuvān âyim) 155/11, 155/15
 [=4]
âz Miktârı, derecesi ve niteliği belli bir ölçünün altında bulunan, çok olmayan.
â.+midi 145/14
 [=1]
âzādā Hür, özgür, serbest.
ā. 160/15
 [=1]
Āzrāil Dört büyük melekten, Allah'ın emriyle insanların canını almakla görevli ölüm meleği.
Ā. 168/09
 [=1]
âzrâk Daha az.
â. 143/36
 [=1]

B

bābā Ata, ecdat.
b. 138/05
b.+mizgā 139/15
 [=2]
bāc Fars. Vergi.
b. (ḥırāc-bāc bér-) 154/27, 155/36
b.+in 169/02
b.+in (ḥırāc-bāc bér-) 154/34
b.+ingni (ḥırāc-bāc bér-) 156/23
b.+ni 157/33
 [=6]
bācirā- Vergi almak, vergiye bağlamak.
b.-ygān 157/22
 [=1]
bāg Fars. Çiçek ve yeşilliklerle dolu bahçe, bostan.
b. 147/22
b.bilān 152/35
b.+dā 160/19, 165/06

b.+ıgä (Éräm Bāğı) Cennet bağı, dünya cenneti, cennet kadar güzel yer. 131/02
b.+ıning (bulbul bağıning güli) 141/33
b.+ıgä 133/32
b.+lärdä 147/19
b.+lärdän 144/23
 [=9]
bāğät Bağlar, bahçeler, bostanlar.
b.+däy 147/22
 [=1]
bağır *meç.* Gönül, kalp, yürek.
b.+in (yüräk bağırin puşnät-) 157/08
 [=1]
baht (<Fars. *baht*) Gelecekte olacakları kaçınılmaz şekilde belirleyen ilahî iradenin belirlemiş olduğu kader, şans, talih.
b.+ingni 156/06
 [=1]
bâķ- Bakışı bir şey üzerine döndürmek.
b.-mäyin 141/22, 141/23
 [=2]
bâķķan Besleme.
b.+ingning 154/21
 [=1]
bâl Bal arılarının çiçeklerden topladıkları yaptıkları rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı sıvı.
b. bol- 148/12
 [=1]
bälä Yavru, evlat, küçük çocuk.
b.-çaķa Çoluk çocuk. 143/18, 156/34, 157/07, 162/08, 170/25
b.+gä 151/16
 [=6]
bältä Odun yarmaya, ağaç kesmeye ve yontmaya yarayan, ağaç saplı, demirden kesici âlet, nacak.
b.bilän 140/05
b.+si (urgän bältä) 140/07
b.+simän 151/07

[=3]
bāmdäd Fars. Sabah, sabahleyin; sabah namazı.
b.+ni 131/20
 [=1]
bāmāzä Fars. Lezzetli, tatlı, hoşagiden, keyif verici.
b. 160/14
 [=1]
bâp Uygun, münasip eş, denk, akran.
b.+ini 133/15
 [=1]
bâr Mevcut, evrende bulunan, yok karşıtı.
b. 144/16, 145/34, 146/05, 150/37, 154/22, 162/19
b.+dir 139/13
b.+édi 144/11, 169/09, 169/10
b.+imdi 158/11
b.+imni 158/06
b.+ingni 156/13
b.+ini 172/08
b.+ni 157/36
 [=15]
bâr- Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak.
b.-! 171/23
b.-di 131/05, 142/25, 143/16, 144/11, 151/06, 165/09
b.-dik 161/34, 161/36
b.-äy 164/25, 164/29
b.-gän 153/15, 158/28, 164/04
b.-gin 157/31, 158/06
b.-ib 138/16, 138/25, 138/33, 139/01, 140/13, 143/22, 144/12, 146/31, 150/35, 157/17, 158/11, 158/28, 159/17, 162/12, 171/35, 172/07
b.-ib cuvlaş- 151/03
b.-ib äyt- 155/07, 166/07
b.-ib ékän 143/32
b.-ib tilä- 145/11, 146/01
b.-ib tur- 162/33
b.-ing (téz-téz bâr-) 139/25
b.-mi 166/18, 166/20, 166/27, 166/32, 167/07
b.-sä 170/24

- [=46]
téz-téz bār- 139/25
 [=1]
ālib bār- 157/31, 158/06,
 158/11, 159/17, 164/25, 164/29,
 165/09
bolib bār- 144/11
ķaçib bār-142/25
ķilib bār- 161/36
 [=10]
bārķirā-Bөгürme, gümbürtü
 çıkarmak.
b.-ydi 136/07
 [=1]
bās- 1. Ansızın saldırmak, gāfil
 avlamak, bir yere baskın yapmak.
b.-ib 164/05
 2. Kaplamak, sarmak; ele
 geçirmek.
b.gän 157/34
 3. Yetiştirmek, üretmek.
b.-gän 146/05, 151/33, 152/03
b.-ib 164/05
 [=56]
cun bās- 146/05, 151/33,
 152/03
tāgni bās- 157/34
ton bās- 164/05
 [=5]
bāsib kēt- 164/05
 [=1]
bāş 1. İnsan ve hayvanlarda beyin,
 göz, kulak burun ağız gibi organların
 yer aldığı vücudun üst ya da önünde
 bulunan kısmı; kafa, ser.
b.+imdän 157/31
b.+imni (ķarā bās) 133/26
b.+ini 155/17
b. ķattıķmi tāş ķattıķ Çok fazla
 çabalamak, gayret etmek. 135/04
 2. Kişinin ya da bir canlının
 kendisi. [Kelime bu anlamda daha
 çok deyimlerde kullanılır.]
b. āl- 162/33
b.+igä 168/02, 172/05
b.+ini 132/10
b.in sāl- 157/27
b.in kēs- 163/03
 3. Tepe, zirve.
b.ginäng 156/09
b.+idän (tāgning bāşi) 148/27
b.+idän (tāg bāşi) 170/14
b.+igä 142/25
 4. Bir topluluğu yöneten kimse.
b.bol- 134/14
b.+ēdi 160/22
b.ķıl- 169/12
 5. Bir şeyin toparlak ve çıkıntılı
 olan uç kısmı.
b.+ini 169/11
 6. *meç.* Akıl, fikir, şuur, zihin.
b.+dän 133/23
 [=20]
bāşķa Bilinenden ayrı, değişik,
 farklı.
b. 153/33, 153/33, 164/27,
 164/30,
b. tusli Başka türlü. 155/27,
 165/02
 [=6]
bāşlik Başkan, önder.
b. 137/12
b. ķıl- Önderlik etmek. 161/06
 [=2]
bāt- Saplanmak.
b.-di 140/08
 [=1]
bātir (< Moğ. *bağatur*) Yiğit,
 kahraman, alp, lider.
b. 131/17
b.+i 145/28, 160/07
b.+i (Çämbil élning bātiri)
 160/04
b.+i (Çämbilbélning bātiri)
 132/02
b.+i (Özbék élning bātiri)
 132/36
b.+i (Turkmän élning bātiri)
 143/28, 160/28
b.+ning 159/03
 [=9]
bātirlik Cesurluk, yiğitlik, alplik.
b.+ing (bātirliging) 145/25
 [=1]

bâtmân Fergana'da 4, Talas Vadisi'nde 12 pus olan ağırlık ölçüsü.

b. (beş bâtmân) 169/10

b. (bir yarım bâtmân) 169/11

b. (üç bâtmân) 169/11

[=3]

bāvār Ar. İnanç, inanış, itimat, güven.

b.+i 151/24

[=1]

bâylä- Bir şeyi birbirine tutturmak, düğümlmek.

b.-ydi 156/06

[=1]

bäççağar Kirli, iğrenilecek varlık, murdar.

b.+ing 157/18

b.+lär 171/33

[=2]

bäçä Fars. Çocuk, evlat. Krş. **bäçäcän**

b. 167/36

b.(bésâkäl bäçä) 168/20

b.bilän 168/06

[=3]

bäçäcän Bk. **bäçä**

b. 149/08, 149/18, 151/09,

151/14, 153/02, 170/17, 170/27

b.+im 170/12

[=8]

bäçälik Çocukluk, evlatlık.

b.kıl- 137/08

[=1]

bädän Ar. Vücut, gövde.

b.+ginäläri 155/12

[=1]

bädävlät Fars. Zengin, müreffeh.

b.+sän 153/30

[=1]

bädtär (<Fars. *bed+ter*) Daha kötü, beter.

b.bol- 146/17

[=1]

bähār (<Fars. *behār*) Kış ile yaz arasında geçen mevsim, ilkbahar.

b. 162/16

b.+ni yâzlä- 160/05

[=2]

bähäybät Fars. Kocaman, muazzam, dev.

b.tärt- 139/31

[=1]

bälä (< Ar. *belā*) Başa dert olan, insanı çok üzen kimse veya şey.

b.äl- 146/38

b.bol- 146/39, 165/05, 169/05

b.+ni 144/25, 144/30

[=6]

Bälä Täg Yer adı.

B. 131/29, 134/31

[=2]

bäländ Fars. Ulu, yüce, yüksek.

b. 170/14

b. -päst 132/04

b.+dän 134/23

b.+ékän 163/28

[=4]

bäländik Fars. Çok yüksek yer; kale, sur.

b.+dän 166/29

[=1]

bälük Su içinde yaşayıp solungaçla nefes alan, çoğunlukla yumurtlama şeklinde üreyen omurgalı hayvanların ortak adı.

b.+lärğä 150/10

b.tişlä- 142/31

b.(paḡang bälük) 142/34

[=3]

bälli Övgü bildiren bir ünlem ifadesi.

b.hây bälli Yunuscän 135/05

[=1]

bändä Fars. Birine mensup olan, onun hizmetinde bulunan, ona tâbi ve taraftar olan kimse.

b.+lär 157/15

[=1]

bändi Fars. Tutuklu, esir, tutsak.

b.-boğnim boşät- 157/04

b.kıl- Esir almak, tutsak

etmek. 132/08

[=2]

bäng (Fars. *beng*) Ban otu denen bitki ve bunun afyon gibi uyuşturucu, keyif verici tohumu, esrar.

- b.+i** 133/04, 139/31
[=2]
- bäräkällä** Ar. “Maşallah, aferin!”
anlamlarında kullanılan beğeni
sözü.
b. 139/07, 168/01
[=2]
- bärhaq** Fars. Toprak.
b. bér- 166/01
[=1]
- bäri** Bütün, hepsi, tam.
b. 133/08, 137/34, 151/04,
151/06, 152/06, 158/38, 163/10,
163/13, 164/03
b.+n 132/17, 160/14
b.+ng 132/27, 146/14, 167/12
b.+ni 132/22, 132/24
[=16]
- bébaht** Fars. Mutsuz, bahtsız, talihsiz.
b. 171/05
b.+gä 165/07
[=2]
- bécây** (Fars. olumsuzluk *bi-* ve *cay*
“yer, mekân” ile *bi-cây*) Uygun
olmayan, yersiz, münasebetsiz.
b. 135/35, 137/14, 143/11.
170/03
[=4]
- béçärä** Fars. Çaresiz, aciz, zavallı.
b. 163/17
b.âyâl 153/22
b.+lär 153/31, 163/15
b.+lärning 131/30
[=5]
- bédäv** Çevik, kuvvetli ve hızlı at için
kullanılan tabir.
b.ât 134/01, 139/21, 162/26
b.+lär 153/07
[=4]
- béfärmän** (Fars. olumsuzluk
bildiren *bi-* ve *fermän* “emir” ile *bi-*
fermän) İzni olmadan, izinsiz.
b. 147/11
[=1]
- bégümän** Fars. Şüphesiz.
b. 137/23, 148/23
[=2]
- bék** Bir devletin ya da kabilenin
yöneticisi, bey.
b.(Ädämbék) 159/33
b.(Ähmädbék) 171/06
b.(Äşkərbék) 166/16
b.(Göroglibék) 131/15,
131/26, 131/32, 133/10, 135/16,
137/05, 137/23, 138/29, 139/18,
141/10, 142/20, 143/28, 143/35,
144/05, 147/06, 148/07, 148/09,
151/19, 155/20, 158/35, 161/21,
161/31, 162/06, 165/33, 166/03,
167/28, 168/29, 169/04, 171/09,
171/24, 171/26
b.+ilär (bégilär) 160/15
b.+kä (Göroglibék) 148/07,
149/04, 152/31, 169/21
**b.+läri (Turkmän élning
békläri)** 159/28
b.+ning (Göroglibék) 139/24,
147/05, 147/07, 172/03
[=44]
- békbäççä** Önemli bir beyin çocuğu,
beyzâde. Krş. **békszädä**
b. 160/24, 160/32
[=2]
- békszädä** Bk. **békbäççä**
b. 160/18
[=1]
- bél** İnsan bedeninin sırtla kalça
arasında kalan bölümü.
b. +idä 142/14, 160/34
b. +igä 133/03, 147/04
[=4]
- bénähät** (Fars <*bénihâyät*) Son
derece, çok, aşırı derecede, fazlasıyla.
b. 145/10, 161/18
[=2]
- bépâyän** Fars. Sonsuz, sınırsız, geniş.
b. 148/24, 164/15
[=2]
- bér-** 1. Eriştirmek, ulaştırmak.
b. -di 148/08,
b.-gin 149/03, 158/11
b.-ib 147/08, 158/28

2. (Bir şeyi karşılık beklemeden birine) Bırakmak, başışlamak.

b.-! 161/29, 161/33

b.-di 172/06

b.-ib 159/25, 168/23

b.-ing 147/12, 147/16, 147/20, 147/24, 147/28, 147/32, 148/01, 161/17, 161/24, 162/17, 162/28, 162/34

b.-inglär 162/03, 162/25

b.-sin 149/18

3. Bırakmak, birinin yararına sunmak.

b.-di 161/02

b.-gäy 166/01

4. Emir, fikir, haber, öğüt vb. bildirmek.

b.-! 137/25, 138/01, 138/06,

b.-ing 137/28, 137/33,

138/15, 138/18, 138/24,

b.-ingiz 137/34

b.-ir 147/34

b.-mäsängiz 137/36

b.-sä 154/35

b.-säng 155/31, 156/02

b.-sin 155/08

5. (Bir hâli bir kimse veya yerde) Hâkim kılmak, hâsil etmek.

b.-di 171/27

b.-äy 171/15

b.-ib 167/04

6. Harcamak, sarf etmek.

b.-di 168/12,

b.-ib täräd- 146/10

7. Ödemek, tediye etmek.

b.-mäkçi 155/36

b.-mäsäng 156/23

b.-sin 154/27, 154/34, 157/33

8. *meç*. Dua etmek.

b.-gin ésä 139/02

[=53]

bärhaç bér- 166/01

cäváb bér- 138/06, 138/15, 138/24

ämäl bér- 172/06

fätihä bér- 139/02

hırâc-bâc bér- (İkileme biçiminde kullanılmıştır.) 155/36

hırâc bâc bér- 154/27, 154/34, 156/23

hüccät bér- 154/35, 155/08, 155/31, 156/02

ķarä bér- 167/04

mäslähät bér- 137/25, 137/34, 138/01

mäşk bér- 146/10

sälâm bér- 147/08, 148/08

yaşsi ämäl bér- 171/15

zäfar bér- 168/23

zor bér- 171/27

[=24]

äytib bér- 147/34, 149/03

tikib bér- 161/02

yıgıb bér- 157/33

[=4]

bérävér- Verivermek.

b.-gin 157/36

[=1]

bérkit- Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek.

b.-di (işni bérkit-) 136/14

[=1]

bésâkâl Sakalsız, tüysüz.

b.(bésâkâl bâçä) 167/36, 168/20

[=2]

béş Dördün ardından gelen sayının adı.

b.yüz nâr 158/24

b.ây öt- 166/05

b.bâtman 169/10

[=3]

béşäv Beşi, her bir beşi.

b.(törtäv-béşäv) 132/30

[=1]

bét Yüz, surat, sima, çehre.

b.+gâ 134/16

b.+igâ 134/04

b.+imä tärt- 149/32

b.+inggä 139/05, 139/09, 153/35

b.+ini 163/32

[=7]

bévāhm Fars Korkusuz, kuruntusuz.

b. 131/22

[=1]

béžrāy- Aptalca bakmak, utanmazca bakmak; dik dik bakmak.

b.-ib tur- 165/19

b.-mä 165/22

[=2]

bıǵırlā- İnlemek.

b.-b 135/13

[=1]

bidāhat Fars. Rahatsızlık, sıkıntı.

b. 169/14

b.bol- 143/27

b.kıl- 169/08, 169/18, 170/20

[=5]

bil- 1. Bir şeyi anlamak, öğrenmiş olmak.

b.-dim 146/41

b.-gāningdān 145/17

b.-gin 146/12

b.-mādim 168/14

b.-sāng 138/29

2. Anlamak, kavramak, idrak etmek.

b.-di 137/26, 153/12, 153/19

b.-ādi 137/27

b.-ib 134/30

3. Kabul etmek, addetmek.

b.-di 147/35

b.-āy 165/08

b.-sāng 138/29

[=12]

ātā bil- Babası olarak görmek, kabul etmek. 165/08

[=1]

sorāb bil- 146/12

[=1]

bildir- Bir konu hakkında bilgi veya haber vermek.

b.-dim 150/04

[=1]

bilān 1. İle, cümle içinde aynı görevdeki iki kelime veya öbeği birbirine bağlamaya yarayan söz.

b.(bāg bilān) 152/35

b.(bāçā bilān) 168/06

b.(Ārāb bilān) 143/35

b.(gacir bilān) 142/04

b.(Hālcuvān bilān) 158/22

b.(Hāsān Çāpsān bilān) 171/28

b.(Hāsān Kölbār bilān) 164/06

b.(kāşi bilān) 135/02

b.(pālvān bilān) 168/20

b.(Saḥmān bilān) 139/29

b.(sāltānāt bilān) 148/06

b.(Toḥmān bilān) 140/01

[=12]

bilān 2. İsimlerin sonuna gelerek birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan söz. Krş. **billā**

b.(bāltā bilān) 140/05

b.(çāpān bilān) 164/04

b.(Çini bilān) 146/23

b.(dāmi bilān) 140/31

b.(duşmān bilān) 132/32

b.(ākām bilān) 138/07

b.(Ārāb bilān) 138/19, 167/26

b.(hēc kim bilān) 139/12

b.(kāltāk bilān) 145/04, 157/05

b.(miltıq bilān) 166/17

b.(Özbék bilān) 146/06

b.(pādşālik sāltānāt bilān)

161/03

b.(sāltānāt bilān) 161/04,

161/05

b.(şu bilān) 133/15

b.(Turkmān bilān) 145/35

[=18]

bilim Bilgi, eğitim.

b. 154/02

[=1]

billā Bk. **bilān** 2

b. 171/22

[=1]

bir 1. Sayıların ilkinin adı.

b. 132/32, 134/27, 134/32,

134/33, 136/08, 136/23, 137/02,

137/21, 138/14, 138/19, 138/26,

139/14, 140/05, 145/07, 145/12,

154/04, 166/29, 167/16, 167/36,

169/11, 171/31

2. Belgisiz sıfat ya da zamir olarak bir şeyi belirten ya da işaret eden sözcük.
b. 131/33, 133/10, 134/29, 137/21, 139/10, 139/13, 144/11, 144/12, 144/16, 145/15, 146/38, 146/38, 146/39, 147/09, 147/11, 147/18, 147/24, 147/28, 148/10, 149/04, 150/37, 151/20, 151/26, 152/12, 152/13, 152/32, 154/17, 155/15, 156/29, 158/30, 160/20, 161/13, 164/14, 165/24, 167/21, 169/21, 171/09, 171/31
3. Yalnız, sadece.
b. 165/03
b. 145/04
 [=65]
bir-bir Birer birer, teker teker, ayrı ayrı.
b.äyt- 166/36
b.kıl- 170/06
 [=2]
bir-birigä Bir birine.
b. ât koy- 136/16
b. çâğın âl- 136/20,
b. toğış- 136/21
 [=3]
birädär Fars Erkek kardeş; yoldaş.
b.+lär 161/26
 [=1]
birâr Bazı, herhangi.
b. 169/05
b. nârsä 138/28
 [=2]
birâv Biri, birisi, herhangi biri, kimi.
b.+ni 171/21
 [=1]
birdän Ansızın, birdenbire.
b. 132/38
 [=1]
birdäy Eşit olarak, eşit şekilde.
b. 160/18, 160/24
b.+däy bop 132/27
 [=3]
birqıllät- Tüfek ya da zemberek ismi verilen bir harp aletiyle ateş ettirmek.
b.-ib 161/12
 [=1]
bit- Yetişmek, olmak.
b.-gän 135/21, 137/35, 142/11, 142/16, 143/09, 143/16, 143/21, 143/34, 143/37, 144/10, 145/01, 151/06, 151/13, 151/27, 153/20, 153/23, 156/25, 163/05, 163/08, 168/11,
b.+ni 144/05
b.+ni 144/06
 [=22]
ât bit- 134/10
Ä. bit- (Ärâb bitgän) 142/11, 142/16, 143/09, 143/16, 143/21, 143/37, 144/10, 145/01, 151/06, 151/13, 151/27, 153/20, 153/23, 168/11
h. bit- (hätin bitgän) 137/35, 163/05, 163/08
källä bit- 135/21
Özbék bit- 156/25
 [=20]
bittä Bir, bir tane, tek.
b. 132/14, 132/22, 146/21, 147/06, 165/28, 167/35, 168/20, 170/25
b.+ng 145/28
 [=9]
biyâ Kısrak, dişi at.
b.kıp 141/25
 [=1]
biz Çokluk birinci şahıs zamiri.
b. 138/11, 159/06, 162/13
b.+däy 165/07
b.+är 162/26, 162/29
b.+gä 154/31, 154/32, 162/03, 162/25
b.+lär 169/13
b.+lârgä 144/15, 146/38, 166/13
 [=14]
boğın Eklem, boğum.
b.+im (bändi-boğnim boşät-) 157/04
 [=1]
bol- Olmak.
b.-! 146/17, 146/17

b.-är 133/19
b.-di 131/21, 131/22, 131/23, 133/06, 133/07, 133/09, 134/09, 134/10, 134/19, 134/27, 135/14, 136/22, 137/14, 137/23, 143/27, 143/30, 143/34, 143/37, 144/03, 148/23, 158/25, 159/19, 159/23, 161/27, 161/31, 164/01, 164/06, 166/14, 167/15, 167/17, 167/19, 167/20, 170/09, 170/10, 170/12, 171/04
b.-dik 138/11, 138/12, 138/14, 159/33, 162/02
b.-dim 139/06, 157/29, 158/14, 158/20, 166/35, 167/37, 171/11
b.-dimi 138/28, 145/33
b.-ding 145/35, 146/06, 146/23, 164/18
b.-dingmi 151/25, 164/27
b.-ädi 137/29, 137/37, 138/02, 151/12, 170/26, 170/29
b.-är 156/22, 169/23, 169/24
b.-ärdi 148/25, 148/29
b.-äydi 138/07
b.-äyin 138/19, 138/23
b.-gän 141/27, 146/39, 149/03, 160/20, 161/14, 169/30, 170/05
b.-gän ékän 146/40
b.-gändä 131/04, 136/24, 141/05
b.-gänini 168/14
b.-günçä 146/20
b.-ib 133/28, 134/03, 134/14, 137/22, 137/35, 138/04, 139/16, 139/30, 141/24, 144/09, 144/15, 148/31, 149/29, 150/21, 150/23, 155/14, 158/30, 158/31, 158/32, 160/13, 161/16, 162/11, 163/06, 164/05, 164/13, 166/37, 168/13, 169/14, 171/28, 171/29, 172/10
b.-ib (bop) Olmak fiilinin –ib zarf-fiil eki aldığı anda hece düşmesine uğramış hâli. (bop < bolib) 131/17, 132/25, 132/26, 132/27, 132/36, 133/03, 134/03, 135/21, 136/10, 137/11, 141/29, 143/17, 143/20,

144/11, 150/33, 151/01, 151/14, 151/22, 154/20, 155/08, 158/23, 158/27, 162/16, 164/20, 168/06, 168/28, 168/31, 169/03
b.-ib bâr- 144/11
b.-ib çâlin- 160/13
b.-ib çık- 168/28
b.-ib édi- 138/04
b.-ib gürkirä- 137/11
b.-ib kâl- 137/35, 139/16, 143/17, 143/20, 161/19, 161/30, 166/37, 171/28
b.-ib (bop) kâl- 148/04, 170/16
b.-ib kât- 163/06
b.-ib kâvun- 164/20
b.-ib kél- 150/33, 151/01, 162/11
b.-ib kêt- 137/22, 158/30, 158/31, 168/13, 172/10, 172/11
b.-ib yât- 131/17
b.-ib yür- 136/10
b.-ibdi 165/02, 165/05, 169/05
b.-ibdi (bopti) Bol- fiiline -ib zarf fill ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. Tamam, peki, olur gibi anlamlara da gelmektedir. 145/09, 153/34, 164/30, 171/26
b.-ing 146/32
b.-inglär 132/32
b.-mä 154/06, 171/17
b.-mädi 136/05
b.-mädik 165/30
b.-mädinglär 145/19
b.-mänglär 132/01
b.-mä 139/12, 147/11, 166/30
b.-mä 139/03, 139/08
b.-mäsin 157/16
b.-mäy 165/27, 167/12, 171/13
b.-mäydi 154/07
b.-mäymi 138/34
b.-sä 139/04, 146/34, 146/40, 154/14, 155/03, 155/05, 164/06, 165/11
b.-säm 138/07, 152/13, 154/02

- b.-säng** 155/19, 155/25,
155/36
b.-sin 139/26, 145/20, 145/20,
145/22, 145/23, 145/24, 145/27,
145/36, 145/36, 146/02, 146/33,
146/33, 148/11, 148/12, 148/14,
148/15, 148/16, 148/18, 148/19,
148/20, 148/22, 148/25, 148/26,
148/29, 148/30, 149/01, 149/02,
149/09, 149/10, 149/19, 152/35,
154/31, 154/34, 155/27, 168/08
 [=247]
ābād bol- 149/19
ābrolik bol- 162/02, 162/11
ādām bol- 146/20, 158/27,
158/30
ādāmbék bol- 159/33
āksākāl bol- 150/23, 150/33,
151/01, 151/14, 151/22, 154/20,
168/28, 168/31
āmāncilik bol- 161/27
arıq bol- 131/23
äyb bol- 153/34
bâl bol- 148/12
bâş bol- 134/14
bädtär bol- 146/17
bälä bol- 146/39, 165/05,
169/05
bidähät bol- 143/27
bir bol- 134/27, 138/14
birdäy bol- 132/27
böridäy bol- 168/06
cop bol- 143/34
cuft bol- 134/10
cundän bol- 161/14
çâğ bol- 133/07, 133/09
çâk bol- 133/03
çâşkâ-çâşkâ bol- 136/24
çäp bol- 167/15, 167/20
çér bol- 170/09
çopdäy bol- 163/06
däp bol- 167/17
doldäy bol- 135/21
dum bol- 148/15
durust bol- 139/04
duşmân bol- 139/16, 148/23,
148/31, 165/11
ättär bol- 146/17
äyäl bol- 154/02
ép bol- 134/09
ésir bol- 137/35
fıkarä bol- 154/34, 155/08,
155/19, 155/25, 157/29, 158/25
ğam bol- 148/16
ğaş bol- 138/23
ğavgä bol- 156/22
ğäp bol- 167/19
gül bol- 151/12
ğafä bol- 132/01, 133/28,
144/09, 164/13, 164/18, 171/13,
171/17
ğäl bol- 148/19
ğär bol- 154/07
hämrä bol- 168/08
ğatirli bol- 158/31
hävän bol- 171/28
ğızmätkär bol- 150/21
ğob bol- 145/20, 145/36,
146/33
ğuşvakt bol- 131/17, 143/20,
155/14, 158/32, 162/16
hülkärday bol- 134/03
hür bol- 138/12
hürkinçilik bol- 166/14
izzätli bol- 169/03
ğandäy bol- 137/29, 138/02,
170/26, 170/29, 171/04
kätäläk bol- 141/27
käyil bol- 139/06, 158/20,
167/37
kärday bol- 169/14
kıyämät- kıyım bol- 135/14
kıyämät bol- 144/03
kızıl til bol- 148/11
kolli bol- 137/37
kütli bol- 145/22, 145/27
küç bol- 152/13
mérgän bol- 166/37
mol bol- 145/20
mop bol- 145/36, 146/33
närdäy bol- 132/26
otli bol- 145/23
pädäçi bol- 146/32
pädädäy bol- 158/23

- pir bol-** 170/10
rāzi bol- 138/04, 159/23,
171/11
Rüstämday bol- 139/30
sâg bol- 161/16
sâp bol- 146/02, 172/10
sâp bol- 166/30
sârsân bol- 157/16, 160/20
sémiz bol- 131/22
sir bol- 170/12
sütli bol- 145/24
şâmaldäy bol- 164/20
şér bol- 168/13
şérdäy bol- 132/25, 132/36,
141/24, 141/29, 160/13
tağ bol- 133/06
tāmāşābin bol- 134/19
tälätöp bol- 143/17
tārāf bol- 146/23
tir bol- 138/11
top bol- 134/03, 143/30,
143/37, 144/11
tuyädäy bol- 137/11
uruş bol- 136/22, 137/14
uyät bol- 138/34, 139/03,
139/08
yağşi bol- 155/05
yâğkandäy bol- 164/05
yâmân bol- 171/26
yârug bol- 131/21
yâşindäy bol- 136/10
yol bol- 148/18, 148/25,
148/26, 148/29, 148/30, 149/01,
149/02
yulduzdäy bol- 171/29
[=165]
däştläb bol- 137/22
ölär bol- 137/23
[=2]
boläyrâğ Etraf, çevre; muhit.
b.+läridä 164/07
[=1]
bostân Fars. Sebze bahçesi, bağ.
b. 152/35
[=1]
boş Zayıf, güçsüz, cılız, yetersiz.
b. 159/04
[=1]
boşät- Boşaltmak, tahliye etmek;
serbest bırakmak.
b.-di 135/10
b.-ädi 157/04
b.-mäng 162/30
[=3]
bändi-boğnim boşät- 157/04
miltıq boşät- 135/10
miltıqın boşät- 162/30
[=3]
boy I Uzunluk, kâmet, endam.
b.+ini 150/32
[=1]
boy II Aynı soy ve âileden sayılan, bir
başa bağlı olarak aynı düzen içinde
bir arada ve göçebe olarak yaşayan
insanların meydana getirdiği küçük
topluluk, bir aşiretin kollarından her
biri, kabîle.
b.+dä 136/03
[=1]
boyin Vücudun omuzlarla baş
arasında kalan ve başı bedene
bağlayan kısmı.
b. +ni (boyni) 145/30
[=1]
boytib Böyle, bu şekilde.
b.+ginä 146/13
[=1]
bozlä- Ağlamak, gözyaşı dökmek.
b.-b 140/22
[=1]
bozläş- Ağlaşmak.
b.-di 163/21
[=1]
bozlät- Ağlatmak, göz yaşı
döktürmek.
b.-di 166/21
[=1]
böl- Belirli bölümlere, parçalara
ayrılmak.
b.-ib (dästä-dästä böl-) 167/30
[=1]
böläk Başka.
b.+i (bölägi) 134/21
[=1]

bölin- Bölünme, bölme; ayrılma, dağılma, parçalanma.

b.-ib (dästä-dästä bölin-)

134/22

[=1]

böri Kurt (yırtıcı hayvan).

b.+däy (aç böridäy) 139/32

b.+däy bop 168/06

[=2]

bu 1. İşaret sıfatı.

b. 131/29, 134/30, 138/08, 146/30, 146/34, 146/36, 146/39, 150/20, 152/29, 153/16, 153/19, 153/21, 155/11, 156/27, 158/27, 158/32, 169/09, 171/16, 171/26, 172/10

[=20]

2. İşaret Zamiri.

b. 169/14, 170/12

b.+lär 158/32, 164/10

b.+ndä 148/13, 148/17, 148/23, 150/14, 150/17, 151/22, 157/09, 157/21, 157/25, 158/05, 165/29

b.+ndän 146/30, 155/34, 158/02, 166/18, 166/20, 166/27, 166/32, 167/07

b.+ndän buyän Bundan beri, bundan itibaren. 146/15, 156/20

b.+ni 131/31, 146/41

[=27]

bulbul Fars. Sesinin güzelliği ile tanınmış karatavukgillerden kuş.

b. 131/01

b.(bulbul bağming güli) 141/33

[=2]

buräl- Kıvrılarak yürümek.

b.-ib 165/06

[=1]

burkıllä- Aşırı derecede kızmak, gürlmek.

b.-b 143/25

b.-di 143/07

[=2]

burkırä- Yükselmek, havalanmak, şiddetlenmek.

b.-b 141/18

[=1]

bürkirä- Etrafa yayılmak, dağılmak, nüfuz etmek.

b.-b kaç- 141/03

[=2]

buyän Beri, bu yana, itibaren.

b.(bundän buyän) Bundan beri, bundan itibaren. 146/15, 156/20

[=2]

buytib Bu şekilde, böyle.

b. 145/29

[=1]

buytiş- Büyütmek.

b.-ib 146/20

[=1]

buz- İyi ve düzenli bir duruma son vermek, değiştirmek, kötüleştirmek.

b.-ib 144/01, 149/21

b.-ib äl- 144/04

b.-ib kél- 149/23

b.-ib két- 158/08

b.-ibdi 145/05

[=6]

buzil- Bozulmak, düzgünlüğü kaybolmak, dağılmak.

b.-ib 144/01

b.-ib két- 149/21

[=2]

ähdi buzil- 149/21

[=1]

bük- Sertçe çevirmek, kıvrırmak.

b.-dimi 151/26

[=1]

yäydäy bük- 151/26

[=1]

bükil- Sertçe çevrilmek, kıvrılmak.

b.-di 140/18

[=1]

yäydäy bükil- 140/18

[=1]

bülküllä- Silkelemek, çırpılmak.

b.-b 131/27

[=1]

C

cädu Büyücü.

- c. közli Hālcuvān** 149/02
[=1]
- cān** 1. Fars. Varlıkların hayatını sürdürmesini sağlayan ruh.
c. 141/19, 142/32, 171/13
c. +ä 139/19
c.+idān 145/08
c.+igā 166/40
c.+lār (māl-cān) 138/14
c.+ni 162/09
2. İnsanın kendi varlığı, yaşama, yaşayış, hayat.
c.+i çık- 135/26
c.+imni 164/16
c.+imni cāninggā äylä- Canını bağışlamak, hayatını feda etmek. 151/11
c.+in sāt- 159/36, 163/13
c.+ini sāt- 150/05
c.+lār (şirin cānlār sātıl-) 135/28
c.+lārni sāt- 149/31
c.+mān 162/33
c.+ni sāt- 141/17, 165/10, 168/25
3. Sevgi ve yakınlık belirten seslenme sözü.
c.dosti 144/24, 144/29
[=22]
- cāvdirä-** Uzaklara dalmak, ümitle bakmak, bir şey beklercesine bakmak.
c.-ydi 164/28
[=1]
- cāy** (Fars. cāy > cā) Mahal, mevki, mesken, yer.
c.+dä 158/27
c.+ing 152/35
[=2]
- cābr** Ar. Baskı, zorlama.
c. 167/07
c.kıl- Eziyet etmek, baskı yapmak. 166/40
[=2]
- Cālmān Kızıl** Köroğlu'nun düşmanı.
C. 149/14, 166/07
[=2]

- cenāzā** Ar. Gömülmek üzere hazırlanmış ceset, ölü, mevtâ.
c.kıp 159/21
[=1]
- cāncāl** Çekişme, dalaşma, kavga, savaş.
c. 146/02
[=1]
- cānnāt** Ar. Dinî inanışlara göre dünyada iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt.
c.+dāgi 138/12
[=1]
- cāvāb** Ar. Bir soruya, bir isteğe, bir söz veya yazıya verilen karşılık, yanıt.
c.bér- 138/06, 138/09, 138/09, 138/15, 138/18, 138/18, 138/24
c.+igā 152/32
[=8]
- cāvlān** (Ar. *cevelān – cevālān*) Dolaşma, gidip gelme, deverān.
c. 164/16
[=1]
- cāvır** (Ar. *cevr*) Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm.
c. 166/20, 166/32
[=2]
- cāynāt-** Döktürmek, gönül kaparcasına güzel göstermek.
c.-dik 162/27
[=1]
- célāk** Kadınların başına attığı örtü, başörtüsü.
c.+ing (céleging) 164/23
c.yāpin- 164/19
[=2]
- cévaḥanā** Fars. Civa üretilen yer.
c.+dān 135/06, 161/11
[=2]
- cığa** Kıymetli eşyalarla bezenmiş hükümdarlara mahsus taç.
c.sānç- 172/05
[=1]
- cilāv** Moğ. Dizgin, yular.

c.+idä 131/35
[=1]
cilävdär Fars. Seyis, yedekçi.
c.kıp 162/14, 162/23
[=2]
cildir- Hareket ettirmek,
kımıldatmak.
c.-dim 150/01
c.-ing 132/11
[=2]
cilvirät- Aşındırtmak, törpülemek
c.-ib 141/12
[=1]
cunlärini cilvirät- 141/12
[=1]
conä- Gitmek, yola çıkmak.
c.-b 160/38
c.-b kët- 169/18
c.-di 160/16
[=3]
conät- Göndermek, nakl etmek, sevk
etmek.
c.-di 147/07, 158/29, 159/27,
161/06
c.-dim 149/34
[=5]
ädäm conät- 149/34
[=1]
cop (bol-) Varmak, yetişmek.
c.bol- 143/34
[=1]
coş- mec. Coşmak, hiddetlenmek.
c. kııl- 151/20
c.ur- 140/38, 143/08, 168/22
[=4]
coykansız Faydasız, yararsız,
ahlâksız.
c. 166/32
c.+lär 145/34, 146/14, 146/25,
153/29
c.+ning 151/32, 152/08,
152/10, 166/22
[=9]
cüdälik (Fars. *cudä*) Ayrı düşmüşlük,
ayrılık, uzaklık.
c. 133/20
[=1]

cuft Fars. Çift, ikili, eş.
c.bol- 134/10
[=1]
cuftlä- Çiftlemek, ikili olmak,
eşlemek.
c.-b 144/06
[=1]
culvirä- Aşındırmak, törpülemek.
c.-mây 146/26
[=1]
cuning culvirä- 146/26
[=1]
cumy- Çalışmak, çabalamak.
c.-ib 169/15
[=1]
cun Kıl, tüy; yün.
c.bäs- 146/05, 151/33, 152/03
c.+dän bol- 161/14
c.+i silpillaş- 169/17
c.+ing culvirä- 146/26
c.+ing yälpillä- 146/29
c.+lärini cilvirät- 141/12
c.+lärini yälpillät- 140/39
[=11]
cunli Tüylü, yünlü.
c. 145/30
c.Ärüb 169/08
c.+lär 149/17
c.+lärning 155/06
c.+ni 140/32
[=5]
cuvilläş- Kırpışmak; ürpermek,
titremek.
c.-ib 142/21
[=1]
kuvä cuvilläş- 142/21
[=1]
cüdä Çok, fazla.
c. 172/08, 172/10
[=2]

Ç

çâğ Neşeli, keyifli, mutlu, memnun.
Krş. **çâk**
ç. 163/27
ç.bol- 133/07, 133/09

- [=3]
çâğın Yıldırım, şimşek.
ç.âl- Tutuşmak. 136/20
 [=1]
çâk Bk. **çâğ**
ç.bop 133/03
 [=1]
çağ- Sokmak, ısırarak.
ç.-kan 141/26
 [=1]
çağa Küçük çocuk, yavru.
ç.+(bâlâ-çağa) 143/18, 170/25
ç.+lär (bâlâ-çağa) 156/34
ç.+läрни (bâlâ-çağa) 162/08
ç.+ni (bâlâ-çağa) 157/07
 [=5]
çâpkıllä- Hızla koşmak, koşturmak.
ç.-b kêt 170/11
 [=1]
çaqır- Çağırarak, davet etmek,
 istemek.
ç.-ib 155/34
ç.-di 171/25
 [=2]
çâklä- (> **çâglä-**) Nişan almak.
ç.-b 135/07
ç.-di (kılıç şâpni çâklä-)
 144/07
ç.-mädim 156/18
 [=3]
çâkli Yakın, civarı.
ç.(yüz çâkli sülöv hâtin) Yüze
 yakın güzel hatun. 146/41
 [=1]
çâlin- Vurulmak, darbe almak.
ç.-ib 160/13
 [=1]
bolib çâlin- 160/13
 [=1]
çâp- Koşmak, koşturmak
ç.-ib 135/17, 167/38
ç.-ib (çâpib-çâpib) Koştura
 koştura anlamındaki ikileme.148/05
ç.-ilär 132/04, 153/07
 [=5]
ât çâp- At sürmek. 132/04,
 135/17
âtni çâp- 167/38
 [=3]
çâpân Pamuklu uzun giysi, kaftan.
ç. 163/26
ç.bilân 164/04
ç.+ini 131/32
 [=3]
çâpil- Hızlı koşturulmak.
ç.-di 161/30
ç.-gän 143/01
ç.-sä 141/08
 [=3]
ât çâpil- 143/01, 161/30
 [=2]
çâpkılläş- Hızla koşuşturmak.
ç.-ib 166/23
 [=1]
çâpsân Becerikli, kurnaz. (Metinde
 komutan Häsän'in lakabı şeklinde
 geçmektedir.)
ç. 136/07, 136/31, 136/33,
 142/37
ç.(Häsän Çâpsân) 131/29,
 134/29, 136/02, 143/04, 143/24,
 144/03, 162/01, 167/14, 167/17,
 167/21, 171/32
ç.+dän (Häsän Çâpsân) 156/27
ç.+gä (Häsän Çâpsân) 171/25
ç.+ni (Häsän Çâpsân) 171/34
ç.+ni (Häsän Çâpsân) 171/25
 [=19]
çâşkä Yığın.
ç.-çâşkä bol- 136/24
 [=1]
çât- Vurmak.
ç.-äyin 152/21
 [=1]
kamçi çât- 152/21
 [=1]
çâtir Büyük çadır, devlet büyüklerine
 mahsus yüksek etekli geniş ve süslü
 çadır.
ç.(pâdşâlik çâtir tik-) 161/02
 [=1]
çäkäläk Orman, kuru.
ç. 140/15
 [=1]

- çäldir-** Çaldırmak.
ç.-ämän 149/26
 [=1]
- çälkäş-** Karışmak, karışık olmak.
ç.-ib 136/18, 151/15
 [=2]
- Çämbil** Köroğlu'nun yönettiği Türkmen yurdu. Krş. **Çämbilbél**
ç. 134/28
ç.+dä 152/13, 161/09
ç.+dägi 134/13, 154/21
ç.+dän 144/33, 172/03
ç. éli 133/21, 144/02, 145/10, 149/23, 152/24, 161/20
ç. éli 160/36, 166/06
ç.+gä 143/32, 144/30, 154/26, 155/04, 158/29, 161/06, 161/07, 161/07, 162/29, 162/35, 166/19, 172/01
ç.+ning 135/30, 146/31, 149/17, 160/04, 166/24, 166/37, 172/04
ç.+ning éli 166/24
ç.+ning şähri 163/31
ç.+şähri 158/36, 159/09, 162/31, 163/04
 [=39]
- Çämbilbél** Bk. **Çämbil**
ç.+dä 155/28, 167/22
ç.+gä 155/33, 155/37, 159/16, 159/31, 159/37
ç.+ni 160/09
ç.+ning 131/28, 132/02
 [=10]
- çäng** Toz.
ç.säl- 168/09
ç.tut- 134/24, 142/01, 143/07
 [=5]
- çäng-** Toza bulamak, tozutmak.
ç.-ib két- 161/10
 [=1]
- çäp** Karşı taraf.
ç.bol- Karşı olmak, düşman olmak. 167/15, 167/20
 [=2]
- çärçä-** Bıkmak, yorulmak.
ç.-b käl- 137/16
 [=1]
- çärçäş-** Bıktırmak, tüketmek, yormak.
ç.-di 131/07
ç.-ib 143/09
 [=2]
yürüb çärçäş- 131/07
 [=1]
- çärväk** Kırsal bahçe.
ç.+läri 160/26
 [=1]
- çéçä** Yenge. Krş. **çéçäcän**
ç. 148/13, 152/15, 155/07
ç. (Hälcvän çéçä) 148/21
ç.+ng (Hälcvän çéçä) 151/01
ç.+ng (Hälcvändäy çéçä) 153/10, 153/12
ç.+ng (Zäydindäy çéçä) 170/27
ç.+ngiz 147/17
ç.+ngiz (Hälcvändäy çéçä) 147/21
ç.+ngni 152/34
ç.+sigä 148/09
ç.+sigä (Hälcvän çéçä) 151/20
 [=14]
- çéçäcän** Bk. **çéçä**
ç. 154/20, 154/30
 [=2]
- çékkä** Kenar, köşe.
ç.+gä 137/06
 [=1]
- çékmän** Yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaş, çuha.
ç.+ni kiy- 161/14
 [=1]
- çér** Can sıkınlığı.
ç.bol- Canı sıkılmak. 170/09
ç.+édi 131/11
 [=2]
- çévär** Terzi, usta.
ç.+di 151/08
 [=1]
- çık-** 1. (Bir yerden) Uzaklaşmak, ayrılmak, (bir yeri) terk etmek.
ç.-ib kél- 149/20
 2. Yukarı tırmanmak.
ç.-ib két- 166/15

3. Bulunmak, bulunduğu tespit edilmek.

ç.-di 158/24

4. (Yüksek bir makāma, bir huzûra) Varmak:

ç.-ib 172/03

ç.-ib kêt- 147/06, 148/06,

5. Zuhur etmek.

ç.-ibdi 168/28

6. *mec.* Unutmak.

ç.-dimi 151/29

ç.-ib kêt- 152/16,

7. *mec.* Ölmek,

ç.-mäy 135/26

[=11]

ç.-cāni çık- 135/26

ç.-ésğināngdān çık- 151/29

[=2]

ç.-ārtib çık- 158/24

ç.-bolib çık- 168/28

[=2]

çidä- Katlanmak, dayanmak, tahammül etmek.

ç.-y āl- 170/32

[=1]

çillä Yavrunun doğmasıyla başlayan kırk günlük süre.

ç.+dägi 132/26

[=1]

Çin Özbek dilinin konuşulduğu, Hitay'ın doğu memleketlerine verilen isim.

Ç.+i bilän 146/23

Ç.sülöv 148/19

Ç.tulpārläri 141/08

[=3]

çirāk (< Fars. *çerāg*) Işık, nur.

ç.+ı (çirāğı) 153/14

ç.+ım (çirāgım) 149/11,

150/22

[=3]

çobir Düşük kaliteli at.

ç.(yāmān çobir) 135/33

[=1]

çolıķ Çoban yardımcısı.

ç.-çolıķ 166/13

[=1]

çop Sap, diken, kıymık.

ç.+däy bol- 163/06

ç.+däy kât- 163/08

[=2]

çopān Fars. Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse.

ç.-çolıķ 166/13

[=1]

çorttä Doğrudan, açıkça, hemen.

ç. 140/10, 145/09, 171/18

ç.-porttä şaşir- 141/01

[=4]

çoyän Dökme demir.

ç.bāşlık 137/12

ç.kāplä- 169/11

[=2]

çöl Kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi, sahra.

ç.(suvsiz çöl) 148/20

ç.+dä 138/04, 161/35

ç.+di (kulâ-çöl) 143/07

ç.+i (Āskār Tāgning Çöli)

144/28

ç.+i (Ēlsāri Çöli) 143/14,

160/40

ç.+idä (Ēlsāri Çöli) 135/34,

143/01

ç.+idän (Şirvān Ēlning Çöli)

161/22

ç.+igä (Ēlsāri Çöli) 141/14

ç.+igä (suvsiz çöl) 142/09

ç.+ini (Şirvan Çöli) 152/28

ç.+lär 159/13, 161/30

ç.+lärä 150/12, 168/17

[=17]

çuv Atın hamle yapması kullanılan nida.

ç. 160/10

[=1]

çuvillāş- Nāra atmak.

ç.-ib 142/11

[=1]

çuvlä- Yaygara koparmak, gürültü yapmak.

ç.-b kaç- 141/16
ç.-ydi 151/05
 [=2]
tizilişib çuvlä- 141/16
 [=1]
çuvläş- Toplu hâlde iken hep beraber yaygara koparıp gürültü çıkarmak.
ç.-di 163/10
ç.-ib 151/03
 [=2]
bârib çuvläş- 151/03
 [=1]

D

dâbil Ar. Davul.
d. 154/32, 159/11
 [=2]
polât dâbil tuy- 154/32
 [=1]
dâd Fars. Feryat, figan.
d. 142/16
d.-fâryâd 169/21
d.+di 149/11, 169/27, 170/17
 [=5]
dağdağa Ar. Bağırma, çığlık atma.
d.+si 163/34
 [=1]
dahl Ar. Bir işe karışmış olma, müdâhale.
d.kıl- 153/25
 [=1]
dâl Kesin, tam, doğru.
d. 139/21
 [=1]
dânâ (Fars. *dānā*) Başlı başına bir varlık teşkil eden şeylerin her biri için kullanılan sayı birimi, adet.
d.(dânâ- dānâ) 148/19
 [=1]
dāstān
 (Fars *dāstān* > *destān*) Milletlerin eski çağlardaki din, fazilet ve millî kahramanlık mâcerâlarını, başlarından geçenleri dile getiren büyük manzum hikâye, dâsitân, epepe.

d. 172/10
d.+i 143/36
 [=2]
dāv Ar. İddia, bahis.
d.tik- Bahse girmek. 133/26
 [=1]
Dāvud Ar. Davut Peygamber.
d.+ni (hâzrât Dāvud) 133/33
 [=1]
dālâlât Ar. Yol gösterme, kılavuzluk, rehberlik, aracılık.
d. 137/30
 [=1]
dälâ Arazi, kır, tarla, ova.
d.+dâ 151/15
d.+émäs 153/18
d.+gä (suvsiz dälâ) 153/07
d.+ni 144/22, 144/26
d.+si (Körgän dälâ) 143/30
 [=6]
dām Fars. Nefes, soluk.
d.bilân 140/31
d.+ini rāstlâ- 137/09
 [=2]
dâp Hazır.
d.bol- 167/17
 [=1]
däplâ- Hazırlamak.
d.-b 144/07
 [=1]
dārâz Fars. Yüksek, uzun, uzun boylu; büyük.
d.+ingni 156/35, 157/09
 [=2]
dârd Fars. Sıkıntı, üzüntü.
d.+imâ 149/08, 150/22
 [=2]
dârdli Dert sahibi, derdi olan.
d.kul 168/30
 [=1]
dārâcâ Ar. (Maddî veya mânevî bir kıymet ölçüsüne göre sıralanan şeylerde) Bulunulan yer, kademe, seviye, mertebe, mevki veya safha.
d.(ming hissâ dārâcâ kıl-)
 172/09
 [=1]

därkär Fars. Gerekli.

d. 144/08, 158/33

d.+di 151/17, 154/08

[=4]

därmân Fars. 1. Çare.

d.149/08, 150/22

2. Kuvvet, güç, mecal, takat.

d. 147/10,

[=3]

därräv Fars. Hemen, derhâl, anında.

d. 139/22, 155/21

[=2]

därvâzâ Fars. Kale ve şehirlere giriş için kullanılan büyük ve görkemli kapı.

d.+dän 163/22

d.+gä 166/16

d.+ni 143/13, 163/17

d.+ning 161/11

[=5]

därvâzâbân Fars. Muhafız.

d. 161/17

d.+gä 161/13

[=2]

däryâ Fars. Nehir, ırmak.

d.(Täcän däryâ) 142/25

d.+dän 142/30, 142/36,

142/38, 143/03

d.+dän (Täcän däryâ) 171/31

d.+gä 142/29

d.+gä (Täcän däryâ) 142/33,

171/30

d.+gä 142/29

d.+lärdä 150/10

d.+lärne 165/16

d.+sidän (Täcän däryâ) 166/12

[=12]

dästä Fars. Cinsleri aynı olan

varlıkların birbirine bağlanmış şekli, demet.

d.-dästä böl- 167/30

d.-dästä bölün- 134/22

[=2]

däşt Fars. Bozkır, çöl.

d.+i (Şirvân däşti) 145/23

d.+ini 132/16

[=2]

däştlä- Bozkır, çöl hâline getirmek.

d.-b bol- 137/22

[=1]

dävlät Ar. Siyasî anlamda örgütlenmiş millet.

d. 145/12, 146/36, 149/12

d.+di 166/01

d.+ginägni 156/36

d.+i 170/23

d.+ing 149/09

d.+inggä 170/19

[=8]

dävrân *mec.* Ar. Kader, tâlih, baht.

d.sür- Huzur ve refah içinde yaşamak. 169/28

d.+i 147/23

[=1]

dé- 1. Söylemek, söz söylemek

d.-b 133/23, 133/31, 133/33,

134/04, 137/03, 139/05, 139/09,

140/09, 141/11, 142/28, 143/05,

143/12, 144/04, 146/24, 149/30,

151/05, 152/09, 153/34, 154/17,

158/26, 159/05, 159/06, 159/27,

160/06, 160/10, 161/34, 163/10,

163/18, 168/18, 169/13, 169/14,

169/15, 169/18, 169/20, 169/21,

169/32, 170/08, 170/20, 170/31,

171/04, 171/05, 171/13, 171/33

d.-b édi 168/05

d.-di 134/07, 134/17, 145/13,

146/40, 147/04, 149/15, 149/22,

149/26, 154/15, 164/12, 170/07,

171/08, 171/24, 171/26

d.-gän 144/11, 170/12, 172/07

d.-gän ékän 154/12

d.-gäni 170/33

d.-gäning 141/19, 142/32

d.-günçä 169/16

d.-män 165/15

d.-sä 152/02, 152/07, 167/09

d.-säm 148/32

d.-säng 138/31, 138/32,

153/09, 154/26

d.-ydi 133/11, 159/32, 159/33

d.-yib 132/01

2. diye adlandırmak, vasıflandırmak.

- d.-b** 167/09
d.-b kâl- 167/09
d.-gân 146/36, 149/12, 150/37
d.-mäsin 154/03
 [=85]
âmin dé- 134/04, 134/07,
 134/17, 139/05, 139/09
dostu duşmân dé- 167/09
küni tüni dé- 165/15
vây-vây dé- 171/05
 [=8]
dévâr Fars. duvar.
d.+ingni kûlât- 156/11
d.+lärgä 167/04
 [=2]
déyiş- İfade etmek, söylemek,
 açıklamak.
d.-di 131/06, 143/23
d.-ib 136/27, 140/24, 140/32,
 141/13, 141/28, 142/07, 142/16,
 142/24, 143/18, 160/23, 163/19,
 166/11
 [=14]
dim Sessiz, suskun.
d. 164/12
 [=1]
dimâk Ar. Beyin, şuur.
d.+ı (dimâğı) 163/27
d.+ı küy- Kanmak, aldanmak.
 163/29, 169/19
d.+läri 133/07
 [=4]
dingillä- Koşuşturmak, hızlı koşmak.
d.-b 135/24
d.-b kâl- 135/27
 [=2]
âyâk dingillä- 135/27
 [=1]
dol Havanın üst tabakalarındaki su
 zerrelerinin soğuktan donması ile
 oluşan ve yere buz hâlinde düşen iri,
 yuvarlak yağmur tânesi, dolu.
d.+dây bop 135/21
 [=1]
dost Fars. Yakın arkadaş.
d.+i 144/11, 144/12
d.+im (cân dosti) 144/24,
 144/29
d.+im (dosim) 144/17
d.+läri 162/21
d.+läri (sülöv dost) 162/24
d.+u 154/03
d.+u duşmân dé- 167/09
 [=9]
döndir- Yerine getirmek, güzel
 yapmak, düzgün yapmak.
d.-dim 167/02
 [=1]
duâ (< Ar. du‘â’) Yakarış, yalvarma.
 Krş. **dugā**
d. 154/08
d.âl- 154/07
d.kıl- Dua etmek. 149/32,
 153/31, 154/06
 [=5]
dugā Bk. **duâ**
d.+nä 144/20, 145/03
 [=2]
dum Fars. Kuyruk.
d.bol- 148/15
 [=1]
dumälä- Yuvarlamak.
d.-b 135/23, 140/25, 142/22,
 168/17
d.-b kâl- 135/23, 140/25,
 142/22, 168/17
 [=4]
tâşdây dumälä- 135/23
 [=1]
dumälät- Yuvarlatmak.
d.-ib 150/12
 [=1]
dunyā Ar. İçinde yaşadığımız âlem,
 yer yuvarlağı
d.+dä 149/07, 154/07, 163/14,
 165/30, 166/20
d.+dän öt- 142/03
d.+gä 164/15
d.+si 148/24
 [=8]
durust (Fars. *durust*) Sözünde ve
 davranışlarında doğruluktan
 ayrılmayan.

- d.bol-** 139/04
[=1]
duşmān Fars. Birinin kötülüğü için uğraşan hasım.
d. 132/05, 132/35, 154/03, 155/09, 159/35, 161/25, 163/13, 167/30
d. (dostu duşmān dé-) 167/09
d.bilān 132/32,
d.bol- 139/16, 148/23, 148/31, 165/11
d.+lārgā 161/18
d.+lāring 148/16, 149/10, 154/19
d.+ning 150/16
[=19]
dür (< Ar. durr) İnci.
d. 139/11
[=1]

Ä

- äcāl** Ar. Hayatın sonu, ölüm zamanı.
ä.+gā 136/30
ä.+i yēt- 142/36
ä.yaqlā- 131/14
[=3]
äcālli Ölüm zamanı gelen, ölümlü olan.
ä.+sin 142/31
[=1]
äççığ Hiddet, öfke.
ä.+dā (äççığdā) 170/24
ä.+ı kél- 137/20
[=2]
äççığlān- Hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak.
ä.-ib 170/03
ä.-ib 170/08
[=2]
ädā Ar. Yerine getirme, tamamlama, eda.
ä.+sin 153/11, 171/16
[=2]
ädirā- Gözleri fal taşı gibi açılmak.
ä.-yib 134/37
[=1]

- ädrās** İpek kaftan.
ä. 147/01
[=1]
ähd Ar. Yemin.
ä.buzil- 149/21
[=1]
Ähmäd bék Çämbil ilinin komutanı.
Ä. 171/06
[=1]
ähvāl Ar. Häller, durumlar.
ä.+i 170/26, 170/29
[=2]
äkā Ağabey, büyüklere sayı seslenmesi. Krş. **äkācān**
ä. 165/27, 167/12
ä.+lār 167/07, 167/18
ä.+lāri édi 164/11
ä.+lārigā 165/24
ä.+lāring 156/37
ä.+m 169/07
ä.+m (Häsān Çäpsān äkā)
155/29
ä.+m (Häsān äkā) 167/16
ä.+m (Häsāncān äkā) 137/37
ä.+m (kältäkçi äkām) 156/04
ä.+m (uzun äkā) 156/24
ä.+m bilān 138/07
ä.+ng (uzun äkā) 157/05,
157/13
ä.+nggā 157/24
[=17]
äkācān Bk. **äkā**
ä. 165/32, 168/10
ä.+imdān 138/10
[=3]
älām (Ar. *elem*) Iztırıp, keder, gam, tasa, hüzün, melāl
ä.+lārni 149/06
[=1]
älhämduillā (Ar. *el-ḥamdü li'llāh* "hamd Allah'a mahsustur") Allah'a hamdolsun, şükürler olsun, hamdülillah.
ä. 150/19
[=1]
ällä- Ninni söylemek.
ä.-bdi 151/33, 152/03

- [=2]
älvän Ar. Türlü türlü, çeşitli.
ä.+dä 147/26
 [=1]
älvä'dä Ar. Elveda, hoşça kal.
ä.+yin 139/13
 [=1]
ämäl Ar. Görev, memuriyet.
ä.(yahşi ämäl bér-) 171/15
ä.bér- 172/06
ä.kıl- 171/20
 [=3]
äncäm Fars. Araç-gereç.
ä. 158/24
ä.äsbāb araç-gereçler. 133/08
ä.+ti 154/33
 [=3]
ändäk Biraz, azıcık.
ä. 137/06, 137/08
 [=2]
änä Bu, şu, işte
ä. 147/08, 148/07, 148/09,
 149/04, 154/15, 161/03, 161/11,
 161/12, 169/09
ä.-mänä 169/16
ä. éndi İşte şimdi.131/31,
 133/10, 138/26, 139/10, 144/03,
 144/05, 144/07, 145/13, 146/34,
 152/31, 154/11, 155/11, 155/13,
 156/27, 158/22, 158/32, 161/01,
 161/09, 164/04, 164/09, 164/12,
 165/24, 169/19, 171/06, 171/24,
 172/07
 [=36]
Ärāb (Ar. 'arab) Orta Doğu ile Kuzey
 Afrika'nın büyük bir bölümünde
 yaşayan halk ve bu halkın
 soyundan olan kimse.
Ä. 133/23, 135/12, 136/13,
 136/25, 137/26, 138/13, 138/19,
 140/20, 141/20, 143/22, 145/30,
 145/32, 146/03, 148/23, 148/31,
 150/30, 150/34, 150/35, 159/19,
 159/20, 166/09, 167/20
Ä.(cunli Ärāb) 169/08
Ä.(nāmārd Ärāb) 163/02
Ä.(Rāyhān Ärāb) 131/25,
 132/06, 132/38, 133/21, 137/03,
 143/33, 146/37, 156/27, 158/22,
 166/19, 167/15, 167/33, 168/02
Ä.(Şahmān Ärāb) 140/04
Ä.(Tohmān Ärāb) 140/12
Ä.bilān 143/35, 167/26
Ä. bit- (Ärāb bitgān) 142/11,
 142/16, 143/09, 143/16, 143/21,
 143/37, 144/10, 145/01, 151/06,
 151/13, 151/27, 153/20, 153/23,
 168/11
Ä.+dän (Rāyhān Ärāb) 163/20
Ä.+di 149/16
Ä.+di (sānsiz Ärāb) 150/17
Ä.+gä 149/14, 166/07
Ä.+gä (Rāyhān Ärāb) 155/15
Ä.+lār 134/38, 137/18, 137/31,
 137/32, 140/23, 140/27, 141/02,
 141/06, 141/34, 142/24, 144/04,
 145/08, 146/34, 153/26, 153/28,
 166/10, 166/12, 167/34, 168/16,
 168/26
Ä.+lār (firibgār Ärāb) 152/06
Ä.+lār (sākāli osıq Ärāb)
 151/31
Ä.+lārdän 144/08
Ä.+lārgä 138/33, 143/27,
 145/14, 158/30, 169/01
Ä.+lārmān 138/23, 138/25
Ä.+lārni 132/14, 132/29,
 142/06, 143/05, 145/03, 148/02,
 149/05, 150/08, 153/32, 167/31,
 168/21, 168/24
Ä.+lārning 132/10, 132/18,
 134/35, 139/23, 141/15, 143/11,
 144/01, 144/27, 144/34, 150/18,
 150/26, 151/02, 152/32, 153/06,
 153/13, 153/14, 154/09, 168/19,
 168/32
Ä.+män 167/16
Ä.+ni 136/11, 140/34, 140/39,
 141/12, 141/28, 150/14, 168/11,
 168/15
Ä.+ni (Rāyhān Ärāb) 140/37
Ä.+ni (sānsiz Ärāb) 141/30

- Ä.+ning** 145/11, 154/22,
166/31, 168/07
Ä.+ning (Räyhān Ärāb) 143/36
Ä.tili 141/32
[=139]
Ärāb Pālvān Kişi adı, savaşçı.
Ä. 168/03
[=1]
Ärābistān Arap ülkesi, Arapların
yaşadığı memleket
Ä. 148/28
Ä.éli 151/03
Ä.sözi 147/34
[=3]
ärälāş- Birleşmek, bir araya gelmek,
karışmak.
ä.-ib 135/19
[=1]
äri Arı, yaban arısı.
ä.+däy 132/17
[=1]
ärlä- Hürmet etmek, saygı göstermek;
sevmek.
ä.-gāngä 151/23, 151/25
[=2]
ärvāh Ar. Ruhlar.
ä.+i 133/29
[=1]
ärz Ar. Sunma, beyan.
ä.+ingni 156/31
[=1]
äsbāb Ar. Alet, araç-gereç.
ä.(āncām äsbāb) 133/08
[=1]
äsil Ar. Asıl, gerçek, hakiki; değerli,
kıymetli.
ä.Özbék 160/16
[=1]
Äşkar 1. Kişi adı. Krş. **Äşkar Pālvān,**
Äşkarbék
Ä. 161/11, 163/17, 166/25
2. Yer adı. Krş. **Äşkär Tāg**
Ä.tāgning çöli 144/28
Ä.tāgning tāşi 167/38
[=5]
Äşkar Pālvān Bk. **Äşkar** 1
Ä. 166/35
[=1]
Äşkar Tāg Bk. **Äşkar** 2
Ä. 141/06, 141/17, 168/21
Ä. +1 131/05
Ä.ning 131/24
[=5]
Äşkarbék Bk. **Äşkar** 1
Ä. 166/16
[=1]
äşkar (Ar. ‘*asker* < Fars.
leşker) Ordunun her kademesinde
görevli olanlara verilen isim, leşker.
ä.+lär 159/36
[=1]
äslā Ar. Hiçbir zaman, hiçbir şekilde,
zinhar.
ä. 132/01, 152/02, 152/18
[=3]
äsl Ar. Gerçek, hakiki.
ä.+i 161/29
[=1]
ättār Ar. Kötü, perişan.
ä.bol- 146/17
[=1]
ävval Ar. Önce, eskiden, evvel.
ä. 132/21, 146/08
[=2]
äyäl Kadın.
ä. 154/14, 163/06, 171/20
ä.(béçärä äyäl) 153/22
ä.bol- 154/02
ä.+lär 135/09
ä.+män 149/24
[=7]
äyb Ar. Utanç verici, nezâket ve
terbiye dışı, uygunsuz, kötü.
ä.+di(r) 153/25
ä.+émäs 153/24
[=2]
äyık Ayı.
ä.+ni 164/08
[=1]
äylä- “Etmek, yapmak” anlamında
yardımcı fiil.
ä.-dim 164/16, 171/19
ä.-äyin 151/11
ä.-gän 151/16

ä.-gäy 133/01
ä.-mäy 141/15
ä.-ng 134/02
ä.-ngiz 144/27, 170/02
 [=9]
cānimni cāninggä äylä- 151/11
cānimni äylä- 164/16
rāhm äylä- 133/01, 141/15,
 144/27, 151/16, 170/02, 171/19
tāmāşä äylä- 134/02
äylän- 1. Etrafında dönme, dolaşmak.
ä.-ib 137/04
ä.-ib kâl- 137/04
 2. Saygıyla önünde eğilmek, üstünlüğünü kabul etmek.
ä.-äy 133/13, 133/17
ä.-sin 133/25
 [=5]
miyä äylän- 137/04
 [=1]
äyni Ar Birbirinin eşi, ayırt edilemeyecek kadar benzeri, tıpkısı
ä. 131/04, 137/17, 141/05, 141/05
 [=4]
äyri- Bir şey veya bir kimseden uzaklaşmak, onu geride bırakmak, ayrı düşmek.
ä.-dim 169/25, 169/33
 [=2]
äyt- Demek, söylemek
ä.-di 137/21, 139/27, 146/34, 149/14, 153/26, 155/11, 164/14, 166/07, 166/13, 169/22, 169/30, 170/05, 171/06, 171/25
ä.-dim 167/18
ä.-ä (äytä-äytä) 170/30
ä.-ädi 152/11
ä.-ämän 155/01
ä.-ämi 146/35
ä.-är 153/35
ä.-äyätgäni 139/10
ä.-äyin 144/21, 166/36
ä.gän gäp 144/24

ä.-gän söz 132/34, 134/05, 134/09, 144/20, 154/24, 157/20, 171/11
ä.-gändi 154/01
ä.-gāngināngni kıl- 156/33
ä.-gānim 154/32
ä.-gānimdä 145/19
ä.-gāningni 138/31, 154/30, 157/26
ä.-gin 155/07, 157/17
ä.-ib 149/03, 152/12, 153/28, 171/02
ä.-ib bér- 147/34, 149/03
ä.-ib kâl- 147/31
 [=65]
gäp äyt- 139/27, 146/35
gäplärni äyt- 169/30, 170/05
gäpni äyt- 149/03
söz äyt- 137/21, 139/10, 155/16, 164/14, 169/22
söz äytävér- 131/33, 133/10, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 156/30, 165/24, 171/10
sözlär äyt- 157/17
sözlärni äyt- 155/11
sözni äytävér- 145/15
uzr äyt- 153/26, 153/28, 171/02
yaşsi-yāmān äyt- 155/01
yālgān-yāşık äyt- 152/11
 [=29]
bārib äyt- 155/07, 166/07
 [=2]
äytrakâl- Söylemeye devam etmek, söylemeyi sürdürmek.
ä.-gin 165/23
 [=1]
äytävér- Söyleyivermek, deyivermek.
ä.-di 131/33, 133/10, 138/26, 144/13, 145/15, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 155/16, 156/30, 161/13, 165/24, 171/10
ä.-gin 148/34
ä.-sām 168/10
 [=18]

äziz Ar. Yüce, kıymetli, değerli,
mukaddes, muazzez
ä. 148/22
[=1]

É

é “Ey” anlamındaki seslenme edatı.
é.**hik** 146/03, 146/03
[=2]

é- 1. simleri yüklem yapmak için
kullanılan cevherî fiil.
é.-**di** 131/11, 131/12, 131/13,
131/15, 137/07, 140/26, 144/11,
144/14, 160/21, 160/22, 163/14,
164/11, 169/09, 169/10, 171/07
é.-**kän** 139/34, 139/35, 140/14,
141/19, 142/02, 142/32, 143/31,
156/37, 157/13, 157/32, 157/34,
157/35, 158/02, 163/28, 166/22,
171/01
é.-**kändi** 168/01
é.-**mäs** 133/22
é.-**mäsä** 154/16
é.-**mäsmi** 153/16, 153/18,
153/19, 153/21, 153/24
[=39]

2. Basit çekimli fiillerden bileşik
çekimli fiiller oluşturan ana
yardımcı fiildir.

é.-**b édi** 168/05
é.-**är édi** 136/32, 136/34,
169/12
é.-**gän** 146/40, 164/09
é.-**gän ékän** 146/38, 146/39,
154/12
é.-**gin ésä** 139/02
é.-**ib édi** 155/13, 156/27
é.-**ib édim** 138/04
é.-**ib ékän** 143/32
é.-**ing ésä** 147/04
é.-**kän ékän** 158/22, 158/23
é.-**mägän ékän** 146/38
[=18]

é**gä** Sahip, iye, efendi.
é.+**si** 169/24
[=1]

é**giz** İkiz.

é. 146/36, 146/36
[=2]

él 1. Yurt, memleket, vatan.
é.+**(uruğli él)** 156/25
é.**bék** 160/15
é.+**dä (Şirvân él)** 156/22
é.+**dän** 159/34
é.+**dän (Çämbil él)** 144/02,
145/10
é.+**dän (Şirvân él)** 143/12,
147/13, 149/16
é.+**dän (Turkmän él)** 145/21
é.+**dän (Väyängän él)** 150/06,
150/07
é.+**gä** 160/22
é.+**gä (Çämbil él)** 152/24
é.+**gä (Şirvân él)** 152/22,
153/25, 155/32, 157/01, 161/19,
168/25, 170/16
é.+**gä (Şirvân éli)** 142/17
é.+**gä (Turkmän él)** 161/31
é.+**gä (Väyängän él)** 165/33
é.+**i** 147/23
é.+**i (Ärâbistân éli)** 151/03
é.+**i (Şirvân éli)** 145/07
é.+**i (Şirvânning éli)** 143/17
é.+**i (Turkmän éli)** 145/12,
168/05
é.+**i (Turkmänning éli)** 166/14
é.+**idä (Çämbil éli)** 166/06
é.+**idän (Şirvân éli)** 155/10
é.+**igä** 146/31, 149/17
é.+**igä (Çämbil éli)** 160/36,
161/20
é.+**igä (kız éli)** 141/23
é.+**igä (Şirvân éli)** 141/20,
141/35, 142/12, 143/10, 143/16,
168/18, 169/32, 170/04, 171/22
é.+**igä (Şirvânning éli)** 150/11,
169/13, 170/21
é.+**im** 170/31
é.+**imdän** 169/33
é.+**imä** 170/11
é.+**imni (Çämbil él)** 133/21
é.+**imning** 170/26, 170/29
é.+**in** 156/03

- é.+ingni 156/26
 é.+ini 132/05
 é.+ini (Çämbilning éli) 166/24
 é.+ini (Şirvân éli) 152/19,
 152/25
 é.+ni 158/19
 é.+ni (Çämbil él) 149/23
 é.+ni (Şirvân él) 159/05
 é.+ning 132/16
 é.+ning (Çämbil élning bätiri)
 160/04
 é.+ning (Özbék élning bätiri)
 132/36
 é.+ning (Şirvân élning çöli)
 161/22
 é.+ning (Şirvân élning kızläri)
 168/31
 é.+ning (Turkmän élning
 ağasi) 169/26
 é.+ning (Turkmän élning
 bätiri) 143/28, 160/28
 é.+ning (Turkmän élning
 békläri) 159/28
 2. Halk, ahali, kabile, herkes.
 é. 141/04, 171/03
 é.+dän (Şirvân él) 169/02
 é.+gä 131/34, 160/02
 é.+idän 155/05
 é.+igä 163/33
 é.+ni (Şirvänniing éli) 162/32
 é.+ning (Şirvân él) 170/28
 [=83]
 élçi Belli bir husûsu konuşmak üzere
 bir taraf adına diğər tarafa gönderilen
 kimse, aracı
 é.+läarning 164/04
 [=1]
 élät Kabile, halk.
 é.+dä 147/18
 é.+imning 170/13
 [=2]
 Élsâri Destanda geçen bir çöl ismi.
 É.çöl 135/07
 É.çöli 143/14
 É.+dä 136/11, 141/04, 143/34,
 150/08
 É.+dän 161/01
 É.+gä 172/01
 É.+ning çöli 135/34, 141/14,
 160/40
 [=11]
 éndi Şimdi; bundan itibaren.
 é. 133/04, 137/01, 137/20,
 137/36, 138/11, 138/18, 138/24,
 139/26, 140/07, 140/23, 140/34,
 140/36, 141/30, 144/18, 144/22,
 145/06, 153/11, 154/12, 154/14,
 156/01, 156/19, 156/36, 158/32,
 159/15, 161/26, 162/04, 162/10,
 162/22, 169/18, 170/13, 170/15,
 171/08, 171/11, 171/16, 171/18
 é. (änä éndi) 131/31, 133/10,
 138/26, 139/10, 144/03, 144/05,
 144/07, 145/13, 146/34, 151/19,
 152/31, 154/11, 155/11, 155/13,
 156/27, 158/22, 158/32, 161/01,
 161/09, 164/04, 164/09, 164/12,
 165/24, 169/19, 171/06, 171/24,
 172/07
 é.+gi 146/02
 [=63]
 énä Anne, ana.
 é. 164/22, 164/25, 165/17
 é.+ngni 164/29, 165/08
 é.+ngni (ätä-énä) 164/22,
 164/25, 165/17
 é.+si 148/25
 [=9]
 énağar Nefret ve öfke belirten söz.
 é.153/34
 [=1]
 ép Beceri, hüner; layıklık, uygunluk.
 é.bol- 134/09
 [=1]
 ér Erkek, adam.
 é.+édi 131/12
 é.+ékän 139/34
 é.+inggä (Räyhän ér) 155/07
 é.kıp 152/20
 é.kişi 154/04
 [=5]
 Éräm Ar. Cennet bağı, cennet kadar
 güzel yer anlamında kullanılır.
 É. 131/02, 133/32

[=2]
érkäk Erkek, adam.
 é.+di 166/03
 [=1]
érkinsirä- Özgür, serbest bırakmak.
 é.-b kél- 154/14
 [=1]
érlä- Yardım etmek.
 é.-b 168/08
 [=1]
és Akıl, fikir, beyin.
 é. akıl 141/01
 é.+günängdän çık- 151/29
 é.+i 146/34
 é.+idän 152/16
 é.+läri şaş- 163/24
 [=5]
ésân Sağlıklı, sıhhatli.
 é.-ämân Sağ salim 150/07,
 158/10, 158/29, 161/20, 161/25,
 162/29
 é.-sälämät 161/21
 é.+sänmi 164/12
 é.-yâmân tur- 169/13
 [=10]
ésânlık Sağlıklı, sıhhatli olma durumu.
 é.+ni tilä- 133/10
 [=1]
ésir Ar. Savaş esir düşen, tutsak.
 é.bol- 137/35
 [=1]
ésli Akıllı, anlayışlı.
 é.+lärdän 146/12
 [=1]
éslisiz Akılsız, anlayışsız.
 é.137/29
 [=1]
ésit- Duymak, işitmek.
 é.-di 170/06
 é.-dim 167/27
 é.-gin 149/11
 é.-ing 169/27, 170/17
 é.-inglär 132/20, 162/15,
 166/26
 é.-mäk 144/08, 158/33
 é.-sä 153/33

[=11]
ét- Yapmak, etmek, eylemek, kılmak.
 é.-dim 133/33
 é.-ämân (nétämân) 155/02
 é.-äyin (nétäyin) 144/18,
 148/21
 é.-ib 131/19, 140/16
 [=6]
gırç ét- 140/16
né ét- 144/18, 148/21, 155/02
tänk ét- 131/19
yäd ét- 133/33
 [=6]
étäk Giysin belden aşağıda kalan bölümü, etek.
 é.+igä (étägigä) sâl- 138/08
 é.+inggä başın sâl- 157/27
 é.+kä 150/20
 [=3]
étkiz- Ettirmek, yaptırmak.
 é.-ib 142/29
 [=1]

F

fätihä Ar. Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi, fâtiha suresi ["elhamdü lillâhi rabb-il-âlemîn" diye başlayan sure]
 f. (âk fätihä bér-) 139/02
 f.târt- Fatiha okumak. 134/04,
 139/05, 139/09
 [=4]
färyäd Fars. Feryat, çığlık, ağlama.
 f. (däd-färyäd) 169/21
 [=1]
färzänd Fars. Oğul, çocuk.
 f.+mân 164/02
 [=1]
fil Ar. Kolayca evcilleşebilen, yaşamakta olan kara hayvanlarının en irisi, hortumlu, memeli hayvan. Fil.
 f.+ni 164/09
 [=1]
firibgär Fars. Hilekâr, dolandırıcı.
 f.ärâb 152/06
 f.+lär 151/30
 [=2]

fukarā Ar. Vatandaş, uyruk, yurttaş.
 f. 154/31, 155/03, 158/14
 f. **bol-** 154/34, 155/19, 155/25,
 157/29, 158/25
 f. **bop** 155/08
 f. **kı1-** 159/06, 162/32
 f.+**mning** 171/04
 f.+**ning** 154/05, 171/23,
 169/24
 [=15]

G

ğacir Leşlerle beslenen kuş.
 ğ. 142/18, 143/02
 ğ.**bilān** 142/04
 [=3]
ğāh (Fars. *gāh* >*geh*) Tekrar edilerek
 kullanılan bazen, bazı zaman, kâh.
 ğ. 171/29, 171/29
 [=2]
ğālib Ar Üstün gelen, yenen, galebe
 çalan (kimse).
 ğ. **kél-** 140/27
 [=1]
ğam Ar. Kaygı, keder.
 ğ.-**ğubār** 154/29
 ğ. **bol-** Kaygılanmak,
 kederlenmek. 148/16
 ğ.+**gä** (içi **ğamgä tol-**) 170/22
 [=3]
ğaş Huzursuzluk.
 ğ. **bol-** 138/23
 [=1]
ğāvğa Fars. Kavga, yaygara, gürültü,
 savaş.
 ğ.**bol-** 156/22
 [=1]
ğāvır Haber, bildiri.
 ğ.-**şāvır kı1-** 166/10
 [=1]
ğāvvas Derine dalıp inci çıkararak,
 dalgıç.
 ğ. **kuv-** 165/20
 ğ.+**ni** 164/08
 ğ.+**ning** 169/09

[=3]
ğayrāt Ar. İçten gelerek çalışma, belli
 bir şey için çabalama, didinme, çaba.
 ğ. 143/08
 ğ.+**i** 159/02
 ğ.**işi** 139/12
 ğ. **kı1-** 138/03, 140/11, 141/10,
 165/18, 167/29
 ğ. **kıp** 135/16, 143/03
 ğ.+**ni** 168/12
 ğ.+**ni kı1-** 140/03
 [=12]
ğāz (Eski Türk. *kāz* < Fars. *gāz*) Gri
 beyaz tüylü, ördekgillerden
 kaz.
 ğ.+**gä** (**uçgän gāz**) 134/06
 [=1]
ğazā
 (Ar. *ğazv* > *ğazve* “cihat”tan *ğazā*) İs
 lâm dîni uğruna yapılan savaş, cihat.
 ğ. 161/34
 [=1]
ğälä Kalabalık, yığın, topluluk.
 g. 163/06, 166/03
 [=2]
ğällä- Bir işi sırayla, nöbetleşerek
 yapmak.
 g.-**bdi** 151/30
 [=1]
ğäp Söz, laf, konuşma.
 g. 139/13, 146/36, 150/37,
 151/29
 g. (**här gäp**) 146/40,
 g.**bol-** 167/19
 g.+**dän kıyt-** 152/12
 g.+**ä** 155/13
 g. **äyt-** 139/27, 146/35
 g.+**gä** (**gäpni gäpgä ulä-**)
 150/24, 153/04, 168/30
 g.+**gä** (**gäpni gäpgä ulgäyt-**)
 166/09
 g.+**gä** (**yāmān gäp**) 170/09
 g.+**idän** 154/16
 g.+**igä** 151/32, 152/17
 g.+**imä** (**äytgän gäp**) 144/24
 g.+**ini** 165/31
 g.+**läрни** 134/30

g.+läni äyt- 169/30, 170/05
g.+ni 144/08, 158/33, 167/18
g.+ni (şairsiz gäp) 144/32
g.+ni äyt- 149/03
g.+ni gäpgä ulä- 144/32,
 150/24, 153/04, 168/30
g.+ni gäpgä ulgäyt- 166/09
g.+ning 132/03, 148/25,
 148/29
g.+ning (här gäp) 149/08,
 150/22
 [=38]
gäpir- Dile getirmek, konuşmak.
g.-gäni 171/07
g.-gin 165/09
g.-mädi 164/12
g.-säm 164/17, 164/21,
 164/26, 166/30
 [=7]
gäpirmäk Konuşma, söyleşme.
g.+kä 151/08
 [=1]
Ġrât Köroğlu'nun sadakati, yiğitliği
 ve hızı ile ünlü atı. Krş. **Ġrkök**
Ġ.+ni 171/27
 [=1]
ġırç Aynı, tam, mutlak, tamamen.
ġ.ét- 140/16
 [=1]
Ġrkök Bk. **Ġrât**
Ġ.ât 133/31, 155/21, 160/21
Ġ.+imni 154/18
 [=4]
ġızillä- Vızıldamak, pırlamak, pır pır
 etmek.
g.-b 140/21
 [=1]
gidirä- Korku, şüphe duymak.
g.-yib 134/38
 [=1]
gödäk Bebek, küçük çocuk.
g.(yaş gödäk kııl-) 155/24
 [=1]
gör Fars. Mezar.
g.+gä 167/21
 [=1]
görkillät- Mezar ziyareti ettirmek.

g.-ib két- 165/13
 [=1]
Göroġli Çembil şehrinin hükümdarı.
 Krş. **Göroġli Pādşā, Göroġlibék**
G. 134/17, 140/36, 147/08,
 148/08, 154/15, 158/09, 159/15,
 160/22, 160/35, 160/37, 161/03,
 161/16, 161/28, 163/10, 163/18,
 163/19, 171/28, 171/35, 172/08
G.+dän 158/33, 171/02
G.+däy 160/32
G.+gä 168/28
G.+män 138/14, 139/14,
 158/15
G.+ngni 158/12
G.+ni 136/26, 158/25, 170/33
G.+ning 134/25, 152/31,
 160/01, 161/07, 166/25, 169/20
G.tuġt 163/11
 [=37]
Göroġli Pādşā Bk. **Göroġli**
G. 147/12, 147/16, 147/20,
 147/24, 147/28, 147/32, 148/01
 [=7]
Göroġlibék Bk. **Göroġli**
G. 131/15, 131/26, 133/10,
 135/16, 137/05, 137/23, 138/29,
 139/18, 139/24, 141/10, 142/20,
 143/28, 143/35, 144/05, 147/05,
 147/06, 147/07, 148/07, 148/07,
 148/09, 149/04, 151/19, 152/31,
 155/20, 158/35, 161/21, 161/31,
 162/06, 165/33, 166/03, 167/28,
 168/29, 169/04, 169/21, 171/09,
 171/24, 171/26, 172/03
G.+ning 131/32
 [=39]
göşt (<Fars. *gūšt*) Et.
g.+igä 142/18
g.+ini 132/15
 [=2]
göştär (<Fars. *gūšt* ve Fars. *dār*
 "sahip ve mâlik olan") Etli, semiz.
g. 152/23
 [=1]
ġubār Fars. Toz.

g.+ä (ğam-ğubār) Dert-tasa anlamındaki ikileme. 154/29
g.+imni 158/04
g.+ini 162/19
 [=2]
ğunçā Fars. Henüz açılmamış çiçek, tomurcuk.
ğ. 160/19
ğ.+ngiz 147/19
 [=2]
ğuvlā- Uğuldamak.
ğ.-b kēt- 139/28
 [=1]
ğuvlāş- Uğuldaşmak.
ğ.-di 163/09
ğ.-ib 151/04, 151/06
 [=3]
gül Fars. Gülgillerden katmerli, hoş kokulu çiçek.
g. 172/06
g.tér- 147/22
g.+däy (kızıl güldäy) 162/27
g.+däy (lälä güldäy kı-)
 152/28
g.+däy (tāzā güldäy sol-)
 146/18
g.+däy sol- 138/27
g.+gä (yüzi gülgä bol-) 151/12
g.+i 147/19
g.+idä (bulbul bāgning güli)
 141/33
g.+lär 135/15
g.+rāngi sol- 143/26
 [=11]
Gülçéhrā Temirhan Padşa'nın kızı, Temirhan'ın kardeşi, Köroğlu'nun manevi kızı. Krş. **Gülçéhrācān, Gülçéhrā Pāri, Gülçéhrācāy**
G. 134/18, 137/25, 137/30, 138/01, 139/06, 139/10, 139/27, 139/29, 139/35, 140/11, 141/09, 142/26, 162/23
G.+dān 134/21
G.+däy pāri 162/20
G.+gä 138/26, 161/01, 161/03, 172/06
g.sāvlāti 139/07

[=20]
Gülçéhrā Pāri Bk. Gülçéhrā
G. 137/21
 [=1]
Gülçéhrācān Bk. Gülçéhrā
G.+ni 162/12
 [=1]
Gülçéhrācāy Bk. Gülçéhrā
G. 138/27
 [=1]
gümb Bir şeyin patlamasıyla ortaya çıkan "güm" sesi.
g. 142/29
 [=1]
günā Bk. **günāh**
g.+sin 171/18, 171/23
g.+sini 150/26, 150/30, 150/34, 153/13
 [=6]
günāh Fars. Allah'ın emirlerine aykırı olan davranış, mâsiyet. Krş. **günā**
g.+in 153/02
g.+ingni 146/01
g.+ini 145/11, 152/32, 153/06, 154/09, 154/15 154/22
g.+ini tilā- 151/02, 154/05, 170/28, 171/03
 [=12]
güp Ağır bir nesnenin bir yere çarpması sonucunda çıkan ses.
g.+däy 136/19
 [=1]
gürkirā- Yetişmek, büyüme, olgunlaşmak.
g.-b 137/11, 169/15
g.-b kēt- 146/04
g.-gān 131/12, 132/26
g.-ymiş 156/08
 [=6]
pādädäy gürkirā- 146/04
 [=1]
bolib gürkirā- 137/11
 [=1]
güvālāk Sığırları rahatsız eden bir sinek türü.
g. 141/25
 [=1]

H

ḥabār Ar. Bir olay hakkında edinilen bilgi, salık.

ḥ. âl- Bir şey hakkında kendisine bilgi ulaşmış olmak, bir şeyi duymak, öğrenmek. 155/09, 155/10

[=2]

ḥafā Fars. Keder, sıkıntı, üzüntü.

ḥ. bol- Üzülme, kederlenmek. 132/01, 133/28, 144/09, 164/13, 164/18, 171/13, 171/17

[=7]

ḥafālik Kırılma, üzüntü.

ḥ.+ing (ḥafāliging) 165/23

[=1]

Ḥaḳ (< Ar. *ḥaḳḳ*) Allah.

H. 142/10, 146/19

H.+ḳa 167/23

H.+ḳa (ḳādir Ḥaḳ) 159/10

H. saḳlā- 157/35

[=5]

ḥaḳıḳ (Ar < *ʿaḳıḳ*) [Halk ağzında *ḥaḳıḳ* şeklinde geçer] Üzerine mühür kazılan, yüzük taşı ve tespih yapılan, bâzı eşyâlarda süsleme unsuru olarak kullanılan, çok sert, oldukça şeffaf, içinde çeşitli renk halkaları bulunan kıymetli süs taşı, kalseduan kuarsının bir cinsi.

h.taḳ- 148/18

[=1]

ḥaḳlā- Yiyip bitirmek.

h.-b (tuzini) 166/25

[=1]

ḥāl Ar. Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, durum.

h.bol- 148/19

h.+gināngni 156/18

h.+i 171/04

h.+igā 141/15, 144/27, 170/02, 171/19

h.+igā (sārbāz hali) 133/01

h.+lāring 145/33

[=10]

ḥalāyıḳ Ar. Esir alınmış veya satın alınmış kız, kadın.

ḥ. 132/13, 132/23, 132/25, 141/19, 142/35

[=5]

Ḥālcuvān Çocuğu olmadığı için Köroğlu'nun çocuğu olmasını isteyen kişi, Ahmedbey'in eşi.

Krş. **Ḥālcuvān Çeçä,**

Ḥālcuvānāy, Ḥālcuvāncān

Ḥ. 143/20, 144/17, 145/06, 145/13, 145/15, 146/41, 147/13, 147/17, 147/25, 148/04, 148/07, 148/33, 149/04, 151/08, 151/18, 152/29, 152/31, 153/22, 154/13, 158/27, 158/30, 158/31

Ḥ.āyim 155/11, 155/15

Ḥ.bilān 158/22

Ḥ.+dāy çeçä 147/21, 153/10, 153/12

Ḥ.+gä 144/12, 146/39, 147/03, 156/29, 168/26

Ḥ.+ni 148/06

Ḥ.+ning 143/22, 144/10, 147/04, 148/05

[=38]

Ḥālcuvān Çeçä Bk. **Ḥālcuvān**

Ḥ. 148/21, 151/01, 151/20

[=3]

Ḥālcuvānāy Bk. **Ḥālcuvān**

[=1]

Ḥālcuvāncān Bk. **Ḥālcuvān**

Ḥ. 148/18, 158/20

[=2]

ḥalḳ Ar. Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu, folk.

ḥ. 171/06

ḥ.+ı (Özbék ḥalḳı) 151/24

ḥ.+ning 154/16

[=3]

ḥāmus Fars. sessiz, susmuş, sâkit.

ḥ.+gināng 138/30

[=1]

ḥān Hükümdar.

- h.** 136/03, 152/19, 161/28
[=3]
- hancār** Ar. Ucu eğri ve sivri, kamaya benzer, silah olarak kullanılan bir tür bıçak.
h. 132/12, 138/32
h.+imning 133/18, 133/30, 133/34
[=5]
- hār** Zulüm, eziyet.
h.bol- 154/07
[=1]
- harāb** Ar. Harap, yıkılmış.
h. 145/33
h.+di(r) 150/18
h.kıl- Harap etmek, yıkmak.
140/35
[=3]
- hasım** Ar. Düşman.
h. 144/15
[=1]
- hat** Ar. Mektup.
h. 167/11
[=1]
- hātin** (Fars. *hātūn* < Soğd. *h vaten*) 1. Kadın.
h. 131/30, 153/17, 163/15, 166/06, 167/03, 167/19
h.bit- (hātin bitgān) 137/35, 163/05, 163/08
h.-kız 145/22, 146/24, 152/26, 166/11, 166/38, 167/06, 167/22
h.-kızlārni 149/30
h.+i (sülūv hātin) 146/41
h.+lār 134/13, 163/11, 163/12, 167/05
h.+lārni 149/25, 160/11
h.+lārning 166/40
h.+ning 146/34
2. Eş, zevce.
h.âl- 146/38
[=27]
- hātir** Ar. Bir kimsenin biri üzerindeki saygılı etkisi, itibar.
h.+i 131/34, 160/02
[=2]
- hātirli** Hatırı sayılan, sözü geçen.
- h.bol-** 158/31
[=1]
- hāvlk** Ar. Muhit, etraf.
h.-mākān 162/10
[=1]
- hāy** Hey anlamına gelen birini çağırma için kullanılan seslenme edatı.
h.bālli Yunuscān 135/05
[=1]
- hāyāl** Ar. Düş, hayal, fikir.
h.+lārgā 139/25
[=1]
- hāyāllā-** Gecikmek, geç kalmak.
h.-māy 139/22
[=1]
- hayf** Ar. Eyvah, yazık, heyhat.
h. 154/03
[=1]
- hayr** Ar. İyilik, iyi ve faydalı iş.
h. 145/13
h.+émāsā 154/16
[=2]
- hazinā** Ar. Toplu hâlde bulunan altın, gümüş, mücevher, para vb. maddî değeri yüksek şeylerin bütünü.
h.+dā 158/23
h.+nāngni 156/12
[=2]
- hāzir** Ar. Şimdi, şu an.
h.(hāli hāzir) 152/11
[=1]
- hā** Evet anlamına gelen cevap edatı.
h. 164/11
h.-yā 145/16
[=2]
- hāddi** Ar. Had, hak, istihkak.
h.+gā yēt- 164/03
h.+ng 145/34, 146/05
[=3]
- hāftā** Fars. Birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.
h.+gāçā 167/05
[=1]
- hāli** Ar. Daha, demin, hâlâ, henüz.
h. 137/07, 156/21, 161/09
h.hāzir 152/11

- [=4]
hāligi Ar. Bahsi geçen, deminki, sözü edilen.
h.+164/04
 [=1]
hām Fars. Hem, aynı zamanda, ve, bir de, da/de.
h. 134/30, 137/24, 137/37, 138/06, 138/11, 139/35, 143/03, 144/09, 144/09, 146/36, 146/36, 148/33, 148/33, 151/17, 152/34, 153/05, 154/14, 154/16, 159/20, 159/30, 159/30, 160/21, 161/09, 169/33, 169/33, 171/35, 172/08
 [=27]
hāmān Fars. Şimdiye kadar, hâlâ.
h. 160/18
 [=1]
hāmişā Fars. Her zaman, daima.
h. 149/09, 149/10, 150/02, 153/08
 [=4]
hāmmā Fars. Hep, bütün, herkes.
h. 132/38, 133/07, 134/24, 142/01, 150/35, 154/11, 158/28, 163/09, 163/19, 163/23, 166/10, 171/27
h.+läri 134/03, 163/21
h.+miz 162/02
h.+ngiz 132/33
h.+si 131/08, 134/20, 134/35, 135/08, 145/31, 147/02, 159/18, 160/27, 161/01, 168/13
h.+sining 163/27
 [=27]
hāmra Fars. Yol arkadaşı, yoldaş.
h. bol- 168/08
 [=1]
hängāmā Fars. Kavga, savaş.
h.+dā 139/11, 143/15
 [=2]
hār Fars. Teker teker, hepsi, birer birer hepsi.
h. 131/32, 146/37, 147/23, 147/26, 172/08
h.ādām 149/12, 166/01
h.gāp 146/40, 149/08, 150/22
h.kim 139/20, 147/35
h.pāri 164/19
h.tārāf 132/11, 132/28, 135/17, 161/15, 165/14
h.urug 172/07
h.zāmān 148/28
 [=20]
härnä (< *hār+nimā*) Ne kadar olursa o kadar, her ne.
h. 138/07, 148/34, 156/13, 157/36, 158/06
 [=5]
Häsän Çāpsān Komutan Krş. **Häsän Çāpsān Äkä**
H. 131/29, 134/29, 136/02, 143/04, 143/24, 144/03, 156/27, 162/01, 167/14, 167/17, 167/21, 171/25, 171/25, 171/32, 171/34
H.bilān 171/28
 [=15]
Häsän Çāpsān Äkä Bk. **Häsän Çāpsān**
H. 155/29
 [=1]
Häsän Äkä Bk. **Häsänhān**
H. 167/16
 [=1]
Häsän Kölbār Yunus Peri'nin erkek kardeşi.
H. 164/13, 169/09, 169/29
H.bilān 164/06
 [=4]
Häsän Yäkdästā Yunus Peri'nin erkek kardeşi.
H. 164/07
 [=1]
Häsāncān Bk. **Häsänhān**
H. 136/03
H.+ni 162/13
H.+ning 137/19
 [=3]
Häsāncān Äkä Bk. **Häsänhān**.
H. 137/37
 [=1]
Häsänhān Temirhan padişahın öz, Koroğlu'nun manevi oğlu. Krş. **Häsän Äkä, Häsāncān, Häsāncān Äkä**
H. 166/04, 172/05

- H.+gä** 161/04, 172/05
H.+ni 131/29
 [=5]
- häväs** Ar. İstek, arzu, meyil.
h.+im 144/14
h.+läрни 162/22
 [=2]
- hâybät** Ar. heybet, ihtişam, büyüklük, azamet.
h.ur- 133/04
 [=1]
- hâybätli** İhtişamli, etkileyici.
h.kişi 167/35
 [=1]
- häydä-** Sürmek.
h.-b kél- 145/21, 149/25
h.-b télin- 160/10
h.-di 141/13, 141/17, 141/31
h.-ng 160/06
h.-ymän 146/24
 [=8]
kılib häydä- 141/13
kuvib häydä- 141/31
sätib häydä- 141/17
 [=3]
- hä'yät** Ar. Bir işi yapmak veya yönetmekle görevlendirilmiş kimselerden meydana gelen topluluk, kurul.
h.kıl- 166/17
 [=1]
- häyt** Haydi, heyt anlamlarına gelen seslenme edatı.
h. 168/18, 169/13, 169/15, 169/32, 170/08
 [=5]
- häyvän** Ar. Hareket edip yer değiştirebilme ve hissetme yeteneği olan canlı yaratık.
h.bol- 171/28
 [=1]
- Häzrät** Ar. Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan.
h. Dävud 133/33
 [=1]
- héç** Fars. Hiç.
h. 132/09, 132/13, 136/05, 138/05, 147/11, 170/33, 171/07, 171/21
h.kim 132/35, 133/20, 139/12, 154/06
h.kim bilän 139/12
 [=13]
- hıl** Çeşit, tür. Krş **hil**
h.+idän 161/23
h.+igä 170/32
 [=2]
- hırāc** (Ar.< ħarāc) Müslüman olmayan tebaadan ve sâhibi müslüman olmayan arâziden alınan vergi.
h. 157/33, 169/02
h.-bāc bér- 154/27, 154/34, 155/36, 156/23
h. āl- 155/05
 [=7]
- hırman** Ar. Nasipsizlik, mahrumiyet.
h. 151/12
 [=1]
- hızmätkār** (Ar. *ħidmet* > *hizmet* ve Fars. *-kār* ekiyle *ħizmet-kār*) Hizmetçi, hizmet eden kimse.
h.bol- 150/21
 [=1]
- hil** Bk. **hıl**
h.+i 133/20
 [=1]
- himmät** Ar. Yardım, ihsan.
h.+i 163/28
h.+inggä 139/06
 [=2]
- hisāb** Ar. Tahmin, önceden verilen hüküm, düşünüş.
h.+ini kıl- 171/08
h.+ini yitir- Ne yapacağını bilememek. 143/21
h.+läri yitiş- 143/19
 [=3]
- hissä** Ar. Pay, parça, kısım.
h.+(ming hissä dārəcə kıl-) 172/09
 [=1]

hiylä (Ar. *hile*) Aldatmaca, kurnazlık, hile.

h. 136/30

h.+émäs 153/19

[=2]

hob Çok, bol; iyi, güzel, hoş.

h. 158/30, 162/11

h.bol- 145/20, 145/36, 146/33

[=5]

hop Peki, tamam, evet anlamlarına gelen cevap edatı.

h. 134/19, 146/08, 162/07

[=3]

horāz Fars. İbiği büyük olan erkek horoz.

h.+ingni 156/32

[=1]

horlä- (Fars. *hōr'* dan *hor+la-mak*)

Kötü davranmak, hırpalamak.

h.-mäs 154/12

[=1]

horlik Fars. Rezillik.

h.+ni 136/32

[=1]

hökiz Öküz.

h.+däy burkirä- 141/03

h.+däy kıp 141/27

[=2]

Ḥudā Fars. Her şeyi yaratma yetkisi olan Tanrı, Allah. Krş. **Ḥudāy**

Ḥ. 133/01, 168/12, 168/23

Ḥ.+gä (kādīr Ḥudā) 153/08

Ḥ.+ning 134/02

[=5]

Ḥudāy Bk. **Ḥudā.**

Ḥ. 137/27, 144/18, 146/37, 151/16, 152/02

Ḥ.+dän 147/11

Ḥ.+gä 145/07

Ḥ.+gä yét- 154/28

Ḥ.+im 165/03

Ḥ.+im (kādīr Ḥudāy) 167/27

Ḥ.+ning 155/02

Ḥ.+yā "Ey Rabb" anlamında seslenme sözü. 133/24, 155/26, 166/31

[=14]

hürmät Ar. Bir şeye veya bir kimseye değer vermektan ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve îtinâ gösterme duygusu, saygı.

h.kıl- 144/29

[=1]

hursänd Fars. Kanaatkâr, tok gözlü, kısmetine râzı olan (kimse), mütevekkil.

h. 152/34

[=1]

huruş Fars. Gürlemek, coşmak.

h.+gä 138/03

[=1]

huş Fars. Hoş, iyi.

h.+imni 133/23

h. kél- 159/27

[=2]

huşlä- Fars. İyi, hoş duruma getirmek.

h.-di 142/26

[=1]

vaktin huşlä- 142/26

[=1]

huşvakt Fars. Mutlu, sevinçli.

h.bol- 155/14, 158/32

h.bop 131/17, 143/20, 162/16

h.kıl- 158/29

h.kıp 159/26

[=7]

huşvaktlik Mutluluk, sevinçli olma hâli.

h.+dän 164/03

[=1]

hüccät Ar. Delil, ispat.

h. bér- 154/35, 155/08, 155/31, 156/02

[=4]

hülkär Gökyüzünün kuzey yarım küresindeki Boğa burcunda yer alan ve yedi yıldızdan oluşan bir yıldız takımı, Süreyya, Pervin.

h.+däy bop 134/03

[=1]

hür Ar. Kendi kendine hareket etme, karar verme ve davranma gücü olan (kimse).

- h. bol-** 138/12
[=1]
hürk- Ürkmek, korkmak.
h.-kän ékän 158/23
[=1]
hürkinçilik Ürkünçlük, korkunçluk.
h.bol-166/14
[=1]
hürkiş-Korkmak, ürpermek.
h.-ib çık- 166/15
[=1]
hürkit- Korkutmak.
h.-di 163/01
[=1]

I

- ıhtiyār** Ar. Kendi isteğiyle hareket etme, irâdesini kullanma.
1. 156/01, 156/19
[=2]

İ

- iç 1.** Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil, dış karşıtı.
i.+idä 135/22
i.+ini 165/20
2. mec. Yürek, gönül.
i.+i gāngä tol- Çok üzölmek, dertlenmek. 170/22
i.+ing kängä tol- Çok üzölmek, perişan olmak.165/26
[=4]
içki İçeride olan, içerdeki.
i. 144/21
[=1]
ik Bk. **ikki**
i.kéçä 167/32
i.kün 167/34
i.kündüz 167/32
[=3]
ikkāv İkisi, her ikisi.
i.+i 139/32, 140/02, 143/04, 168/01, 168/04
i.+imiz 139/14

- i.+ining** 167/37
[=7]
ikki Birin ardından gelen sayı ismi.
Krş. **ik**
i. 140/28
i.köz 164/28
i.kün (ikkün) 137/17
i.nāmus 154/04
[=4]
ilāc Ar. Çıkar yol, çare, imkân.
i.+imni 149/24
i.kıp Çözüm bulmak.159/10
[=2]
ildām Hızlı ve süratli at.
i.ât 133/16, 135/32, 140/21, 142/30
i.âtning tokası 169/23
i.+ékän 166/22
[=6]
ilgäri Önce, önceki, geçmiş.
i. 138/10
[=1]
imān Ar. İnanç, itikat.
i.+gä 168/08
[=1]
imlā İmla, yazım.
i. yahşi imlā 167/11
[=1]
indä- Seslenmek, çağırmaq.
i.-mäng 146/40
[=1]
inşāällā Ar. “Allah nasip ederse” anlamında kullanılan dilek.
i. 150/13, 162/02
[=2]
ipāk İpek böceği kozası çözölerek elde edilen ince, parlak kumaş.
i.+dän (şāl ipāk) 133/19
[=1]
iş Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma.
i. 147/11, 171/26
i.(yahşi iş kıl-) 159/32
i.+ékän 171/01
i.+gä (Turkmän işi) 142/19

i.+i 139/24, 153/34
i.+i (ğayrät işi) 139/12
i.+igä 167/37
i.+im 138/34, 139/03
i.+imiz 139/08
i.+imni 133/24
i.+ing 153/24
i.+ingiz 153/16, 153/19,
 153/21
i.+ini 132/18, 144/18, 155/02
i.kél- 150/03, 155/06
i.kıl- 146/15, 146/37
i.+ni 150/04
i.+ni bérkit- İşini
 sağlamaştırmak. 136/14
i.+ni kıl- 157/11
i.+ni ohsät- 136/17
i.täräflä- 171/31
 [=29]
iş- Şişmek.
i.-ib 136/19
 [=1]
işân- İnanmak, itikat etmek.
i.-māgin 146/11, 151/32,
 152/17
 [=3]
it Köpek.
i.+lārgä 132/07
 [=1]
iyärt- Takip etmek.
i.-ib 148/02
 [=1]
iz Bir şeyin geçtiği veya önce
 bulunduğu yerde bıraktığı
 belirti, nişan, alamet, emare.
i.+imä 148/31
i.+ingä 156/16
 [=2]
izillä- Vızıldamak, uğuldamak.
i.-b 140/20
 [=1]
izilläş- Vızıldeşmek, uğuldeşmek.
i.-ib 163/09
 [=1]
izillät- Vızıldatmak, uğuldatmak.
i.-ib 143/05
 [=1]

izlä- Arkasından gitmek, takip etmek.
i.-ydi 160/09
 [=1]
izzät Ar. Saygı, hürmet.
i.+i 154/21, 163/33
 [=2]
izzätli Değeri ve mertebesi yüksek
 olan, şeref sâhibi, itibarlı.
i. (ādābli izzätli méhmān yol
bol-) 148/14
i.bop 169/03
 [=2]
K
ķābāķ Bk. ķāvāķ
ķ.+ı (ķābāģı) 133/28
 [=1]
ķabul Ar. Bir şeye isteyerek ya da
 istemeyerek razı olmak.
ķ.kıl- Almak, kabul etmek,
 razı olmak. 150/28
 [=1]
ķāç- Hızla uzaklaşıp bir yere
 saklanmak.
ķ.-! 140/24, 140/24
ķ.-di 140/20, 141/02, 141/03,
 141/06, 141/16, 141/35, 142/09,
 142/12, 142/17, 143/33
ķ.-ārgä 134/36
ķ.-āyin 168/05
ķ.-gān 135/01, 140/30, 153/17
ķ.-gānini 136/01
ķ.-ib 135/03, 163/16
ķ.-ib bār- 142/25
ķ.-ib kél- 145/29, 146/25,
 153/20
ķ.-ib kēt- 131/30
 [=25]
ķulakdān ķāç- 135/01
ot ķāç- 135/03, 163/16
 [=3]
āşib ķāç- 141/06
burķırāb ķāç- 141/03
çuvlāb ķāç- 141/16
tirķırāb ķāç- 141/02
 [=4]
ķāçāvér- Kaçivermek.

- ķ.-di** 141/20, 168/11
[=2]
- Ķaçğän** Yer ismi.
Ķ.+dän 143/10
[=1]
- ķaçir-** Delirmek, aklını bozmak.
ķ.-dim 133/23
[=1]
- ķaçmâķlik** Kaçılacak, saklanılacak yer.
ķ.+kā 134/39
[=1]
- kaddi** (< Ar. *ķadd*) Boy pos, endam.
ķ. 140/18
ķ.+m 151/26
ķ.+ngdän 148/21
[=3]
- ķādir** Ar. Kuvvet ve kudret sahibi, yapabilme gücüne mâlik.
ķ.Āllā 133/13
ķ.Hāķ 159/10
ķ.Ĥudā 153/08
ķ.Ĥudāy 167/27
[=4]
- ķadrdän** Fars. Değerli, sevgili, kıymetli; samimi, yakın.
ķ. 151/18
[=1]
- Ķāf** Ankā kuşunun yaşadığı ve yeryüzünü çepçevre kuşattığı kabul edilen efsânevî dağ. [Kısaltma yoluyla *Kaf* şeklinde de kullanılır.]
ķ.+dä (Köhi Kāf) Kaf Dağı. 165/12
ķ.+dägi (Köhi Kāf) 164/23
ķ.+däy (Köhi Kāf) 169/29
ķ.+gä (Köhi Kāf) 165/09
ķ.+ini (Köhi Kāf) 133/12
ķ.+ining (Köhi Kāf) 164/07
[=6]
- ķakşät-** Ürpertmek, zangırdatmak.
ķ.-ädi 157/03
[=1]
- ķâl-** 1. Olduğu yeri ve durumu sürdürmek.
ķ.-di 135/12, 135/23 135/27, 136/18, 136/31, 137/04, 140/25, 140/29, 141/21, 143/01, 143/14, 148/04, 162/06, 164/10, 166/06, 167/14, 167/21, 167/29, 170/04
ķ.-dingmi 151/23
ķ.-är 156/24
ķ.-ib 142/22, 168/17
ķ.-ibdi (ķapti) Ķâl fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. 144/26, 151/04, 151/15
ķ.-ing (ķäng) 165/25, 165/28
ķ.-inglär (ķänglär) 146/18, 146/19, 146/21
ķ.-mäsin 132/09, 132/13
ķ.-mädinglär 145/17
ķ.-uvdi 137/16
3. Var olmaya devam etmek, mevcut olmak.
ķ.-mädi 138/05, 138/13, 147/10
ķ.-mäsä 144/16
ķ.-mäy 145/28, 146/21, 165/28, 170/25
3. (Bir yerde) Olmak veya bulunmak.
ķ.-di 134/18 134/28, 142/35, 148/04, 167/31
ķ.-gän 142/35
ķ.-mäsin 157/14
4. (Dünden bugüne veya mîras, yâdigâr, pay vb. olarak) Birinden diğerine geçmek, intikal etmek.
ķ.-di 167/10, 167/11
5. (Bir süre bir yerde) Yaşamak, oturmak, ikâmet etmek.
ķ.-di 167/22
6. ...durumuna gelmek, ... durumda olmak.
ķ.-! 167/12, 147/18
ķ.-dim 149/13
ķ.-ädi 170/23
7. Yardımcı fiil.
ķ.-! 167/12
ķ.-di 143/17, 161/19, 161/30, 166/37, 167/09, 170/16, 171/28
ķ.-dim 138/03,
ķ.-ädi 137/35,
ķ.-är 147/31

ķ.-ing (ķāng) 165/25, 165/26,
ķ.-inglār (ķānglār) 146/18,
 146/19,
ķ.-māsin 139/16, 157/12,
 [=74]
mālāl ķāl- 144/16
māyib ķāl- 166/06
ōlik ķāl- 136/18, 143/01
sābil ķāl- 170/23
tākat ķāl- 138/13
 [=6]
bolib ķāl- 137/35, 139/16,
 143/17, 143/20, 161/19, 161/30,
 166/37, 170/16, 171/28
bop ķāl- 148/04
çärçäb ķäl- 137/16
déb ķäl- 167/09
dīngillāb ķäl- 135/27
dumälāb ķäl- 135/23, 140/25,
 142/22, 168/17
äylānib ķäl- 137/04
äytib ķäl- 147/31
ķälā ķäl- 167/12
ķélib ķäl- 156/24, 157/14,
 162/06, 164/10, 167/14, 167/29
ķétib ķäl- 167/21
ķilib ķäl- 165/25
ķirib ķäl- 138/03
ķorķib ķäl- 157/12
ōlib ķäl- 140/29, 141/21,
 146/21, 165/28, 167/12
solib ķäl- 146/18
tältäyib ķäl- 151/23
térķäb ķäl- 148/04
tolib ķäl- 146/19, 165/26
tutib ķäl- 143/14, 144/26
yāķınlāşib ķäl- 170/04
yétib ķäl- 136/31
yıġlāb ķäl- 147/18
yıġlāy-yıġlāy ķäl- 149/13
 [=47]
ķäl'ä Ar. Düşmanın gelmesi
 beklenen yollar üzerinde, askerî
 önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar
 boğazlarda güvenliği sağlamak için
 yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı
 yapı, kermen.

ķ. 153/15
 [=1]
ķalkān Beklenmedik saldırılardan
 korunmak amacıyla kullanılan zırh,
 siper.
ķ.+ni 134/08, 134/16
 [=2]
ķallāb Ar. Dolandırıcı, hileci,
 üçkâğıtçı.
ķ.-di 152/04, 152/06
ķ.+ilār 169/18
 [=3]
ķamçi Bir ucuna deri, ip bağlı dövme
 aracı.
ķ. çāt- 152/21
 [=1]
ķān Plazma ve yuvarlardan oluşmuş
 kırmızı renkli sıvı.
ķ. 137/22, 144/09, 144/09
ķ.+gä (içing ķāngä tol-) Çok
 üzölmek, ızdırıp çekmek. 165/26
ķ.+i 144/19
k.+i (ķoçkil ķāni) 140/19
k.+in tōk- 159/35
k.+ini (ķarā ķānini tōk-)
 138/20
ķ. ķat- 136/15
ķ. ķatil- 135/29
ķ.ķıl- 132/16
ķ.yut- Çok ızdırıp çekmek,
 elem ve eziyete katlanmak. 170/18
 [=13]
ķāndäy Nasıl, ne gibi.
ķ. 169/14
ķ.bol- 137/29, 138/02, 170/26,
 170/29, 171/04
 [=6]
ķāndir- İnanırmak, iknâ etmek, râzı
 etmek.
ķ.-dim 167/08
 [=1]
ķāni Haydi, buyurun anlamlarına
 gelen seslenme edatı.
ķ. 146/07
 [=1]
ķāpin- İçin için yanmak.
ķ.-ib 147/15

- [=1]
ķâplâ- Bir şeyin dış yüzünü başka bir madde ile örtmek, üstüne başka bir madde geçirmek, döşemek veya yapıştırmak.
ķ.-b 169/11
 [=1]
çoyân ķâplâ- 169/11
 [=1]
ķâr Havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağan su buharı.
ķ. 164/05
 [=1]
ķarâ En koyu renk, siyah.
ķ.bâş 133/26
ķ.bér- 167/04
ķ.ķânini tók- 138/20
ķ.källâ 133/25
ķ.+sini 171/30
 [=5]
ķarâ- Bakmak.
ķ.-b 131/33, 137/21, 138/26, 139/10, 144/12, 145/14, 145/14, 147/03, 147/09, 148/09, 149/04, 151/20, 152/31, 155/15, 156/29, 161/13, 164/14, 165/24, 169/21, 171/09, 171/27
ķ.-dim 170/01
ķ.-mägin 152/10
ķ.-mäy 134/06
ķ.-sä 131/26, 163/07
 [=26]
ķarâbâş Küçük, dalıcı bir örnek türü.
ķ.ördäk 133/02
 [=1]
ķarâştir- Baktırmak, göstermek, yöneltmek, işaret etmek.
ķ.-gin 158/12
 [=1]
ķarât- Baktırmak, göstermek.
ķ.-ib 162/35
 [=1]
ķari Yaş olarak ileri, ihtiyar.
ķ. 170/02, 170/18, 171/19
ķ.+sining 132/24
 [=4]
ķarindâş Kardeş; kardeş gibi yakın olan dost.
ķ. 161/24, 161/33, 162/03, 162/11, 162/17, 162/25, 162/28, 162/34
ķ.+ing 144/15, 144/33, 152/09
ķ.+ing buz- 145/05
ķ.+lärim 150/29
ķ.+läring 158/21
ķ.+ning 150/02, 162/07, 170/32
 [=17]
ķarindâşlik Kardeşlik; akrabalık.
ķ. 171/01
 [=1]
ķâruv Silah.
ķ. 140/30
 [=1]
ķasd Ar. Düşman. Krş. **ķast**
ķ.+idâ 131/25
 [=1]
ķäsâ Fars. Cam, çini, toprak vb.nden yapılmış derince çanak.
ķ.+lärgä (ming-ming ķäsä)
 164/24
 [=1]
ķasäm Yemin, ant.
ķ.ur- Yemin etmek. 149/28
 [=1]
ķast Bk. **ķasd**
ķ.+igä 132/35, 132/38
 [=2]
ķaş Gözlerin üzerinde kavisli birer çizgi oluşturan kısa kıllar.
ķ.+i bilän 135/02
ķ.+läri 163/16
 [=2]
ķât- Ekleme, ilâve etmek.
ķ.-di 136/15
ķ.-ib 163/08
ķ.-ib kêt- 163/08
ķ.-ibdi 163/06
 [=4]
çopdây ķât- 163/08
ķân ķât- 136/15
 [=2]
bolib ķât- 163/06

[=1]
katār Ar. Birbiri arkasına sıralanmış hayvan dizisi.
q.+dä 158/23
q.+idä 160/25
q.+indä 131/13
 [=3]
katälâk Hamam böceği.
q.bol- 141/27
 [=1]
kâtil- Eklenmek, ilave edilmek.
q.-di 135/29
 [=1]
kân kâtil- 135/29
 [=1]
kattık Katı, sert, dayanıklı.
q. 143/27, 166/20, 171/01
q.(baş kıttıkmi taş kıttık)
 135/04
q.+mi (baş kıttıkmi taş kıttık)
 135/04
 [=5]
kāvâk Göz kapağı. Krş. **kâbâk**
q.+ıng (kāvâğıng) 165/07
q.+ıng uy- 165/07
q.+ıngmân (kāvâğıngmân)
 164/34
q.+ıngni (kāvâğıngni) 164/21,
 164/26
q.+ıngni uy- 164/26
k.+läring (kāvâğırläring) 164/17
k.+läring uyil- 164/17
 [=8]
kavât Kat kat olan nesnelerin her bir katı ve bunların ara kısmı.
q.+idä 162/24
 [=1]
kāvun- Kazılmak, oyulmak.
q.-dingmi 164/20
 [=1]
bolib kāvun- 164/20
 [=1]
kaygu Endişe, gam, keder.
q. 139/15
q.-külfât kör- 149/07
q.ârt- 169/28
 [=3]

kāyib (Ar. *gā'ib* “görünmeyen, gizli olan”dan *gāyib* > *gāyip* > *kayıp*) Ortadan kalkan ve ne olduğu bilinmeyen (şey veya kimse) yitik, gâip.
k.+di 153/23
 [=1]
kāyil Ar. Hoşnut, memnun edici.
q. 142/19
q. bol- Memnun olmak.
 139/06, 158/20, 167/37
k. kıl- Memnun etmek. 133/12
 [=5]
kāyim (< Ar. *kā'im*) (Başka birinin veya başka bir şeyin) Yerine geçen, (onun) yerini tutan.
q. 155/12
q.+(kıyâmât-kāyim bol-)
 135/14
 [=2]
kayin Kayınbirader, bacanak.
q.+im (kaynim) 150/33,
 153/11, 153/13, 153/16, 153/21,
 153/32, 154/08, 170/01, 170/19,
 170/33
 [=10]
kaynä- Coşmak, coşup taşmak.
q.-b 141/34
q.-di 141/07
 [=2]
kurtday kaynä- 141/34
yüräkläri kaynä- 141/07
 [=2]
kayt- Dönmek, geri dönmek.
q.-! 154/26
q.-di 158/36, 159/09, 172/01
q.-ädi 152/12
q.-äy 169/28
q.-ib 150/06
q.-ib kêt- 154/26, 155/04
 [=9]
gäpdän kayt- Sözünden dönmek, sözünü tutmamak. 152/12
 [=1]
étäkläb kayt- 172/01
 [=1]
kaytädän Nereden.

- ķ.** 150/15
[=1]
- ķaytār-** Döndürmek.
ķ.-! 143/23, 143/23
ķ.-gin 151/05
ķ.-ib 136/01, 144/05, 159/24,
161/02
ķ.-ib yubār- 144/25
ķ.-ing 144/30
[=9]
ķémāçini ķaytār-159/24
[=1]
- ķaytäyin** (< Çağ. *ķaytadin*) Tekrar,
yine, yeniden.
ķ. 137/31, 147/10, 148/24,
149/31, 150/05, 158/14, 165/30
[=7]
- ķazā** Ar. Ecel, ölüm, vefat.
ķ. tol- 138/17
[=1]
- ķälmä** Ar. Kelime, sözcük.
ķ.+si 142/10
[=1]
- ķällä** Fars. Baş, kafa, kelle.
ķ. 135/21
ķ.+m (ķarä ķällä) 133/25
ķ.+mni 138/08, 150/20
ķ.+sini 138/21
[=5]
- ķältäk** Sopa, çubuk; değnek, baston.
ķ. 169/34, 170/15
ķ.bilän 145/04, 157/05
ķ.+i (ķältägi) 169/09
ķ.ķıp 134/34
ķ.+lär (şäl ķältäk) 135/11
ķ.+ni 137/12
[=8]
- ķältäkçi** Sopalı, değnekli, bastonlu.
ķ.ākäm 156/04
[=1]
- ķältäkli** Sopalı, değnekli, bastonlu.
ķ.+ngdän 158/16
[=1]
- ķäm** Az miktarda, ufak, bayağı.
ķ. 139/12, 152/13
ķ.-ķäm 136/14, 136/17
[=6]
- ķämär** Fars. Bele dolayarak toka ile
tutturulan, kumaş, deri veya metalden
yapılan bel bağı.
ķ. (tillä ķämär) 160/34
[=1]
- ķämpir** Yaşlı kadın, ihtiyar kadın.
ķ.+ni 167/03
[=1]
- ķär** İşitme engelli, sağır.
ķ.+däy bol-169/14
[=1]
- ķärk** Gergedan.
ķ.+ni 164/08
[=1]
- ķärvän** Fars. Bir memleketten diğer
uzak bir memlekete ticâret eşyası
veya yolcu taşıyan yük hayvanı
katarı, kara nakliyâtı yapan katar.
ķ. 153/15
[=1]
- ķättä** Büyük, kocaman, ulu.
ķ. 132/21, 152/05, 158/27,
158/30, 160/29, 167/19, 169/24
ķ.-ning 143/15
[=8]
- ķeç-** Geçmek. Bir yerden başka bir
yere gitmek.
ķ.-äyin 165/16
[=1]
- ķeçä** Genellikle saat 22'den itibaren
gün ağarıncaaya kadar geçen süre,
tün, şeb.
ķ.(ik ķeçä) 167/32
ķ.-küdüz 134/12, 154/01,
166/34, 167/02
ķ.+yü 159/30
[=6]
- ķék** Garez, kin, hınç, haset.
ķ.+läri 159/29
[=1]
- ķél-** 1. (Bir şey veya kimse) Konuşana
göre uzak bir yerden daha yakın bir
yere doğru yol almak, bir mesâfe
katedip uzak bir yerdan daha yakın
bir yere varmak.
ķ.-di 134/34, 143/12, 143/18,
143/29, 144/02, 148/04, 148/04,

150/17, 153/20, 161/21, 163/10,
163/18, 163/19, 165/29, 169/29,
k.-dik 161/20, 162/21, 162/35
k.-dim 149/20, 150/19, 150/20,
150/23, 150/24, 150/25, 150/27,
150/33, 151/14, 170/19
k.-dimi 138/30
k.-ding 146/25, 149/06,
150/14, 159/27
k.-dingmi 151/22
k.-äyâtir 147/13, 147/15,
147/21, 147/25, 147/26, 147/29,
159/12
k.-äymiş 156/04
k.-gän 163/26
k.-gänçä 145/29
k.-gänlärğä 161/33
k.-ib 149/14, 151/01, 155/13,
155/29, 163/02, 164/10, 166/13,
167/31, 170/27, 171/06
k.-ib (kép) Kél- fiiline -ib zarf
fiil ekinin gelmesiyle ses düşmesine
uğrayan sözcük. 163/01
k.-ib édi 155/13
k.-ib kâl- 164/10, 167/29
k.-ibsän (képsän) Kél- fiiline -
sä şart ekinin ve -n ikinci tekil şahıs
ekinini gelmesiyle oluşan kelime.
154/20
k.-ib uşlä- 133/14
k.-ibdi 154/14, 169/04, 169/06
k.-ibdi (képti) Kél- fiiline -ib
zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan
kelimeye görülen geçmiş zaman
ekinini gelmesiyle oluşan sözcük.
144/33
k.-ibsiz 148/13, 148/17
k.-inglär 132/28
k.-mäsin 157/18, 158/18,
158/21
k.-sä 147/31, 155/09
k.-uvdi 137/15
k.-uvdim 164/33, 165/04
2. Bulunduğu yerden ayrılıp geri
dönmek, avdet etmek.
k.-di 161/22, 161/25, 161/28,
161/32

k.-dik 162/11, 162/12, 162/13,
162/14, 162/18, 162/20, 162/23,
k.-ämän 149/23, 149/25,
149/27
k.-äyâtir 147/33, 148/03,
k.-gän 145/21
k.-ib 149/29, 150/07
k.-ibdi (képti) 145/10
k.-mä 157/02, 157/09
k.-mägin 156/35
3. Ziyaret etmek.
k.-ib kâl- 156/24, 157/14,
167/14
4. Bir hâl hâkim olmak; (iyi durumlar
için) kaplamak, olumlu etkisini
göstermek, (kötü durumlar için) ârız
olmak anlamını taşır.
k.-di 137/20, 151/09,
k.-gän 144/25, 144/30,
k.-ib kâl- 162/06
5. Tâkip etmek, izlemek
k.-ib 167/29
6. ... Olduğu görülmek, ... olduğu
meydana çıkmak.
k.-di 140/27
k.-ädi 151/24
7. Yardımcı Fiil.
k.-är 155/06
k.-gän 146/39
k.-gän ékän 146/39
k.-ir 150/03
[=114]
äççığı kél- 137/20
ésän-ämän kél- 150/07,
161/20, 161/25
huş kél- 159/27
iş kél- 150/03, 155/06
mingtä-mingtä kél- 132/28
mol kél- 151/24
péşindän kél- 167/29
rähmim kél- 151/09
täräf kél- 146/39
üstigä kél- 164/10
yängi-yängi kél- 169/06
[=14]
âlib kél- 147/33, 148/03,
149/27, 149/29, 156/35, 157/02,

157/09, 162/12, 162/13, 162/14,
162/18, 162/20, 162/23
bolib kél- 150/33, 151/01,
162/11
buzib kél- 149/23
çıķıb kél- 149/20
érkinsiräb kél- 154/14
ğälib kél- 140/27
häydäb kél- 145/21, 149/25
ķaçıb kél- 145/29, 146/25,
153/20
ķilib kél- 133/12, 149/06
ķoşib kél- 162/21
ķuvib kél- 144/33, 150/14,
150/17
sāğmib kél- 164/33
siläb kél- 150/25
solķilläşib kél- 155/13
tāpib kél- 161/32
tizilib kél- 143/29
uläb kél- 150/24
yétib kél- 134/34
yıgılib kél- 171/06
yıgläb kél- 170/19
yürüb kél- 137/15, 161/22
[=42]
kélinçäk Yeni evli kadın.
k.+lär (sülöv kélinçäklär)
147/03, 147/08
k.+ni 156/14
[=3]
kélmäklük Bir yere varmak için
kullanılan yol.
k.+kä 166/04
[=1]
kéltir- Getirmek.
k.-mägin 157/28
[=1]
kémäçi Gemici, denizci, rotacı,
dümenci.
k. 155/34
k.+ni 158/34, 159/17, 159/24,
159/26
[=5]
kériş- Girişmek.
k.-ib 156/29
[=1]

kés- 1. Parçalamak, ikiye ayırmak.
k.-ib 163/03
k.-ib täşlä- 132/10
2. Bir yerin orta kısmından,
arasından dümdüz bir şekilde yol
almak, yönelmek. Krş. **késlä-**
k.-késlä- 136/02
k.-késläb öt- 168/04, 171/34
[=5]
késlä- Bk. **kés-**
k.-b 136/02
k. (kés-késläb öt-) 168/04,
171/34
[=3]
két- 1. Konuşana göre yakın bir
yerden daha uzak bir yere doğru
hareket etmek, bir mesâfe katedip
yakın bir yerden daha uzak bir yere
varmak, azîmet etmek.
k.-di 133/32, 142/38, 169/16,
169/18, 169/32, 169/34, 170/03,
170/08, 170/21, 171/29
k.-ämän 155/04
k.-äydi 152/22
k.-äyin 154/26
2. (Devamlı veya geçici bir süre
kalmak üzere) Bulunduğu yerden
ayrılmak.
k.-di 149/15, 149/17, 165/33,
166/04
k.-gänimä 165/01
k.-gäningä 166/05
k.-ib ķäl- 167/21
3. Zarf-fiil veya belirli geçmiş zaman
eki almış fiillerden sonra geldiğinde
bir işin olup bittiğini gösterir.
k.-di 131/30, 131/31, 134/37,
135/03, 137/22, 139/28, 142/08,
142/31, 142/34, 144/22, 147/06,
147/07, 148/06, 148/07, 149/21,
149/28, 152/16, 154/16, 158/30,
158/31, 158/38, 159/22, 161/07,
161/10, 163/16, 163/22, 163/23,
163/24, 163/29, 164/05, 166/15,
168/03, 168/07, 168/13, 169/19,
170/11, 170/15, 172/09, 172/10,
172/11

k.-ding 146/04
k.-är 158/08
k.-äy 152/30
k.-äyin 165/13
k.-äymiş 155/24, 156/03,
 156/07, 156/15
k.-ibdi 163/08
k.-säng 153/32
 4. Yok olmak, eser kalmamak.
k.-mäs 148/27
k.-mäydi 170/14
 5. *mec.* Ölmek.
k.-säk 138/12
 6. Yardımcı fiil.
k.-di 140/10, 144/01, 150/15,
 163/27
k.-är 150/31, 154/10
k.-gäy-dä 154/29
 [=81]
köngli két- 144/01
közi két- 134/37
özindän két- 140/10
yürägimdän két- 154/10
yüräkdän két- 154/29
 [=5]
älib két- 142/31, 148/07,
 152/27, 156/07, 156/15, 161/07,
 170/15
äräläb két- 152/22
bäsib két- 164/05
bolib két- 137/22, 158/30,
 158/31, 168/13, 172/10, 172/11
buzib két- 158/08
buzilib két- 149/21
conäb két- 169/18
çaqılläb két- 170/11
çängib két- 161/10
çıkıb két- 147/06, 148/06,
 152/16, 166/15
görkillätib két- 165/13
ğuvlāb két- 139/28
gürkirāb két- 146/04
ķāçib két- 131/30
ķātib két- 163/08
ķāytib két- 154/26, 155/04
ķilib két- 152/24, 152/30,
 155/24, 168/03, 172/09

ķirib két- 163/22
ķorrāyib két- 158/3
ķömib két- 159/22
ķöyüb két- 135/03
ķuvälāb két- 168/07
ķuvib két- 142/08, 168/15
ķüyib két- 163/16, 163/29,
 169/19
öçib két- 131/31
ölib két- 138/12
soyib két- 155/30
şāşib két- 163/24
tälāb két- 153/32, 156/0
tutib két- 144/22
uçib két- 163/23
urib két- 143/08, 149/28
yēb két- 142/34
yulib két- 140/06
yumşāb két- 154/16
 [=58]
ķétkāz- Gidermek, uzaklaştırmak,
 göndermek.
k.-! 158/04
k.-är 162/19
 [=2]
ķéyin Sonra, daha sonra, ardından.
k. 171/29
 [=1]
ķéz- Gezme, dolaşmak.
k.-ibdi 145/01
 [=1]
ķıçķirt- Kulağı rahatsız edecek bir ses
 çıkarmak, bağırarak.
k.-di 158/34
 [=1]
ķémāçini ķıçķirt- 158/34
 [=1]
ķıl- Yapmak, etmek, eylemek.
ķ.-! 171/08
ķ.-di 136/04, 137/08, 137/32,
 138/13, 146/37, 146/37, 154/11,
 167/26, 167/34, 169/01, 169/18
ķ.-dik 159/06, 159/32, 162/32
ķ.-dim 154/30, 157/26, 171/20
ķ.-ding 146/22, 146/28, 149/05
ķ.-äb 152/19
ķ.-ädi 137/26, 150/36, 166/02

k.-ämiz 149/30, 166/11
ķ.-är 153/31, 156/26
ķ.-är édi 136/34
ķ.-äsin 139/23
ķ.-äy 152/25
ķ.-äydi 138/31, 152/24
ķ.-äyin 138/25, 138/33,
 139/01, 156/33
ķ.-gän 133/24
ķ.-gäni 148/05
ķ.-gäy 137/30
ķ.-gin 146/08, 146/16, 157/24,
 171/16
ķ.-ib 132/08, 133/12, 138/03,
 140/03, 140/11, 140/35, 141/10,
 141/13, 142/13, 143/13, 144/04,
 149/29, 149/32, 151/19, 151/20,
 152/24, 152/27, 152/28, 152/30,
 158/26, 158/29, 159/07, 160/29,
 161/04, 161/06, 164/08, 164/32,
 165/18, 165/25, 165/29, 166/10,
 166/17, 166/40, 167/23, 167/29,
 169/12, 170/06, 172/09
ķ.-ib (ķip) Kıl- fiilinin zarf-fiil
 eki alırken ses düşmesine uğramış
 şekli. 134/34, 135/16, 141/25, 141/26,
 141/27, 143/03, 143/06, 148/02,
 151/10, 152/05, 152/20, 155/24,
 159/10, 159/21, 159/26, 161/36,
 162/14, 162/23, 166/19, 168/03
ķ.-ib häydä- 141/13
ķ.-ib kél- 133/12, 149/06
ķ.-ib két- 152/24, 152/30,
 155/24, 168/03, 172/09
ķ.-ib қоşur- 143/13
ķ.-ib қой- 132/18, 158/26
ķ.-ib қувәвәр- 143/06
ķ.-ib ör- 164/32
ķ.-ib sindir- 132/08
ķ.-ib täşlä- 132/22
ķ.-ibdi 169/08
ķ.-ibdi (ķipti) 170/20
ķ.-ing 145/06, 150/28, 162/22
ķ.-ing (ķing) Kılmak- fiilinin -
 ing ekini alırken ses düşmesine
 uğramış şekli. 132/16, 144/29
ķ.-inglär 132/30

ķ.-inglär (ķinglär) 162/10
ķ.-mä 156/31
ķ.-mäsä 154/32
ķ.-mäsin 157/11, 158/19
ķ.-mäy 146/30
k.-sä 138/30
k.-säng 146/15, 152/34,
 153/25
k.-sin 154/06
k.-uvding 152/15
 [=137]
äbäd kıl- 162/10
ädäm kıl- 152/05
äksäkäl kıl- 148/02, 151/10
äksäkällik kıl- 145/06
äv kıl- 164/08
baş kıl- 169/12
bäşlik kıl- 161/06
bäçälik kıl- 137/08
bändi kıl- 132/08
bidahät kıl- 169/08, 169/18,
 170/20
bir-bir kıl- 170/06
birdäy kıl- 141/25
cäbr kıl- 166/40
cänäzä kıl- 159/21
cilävdär kıl- 162/14, 162/23
coş kıl- 151/20
dağl kıl- 153/25
duä kıl- 149/32, 153/31, 154/06
ämäl kıl- 171/20
äytgänginängni kıl- 156/33
ér kıl- 152/20
fukarä kıl- 159/06, 162/32
ğävür-şävür kıl- 166/10
ğayrät kıl- 135/16, 138/03,
 140/03, 140/11, 141/10, 143/03,
 165/18, 167/29
häy'ät kıl- 166/17
hisäbini kıl- 171/08
hökiz kıl- 141/27
hürmät kıl- 144/29
huşvaqt kıl- 158/29, 159/26
haräb kıl- 140/35
ilac kıl- 159/10
iş kıl- 146/15, 146/37
işni kıl- 157/11

- qabul qıl- 150/28
 qân qıl- 132/16
 qâyil qıl- 133/12
 kältäk qıl- 134/34
 qılqulikni qıl- 165/25
 qırktä qıl- 164/32
 qıygäs qıl- 152/25
 kirädigän qıl- 144/04
 lälä güldäy qıl- 152/28
 läşkär qıl- 146/22, 161/36
 macärä qıl- 167/26
 mähkäm qıl- 143/13
 mäslähät qıl- 146/08, 154/11,
 161/04
 mäyib qıl- 168/03
 ming hissä dārəcə qıl- 172/09
 näsihät qıl- 157/24
 olcä qıl- 149/29, 149/30,
 152/24, 152/27, 166/11
 otkir qıl- 142/13
 şuyhän qıl- 138/25
 şükür qıl- 159/07
 taqdir qıl- 165/29
 tamäşä qıl-148/05
 täş qıl- 151/19
 täşviş qıl- 160/29
 täydän qıl- 141/13
 tälävi qıl- 152/19
 tävbä qıl- 150/36
 täväkkälmi qıl- 167/23
 tép-tékis qıl- 156/26, 158/19
 tilkä tilkä qıl- 139/01
 top qıl- 143/06
 törtäv-béşäv qıl-132/30
 tuyädäy qıl- 141/26
 tüyün qıl- 158/26
 uruş qıl- 136/04, 146/30
 väyrän qıl- 152/30
 yahşi iş qıl- 159/32
 yaş gödäk qıl- 155/24
 yäv qıl- 166/19
 yäräs qıl- 152/15
 zörlik qıl-137/18, 137/26,
 137/32, 138/13, 138/30, 138/33,
 167/34, 169/01
 [=106]
 soräb qıl- 146/16
- [=1]
 qılq Hazırlık.
 q.+kä 146/10
 [=1]
 qılqulik Kötülük, iş.
 q.+ni qıl-165/25
 [=1]
 qılıç İki yüzü keskin, çelikten silah.
 q.-şäpni çäklä- 144/07
 q.+imning 133/14
 q.+ini 142/27
 q.+ini sér- 135/20
 [=4]
 kıpkızıl Her yanı kızıl, kıpkızıl.
 q. 146/39
 [=1]
 kır Şehir ve kasabaların dışında kalan
 geniş ve boş arazi.
 q.+ning 132/04
 [=1]
 kır- Katliam yapmak.
 q.-ädi 136/12
 q.-ib 155/23
 q.-ib äp 155/23
 [=3]
 säkäl-murtingni kır-155/23
 [=1]
 kuvib kır- 136/12
 [=1]
 kıril- Katliama, soykırma uğramak.
 q.-di 135/35
 q.-ib 153/23
 q.-ibdi 144/31
 q.-ib öl-145/31
 [=4]
 ädäm kıril- 135/35
 [=1]
 kırilgür- Katliam, soykırım yapmak.
 q. 166/18
 [=1]
 kırktä Kırk tane.
 q.qıl- 164/32
 [=1]
 kıstä- Baskı yapmak, ısrar etmek.
 q.-b 136/28, 139/33, 160/12
 q.-b köç- 165/15
 q.-b yét- 140/02, 160/39

- ķ.-b yür-** 131/07
[=7]
- ķış** Kuzey yarım kürede 22 Aralık-21 Mart tarihleri arasındaki zaman dilimi, sonbaharla ilkbahar arasındaki soğuk mevsim.
ķ. 160/05
[=1]
- ķıyāmāt** Ar. Ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü.
ķ. 145/09, 161/19
k.-ķāyim bol- 135/14
k.bol- 144/03
[=4]
- ķıyğās** Baştan başa, tamamen.
ķ.ķıl- 152/25
[=1]
- ķıyıl-** Parçalara ayrılmak.
ķ.-ib 149/33
[=1]
- ķıyrāt-** Öldürmek.
ķ.-āyin 165/11
k.-ib 150/08
[=2]
- ķız** Dişi çocuk, genç kız.
ķ.(hātın-ķız) 167/22
ķ.éli 141/23
ķ.+i 166/37
ķ.+igä (sülöv ķız) 152/20
ķ.+in (hātın-ķız) 146/24,
166/11, 166/38
ķ.+ing 153/11
ķ.+ing (hātın-ķız) 145/22
ķ.+ing (sülöv ķız) 155/18,
156/14
ķ.+ing (Zäydin ķız) 155/28
ķ.+ini (sülöv ķız) 148/03
ķ.+lär (sülöv ķız) 165/21
ķ.+lärđi (sülöv ķız) 147/33
ķ.+läri (sülöv ķız) 162/18
ķ.+läri (Şırvān élning ķızläri)
168/31
ķ.+lärmän (sülöv ķız) 147/29,
148/17, 168/27
ķ.+läрни (hātın-ķız) 149/30
ķ.+läрни (péşnābli ķız) 152/23
- ķ.+läрни (sülöv ķız)** 149/27
ķ.+läрning 150/32, 163/34
ķ.+ni (hātın-ķız) 152/26
ķ.+ni (hātın-ķız) 167/06
ķ.+ni (sülöv ķız) 162/27
ķ.+ning 148/12, 151/12
[=30]
- ķızğaldāķ** Gelincik, gün gülü.
ķ.+däy 132/16, 163/30
[=2]
- ķızıl** Parlak kırmızı renk.
ķ.gül 162/27
ķ.(Cälmän ķızıl) 149/14,
166/07
ķ.+igä 153/29
ķ.til bol- 148/11
[=6]
- ķim** Hangi kimse.
k. 133/15, 137/27, 137/27,
147/23, 164/02
k.(här ķim) 139/20, 147/35
k.+(héc ķim) 132/35, 139/12
k.+gä (héc ķim) 133/20,
154/06
[=11]
- ķimhāb** Ar. Sırmalı kumaş.
k.+gä 147/01
[=1]
- ķir-** Dışarıdan içeriye geçmek, içeriye varmak.
k.-äy 138/06, 138/09, 138/15,
138/18
k.-ädigän ķıl- 144/04
k.-ib kāl- 138/03
k.-ib kēt- 163/22
k.-ing 139/22
[=8]
- ķirdikār** Fars. Kötülük, kötü hareket, kabahat.
k.+ini 132/19
[=1]
- ķişi** İnsan, kimse, şahıs.
k. 139/11
k.(bir ķişi) 139/14
k.(hāybätli ķişi) 167/35
k.+gä (ér ķişi) 154/04
[=4]

- kişisiz** İnsansız.
k. 137/24
 [=1]
- kiy-** Giymek.
k.-ämän 154/33
k.-ginçi 161/14
k.-ib 163/30, 166/28
k.-ibsän 164/23
k.-säng-çi 162/05
 [=6]
çékmänni kiy- 161/14
yaşşi tonni kiy- 162/05
 [=2]
- kiydir-** Giydirmek.
k.-dim 166/39
 [=1]
- kiygiz-** Giydirmek.
k.-ib 161/04
 [=1]
şähänä sarpälär kiygiz- 161/04
 [=1]
- kiyim** Elbise, giyim, giysi, üst baş.
k. 163/30, 166/28
k.+ni 163/12, 166/39
 [=4]
- koçkııl** Metinde geçen bir özel isim.
Q.kanı 140/19
 [=1]
- kol** İnsanın omzundan parmak uçlarına kadar olan organı, el.
q.+gä 137/13, 142/27, 147/27, 158/10
q.+i 133/22
q.+idä 136/06, 142/13
q.+idän 155/06, 161/25
q.+igä 133/05, 133/08, 167/25, 170/01
q.+im émäs 133/22
k.+imdän 150/03
q.+imin 149/32
k.+ini 140/04
k.+lärigä 132/12
k.+ni 140/06
 [=19]
- qolli** Destekçi.
q.bol- 137/37
 [=1]
- qollä-** Desteklemek, korumak.
q.-! 133/29
 [=1]
- qoltıq** Koltuk, koltuk altı.
q.-qoltıq sarpä 163/25
 [=1]
- qon-** (Uçucu şey) Uçmasına son verip bir yerde durmak.
q.-di 142/18, 143/02
q.-är 131/01
 [=3]
- qorgän** Kale, hisar.
q.däläsi 143/30
q.+gä 143/33, 161/10
q.+idän 135/30
q.+ni 144/03, 145/05
 [=6]
- qorq-** Korkuya kapılmak, korku duymak, ürkmek.
q.-dim 158/16
q.-ädi 156/34
q.-ibdi 153/26
q.-ib édi 156/27
q.-ib qäl- 157/12
q.-ib tur- 167/05
q.-ibdi 151/13
q.-қан 156/28
q.-қанidän 135/08, 142/33, 158/25
q.-қан ékän 158/22
q.-mäsin 154/23
 [=13]
- qorqäk** Çabuk korkuya kapılan, olmayacak şeylerden korkan, cesur olmayan (kimse), ödle.
q.+ı (qorqäği) 131/16
q.+lär 131/23
 [=2]
- qorqıt-** Korkmasına yol açmak.
q.-di 163/02
q.-ib 157/07
 [=2]
- qorräy-** Korkmak, ürme.
q.-ib két- 158/38
 [=1]
- qoş-** Ön tarafa doğru hızlıca gitmek.
q.-gän 164/10

- ķ.-ib kél-** 162/21
[=2]
- ķoşin** Askerî birlikler, ordu.
ķ. 131/06, 148/04, 148/27
ķ.+i 167/30, 172/09
ķ.+idän 140/28
ķ.+igä 131/33, 167/33
ķ.+ning 172/01
[=9]
- ķoşur-** Ekleme, birleştirmek.
ķ.-di 143/13
[=1]
ķilib ķoşur- 143/13
[=1]
- ķoy** Bk. **ķoyin**
ķ.-ķozi 163/21
[=1]
- ķoy-** 1. Yatırıp bırakmak.
ķ.-!157/23
ķ.-di 134/07
ķ.-ädi 160/27, 160/35
ķ.-ämän 154/35
ķ.-äymiş 155/17, 155/20
ķ.-ib 136/16, 160/03,
160/08, 160/23
ķ.-ibdi 153/27
ķ.-ibsän 164/24
ķ.-ing 132/09, 132/17, 132/27
ķ.-inglär 132/02, 132/06,
132/13, 132/23, 132/25, 132/33
ķ.-mäy 132/14, 132/22
ķ.-säng-çi 162/04
2. Yardımcı fiille birlikte kuvvet ve aniden anlamı katar.
ķ.-di 158/26
ķ.-är édi 169/12
ķ.-äyin 154/15
ķ.-ing 132/18
[=29]
ât ķoy- 132/02, 132/06,
132/09, 132/13, 132/17, 132/23,
132/25, 132/27, 132/33, 134/07,
136/16, 160/03, 160/08, 160/23,
160/27, 160/35
[=16]
ķilib ķoy- 132/18, 158/26
ķömib ķoy- 154/15
[=2]
- ķoyin** Koyun. Krş. **ķoy**
ķ. 134/32
[=1]
- ķozi** Koyunun yavrusu, kuzu.
ķ.+däy (**ķoy-ķozi**) 163/21
[=1]
- ķöç-** Bulunduğu yerden ayrılıp yerleşmek üzere başka yere gitmek, yurt değiştirmek, göç etmek, hicret etmek.
ķ.-ädi 153/15
ķ.-äyin 165/15
[=2]
ķıstäb ķöç- 165/15
[=1]
- ķöçä** (< Fars. *kūçe*) Dar sokak, ince yol, sokak
ķ.+lärdä 147/14
ķ.+läрни téngzältir- 147/05
[=2]
- ķöhi** **ķāf** Bk. **ķāf**
ķ. 133/12, 164/07, 164/23,
165/09, 165/12, 169/29
[=6]
- ķökäy** Can, gönül.
ķ.+igä 158/26
[=1]
- ķöl** Göl.
ķ.+idä (**Åydin ķöli**) 133/02
[=1]
- ķölbär** Destan'da Häsän Kölbär'in lakabı olarak geçmektedir.
ķ.(Häsän Kölbär) 164/13
ķ.(Häsän Kölbär) 169/29
ķ.+ning (**Häsän Kölbär**)
169/09
[=3]
- ķöm-** Gömmek.
ķ.-ib 159/14
ķ.-ib kët- 159/22
ķ.-ib koy- 154/15
[=3]
- ķön-** Razi olmak, ikna olmak, kabul etmek.
ķ.-dingmi 151/28
ķ.-mä 152/02, 152/18

[=3]
köndir- Razi ettirmek, kabul ettirmek.
k.-dim 167/06
 [=1]
köngil İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, kalp.
k.+dä 162/22
k.+dä (könglidä) 147/30
k.+i (köngli) 133/09, 147/35, 148/12
k.+imdä (könglimdä) 144/14
k.+ini (könglini) 151/19
k.+läri 133/06, 140/38
k.+lärim 168/22
k.+ni toldir- 150/02
 [=11]
köngli kêt- 144/01
 [=1]
köngilginä Yürekceğiz.
k.+m 150/15
 [=1]
köp Çok, fazla.
k. 131/06, 135/19, 136/22, 137/14, 137/15, 139/27, 140/29, 141/21, 142/02, 151//24, 151/09, 151/13, 152/08, 153/23, 153/26, 153/28, 159/02, 159/25, 163/20, 163/27, 163/33, 164/01, 165/31, 168/26, 169/08, 169/28, 170/13, 170/20, 172/10
k.+di 154/02, 160/02
k.+dir 131/34
k.+édi 144/14
k.+i 170/13
k.+läri 142/34
 [=35]
kör- 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını hissetmek, algılamak.
k.-dim 158/07, 165/20
k.-gän 163/20
k.-gänlär 162/19
k.-gänlärning 141/07, 143/19, 163/24
k.-ib 131/32, 163/11, 168/22, 171/30

k.-ing 140/23, 140/34, 140/36, 150/32, 159/15
k.-inglär 160/07
 2. Bir şeyin oluşuna veya var olduğuna şahit olmak, müşahede etmek.
k.-gän 150/18,
k.-gäni 147/25
k.-gänimni 166/36, 168/10
k.-mäysizmi 137/32
 3. ... ile karşılaşmak, (iyi durumlar için) erişmek, nâil olmak, (kötü durumlar için) kendisine yapılmak, mâruz kalmak, duchar olmak.
k.-är édi 136/32
k.-ibsän 164/35
k.-mä 149/07
 [=25]
ķayġu-külfät kör- 149/07
yâmân kör- 164/35
 [=2]
ķuvib kör- 165/20
 [=1]
körgilik Görülmeye değer; manzara.
k.+dä 131/18
k.+ning 164/09
 [=2]
körin- Görünür durumda olmak, görünmek, gözükmek.
k.-mäydi 154/25
 [=1]
körsät- Göstermek.
k.-! 152/26
k.-di 148/08, 172/06
k.-äy 171/14
 [=4]
orin körsät- 148/08, 172/06
 [=2]
kötär- 1. Görev vermek, üst düzey bir göreve tayin etmek.
k.-ib 131/29
 2. Yerden yukarı doğru hareket ettirmek, kaldırmak.
k.-ib 136/35
 [=2]
kötärmälä- Kaldırmak, havalandırmak.

- k.-b** 152/01
[=1]
köz Görme organı.
k.+dän yaşin tiz- 145/02
k.+dän yaşin tök- 151/27
k.+i 157/22, 166/31
k.+i kêt- 134/37
k.+igä 152/10
k.+imä 154/25
k.+ing 155/26
k.+inggä 171/14
k.yum- 135/09
[=10]
közginä Gözceğiz.
k.+ng (ikki köz) 164/28
[=1]
közli Gözü olan.
k.(cädu közli Häl cuvân)
149/02
[=1]
kuçâklämäk Kollarının arasına almak,
sarılmak.
ķ.+ķa 155/11
[=1]
ķudrät Ar. Güç, takat, sabır, kuvvet.
ķ.+igä 134/02
[=1]
ķul Tanrı'ya gören insan, abd.
ķ.+lär (därdli ķul) 168/30
[=1]
ķulâ Tacikistan'da yer alan bir çöl.
ķ.-çöldi 143/07
[=1]
ķulâķ Başın iki yanında bulunan
işitme organı.
ķ.+dän kaç- 135/01
ķ.+lär 139/28
ķ.+läri 151/04
ķ.+läri yälpilläş- 169/16
ķ.sâl- 132/03, 132/34, 134/05,
144/17, 144/20, 144/24, 145/16,
145/32, 148/32, 152/07, 154/24,
169/26
[=16]
ķulân Yabanî at.
k.+ning 148/20
[=1]
- ķulät-** Devirmek, yıkmak, düşürmek.
ķ.-äymiş 156/11
ķ.-ib 145/04, 156/05
[=3]
ķulluķ Şükür, şükran, teşekkür.
ķ. 171/24
[=1]
ķurbân Ar. *mec.* Bir amaç uğruna
kendini fedâ eden veya fedâ edilen
kimse.
ķ. 151/11
[=1]
ķur- 1. Bitmek, sona ermek.
ķ. -sin 148/24, 157/19 157/20,
157/22, 163/13
2. "Ölmek, yok olmak"
anlamlarında beddua anlamı içeren
fiil.
ķ-ğur 131/29
ķ.-sin 166/09, 167/20
[=8]
ķurt Tırtıl.
ķ.+däy ķaynä- 141/34
ķ.+lär 132/15
[=2]
ķutli Bahriyar, şanslı, mutlu,
mübarek.
ķ.bol- 145/22, 145/27
[=2]
ķutul- Sinirlenmek, hiddetlenmek.
ķ.-di 135/32
ķ.-gäymiz 161/23
[=2]
ķutur- Atlatmak, sıyırmak, paçayı
kurtarmak.
ķ.-ib 143/20
[=1]
ķuv- Arkasından yetişmek için
peşinden gitmek.
ķ.-di 140/37
k.-ä (ķuvä ķuvä çuvilläş-)
142/21
ķ.-gän 141/25
ķ.-ib 165/20
ķ.-ib häydä- 141/31
ķ.-ib kél- 144/33, 150/14,
150/17

ķ.-ib k t- 142/08, 168/15
ķ.-ib ķır- 136/12
ķ.-ib ķ r- 165/20
ķ.-ib tıķ- 163/03
 [=13]
ķuv n- Eēlenmek, neşelenmek, tadını  ıkarmak.
ķ.-m s 164/02
 [=1]
ķuv l - Kovalamak, kovmak, s rmek.
ķ.-b 142/38, 168/07
ķ.-b k t- 168/07
ķ.-b y t- 150/11
 [=3]
ķuv l ş- Kovalaşmak.
ķ.-ib 168/24
 [=1]
ķuv v r- Kovalayıvermek, kovuvermek.
ķ.-di 143/06
 [=1]
ķilib ķuv v r- 143/06
 [=1]
ķuviş- Kavuşmak.
ķ.-ib 142/23
 [=1]
ķuzēun Kara karga.
ķ.+l r 142/04
 [=1]
ķu  G  , kuvvet, kudret.
k. bol- 152/13
 [=1]
ķ l- G lmek.
k.-ib 133/09
 [=1]
oyn b ķ l- 133/09
 [=1]
ķ lf t Ar. Sıkıntı, zahmet, meşakkat, yorgunluk.
k. 137/31, 139/15
k.+(ķayēu-ķ lf t ķ r-) 149/07
 [=3]
ķ lli Ar. B t ne  it, b t nle ilgili, b t n  kapsayan.
k. 145/14
 [=1]
ķ n 24 saatlik zaman dilimi, g n.

k. 136/23, 152/13, 161/35
k. (on ķ n) 131/03
k. (   ķ n) 141/04
k.+d  (ik ķ n) 167/34
k.+i 150/18
k.+i (ķ nd z ķ ni) 167/03
k.+i (uruş ķ ni) 154/18
k.+i t ni d - 165/15
k.+l ri 152/12
 [=12]
ķ nd z G neşin doēuşu ile batışı arasındaki aydınlık zaman, g nd z.
k. 159/30
k.(ik ķ nd z) 167/32
k.(ķ  -ķ nd z) 134/12, 154/01, 166/34, 167/02
k.ķ n 167/03
 [=7]
ķ nlik G nl k,  zerinden ... g n ge miş bulunan.
k. (on t rt ķ nlik) 163/32
 [=1]
ķ y- İ in i in yanmak, yanıp ķ l olmak.
k.-g nm n 153/04
k.-ib k t- 135/03, 163/16, 163/29, 169/19
k.-g ni 145/13
k.-g nimiz 146/35
 [=7]
dim ēi ķ y- 163/29, 169/19
 [=2]
ķ y  İs, duman, kurum.
k.y ķıl- 156/17
 [=1]

L

l l  Fars. Zambakgillerden t rl  renklerde kadeh bi iminde a an  i ek.
l.+ni (t z  l l ) 144/23
l.g ld y ķıl- 152/28
 [=2]
l ş Ceset, mevta, naaş.
l.+i 139/23

lâylâ- Bulandırmak, çamur hâline getirmek.

1.-dim 154/19

[=1]

tinik suvin lâylâ- 154/19

[=1]

lâzim Ar. Gerekli, lüzumlu.

1. 158/13

[=1]

lâb Fars. Dudak.

1.+i 148/12

[=1]

lâbz Bk. **lâfiz**

1.+i 152/04

[=1]

lâfiz Ar. Gerek anlamlı olsun

(kelime), gerek anlamı başka

kelimelerle ortaya çıksın (edat)

ağızdan çıkan veya yazılan söz. Krş.

lâbz

1. 152/18

[=1]

lâ'nâtnâmâ (Ar. la'net ve Fars. nâme)

Beddua, lanet içeren söz.

1. 153/35

[=1]

lâpânglâ- Sallanmak, oynamak;

yerinde duramamak.

1.-r (**tuyädây lâpânglâ-**) 169/15

[=1]

lâşkâr (Fars. *leşker*) Asker, ordu.

1. 135/19, 143/30, 144/02,

166/08, 172/05

1.**bülküllâ** 131/27

1.+i 134/25

1.**kıl-** 146/22

1.**kıp** 161/36

1.**târt-** 152/14

1.**tizil-** 143/29

[=11]

lâylâk (Fars. *leylek*) Leylek.

1. 164/05

[=1]

lékin Fars. Ama, fakat.

1. 156/28

[=1]

lök (Kökü belli değildir;

Farsça'da *lūk* şeklinde geçer) Bir

çeşit iri, erkek deve.

1.+lâri 160/25

[=1]

M

mâcârâ Ar. Yaşanan olaylar dizisi,

baştan geçen, vukû bulan hâl ve olay.

m.**kıl-** 167/26

[=1]

mağsâd Ar. İstenilen, kastedilen şey,

niyet, amaç, gâye.

m.+gâ (**murâd-mağsâd**) 150/13

[=1]

mâl Ar. Mülk, servet, varlık.

m.-cân 138/14

m.+igâ 164/02

m.**tâp-** 158/10

[=3]

mâhkâm Ar. Sağlam.

m. 142/27

m.**kıl-** 143/13

[=2]

mâkân Ar. Yer, mesken, mekan.

m.+dâ 139/20

m.+ni (**hâvîk-mâkân**) 162/10

[=2]

mâlâl Ar. Hüzün, keder.

m.**kâl-**144/16

[=1]

mâmlâkât Ar. Ülke, yurt.

m.+i 149/19

[=1]

mânâ İşte anlamına gelen gösterme

edatı.

m. 137/22, 146/07, 149/07

m.+(**ânâ-mânâ**) 169/16

[=4]

mân mânlik Kibirliklik.

m. 143/31

m.+mân 143/32

[=2]

mârd (Fars. *merd*) Cesur, kahraman.

m. 147/35, 153/03

[=2]

- māslāhāt** Ar. İyi olan ve iyiliğe yol açan, hayır getiren, fayda sağlayan şey.
m. 137/28, 137/29, 137/33, 138/02
m.bér- Nasihat vermek.
 137/25, 137/34, 138/01
m.kıl- Çare göstermek.
 146/08, 154/11, 161/04
m.+ni 137/36
 [=11]
- māşk** Alıştırma, idman, pratik.
m.bér- 146/10
 [=1]
- māy** Fars. Şarap.
m.+ni 164/24
 [=1]
- māydān** Ar. Alan, saha.
m.+gä 138/09, 138/18, 139/04, 139/22, 139/33
 [=5]
- māyib** Aksak, sakat, topal.
m.kâl- 166/06
m.kıp 168/03
 [=2]
- méhmān** Fars. Misafir.
m. (ādābli izzātli méhmān yol bol-) 148/14
m. 164/15
 [=2]
- méhnāt** Ar. Sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat.
m. 146/36
m.+i 164/01
 [=2]
- méhr** Fars. Sevgi, şefkat.
m.+i 159/04
m.+igä 162/07
m.+im 151/19
m.+lärni 167/08
 [=4]
- mén** Tekil birinci şahıs zamiri.
m. 138/06, 138/34, 139/03, 139/04, 149/24, 149/31, 150/03, 152/22, 153/04, 157/29, 158/07, 164/17, 164/21, 164/26, 165/04, 165/09, 165/10, 165/11, 165/14, 165/18, 166/35, 170/01, 170/07, 172/07
m.+däy 132/20, 144/29
m.+gä 150/35, 150/36, 152/26, 155/03, 156/31, 161/17, 161/24, 162/17, 162/28, 165/19
m.+i 151/10, 153/09, 156/07, 164/34, 164/35
m.+ing 133/22, 138/05, 138/24, 144/14, 154/10, 154/24, 154/27, 158/04, 158/09, 165/01, 169/07
 [=52]
- mérgän** Moğ. Usta nişancı, pusucu.
m.bol- 166/37
 [=1]
- miltıq** Tüfek.
m. (şāli miltıq) 135/25
m.ât- Ateş etmek. 134/15, 135/31, 155/21, 161/26, 163/05
m.âtil- 161/09
m.bilän 166/17
m.boşät- 135/10
m.+ın ât- 131/31
m.+ın boşät- 162/30
m.+ka tut- 166/24
m.+ni (nānlāc miltıq) 167/25
 [=13]
- min-** Binmek, ayakları sarkıtarak oturmak.
m.-di 132/37, 134/01
m.-gänmān 133/31
m.-ib 133/03, 139/21, 147/04, 171/27
m.-ib āl- 139/17
m.-sä 133/15
 [=9]
- mindir-** Bindirmek.
m.-dim 167/04
 [=1]
- ming** Bin.
m.hissä derece kıl- 172/09
m.-ming kāsä 164/24
 [=2]
- mingtä** Bin tane.
m.(mingtä-mingtä kél-) 132/28
 [=1]

- misl** Ar. Benzeşme; gibi, sanki.
m.+i 139/30
 [=1]
- miyâ** Beyin, akıl.
m.âylân- Aklı karışmak.
 137/04
 [=1]
- mol** Bol, çok, bereketli. Krş. **mop**
m.bol-145/20
m.+igâ 143/02
m.+ini 152/26
m.kél- 151//24
 [=4]
- mollâ-** Arttırmak, fazlalaştırmak.
m.-bdi 152/01
 [=1]
sözni mollâ- 152/01
 [=1]
- mop** Bk. **mol**
m.bol- 145/36, 146/33
 [=2]
- mulâyim** Ar. Yumuşak huylu, yumuşak, uysal, halim selim.
m. 155/12
 [=1]
- mullâ** Ar. Efendi, hoca, âlim.
m.+lârdân 167/11
m.+si 159/21
 [=2]
- murâd** Ar. İstek, dilek, amaç
m.-maksâd 150/13
m.+gâ yét- 150/19
m.+ingni 149/18
 [=3]
- murt** Bıyık.
m.+ingni (sâkâl-murt) 155/23
 [=1]
- muştinâr** Elinden hiçbir iş gelmeyen, çaresiz.
m. 170/30
 [=1]
- mükkâ** Kenar, köşe.
m.tuş- 144/10
 [=1]
- nâçâr** Fars. Çaresiz, muhtaç.
n. 149/20, 171/35
 [=2]
- nâliş** Fars. İnleme, inilti, feryat.
n.+ni 167/27
 [=1]
- nâma'kul** (Fars. olumsuzluk bildiren *nâ-* ve Ar. *'akl* "bilmek, akletmek"ten *ma'kul-nâma'kul*) Akla uygun olmayan, saçma.
n. 157/11
 [=1]
- nâmârd** (Fars. olumsuzluk bildiren *nâ-* ve *merd* ile *nâ-merd*) Sözünün eri olmayan, insanlıktan mahrum, güvenilmeyen, korkak, alçak (kimse).
n.Ârâb 163/02
n.+dây 146/09
 [=2]
- nâmârdlık** Kokaklık, alçaklık.
n.+ing (nâmârdlığing) 153/03
 [=1]
- nâmus** Ar. Onur, haysiyet, şeref.
n.(ikki nâmus) 154/04
 [=1]
- nâilâc** Çaresiz, dermanı olmayan.
n.miltık 167/25
 [=1]
- nâr** Tek hörgüçlü Arap devesi, hecin devesi.
n.+dây bop 132/26
n.+édi 131/13
n.+gâ (beş yüz nâr) 158/24
n.+ni 158/23
 [=4]
- nâz** Fars. Kendini beğendirmek amacıyla takınılan edâlı tavır, cilve.
n.+lârdi 147/30
 [=1]
- nâ** "Ne" soru sıfatı, soru zarfı. Krş.
né
n. 145/34, 146/05, 170/12
n.âylâ- (nâylâ-) 143/26
 [=4]

nāmāz Fars. İslamın beş şartından biri olan günde beş vakit yapılması gereken ibadet.

n. 131/20

[=1]

nārsä Şey, nesne, obje.

n. 138/28, 147/24, 147/28

n.+lärni 159/25

[=4]

näsihät Ar. Öğüt.

n.kıl- 157/24

n.+ni äl- 145/18

[=1]

nävbät Ar. Nöbet.

n.+di 149/12

[=1]

nävkär Fars. Asker.

n.+lär 159/34

n.+läri 144/06

[=2]

näyzä Mızrak, kargı.

n. 132/12, 133/05

n. sâl- 138/16

n.+si 140/14

n.suq- 168/23

n.uzät- 140/13

[=6]

näzärkär (Ar. *nazar* ve Fars. -kâr “-li, -ci, -eden, -edici”eklerinin karşılığı ile *näzärkär*) Bakış atan.

n.+dä 146/27

[=1]

né Bk. **nä**

n. 155/06

n.ét- 144/18, 148/21, 155/02

[=4]

néçä Çok, pek çok, birçok.

n. 148/06, 157/15, 160/20,

161/04, 161/35, 161/35, 162/33,

165/16, 167/03, 168/27, 171/13

n.+lär 151/26

n.+ngiz 147/18

[=13]

négä Neden, niye.

n. 164/35, 165/19

[=2]

nimä 1. Ne.

n. 138/31, 146/15, 146/36,

148/32, 150/03, 152/07, 158/13,

164/06, 165/05, 165/05

167/09, 168/14, 172/08.

2. Hangi şey.

n. 164/18, 164/30, 164/31.

3. Nasıl

n. 146/28

[=17]

O

oḡsä- Benzemek, görünmek.

o.-b 172/08

o.-ydi 163/32

[=2]

oḡsä- Benzetmek, örnek almak; benzetme yapmak.

o.-di 136/17

o.-ädi 157/06

o.-ib 147/15

[=3]

oḡ Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk.

o.ät- 166/29

o.+ni 167/02

[=2]

oḡı- Okumak.

o.-b 131/20

[=1]

olcä Ganimet, yem, kurban.

o. 146/07, 146/07, 163/04

o.kıl- 149/29, 149/30, 152/24,

152/27, 166/11

o.+ng 145/25

[=9]

on Dokuzun ardından gelen sayı ismi.

o.ädäm 161/04, 161/05

o.kün 131/03

o.tört künlik 163/32

[=4]

ongar- Basitleştirmek,

uygunlaştırmak.

o.-gin 133/24

[=1]

onğaril- Basitleştirilmek, uygun hâle getirilmek.

o.-sin 139/24
[=1]

Ordâ Türk- Moğol devletlerinin başkenti.

O. 166/23
O.+dâ 149/13
[=2]

orân- Örtmek, dolamak.

o.-ib 147/01
[=1]

orin Yer, mevki.

o. 148/08, 172/06
[=2]

ortâ 1. Ara.

o.+gâ 136/28, 152/29, 167/17, 167/31

o.+gâ ur- 135/18

2. Herkesin görebileceği yer.

o.+dâ 134/28
[=6]

ortâlık Bulunulan yer, çevre, etraf.

o.+ka 132/29
[=1]

os- Büyümek, gelişmek.

o.-gân 139/20
o.-ib 150/15
[=2]

osık Uzamış, büyümüş, yetişmiş.

o.(sâkâli osık Ârâb) 145/26, 151/31

[=2]

ot Ateş, alev.

o.+(kulâkdân kaçgân ot)
135/01

o.+gâ 147/15
o.+in (ölüm otin tilâ-) 144/34, 168/32

o.kaç- 135/03, 163/16
[=6]

otir- Vücûdun belden yukarı kısmı dik duracak ve vücut ağırlığı kaba etler üzerine binecek şekilde bir yere yerleşmek, oturmak.

o.-di 161/03, 161/04, 161/05
[=3]

otkir Keskin, kesici, sivri.

o.+ékân 140/14

o.kıl- Keskinleştirmek. 142/13
[=2]

otli Otlı, yeşillikli, çimenli.

o.bol- 145/23
[=1]

oy Fikir, düşünce, mülâhaza.

o.+ini 150/31
[=1]

oyil- Oyulmak, kazılmak.

o.-sin 155/26, 166/31
[=2]

oylä- Düşünmek, aklından geçirmek.

o.-sâm 139/19, 162/09
[=2]

oynä- Eğlenmek, oyalanmak

maksadıyla bir şeyle meşgul olmak.

o.-b kül- 133/09
o.-di 141/08
[=2]

oynât- Oynamasını, hareket etmesini sağlamak.

o.-dik 162/26
[=1]

Ö

öç Yapılan bir kötülüğün acısını çıkarma arzusu ve işi, intikam.

ö.+in 157/30

ö.+ni âl- Kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, yapılan kötülüğü karşılıksız bırakmamak, intikam almak. 160/30

[=2]

öç- Sönmek.

ö.-âdi 153/14

ö.-ib kêt- 131/31
[=2]

rângläri öç- 131/31

[=1]

öksi- Üzülme, kederlenmek.

ö.-b (öksib-öksib) 170/31
[=1]

öl- Hayatı sona ermek.

ö.-! 138/32

ö.-di 142/35, 169/20

- ö.-dik 131/06, 142/24, 142/28
 ö.-dim 137/03, 140/09
 ö.-ding 144/04
 ö.-ä öl- 167/20
 ö.-ädi 137/34, 170/25, 171/13
 ö.-är bol- 137/23
 ö.-äyin 138/10, 138/17, 138/32
 ö.-gän 142/35, 150/04, 168/08
 ö.-gän song 170/23
 ö.-gändän 156/28
 ö.-gäni 153/01, 153/01
 ö.-gänlär 159/23
 ö.-gänlärge 145/09
 ö.-gänläri 135/13
 ö.-gin 145/28, 145/31, 146/14
 ö.-günçä 138/23, 150/21,
 167/20
 ö.-ib kâl- 140/29, 141/21,
 146/21, 165/28, 167/12
 ö.-ib kêt- 138/12
 ö.-ing 146/29
 ö.-inglär 132/31, 138/22
 ö.-mäsin 139/18, 157/15,
 158/05
 [=45]
 özi öl- 153/01
 sözi öl- 153/01
 [=2]
 kırilib öl- 145/31
 ölä öl- 167/20
 yälpillä öl- 146/29
 yıqilib öl- 165/32
 [=4]
öldir- Öldürmek. Krş. **öltir-**
 ö.-! 136/27, 136/27
 ö.-ämän 158/25
 ö.-ib 132/19, 142/15
 ö.-ing 132/14
 ö.-inglär 132/15, 132/21,
 132/24
 ö.-mäymän 171/21
 [=10]
ölgir- Öldürmek.
 ö. 146/26, 166/26, 167/18
 [=3]
ölik Ölü, ceset.
 ö. 140/25, 141/14, 142/22,
 144/28,
Ö. bit- (Ölik bitgän) 143/34
 ö.+i (öligi) 168/17
 ö.+in 142/05
ö.kâl- 136/18, 143/01
 ö.+kä 159/13
 ö.+lär 151/15
 ö.+läрни 150/09, 150/12,
 154/14, 159/14
 ö.+läрning 143/02
 ö.+ni 159/22
ö.tut- 143/14, 144/22, 144/26
 [=20]
ölim Hayatın sona ermesi, vefat.
 ö. 154/04
ö.otin tilä- 144/34, 168/32
 [=3]
öltir- Bk. **öldir-**
 ö.-mädi 148/09
 [=2]
öng Sağ.
 ö. 164/12
 [=1]
ör- 1. Örmek, kıvrım yapmak.
 ö.-ibsän 164/32
 [=1]
 2. Etrafını sarmak.
 ö.-gändi 159/11
 [=1]
kılib ör- 164/32
 [=1]
ördäk Perde ayaklılardan, evcil ve
 yabani türleri bulunan su kuşu.
 ö.+lär (**qaräbäs ordäk**) 133/02
 [=1]
öt- I Geçmek, aşmak.
 ö.-di 140/16, 142/03, 142/36,
 143/03, 165/01, 166/05, 166/12,
 168/04, 171/31, 171/34, 171/35
 ö.-äymiş 155/35
 ö.-gändä 136/23, 137/17,
 167/13
 ö.-ib 131/32
 [=16]
dunyädän öt- 142/03
 [=1]

kés-késleb öt- 168/04, 171/34
sürüb öt- 142/30
téşib öt- 131/32, 140/16
yıkıtıb öt- 171/35
 [=6]
öt- II Anlatmak; ortaya çıkmak.
ö.-dim 154/22, 171/28, 171/23
ö.-gin 153/02
ö.-ing 150/30, 150/34, 153/13
ö.-sängiz 154/09
 [=8]
ötäl- Anlatabilmek, söyleyebilmek.
ö.-mäy 154/16
 [=1]
ötkär- Geçirmek. Krş. **ötköz-**
ö.-ib 158/26
 [=1]
ötköz- Bk. **ötkär-**
ö.-ing 162/16
 [=1]
ötkir- Söylemek.
ö.-! 154/15
 [=1]
öz Kendi, dönüşlülük zamiri.
ö. 145/13, 146/35, 154/13
ö.éli 147/23
ö.+i 137/07, 139/34, 144/09,
 153/01
ö.+igä 145/13, 152/08
ö.+im 138/09, 138/15, 144/21,
 149/13, 149/26, 149/31, 150/04,
 150/27, 152/13, 152/25, 153/03,
 154/30, 154/33, 154/35, 155/02,
 157/26, 157/29, 158/16, 165/10,
 165/11, 165/14, 166/39, 168/14
ö.+imdä 154/02
ö.+imdän 149/11, 157/30,
 169/27, 170/17
ö.+imä 138/24, 139/02,
 148/34, 149/03, 154/27, 162/34
ö.+imizgä yét- 146/35
ö.+in 135/18, 136/13
ö.+indän kët- Kendinden
 geçmek, bayılmak. 140/10
ö.+ing 133/18, 149/05, 153/30,
 154/20, 155/25, 162/08, 171/22
ö.+ingdä 156/01

ö.+inggä 156/19, 156/20,
 171/15
ö.+ingni 152/05
ö.+ini 137/05, 145/04, 147/35,
 172/07
 [=64]
Özbék Özbekistan Cumhuriyeti'nde
 yaşayan Türk boyundan olan
 kimse.
Ö. 133/05, 140/33, 141/29,
 143/12
Ö.-Turkmän 134/01
Ö.(äsil Özbék) 160/16
Ö.bilän 146/06
Ö.bit- (Özbék bitgän) 156/25
Ö.élning bätiri 132/36
Ö.halkı 151//24
Ö.+ingning (Özbégingning)
 157/19
Ö.+lär 158/37, 159/04
Ö.+lärmän 138/11
Ö.+läarning 133/27, 140/38
 [=16]
özginä Kendiceğiz.
ö.+mdän 146/16
ö.+ng 164/27
ö.+nggä 138/28
ö.+ngni 151/30
 [=4]

P

pädä Sürü.
p.+däy bop 158/23
p.+däy gürkirä- 146/04
 [=2]
pädäçi Çoban.
p.bol- 146/32
 [=1]
pädişäh Bk. **pädsä**
p.+läarning 131/35
 [=1]
pädsä Fars. Büyük hükümdar. Krş.
pädişäh
p. 153/33
p. (Räyhän Pädsä) 137/01,
 139/16, 144/09, 152/04, 153/27,

154/31, 155/03, 156/29, 158/24,
163/01, 166/08, 166/21

p.-zār 132/20

p.+dän (Räyhān Pādšā) 158/31

p.+gä 147/09, 172/08

p.+gä (Räyhān Pādšā) 145/14

p.+lär 166/02

p.+lär dä 150/37

p.+lär gä 151/17

p.+ni (Räyhān Pādšā) 149/28

p.+ning (Räyhān Pādšā)

155/14

p.+yim 169/27

p.+yim (Göroğli Pādšā)

147/12, 147/16, 147/20, 147/24,

147/28, 147/32, 148/01

[=31]

pādşālik Büyük hükümdarlık,
padişahlık.

p.çätir tik- 161/02

p.+dä 143/37

p.+kä 166/38

p.sältänät bilän 161/03

[=4]

paḡang Köpek balığı.

p.bälük 142/34

[=1]

pālvān Fars. Kuvvetli, iri yapılı cesur
kimse.

p. 137/24

p.(Ärāb Pālvān) 168/03

p.(Saḡmān Pālvān) 138/26,

140/26, 141/09, 143/04, 156/08

p.(zor pālvān) 171/34

p.bilän 168/20

p.+gä (Saḡmān Pālvān)

137/21, 139/10

p.+i 137/33, 168/06

p.+imdän (Äşkar Pālvān)

166/35

p.+läringning 171/08

p.+lärning 171/30

p.+ni 162/14

[=17]

pāyitaḡt (Fars. *pāy* “ayak”

ve *taḡt* ile *pāy-i taḡt* “tahtın ayağı,

tahtın bulunduğu yer”) Başkent,
başşehir, merkez-i hükümet.

p.+gä 155/22

[=1]

pāk Çok, fazla.

p. 168/05

[=1]

pālāv (Fars. *pe/āv – pilāv*) Pirinçten
yapılan meşhur yemek, pilav.

p. 156/32

[=1]

pälähmān Sapan.

p. (taş pälähmān) 156/10

[=1]

pällä Dönem, evre, kademe, süreç.

p.+dä 164/06

[=1]

päri Fars. Cinlerin çok güzel ve alımlı
olarak farzedilen dişilerine verilen
ad.

p. 131/02

p.(Gülçéhrä Päri) 137/21

p.(här päri) 164/19

p.(Yunus Päri) 134/14, 154/25,

163/25, 165/24, 169/30, 170/05,

170/07, 172/03

p.+gä (Yunus Päri) 164/11

p.+lär 165/06

p.+lärni 165/12

p.+ni (Gülçéhrädäy Päri)

162/20

[=15]

pärvärdigār

(Fars. *perverden* “beslemek, terbiye
etmek”ten *perverd* “besleme” ve *-kār*
> *-gār* ekiyle *perverd-gār*) Bütün
yaratıkları besleyen ve yetiştiren,
Allah.

p.+im 133/17

[=1]

päst Fars. Aşağı, alçak.

p.+gä 134/23

p.+igä (bäländ-päst) Aşağı

yukarı.132/04

[=1]

päymänä Fars. İçki kadehi.

p.+ng 146/19
[=1]
péş (Fars. *pes* “arka, geri”den) Arka, art.
p.167/29
[=1]
péşānā Fars. Alın.
p.+indān 144/31
[=1]
péşin Öğle; öğle namazı.
p. 141/05, 141/05
[=2]
péşnābli Semiz; dolgun.
p. 155/13
p.kız 152/23
[=2]
pir Fars. Bir konuda baş durumunda olan, önder denmeye lâyık, tecrübeli ve üstat kimse.
p.bol- 170/10
p.+imdi(r) 158/09
p.+ingā 151/25
p.+ini 132/21
p.+lāning 133/22
[=5]
pis- Pusmak, saklanmak, gizlenmek.
p.-māsin 154/23
[=1]
piyādā Fars. Yürüyerek savaşan asker.
p. 149/05, 149/10
[=2]
polāt Fars. Çelik.
p.dābil tuy- 161/15
[=1]
potā Bele sarılan kuşak, bel bağı.
p. 142/14
[=1]
puşnāt- Dağıtmak, parçalamak.
p.-ādi 157/08
[=1]
yürāk bağrin puşnāt- 157/08
[=1]
puzun Uzun, büyük; dâim.
p. 156/36
[=1]

R

rāst Fars. Doğru, müstakim.
r.+igā 132/34
r.+igā (yālgān-rāst) Yalan-doğru. 132/03
[=2]
rāstlā- Düzeltmek.
r.-b āl- 137/09
[=1]
rāzi Ar. Kabul eden, uygun bulup benimseyen, olana boyun eğip rızâ gösteren.
r. 166/35
r.bol- 138/04, 159/23, 171/11
[=4]
rāhm Ar. Merhamet.
r.āylā- Acımak.133/01, 141/15, 144/27, 151/16, 170/02, 171/19
r.+im kél- 151/09
[=7]
Rāhmātpāri Bk. Yunus Pāri.
R. 164/10
[=1]
rāng Fars. Renk. Krş. **rāngg**
r.+i (gül rāngi sol-) (Hastalık, korku veya heyecandan) Yüzünün rengi sararmak, solgun bir durum almak. 143/26
r.+lāri oç- 131/31
[=3]
rāngg Bk. **rāng**
r.+ing güldāy sol- 138/27
[=1]
Rāyhān Bk. **Rāyhān Ārāb**
R. 136/25, 137/13
R.+dān 160/30
R.+ni 141/11
R.+ning 166/30
[=5]
Rāyhān Ārāb Kişi adı. Krş. **Rāyhān,**
Rāyhān Ēr, Rāyhān Pādşā
R. 131/25, 132/06, 132/38, 133/21, 137/03, 140/37 143/33, 143/36, 146/37, 155/15, 156/27, 158/22, 163/20, 166/19, 167/15, 167/33, 168/02

[=17]
Räyhān Ēr Bk. **Räyhān Ārāb**
 R. 155/07
 [=1]
Räyhān Pādšā Bk. **Räyhān Ārāb**
 R. 137/01, 139/16, 144/09,
 145/14, 149/28, 152/04, 153/27,
 154/31, 155/03, 155/14, 156/29,
 158/24, 158/31, 163/01, 166/08,
 166/21
 [=16]
Rüstām İran mitolojisinin
 yenilmezliği, cesaretin sembolü
 olarak bilinen efsanevi
 kahraman.
 R.+**dāy bol-** 139/30
 R.+**dāyin** 167/35
 [=2]
 S

sâç Başı kaplayan kıllar.
 s.+**ing** 164/32
 s.+**ini** 165/21
 s.+**läri** 163/15
 s.+**läri** 167/01
 [=4]
sâğ Orta Türk. (Oğuzca) Sağlam,
 sağlıklı, sıhhatli.
 s.-**sälāmāt** 159/18
 s.**bol-** 161/16
 [=2]
sâğın- Özlemek, istemek, murâd
 etmek.
 s.-**dingmi** 164/22
 s.-**gân** 160/38
 s.-**ib** 147/17, 160/11
 s.-**ib kél-** 164/33
 s.-**sân** 164/25, 164/29, 165/17
 s.-**säng** 165/08, 165/12
 [=10]
Sahmān Temirhan Padişah'ın veziri.
 Krş. **Sahmān Pālvān**, **Sahmāncān**,
vāzircān
 S. 139/34, 140/03, 140/09,
 142/26, 143/03
 S.**bilān** 139/29

S.+**ning** 140/31, 143/08,
 143/24
 [=9]
Sahmān Pālvān Bk. **Sahmān**
 S. 137/21, 138/26, 139/10,
 140/26, 141/09, 143/04, 156/08
 [=7]
Sahmāncān Bk. **Sahmān**
 S. 137/25
 [=1]
sākāl Erkeklerde çene ve yanaklarda
 çıkan kılların bütünü.
 s.-**murt kır-** 155/23
 s.+**i (sākāli osıq Ārāb)** 145/26,
 151/31
 s.+**i** 141/18
 s.+**lär** 142/28
 s.+**läri** 137/10 141/02, 168/16
 s.+**lärimi** 168/29
 [=9]
sākāltāy Sakalı çıkan, sakalı olan
 kimse.
 s.+**ning** 149/21
 [=1]
Sākıbék Türk ordusunun
 komutanlarından biri.
 S.+**ni** 162/01
 [=1]
saklä- mec. Gözetmek, esirgemek,
 korumak, himâye etmek.
 s.-**gân** 157/35
 [=1]
haq saklä- 157/35
 [=1]
sâl- 1. Koymak, bırakmak, atmak.
 s.-**di** 137/02, 156/32
 s.-**dim** 157/27
 s.-**äyin** 138/08
 s.-**ib** 150/20
 2. Güç bir duruma düşürmek,
 uğratmak, duchar etmek.
 s.-**di** 144/05, 148/28
 s.-**ämān** 149/22
 s.-**är** 156/21, 168/09
 s.-**ib** 134/20, 160/31, 161/18
 s.-**ib (sâp)** 140/33
 s.-**ing** 139/18

- s.-mäsin** 139/15
3. Dinlemek.
s.-! 134/05
s.-di 132/34
s.-gin 148/32, 154/24
s.-ing 132/03, 169/26
s.-ing (sång) 144/17, 144/20, 144/24
s.-inglär (sånglär)
 145/16,145/32
s.-mä 152/07
s.-mäsin 139/15
4. Vurmak, şiddetle vurmak.
s.-äyin 138/16
5. İleriye doğru göndermek.
s.-di 169/16
 [=30]
çäng sâl- 168/09
källämni étäigä sâl- 138/08
källämni étäkkä sâl- 150/20
étägingä başın sâl- 157/27
kulâk sâl- 132/03, 132/34, 134/05, 144/17, 144/20, 144/24, 145/16, 145/32, 148/32, 152/07, 154/24, 169/26
näyzä sâl- 138/16
sävdä sâl- 148/28, 149/22, 156/21, 160/31, 161/18
şavkıñ sâl- 134/20, 139/18, 140/33, 144/05
 [=26]
sân Uyluk, but.
s.+igä (yogân sân) 140/08
 [=1]
sânsiz Sayısız, sayılamayacak kadar çok.
s.Ärâb 141/30, 150/17
 [=2]
sâp I Sap, kulp
s.+ini 133/14, 133/18, 133/30, 133/34
 [=4]
sâp II (bolmak) Bitmek, sona ermek.
s.bol- 146/02, 172/10
 [=2]
sât- Gözden çıkarmak, alıcıya vermek.
s.-dim 149/31
s.-äyin 165/10
s.-gän 159/36
s.-ib 141/17, 150/05, 168/25
s.-ib häydä- 141/17
s.-ibdi 163/13
 [=8]
cänin sât- 159/36, 163/13
cänini sât- 150/05
cänlärni sât- 149/31
cänni sât- 141/17, 165/10, 168/25
 [=7]
sâtil- Gözden çıkarılmak.
s.-di 135/28
 [=1]
şirin cänlär sâtil- 135/28
 [=1]
sâz Fars. Her çeşit mûsikî âletine verilen isim, çalgı.
s.+lärmän 147/27
s.+läрни 149/26
 [=2]
säbâb Ar. Bir şeyin yapılmasını gerektiren şey, gerekçe.
s. 164/18, 164/30, 164/31
säbil Ar. Öksüz.
s.kâl- 170/23
 [=1]
säfâr Kez, defa, kere.
s. 152/29, 152/34, 153/02, 153/05
 [=4]
sähâr Ar. Safağın sökmek üzere olduğu vakit.
s. 131/04, 153/15
 [=2]
säkkiz Yedinin ardından gelen sayı adı.
s.ây 165/01
 [=1]
sälâm Ar. “Merhaba, hayırlı işler” anlamındaki söz.
s.bér- Birini selamlamak.
 147/08, 148/08
 [=2]
sälâmät Ar. Sağlıklı olma, esenlik.

- s. 162/06
s.(ésân-sälāmät) 161/21
s.(sâğ-sälāmät) 159/18
 [=3]
sällân- Salına salına, edâlı edâlı yürümek.
s.-ä (sällânä-sällânä) 147/02
 [=1]
sältânät Ar. Hükümdarlık, sultanlık.
s.(pādşālik sältânät) 161/03
s. bilân 148/06, 161/04,
 161/05
s.+i 147/05, 163/34
s.+mây 148/13
 [=7]
sältânätli Bereketli, zengin, şatafatlı, gösterişli.
s.(sältânätli äziz méhmân yol bol-) 148/22
s.Hälcvân 148/26, 148/30,
 149/01
 [=8]
Sämändär Fars. Yunus Peri'nin yedi yaşındaki erkek kardeşi.
S. 164/07
S.+i 169/31
 [=2]
sänâ Ar. Övgü, sena, yüceltme.
s.äyt- 154/01
 [=1]
sänç- Saplamak, sokmak, batırmak, dikmek, vurmak.
s.-ädi 153/17
s.-ib 172/05
 [=2]
cığa sänç- 172/05
 [=1]
sürüb sänç- 153/17
 [=1]
säp Bütün, tüm.
s. 146/09, 147/30, 152/23,
 159/04, 159/14, 162/24
s.bol- 166/30
 [=7]
säpâ Ar. Gönül şenliği, rahat, huzur.
s. (zikri säpâ) 160/33
 [=1]
särbâz Fars. Asker, piyade.
s. 144/06, 146/09
s.hâli 133/01
s.+i 163/12, 166/28, 166/39
 [=6]
särdâr Fars. Komutan, lider.
s.+i 172/05
 [=1]
särgay- Solmak.
s.-di 166/33
s.-mäsin 133/27
 [=2]
särpâ Fars. Giyim, takım.
s.+lär (şähänä särpälär kiygiz-) 161/04
s.+ni (koltık-koltık särpâ)
 163/25
 [=2]
särsân Avare.
s.bol- 157/16, 160/20
 [=2]
sättâ Fakat; daima, sürekli olarak; sadece, hep.
s. 145/27, 145/30, 146/28,
 147/03, 147/29, 160/07, 160/24,
 162/18
 [=8]
sävdâ Ar. Hayatta karşılaşılan gam ve tasa, zor hâller.
s.sâl- 148/28, 149/22, 156/21,
 160/31, 161/18
 [=5]
sävâş Devletler arasında cereyan eden silâhlı çarpışma, cenk, harp, muhârebe.
s.+i 139/26
 [=1]
sävlât Ar. Büyüklük, azamet, ihtişam.
s.+di 166/02
s.+i 159/01, 163/31
s.+inggä 139/07
 [=4]
säyis Ar. At bakıcısı.
s. 133/16
 [=1]
sémiz Besili, etli, yağlı.
s.bol- 131/22

- s.+i** 136/19
[=2]
- sén** Teklik ikinci şahıs zamiri. Krş.
sän
s. 151/23, 151/25, 151/28,
152/15, 155/25, 155/31, 164/25,
164/27, 165/08, 165/17
s.+dän 171/20
s.+gä 152/01, 154/03, 165/05
s.+i 152/03, 152/09, 155/30,
164/29
s.+ing 138/29, 149/20, 153/35,
156/06, 164/33, 165/02, 165/03,
171/14, 171/15
[=27]
- sérmä-** Zapt etmeye çalışmak. Krş.
sérmäslä-
s.-ydi 135/20
[=1]
- sérmäslä-** Bk. **sérmä-**
s.-b 136/29
[=1]
- sıgım-** (Birinin veya bir makâmın)
Himâyesine, kolu kanadı altına
girmek.
s.-dik 153/08
[=1]
- sigir** Geviş getirenlerden manda,
öküz, inek vb. büyükbaş, boynuzlu,
evcil hayvanların ortak adı.
s.+läring 145/24
[=1]
- silä-** Okşamak, sıvazlamak, ovmak,
ovalamak.
s.-b äl- 144/31
s.-b kél- 150/25
s.-bdi 168/29
[=3]
- silpilläş-** Savrulmak.
s.-ib 169/17
[=1]
- sin-** Kırmak.
s.-mäsin 154/13
[=1]
- sindir-** Kırdırmak.
s.-inglär 132/08
s.-mä 153/05
[=2]
- ıılıb sindir-** 132/08
[=1]
- sinä-** Sınamak, denemek, test etmek.
s.-ymän 153/03
[=1]
- singil** Kız kardeş.
s.+im (singlim) 164/11,
164/28, 164/35, 165/05, 165/13
s.+imizgä (singlimizgä)
169/17, 170/20
s.+ing (singling) 166/26,
166/28, 167/24
s.+ingning (singlingning)
166/33
s.+isin (singlisin) 137/19
[=12]
- singnıgar** Aşağılık, hain
s.+läring 158/18
[=1]
- sir** Ar. Gizli tutulan şey.
s.bol- 170/12
s.+ni 137/26, 144/21, 148/34
[=4]
- sirä** Asla, kesinlikle, tamamen.
s. 166/34
[=1]
- siyâk** Ruh hâli, yüz ifadesi, görünüm.
s.+ı (siyâğı) 133/27
[=1]
- siz** Çokluk ikinci şahıs zamiri.
s. 137/36, 144/32, 148/17
s.+dän 150/27
s.+däy 151/16, 170/01
s.+ärdäyin 169/07
s.+gä 144/16, 144/21, 150/04,
150/21, 150/23, 151/10, 165/31,
166/36
s.+lär 150/14, 150/36
s.+lämi 163/01
s.+ni 147/17, 151/33, 163/02,
170/30
[=22]
- gül rängi sol-** 143/26
güldäy sol- 138/27
täzä güldäy sol- 146/18
[=3]

- sol-** Rengi uçmak, rengi atmak, parlaklığını kaybetmek.
s.-di 135/15, 143/26
s.-dimi 138/27
s.-ib kâl- 146/18
 [=4]
gül rāngi sol- 143/26
güldäy sol- 138/27
tāzä güldäy sol- 146/18
 [=3]
- solkıllāş-** Yavaş davranmak, sallanmak.
s.-ib kél- 155/13
 [=1]
- sonä** At sineği.
s. 141/26
 [=1]
- song** Son, sonra.
s.(+dän song) 155/04
s.(+gäm song) 170/10
s.(-gän song) 170/23
 [=3]
- sor-** Sual etmek, soru yöneltmek.
s.-äb bil- 146/12
s.-äb kııl- 146/16
 [=2]
- sorāğ** Soru, sual.
s.+ı 136/05
 [=1]
- soy-** Öldürmek, boğazlamak.
s.-ib kêt- 155/30
s.-säng-çi 162/08
 [=2]
- söylä-** Sözle ifade etmek.
s.-r 143/15
s.-yätgän 148/11
 [=2]
- söz** Ağızdan çıkan hecelerden oluşan kelime dizisi.
s. 137/24
s.äyt- Konuşmak, laf söylemek. 131/33, 133/10, 137/21, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 156/30, 164/14, 165/24, 169/22, 171/10
s.äytävér- 138/26, 144/13, 155/16, 161/13
- s.äytäyât-** 139/10
s.+gä 134/05, 145/32
s.+ti 134/09, 153/01, 157/20, 160/14, 166/30
s.+ti (Ärābistān sözi) 147/34
s.+igä 152/02, 152/18
s.+im 144/16
s.+imä 144/17, 144/20, 148/32, 154/24
s.+ingä 152/07
s.+inggä 171/11
s.+ini 166/26
s.+lär äyt- 157/17
s.+lärđi (yahşi söz) 147/31
s.+lări 162/15
s.+lärmän 147/26
s.+lärni äyt- 155/11
s.+lärning 171/16
s.+ni äyt- 145/15
s.+ni mollä- 152/01
s.+ning 132/34, 153/11
 [=48]
- sözlä-** (Anlatmak istediği şeyi) Sözle bildirmek.
s.-b 140/24
s.-ydi 160/06
 [=2]
- sugur-** Çekmek, yolmak, sökmek.
s.-ib 134/33
 [=1]
- suhan** Fars. Söz, kelâm.
s.+imni 153/05
 [=1]
- suk-** Sokmak, saplamak.
s.-ibđi 168/23
 [=1]
näyzä suk- 168/23
 [=1]
- sulä-** Uzamak, yaymak.
s.-b 144/28
 [=1]
- sulğ** Küsme, somurtkanlık.
s. 150/37
 [=1]
- sultān** Ar. Hükümdar.
s. 154/12
 [=1]

suriştir- Soruşturmak.
s.-gin 158/13
s.-sä 160/17
 [=2]
suskin Boğaz.
s.+lärim (suskinlärim kıyil-)
 149/33
 [=1]
suv Su.
s.tägi Su altı.133/11
 [=1]
suvsiz Susuz, su olmayan.
s.çöl 142/09,148/20
s.dälä 153/07
 [=4]
suyäk Kemik.
s.+imni (suyägimni) 157/03
s.+ini (suyägini) 154/12
s.+inimiz-dä 154/13
 [=3]
suyrät- Sürüklemek.
s.-ib 150/09
 [=1]
sülöv Güzel, çekici.
s.sülöv hätin 146/41
s.dost 162/24
s.+gä (Çin sülöv) 148/19
s.kélinçäklär 147/03, 147/08
s.kız 147/29, 147/33, 148/03,
 148/17, 149/27, 152/20, 155/18,
 156/14, 162/18, 162/27, 165/21,
 168/27
 [=17]
sür- 1. Yönetip yürütmek, kullanıp
 gitmesini sağlamak, sevketmek.
s.-ib öt- 142/30
 2. Kovmak, uzaklaştırmak.
s.-ib sänc- 153/17
 3. Hükmü geçmek, rahat hayat
 geçirmek.
s.-gäni (dävräni sür-) 147/23
s.-mäy (dävrän sür-) 169/28
 [=4]
dävrän sür- 169/28
dävräni sür- 147/23
 [=2]
sütli Sütü bol olan.

s.bol- 145/24
 [=1]
süy- Sevmek, okşamak.
s.-äymiş 155/18
s.-sä 148/12
 [=2]
süyinçi Müjde.
s. 147/12, 147/16, 147/20,
 147/32, 148/01, 161/17, 161/29,
 161/33, 162/03, 162/25, 162/28,
 162/34
s.+gä 161/06
s.+ni 161/24, 162/17
 [=15]
süyinçihor Müjde veren.
s. 147/06, 147/07, 169/06
s.+gä 163/26
s.+lär 161/07
 [=5]

Ş

şādiyānā Sevindirici, sevinçli, kutlu;
 memnuniyetle, sevinçle.
ş. 161/02
 [=1]
şādmān Fars. *şād* ve *mān* “kalan,
 benzeyen” ile *şād-mān*) Sevinçli, şād,
 mesrur.
ş. 165/30
 [=1]
şāğırlā- Tıkırdamak.
ş.-b 135/11
 [=1]
şāhı Fars. Uzun menzilli savaşlarda
 kullanılan bir top cinsi.
ş.+däy 169/10
ş.+si (üç yüz şāhı) 169/10
 [=2]
şāhānā Fars. Şahlara yakışacak
 şekilde olan, şahlara lâyık
 mükemmellikte, çok mükemmel.
ş.särpālär kiygiz- 161/04
 [=1]
Şāhman Bk. **Şāhman** Arāb
Ş. 136/25
Ş.+gä 140/01

- [=2]
Şāḥmān Ārāb Arap komutan. Krş.
Şāḥmān
 Ş. 140/04
 [=1]
şāirsiz Şairi, ozanı belli olmayan,
 anonim.
 ş.gāp 144/32
 [=1]
şāl Fars. Hindistan'da kendine
 mahsus motiflerle dokunanları çok
 makbul yünlü kumaş ve bu kumaştan
 yapılan eşya.
 ş.ipāk 133/19
 ş.kāltāk 135/11
 [=2]
şāli Fars. Şaldan yapılmış.
 ş.miltiķ 135/25
 [=1]
şāp Ucu arkaya kıvrılan tıgılı kılıç.
 ş.+ni (kılıç-şāpni çāklā-
)144/07
 [=1]
şāş- Şaşırnak.
 ş.-di 163/18
 ş.-ib 163/24
 ş.-ib kēt- 163/24
 [=3]
 aķllār şāş- 163/18
 éslāri şāş-163/24
 [=2]
şāşir- Bir işin içinden nasıl çıkacağını
 bilememek.
 ş.-di 141/01, 143/11, 168/19
 [=3]
 aķlin şāşir- 143/11
 aķlini şāşir- 168/19
 corttā porttā şāşir- 141/01
 [=3]
şātir Ar. Neşeli, şen.
 ş.+i 131/35, 160/01
 [=2]
şāvır Haber, bildiri.
 ş.(gāvır-şāvır kıl-) 166/10
 [=1]
şāvķın Gürültü, velvele.
 ş.+igā 134/26
 ş.sāl- Nāra atmak. 134/20,
 139/18, 144/05
 ş.sāp 140/33
 [=5]
şāhd Ecel.
 ş.+i 154/13
 [=1]
şāhār Bk. şāhr
 ş. 153/33
 ş.+imdi 158/08
 [=2]
şāhr Fars. İnsanların toplu olarak
 yaşadığı yerleşim yerlerinden, idârî
 ve mülkî bakımdan köy ve kasabadan
 sonra en büyük olanı, kalabalık
 yerleşim merkezi, kent. Krş. şāhār.
 ş.+i (Şirvān şāhri) 145/12
 ş.+igā (Çāmbil şāhri) 158/36,
 159/09, 162/31, 163/04
 ş.+igā (Şirvān şāhri) 143/06,
 153/09, 170/24
 ş.+igā (Vāyāngān şāhri)
 149/34, 161/34, 161/36
 ş.+imni 158/03
 ş.+ini (Çāmbilning şāhri)
 163/31
 [13]
şāmāl Ar. Rüzgâr.
 ş.+dāy bop 164/20
 [=1]
şārmāndā Ayıp, rezil.
 ş. 146/03
 [=1]
şāylā- Hazırlamak, düzenlemek.
 ş.-b 147/03
 ş.-dim 154/18
 [=2]
şékili Anlaşılan, görünüşe göre,
 galiba.
 ş.132/32, 138/19
 [=2]
şér (Fars. *şir*) Aslan.
 ş.bol- 168/13
 ş.+dāy bol- 141/24, 160/13
 ş.+dāy bop 132/25, 132/36,
 141/29
 ş.+ékān 139/35

[=7]
şirin Fars. Tatlı.
ş.cānlār sātil- 135/28
ş.ékān 141/19, 142/32
 [=3]
Şirvān Reyhan Arap'ın yönettiği Arap memleketi.
Ş. 169/34
Ş.çöli 152/28
Ş.+dā 169/25
Ş.+dān 155/12, 166/08, 171/21
Ş.dāsti 145/23
Ş.él 143/12, 147/13, 149/16, 152/19, 152/22, 152/25, 153/25, 155/32, 156/22, 157/01, 159/05, 161/19, 168/25, 169/02, 170/16, 170/28
Ş.éli 141/20, 141/35, 142/12, 142/17, 143/10, 143/16, 145/07, 155/10, 170/04, 171/22
Ş.élning çöli 161/22
Ş.élning kızlāri 168/31
Ş.+gā 142/08, 142/38, 149/29, 153/20, 157/14, 163/03, 168/11, 169/16, 170/08, 171/27, 171/29
Ş.+ni 162/35
Ş.+ning éli 143/17, 150/11, 162/32, 168/18, 169/13, 169/32, 170/21
Ş.+ning yurti 154/23
Ş.şāhri 143/06, 145/12, 153/09, 170/24
 [=59]
şişir- Şişirmek, kabartmak.
ş.-ib 152/09
 [=1]
şu 1. İşaret sıfatı.
ş. 131/09, 133/25, 135/22, 136/07, 136/31, 136/35, 137/13, 138/17, 140/09, 141/11, 142/29, 142/37, 143/10, 143/24, 145/05, 152/34, 153/02, 153/05, 155/35, 156/04, 157/18, 161/09, 164/06, 164/09, 168/06, 170/24, 171/07, 171/28
 [=28]
şu 2. İşaret zamiri.

ş.bilān 133/15
ş.+lār 168/02
ş.+ndā 171/24
ş.+ndāyin 163/07
ş.+ni 154/13
 [=5]
şuncā Şu kadar, şöyle.
ş. 167/18, 167/26
 [=2]
şundāy Söyle, şu şekilde.
ş. 146/35
ş. 171/34
 [=2]
şuyhān (Fars. şebhūn) Gece baskını.
ş.kıl- 138/25
 [=1]
şuytib Söyle yapmak, kılmak.
ş. 171/08, 171/09, 172/10
 [=3]
şükür Ar. Verdiği nîmetler için Allah'a karşı duyulan minneti dile getirme.
ş.kıl- 159/07
 [=1]
 T
tā Fars. -e dek, ta ki anlamları verir.
t. 150/21
 [=1]
tāb Sağlık; dayanıklılık; istek.
t.+ini 133/16
 [=1]
tāc Fars. Hükümdarlık alâmeti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi.
t.+i 156/05
t.+ni 157/31
 [=2]
tâğ Çevresine göre yüksekte kalan arazi, dağ.
t. 166/15
t.bāşi 170/14
t.+dā 131/09, 134/18
t.+dā (Bālā Tâğ) 134/31
t.+dā (Āşkar Tâğ) 141/17

- t.+dän (Äşkar Tâğ)** 141/06,
168/21
- t.+ıgä (Äşkar Tâğı)** 131/05
- t.+қа (Bälä Tâğ)** 131/29
- t.+lärgä** 139/23
- t.+ni** 145/01, 157/34
- t.+ning** 148/27, 165/20
- t.+ning (Äşkar Tâğ)** 131/24
- t.+ning (Äşkar Tâğning çöli)**
144/28
- t.+ning (Äşkar Tâğning tâşi)**
167/38
- [=18]
- tağı** Tekrar, yine. Krş. tağın
t. 136/23, 141/04, 150/23,
151/14, 152/14, 166/29, 167/13,
167/22
- [=8]
- tağın** Bk. tağı
t. 139/08, 151/28
- [=2]
- taht** Fars. Hükümdarların üzerine
oturdukları koltuk.
t. 131/03
- t.+igä** 172/04
- t.+ingni** 156/05
- [=3]
- tağ** Takati kesilmek, bitkin, perişan
olmak.
t.(köngilläri tağ bol-) 133/06
- [=1]
- tağ-** Takmak, bağlamak.
t.-қан 148/18
- [=1]
- hakıq tağ-** 148/18
- [=1]
- tākat** Ar. Bir şeyi yapabilmek için
gereken güç, kuvvet, derman.
t.+im 138/05
- t.қâl-** 138/13
- [=2]
- tağdır** Ar. Beğenme, güzel bulduğunu,
beğendiğini belirtme.
t.қıl- 165/29
- [=1]
- tağқа** Ansızın, birdenbire.
t. 159/11
- [=1]
- tām** Cilt, kaplama.
t.+dän 172/06
- [=1]
- tāmāşā** Fars. Seyretme.
t.äylä- 134/02
- t.+gä** 147/27
- t.қıl-** 148/05
- [=3]
- tāmāşābin** Fars. İzleyici, seyirci.
t.bol- 134/19
- [=1]
- tāmır** Damar.
t.+idän 140/15
- [=1]
- tāng** Güneş doğmadan önceki alaca
karanlık, fecir, şafak.
t.ât- Şafak sökmek. 131/19,
131/21
- [=2]
- tāp-** Bulmak.
t.-ib 150/06, 162/31
- t.-ib kél-** 161/32
- t.-ilär** 158/10
- t.-mädım** 149/24
- t.-mäy** 134/36, 134/39
- [=7]
- ābro tāp-** 150/06, 161/32
- zāfār tāp-** 162/31
- [=3]
- tārt-** 1. Çekmek.
t-di 131/16, 139/31, 142/05
- t.-dim** 149/32
- t.-mānglär** 161/29
2. Yardımcı Fiil.
t.-di 134/04, 159/16, 159/31,
159/37
- t.-gin** 139/05, 139/09
- t.-ib** 152/14
- [=12]
- bāngi tārt-** 139/31
- fātihā tārt-** 134/04, 139/05,
139/09
- lāşkär tārt-** 152/14
- vāhm tārt-** 131/16, 161/29
- yol tārt-** 159/16, 159/31,
159/37

- [=10]
tişlâb târt- 142/05
 [=1]
târtdir- Çektirmek.
t.-ib taşlä- 132/07
 [=1]
târtıg Hediye, takdir.
t.-târâlgı 158/28
 [=1]
tâş Sert ve katı bir madde.
 t.171/31
t.(baş kattıkmı tâş kattıq)
 135/04
t.+dây 135/23, 156/28
t.+gä 166/15
t.+igä (Âşkar tağning tâşi)
 167/38
t.+ini 132/08
t.kıl- 151/19
t.+ni 134/32
t.pälâhmân 156/10
 [=10]
tâvus Fars. Tavus kuşu.
t.+dây 147/01
 [=1]
tâvuş Ses, sesin tonu.
t.+i 141/18
 [=1]
tây At yavrusu.
t.+dän kıl- 141/13
 [=1]
tâzä Fars. (Çiçek, sebze vb. için)
 Toplanmasının üzerinden zaman
 geçmemiş.
t.güldây sol- 146/18
t.lälä 144/23
 [=2]
tâbär Fars. Balta.
t.+di 151/07
 [=1]
Täcän Bir deniz ismi.
T.+dän 155/35
T.däryä 142/25, 142/33,
 166/12, 171/30, 171/31
 [=1]
täg Alt, dip.
t.+idä 133/11
- [=1]
tälä- Çalmak, yağmalamak, talan
 etmek.
t.-b kêt- 153/32, 156/03
t.-nglär 132/19
 [=3]
tälâv Çalma, yağmalama.
t.+i kıl- 152/19
 [=1]
tälâş- Atışmak, tartışmak, kavga
 etmek.
t.-ib 156/13
 [=1]
tälät- Yağma etmek, çaldırmak.
t.-di 172/08
t.-äymiş 156/12
 [=2]
tälätöp Güçlü, kuvvetli.
t.bop 143/17
 [=1]
tälättir- Çaldırtmak, yağma ettirmek.
t.-mägin 158/03
 [=1]
tältäy- Kibirlemek, mağrur olmak.
t.-ib 151/23
t.-mäyin 146/13
 [=2]
tältäyiş- Büyüklenmek, böbürlenmek.
t.-ib 146/22, 158/37
 [=2]
tältäytir- Kibirlendirmek.
t.-ib 152/05
 [=1]
tämmä Hepsi, bütün.
t.+si 159/19
 [=1]
tänä Fars. Vücut, beden, gövde.
t.+dä 147/10, 159/02, 162/09
t.+dägi 139/19, 168/09
t.+dän 135/26
t.+sidän 138/21
t.+sini 132/30
 [=8]
tänk “Tenk tenk” diye ses çıkarmak
 anlamında kullanılan yansıma
 sözcük.
t.ét- 131/19

- [=1]
täppä Dosdoğru, dümdüz.
 t. 131/08, 131/08
 [=2]
tärälgi Ödül, mükâfat.
 t.+ni (**tärtüg-tärälgi**) 158/28
 [=1]
tärä- Tarakla saç tellerini ayırmak.
 t.-b 147/09
 [=1]
täräd- Hazırlık yapmak.
 t.-di 146/10
 [=1]
bérib täräd- 146/10
 [=1]
täräf (Ar. *ṭaraf*) 1. Ön, arka, sağ, sol,
 üst ve alt yanlardan her biri, cihet,
 yön.
 t.+dän (**här täräf**) 132/28
 t.+gä (**här täräf**) 132/11,
 135/17, 160/31, 161/15, 165/14
 2. Düşünce, görüş ve istekleri
 birbiriyle çatışan iki kişi veya
 topluluktan her biri.
 t. 145/35, 146/06
 t.bol- 146/23
 t.+ing 138/29
 t.kél- 146/39
 t.+lärning 161/23
 t.+ni 140/35
 [=13]
täräflä- Kapsamak.
 t.-b 171/31
 [=1]
tärän- (Saç, post vb.nin telleri)
 Tarakla birbirinden ayrılmak,
 karışıklığı giderilmek.
 t.-ib 147/01, 147/02
 [=2]
tärka- Yayılmak, uzamak.
 t.-b **qäl-** 148/04
 [=1]
täşlä- Atmak, savurmak, bırakmak.
 t.-b 142/33
 t.-di 142/29
 t.-ng 132/07, 132/10, 132/22
 [=5]
- késib täşlä-** 132/10
qılıb täşlä- 132/22
tärtirib täşlä- 132/07
 [=3]
täşviş Ar. Karıştırma, bulandırma;
 kaygı, endişe.
 t.-ni **qıl-** 160/29
 [=1]
tävbä Ar. İşlediği günahı ötürü
 pişmanlık duymak.
 t.qıl- 150/36
 t.+sini 150/28
 [=2]
tävakkäl Ar. İşleri olurlarına bırakan
 saf, kendi hâlinde (kimse).
 t.+ni **qıl-** 167/23
 [=1]
täyinläv- Netleştirme, kesinleştirme,
 doğrulama.
 t.-di 165/31
 [=1]
tég- Değmek, dokunmak, ulaşmak.
 t.-ibdi 153/29
 t.-mä 153/09
 [=2]
tékis Düz, pürüssüz.
 t. (**tép-tékis qıl-**) 156/26,
 158/19
 [=2]
Témir Bk. **Témirhân**
 T.yurti 161/28, 161/32
 [=2]
Témircän Bk. **Témirhân**
 T. 163/07, 163/22
 T.+dän 162/15
 [=3]
Témirhân Vayengen şehrinin
 padişahı, Hasan Han'ın ve
 Gülçehre'nin babası. Krş. **Témir**,
Témircän
 T. 161/11, 161/12
 T.+ni 161/04, 161/05
 T.+ning 164/01
 [=5]
téngsiz Eşiti, dengi olmayan.
 t.145/16, 145/27, 146/28
 [=3]

- téngzältir-** Temizletmek.
t.-ib 147/05
 [=1]
- tép** Kuvvetlendirme benzer hecesi
 kullanılarak oluşturulan ikilemenin
 sözcüğü.
t.-tékis kı1- Dümdüz etmek.
 156/26, 158/19
 [=2]
- tépä** Bir şeyin veya yerin tam üstü.
t.+sigä 167/01
 [=1]
- tépin-** Olduğu yerde ayaklarını hızla
 yere vurup durmak.
t.-ib 147/14, 160/10
 [=1]
häydäb tépin- 160/10
 [=1]
- tér-** Toplamak, bir araya getirmek.
t.-gäni 147/22
t.-gänmiz 144/23
 [=2]
bägätdäy gül tér- 147/22
 [=1]
- téräk** Kavak.
t. 136/08
t.+i (térägi) 136/06
t.+imän (térägimän) 136/09
t.+ini 142/37
t.+ini (térägini) 136/29
t.+ni 134/33, 136/35
 [=7]
- térlä-** Vücûdun gözeneklerinden ter
 çıkmak.
t.-b 143/09
 [=1]
- téş-** Delmek, delik açmak
t.-ib öt 131/32, 140/16
 [=2]
- téz** (< Fars. tîz) Çabuk, hemen.
t. 160/06, 171/25
t.-téz 139/25
t.+yür- 171/26
 [=4]
- tézlä-** Hızlandırmak, çabuk olmak.
t.-b 144/07
 [=1]
- tézrāk** Daha hızlı.
t. 139/17
 [=1]
- tıķ-** Sokmak, itmek, tıkmak.
t.-dik 163/03
t.-ibdi 168/25
 [=2]
ķuvib tıķ- 163/03
 [=1]
- tik** Dik, dikey.
t. 136/06
 [=1]
- tik-** Dikmek, dikiş yapmak.
t.-dim 133/26
t.-ib bér- 161/02
 [=2]
- tikkä** Dik, dimdik.
t. 172/04
 [=1]
- tiklä-** Kurmak, dikmek, inşa etmek.
t.-b 135/06, 163/07
t.-sä 159/12
 [=3]
- til** Konuşmaya, tatmaya yarayan
 organ.
t.(kızil til) 148/11
t.+dän 154/35
t.+i 143/15
t.+idä 142/10, 160/33
t.+idän 155/08
t.+igä 171/20
t.+igä (Ärāb tili) 141/32
t.+im 154/01
t.+indän 155/31
t.+ingdän 156/02
 [=11]
- tilä-** Dilemek, istemek.
t.-b 146/01, 150/27
t.-b āl- 144/34
t.-bdi 168/32
t.-di 151/02, 170/28, 171/03
t.-ng 145/11
t.-ymän 153/06, 154/05
 [=11]
ésānlıkni tilä- 133/10
 [=1]
bārib tilä- 145/11, 146/01

- [=2]
tilkâ Parça.
t.-tilkâ kııl- Parça parça etmek.
 139/01
 [=2]
tillâ Fars. Altın, zer.
t. kâmâr 160/34
t.169/23
 [=2]
tillâ- Konuşmak, dile getirmek.
t.-bdi 151/31
 [=1]
tin- Sona ermek, dinmek.
t.-mädi 141/09
t.-mäy 135/10, 135/31, 136/12,
 141/31, 160/12, 162/26, 163/05,
 166/34, 167/02, 167/32
t.-mäyin 134/15, 136/04
 [=13]
tinık Berrak, arı, şeffaf.
t.suvin lâylâ- 154/19
 [=1]
tir Fars. Ok.
t.bol- 138/11
 [=1]
tirik Diri, canlı. Krş **tir.**
t.ädâm 132/05
 [=1]
tirkırâ- Aniden ortaya çıkıp etrafa
 yayılmak. Krş. **tirkırâş-**
t.-b 137/10, 141/18
t.-b kaç- 141/02
 [=4]
tirkırâş- Bk. **tirkırâ-**
t.-ib 142/28, 168/16
 [=2]
tiş Diş.
t.+i 156/28
t.+im 139/11
 [=2]
tişlä- Dişlerini geçirmek.
t.-b 142/31
t.-b târt- 142/05
 [=3]
tiy- Kendini tutmak, dizginlemek.
t.-ämân 154/32
 [=1]
- tiz-** Dizmek.
t.-ibdi 145/02
 [=1]
közdân yaşın tiz- 145/02
 [=1]
tizil- Dizilmek, sıralanmak.
t.-âb 140/19
t.-ib kél- 143/29
 [=2]
tiziliş- Dizilişmek, sıralanmak.
t.-ib 141/11, 142/23
t.-ib çuvlä- 141/16
 [=3]
toğış- Tokuşturmak, sürtmek.
t.-ib 136/21
 [=1]
t.bir-birigâ toğış- 136/21
 [=1]
Tohmân Bk. **Tohmân Ârâb**
T. 136/25
T.bilân 140/01
T.+ni 140/17
 [=3]
Tohmân Ârâb Arap komutan. Krş.
Tohmân
T. 140/12
 [=1]
tohtâ- Durmak.
t. 171/33
 [=1]
tohtât- Durdurmak.
t.-di 136/13
 [=1]
toқа Kayış, kemer vs eşyaların iki
 ucunu bir arada tutmaya
 yarayan halka.
t.+si (ildâm âtning toқasi)
 169/23
 [=1]
toқmâr Tokmak.
t. 169/11
 [=1]
tol- 1.Dolu hâle gelmek.
t.-gân 159/13
t.-ib 141/14
t.-ib kâl-146/19,
 2. Tamamlanmak.

- t.-sä (kazâ tol-)** Eceli gelmek.
138/17
- 3. mec.** (Bir duygu insanın içini, gönlünü) Kaplamak, sarmak.
t.-âdi 170/22
t.-ib kâf-165/26
[=6]
içi gamgâ tol- 170/22
içing kângâ tol- 165/26
kazâ tol- 138/17
[=3]
- toldir- mec.** (Birinde veya bir yerde bir şeyi, bir hâli, bir duyguyu) Hâkim kılmak.
t.-dim 150/02
[=1]
könglini toldir- 150/02
[=1]
- tolâ** Dolu, tam, eksiksiz.
t. 137/22
[=1]
- tolgâ-** Bir şeyi hep aynı doğrultuda düzenli şekilde hareket ettirmek, sallamak.
t.-tolgâb 142/37
[=1]
- ton** Elbise, giysi.
t.bâs- 164/05
t.+ni (yahşi ton kiy-) 162/05
[=2]
- top 1.** Grup, takım, yığın.
t. 136/08
t.bol- 134/03, 143/30, 143/37
t.bop 144/11
t.kıp 143/06
t.+ni ât- 162/30
t.+ni âtäyât- 161/12
- 2.** Güllü veya şarapnel atan ateşli silâh.
t.ât- 166/17, 166/34
t.+ginängni 162/04
t.+ni ât- 162/30
t.+ni âtäyât- 161/12
[=11]
- toplâ-** Bir araya getirmek.
t.-b 144/06
[=1]
- yolini tos-** 150/16
[=1]
- tos-** Engellemek, tıkmak.
t.-ib 150/16
[=1]
- toşdâr** Göğüslü, sîneli.
t. 152/23
[=1]
- toy-** Doymak.
t.-sângçi 162/07
[=1]
- Tozân** Yer adı.
T. 134/11
[=1]
- tozil-** Her tarafa yayılıp saçılmak.
t.-ib 144/02
[=1]
- tök-** (Gözyaşı, kan, ter) Dökmek.
t.-dimi 151/27
t.-ârlâr 159/35
t.-ib 138/20, 166/16
[=4]
duşmân kânin tök- 159/35
karâ kânini tök- 138/20
közdân yaşin tök- 151/27
tuprâk tök- 166/16
[=4]
- tökil-** Saçılmak, serpilmek, etrâfa yayılmak.
t.-ib 132/27
[=1]
- törtâv** Dördü, her dördü.
t.-beşâv kıl- 132/30
t.+i 170/11
[=2]
- tubsiz** Dipsiz.
t. dâryâ 165/16
[=1]
- tuğ** Hükümdarlara verilen şan ve şöhret alameti.
t.+ni (Göroğli tuğı) 163/11
t.+ni 161/07
[=2]
- tulpâr** Savaş atı, küheylan, cins at.
t.+lâri (Çin tulpârlâri) 141/08
[=1]
- tumâğ** Boyun ense.

- t.+ining** 169/17
[=1]
- tumän** Sis, pus, duman.
t. 148/27, 170/14
t.ékän 157/34
[=3]
- tumänli** Dumanlı, sisli.
t. 147/30
[=1]
- tumirä-** Somurtmak, yüzünü asmak.
t.-yib tur- 164/31
[=1]
- tumsiräy-** Dik dik bakmak.
t.-mä 165/22
[=1]
- tuprâk** Toprak, yer.
t.+қа 135/29
t.+lär 161/10
t.tök- 166/16
[=3]
- tur-1.** Hareketi kesmek, hareketsiz kalmak..
t.-gändä 169/07,
2. Bir yerde bir süreliğine bulunmak, kalmak.
t.-ävérsin 158/27
t.-äy 155/10
t.-gändä 169/13
3. -ip ve -e ekleriyle yapılmış zarf-fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil olarak kullanılır.
t.-di 167/05
t.-ärmän 155/09
t.-ib 139/01, 162/33
t.-ibsän 164/31, 164/34,
165/04, 165/19
[=12]
ésän-yâmân tur-169/13
[=1]
âlib tur- 155/09
bârib tur-
bézáyib tur- 165/19
қорқиб tur- 167/05
tumiräyib tur- 164/31
udiräyib tur- 165/04
urib tur- 164/34
- [=7]
- Turkmän** Oğuz Türklerinin bir kolu ve bu koldan olan kimse.
T. 133/05, 140/33, 141/29, 143/12, 143/18, 145/10, 156/21, 158/02, 169/01
T.(Özbék-Turkmän) 134/01
T.bilän 145/35
T.+dän 146/37
T.+dän (Turkmän éli) 145/21
T.éli 161/31
T.éli 145/12, 168/05
T.élning ağasi 169/26
T.élning bätiri 143/28, 160/28
T.élning békleri 159/28
T.+gä 146/32, 152/27, 155/19,
156/15
T.+im 150/16
T.+imni 146/27
T.+ingni 157/28
T.işi 142/19
T.+lär 133/04, 141/24, 142/06, 142/20, 149/15, 150/05, 154/11, 161/16, 168/13, 168/24, 169/03
T.+lärgä 149/22, 159/20,
168/12
T.+lärim 150/29, 153/24
T.+lärimdir 156/16
T.+läring 157/32
T.+lärmän 158/15
T.+läрни 151/05, 152/20,
166/21
T.+män 167/15
T.+ning 167/33
T.+ning éli 166/14
T.+ning mämläkäti 149/19
T.+ningni 143/23
T.yurti 153/30
[=55]
- tusli** Türlü, renkli, görünüşlü.
t.(başқа tusli) 155/27, 165/02
[=2]
- tuş-** 1. Düşmek.
t.-ib yât- 144/10
2.(Zorlayıcı bir sebeple) Başını alıp gitmeye koyulmak, kendini –e atma.

- t.-di izimä** 148/31
3. (Kötü bir durum yüzünden)
 İstenmeyecek bir yerde bulunmaya
 mecbur olmak.
t.-di 151/18
t.-mä 152/29
t.-ib 161/01
4. Uğramak, dūçar olmak.
t.-di 153/10
t.-mäsin 133/20
5. İnnek.
t.-di 131/09
6. mec. Dedikodusu yapılmak.
t.-mäy 141/32
 [=10]
tut- Doldurmak, istîlâ etmek,
 duyulacak veya görülecek şekilde
 etrâfi kaplamak.
t.-di 134/11, 134/16, 142/01,
 143/07, 163/31, 166/24
t.-ib 134/08, 134/24, 159/01
t.-ib kâl- 143/14, 144/26
t.-ib két- 144/22
 [=12]
çäng tut- 134/24, 142/01,
 143/07
miltıqqa tut- 166/24
yérni tut- 159/01
 [=5]
tutil- Yakalanmak.
t.-di 135/33
 [=1]
yâmân çobir tutil- 135/33
 [=1]
tuy- Duymak, işitmek.
t.-ginçi 161/15
 [=1]
tuyä Deve.
t.+däy 169/15
t.+däy bop 137/11
t.däy kıp 141/26
 [=3]
tuz Birinin başka birine verdiği
 yiyecek ve içecekler.
t.+ini 166/25
 [=1]
tügün Dügüm, bohça.

- t.+im** 154/10
t.kıl- 158/26
 [=2]
tügünli Dügümlü.
t.cây
 [=1]
tük Tüy, kıl.
t.+i 131/32
 [=1]
tün Gece, gece vakti.
t. 161/35
t.+i (küni tüni dé-) 165/15
 [=2]
tünâv Uyuma, geceyi geçirme.
t.+in 152/15
 [=1]
tünâvğı Gece vakti olan ya da
 yaşanan.
t. 151/29
 [=1]
tüydir- Ezmek, çiğnemek.
t.-dim 167/01
 [=1]

U

- u 1.** İşaret Zamiri.
u.+ndän song Ondan sonra
 155/04
u.+ning uçun Onun için
 171/17
2. Üçüncü tekil şahıs zamiri.
u. 169/10
u.+ngä Ona. 148/08
u.+ni Onu. 168/22
u.+ning Onun. 157/20
 [=6]
uç- 1. (Kuş, böcek gibi kanatlı
 hayvanlar) Havada yol almak,
 havada gitmek.
u.-gän 134/06
 2. Çok hızlı gitmek, çabucak
 geçmek.
u.-äyin 165/14, 165/18
3. mec. Çok sevinmek, kabına
 sığamayacak kadar sevinç duymak.

- u.-ib k t-** 163/23
[=4]
y r gi u - 163/23
[=1]
u n 1. U runa, yoluna, yararına.
u.(-l r u n) 150/36
2. Sebep bildirir; sebebiyle, -den
 t r , -den dolayı.
u.(-ning u n) 171/17
[=2]
udir - Kaşını  atmak.
u.-yib tur- 165/04
[=1]
u l - Uyumak.
u.-m y 134/12
[=1]
ul Cinsiyeti erkek olan evl t, o ul.
u. 141/22
[=1]
ul - Eklemek, katmak, ilave etmek.
u.-b  l- 144/32
u.-b k l- 150/24
u.-bdi 168/30
u.-m n 132/01
u.-ym n 153/04
[=7]
g pni g pg  ul - 144/32, 150/24,
153/04, 168/30
[=4]
ulg yt- B y tmek, g clendirmek.
u.-di 166/09
[=1]
g pni g pg  ulg yt- 166/09
[=1]
ulsiz Erkek evlatsız, o ulsuz.
u.+l rning 170/22
[=1]
ulsizlik Evlatsızlık, o ulsuzluk.
u.+d n 170/18
[=1]
ur- 1. Vurmak.
u.- di 136/09
u.- r 151/07
u.-g n b lt  140/07
u.-ib 140/05
u.-ib tur- 164/34
2. Kesmek.
u.- r 165/21
3. Dua, yemin etmek.
u.-ib k t- 149/28
4. Yardımcı fiil.
u.-di 135/18, 140/38, 168/22
u.-ib 133/04
u.-ib k t- 143/08
u.-s m 154/28
[=13]
 h ur- 154/28
coş ur- 140/38, 143/08, 168/22
h yb t ur- 133/04
 as m ur- 149/28
ort g  ur- 135/18
[=7]
y yib ur- 165/21
[=1]
uriş- Savaşmak. Krş. **uruş-**
u.-ib 156/29
[=1]
uru  Kabile, kavim.
u.+d n (h r uru ) 172/07
[=1]
uru li Kabilesi, kavmi olan.
u. l 156/25
[=1]
uruş Savaş, kavga.
u. 142/02, 154/33
u.bol- 136/22, 137/14
u.+d  133/29, 138/17, 164/16,
166/33, 168/04
u.+d n 133/25
u.+g  133/26, 138/06, 138/15
u.kıl- Savaşmak. 136/04,
146/30
u.k ni 154/18
u.+ning 135/22
[=17]
uruş- Bk. **uriş-**
u.-! 133/31, 133/33
u.-di 143/35, 167/16
u.-  (uruş -uruş ) 131/30
u.-g ni 167/19
u.-gin 152/08
u.-ib 141/04, 167/32
u.-s m 138/34, 139/03
[=11]

uruşmaq Savaşma.
u.+ka 133/06, 167/06
 [=2]
usta Fars. İşinin ehli, becerikli kimse.
u. 151/07
 [=1]
uşlä- Tutmak, kavramak.
u.-! 140/32, 141/11, 141/13,
 141/28, 142/07, 142/07, 143/05
u.-di 142/27
u.-ng 133/14, 133/18, 133/30,
 133/34
 [=12]
kélib uşlä- 133/14
 [=1]
uy- Yığmak; oymak.
u.-äsän 165/07
u.-ibsän 164/26
 [=2]
qávâging uy- 165/07
qávâgingni uy- 164/26
 [=2]
uyät Utanç, utanma, ayıp, haya.
u.bol- 138/34, 139/03, 139/08
u.émäs 153/16, 153/21
u.+i 159/03
 [=6]
uyil- Oyulmak.
u.-ib 164/17
u.-mäsin 133/28
 [=2]
qávâgläring uyil- 164/17
 [=1]
uz- Bozmak, koparmak, ayırmak.
u.-ibdi 145/08
 [=1]
ümid uz- 145/08
 [=1]
uzät- Verilecek bir şeyi kimseye
 doğru yöneltmek.
u.-di 140/13
 [=1]
uzr Yapılan bir hatadan ötürü
 hoşgörülmesini istemek.
u.äyt- 153/26, 153/28, 171/02
 [=3]
uzun Kardeşlerden büyüğü.

u. 142/14
u.äkä 157/05, 157/13
u.äkäm 156/24
u.+ingdi 157/02
u.+ingmän 158/17
u.+ingni 157/10, 158/01
 [=8]

Ü

üç İkinci ardından gelen sayının ismi.
ü.bätmän 169/11
ü.kün 141/04
ü.yüz şāha 169/10
 [=3]
üçäv Üçü, her bir üçü Krş. **üççäv**
ü.+i 136/26, 164/11, 164/13,
 171/35
ü.+ing 165/27
 [=5]
üççäv Bk. **üçäv**
ü.+ginäng 165/32
ü.+i 169/31, 169/34, 170/03,
 170/15, 170/21, 171/34
ü.+inggä 169/05
ü.+ining 171/33
 [=9]
ümid Fars. Ümit, umut.
ü.-uz 145/08
 [=1]
üst Bir şeyin göğe bakan kısmı.
ü.+idä 131/24
ü.+igä 132/06, 132/17
ü.+igä (ät-ätining üsti) 132/37
ü.+igä kél- 164/10
ü.+imä yét- 152/14
ü.+ini 164/04
 [=7]
üy Ev, oturulan yer.
ü.+lärimni 157/06
ü.+lärini 160/38
 [=2]

V

vä Üzüntü ifade eden ünlem.

v. 170/31
[=1]
vağırlä- Haykırmak, çığlık atmak.
v.-b 135/12
[=1]
vākēän Ar. Gerçekten, sahiden.
v.+i 170/06
[=1]
vakt Ar. Zaman.
v. 139/25
v.+gäçä 171/07
v.+i 133/09
v.+in huşlä- 142/26
[=4]
vaktli Vaktinde olan, vaktinde yapılan.
v. 139/21
[=1]
vây Şaşkınlık, kızgınlık, üzüntü gibi duygularda anlamı kuvvetlendiren ünlem.
v. 140/09, 142/28, 153/34, 169/29
v.-vây 169/19
v.-vây dé- 171/05
v.-vâylä- 140/17
[=7]
vâylä- “Vah vah” diye bağırarak, feryat etmek.
v.-di (vây-vâylä-) 140/17
[=1]
vâc Sebep, mazaret.
v.+ini 165/23
[=1]
vâhm Ar. Yersiz korku.
v.târt- Kötü ihtimalleri düşünüp korkmak. 131/16, 161/29
[=2]
Vâyän Bk. **Vâyängän**
v.+gä 149/15
[=1]
Vâyängän Témirhân padişahın hükümdarlık sürdüğü memleket.
Krs. **Vâyän**
v.+dä 137/24
v.+dän 167/14
v.él 150/06, 150/07, 165/33

v.+gä 150/01
v.şähri 149/34, 161/34, 161/36
v.yurti 167/28
[=10]
väyrän (Fars. *vîrân*) Harap, yıkılmış, yıkık.
v.kıl- 152/30
[=1]
väzir Ar. Askerî ve idârî yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru, vezirlik rütbesine sahip olan kimse.
v.+i 137/28
v.+igä 138/01
[=2]
Väzircän Bk. **Şahmân**.
V. 138/02
[=1]
vicdânsiz Vicdânın sesini duymadığı hakkı gözetmeyen, insafsız, adâletsiz.
v.+ning 152/17
[=1]

Y

yâ 1. Soru cümlelerinin başında anlamı güçlendirir.
y.164/27
2. İki kelimeyi, iki kelime öbeğini veya iki cümleyi birbirine bağlar.
y. 132/31, 132/31, 138/22, 138/22, 164/27
[=5]
yâd Fars. Anma, hatırlama.
y.ét- Anımsamak, anmak.133/33
[=1]
yâğ- (Yağmur, kar ve dolu) Gökten yere düşmek.
y.(kâr yâkkandây bol-) 164/05
[=1]
yâğıl- Akmak, yere düşmek.
y.-di 171/12
[=1]
yâş yâğıl- 171/12
[=1]

- yaḥşi** Güzel, iyi.
 y. 137/27, 157/17
 y.(yaḥşi ādāmning éli) 163/33
 y.-yāmân äyt- 155/01
 y.ādām 131/34, 170/10
 y.bol- 155/05
 y.āmäl bér- 171/15
 y.implā 167/11
 y.iş kıl- 159/32
 y.söz 147/31
 y.tonni kiy- 162/05
 y.+ydi 160/26
 [=14]
- yaḥşilik** Güzellik, iyilik.
 y.+kā 154/08
 [=1]
- yâk** Taraf, yön, cihet.
 y. 140/28
 y.+dä 134/29, 158/32
 y.+ka (bundän bu yâkka)
 Bundan bu yana.146/30
 [=4]
- yâkıl**- Yanmasını sağlamak veya yanmasına sebep olmak.
 y.-sin 156/17
 küyâ yâkıl- 156/17
 [=1]
- yâkın** Arada az mesafe bulunan, uzak olmayan.
 y.+dä 152/16
 [=1]
- yâkınlä**- Yaklaşmak, yakınlaşmak.
 y.-b 131/14, 161/10
 y.-b yét- 161/08, 171/32
 [=4]
 äcäl yâkınlä- 131/14
 [=1]
- yâkınlâş**-Yakın duruma gelmek, yakına gelmek.
 y.-ib kâl- 170/04
 [=1]
- yâl** Yele.
 y. 148/15
 y.+ti 133/19
 [=2]
- yâlgân** Aldatmak maksadıyla bilerek söylenen gerçeğe aykırı, asılsız söz, yalan.
 y.-râst 132/03
 y.-yâşık äyt- 152/11
 [=2]
- yāmân** Kötü, fena.
 y. 136/22, 137/27, 156/28, 170/13, 171/01
 y.(ésân-yāmân tur-) 169/13
 y.(yaḥşi-yāmân äyt-) 155/01
 y.âtli 140/22
 y.bol- 171/26
 y.çobir tutil- 135/33
 y.+ékân 142/02, 143/31, 156/37, 157/13, 157/32, 158/02, 163/14
 y.gâp 170/09
 y. kör- 164/35
 [=19]
- yāmânlik** Kötülük, fenalık.
 y.+ni 153/27
 [=1]
- yân**- Yanmak.
 y.-gân 153/14
 [=1]
- yänâş**- Yanına sokulmak.
 y.-ib 163/30
 [=1]
- yânbâş** Yan, taraf.
 y.+idä 167/36
 [=1]
- yânâştir**- Yanaşmasını sağlamak.
 y.-mä 157/10, 157/21, 157/25, 158/01
 [=4]
- yâpin**- Kapanmak, örtünmek.
 y.-dingmi 164/19
 [=1]
- yâppä** Her biri, tamamı.
 y. 132/37
 y.-yâvliḵ Hep beraber, herkes.
 132/09, 132/25, 132/23, 132/33
 [=5]
- yārân** Fars. Arkadaşlık, dostluk.
 y.+lär 131/18, 141/10, 142/32, 143/31, 158/35

[=5]
yârâş- (-e) uymak, uygun düşmek, yakışmak.
y.-gân 148/15
 [=1]
yârâştir- Uydurmak, yakıştırmak.
y.-gin 158/17
 [=1]
yârilâş- Yarılmak, ikiye ayrılmak, parçalanmak.
y.-ib 159/08
 [=1]
yürâgi yârilâş- 159/08
 [=1]
yârûğ Işık, aydınlık.
y.bol- 131/21
 [=1]
yâş 1. Gözyaşı.
y.yâğıl- 171/12
y.+tin (közdän yâşin tök-)
 151/27
 2. Genç.
y.+édi 137/07, 160/21
y.gödäk kıp 155/24
 [=5]
yât- 1. Boylu boyunca uzanmak.
y.-di 144/10
y.-gânini 142/15
 2. Uyumak, dinlemek.
y.-di 131/17
 3. Geceyi geçirmek için bir yerde kalmak.
y.-gändä 134/31
 4. Süreklilik işlevinde tasvirî fiiller yapar.
y.-di 161/09
y.-ir 131/27
 [=5]
âtilib yât- 161/09
bolib yât- 131/17
bülkülläb yât- 131/27
tuşib yât- 144/10
 [=4]
yâtâvér- Uyuyuvermek, dinlenivermek.
y.-sin 158/32
 [=1]

yâv Düşman, hasım.
y. 143/25
y.+dä 140/30
y.kıp 166/19
y.+ni 153/17
 [=4]
yâvgärçilik Düşmanlık, husûmet; savaş.
y. 144/19, 163/14
 [=2]
yâvlä- Hücum etmek, düşman olmak.
y.-b 158/28
 [=1]
yây Kırılmadan eğilip bükülebilen, çekilip uzatılabilen, sıkıştırılabilen, kuvvet kalkınca eski hâline dönen parça.
y.+däy bük- 151/26
y.+däy bükil- 140/18
 [=2]
yây- Bir şeyi açıp sermek.
y.-ib ur- 165/21
 [=1]
yâz 21 Haziran'da başlayıp 23 Eylül'de sona eren, ilkbaharla sonbahar arasındaki yılın en sıcak mevsimi
y.+läri 162/16
 [=1]
yâz- Günah işlemek, suç işlemek.
y.-ibdi 145/07
 [=1]
yâzlä- Yaz hâline getirmek.
y.-ydi 160/05
 [=1]
bağärni yâzlä- 160/05
 [=1]
Yäkdästä Bk. Häsän Yäkdästä
y.+si 169/31
 [=1]
yälpillä- Genişlemek.
y.-mäy öl- 146/29
 [=1]
yälpillâş- Genişlemek, yayılmak.
y.-ib 169/16
 [=1]
yälpillät- Genişletmek.

y.-ib 140/39
[=1]
yänä Yine, tekrar, yeniden.
y. 151/22, 162/13, 172/01
[=3]
yänäş- Yanına varmak.
y.-ib 163/30
[=1]
yängi Yeni, taze.
y. 158/07
y.-yängi kél- 169/06
[=2]
yäräk Silah, teçhizat.
y.+i (yärägi) 136/08
[=1]
yärä- Yaramak, yararına dokunmak.
y.-b 152/32
[=1]
yäräş Ateşkes, barışma.
y.kıl- 152/15
[=1]
yäräştir- Barıştırmak, uzlaştırmak.
y.-gin 145/03
[=1]
yärät- Oluşturmak, yaratmak,
meydana getirmek.
y.-gän 167/23
[=1]
yäşär Yaşında.
y.(yétti yäşär) 164/07
[=1]
yäşik Kötü, berbat.
y.(yälğän-yäşik äyt-) 152/11
[=1]
yäşin Yıldırım, şimşek.
y.däy bop 136/10
[=1]
yé- Yutmak. çiğnemek, karnını
doyurmak.
y.-b kêt- 142/34
y.-b yür- 164/09
y.-sin 132/15
[=3]
yéç- Soymak, çıkarmak.
y.-di 163/12
[=1]
yédir- Yemesini sağlamak.

y.-ib 150/10
[=1]
yélkä Omuz.
y.+sigä 137/02
[=1]
yér 1. Ayakla basılan yüzey.
y.134/27
y.+ni 134/24, 142/01
2. Mahal, mekân, mevki.
y.+ni tut- 159/01
[=4]
yét- 1. Ulaşmak, erişmek, varmak.
y.-di 139/33, 140/02, 143/10,
147/08, 155/14, 160/39, 161/08,
161/10, 161/11, 164/03, 164/07,
166/19, 166/23, 168/02, 168/18,
169/20, 171/32, 172/02, 172/04
y.-dik 162/29, 162/31, 163/04
y.-dim 150/13
y.-ädi 152/14
y.-äymiş 155/22, 155/33,
155/37, 156/09
y.-gäy-dä 154/28
y.-gändä 171/30
y.-ib 150/11, 150/19
y.-ib käl- 136/31
y.-ib kél- 134/34
y.-mägän 142/36
y.-mägänidä 136/33
2. Kâfi gelmek.
y.-mäymi 146/35
[=37]
äcäli yét- 142/36
häddigä yét- 164/03
murädgä yét- 150/19
[=3]
kıstâb yét- 140/02, 160/39
kuvälâb yét- 150/11
yâkınlâb yét- 131/14, 161/08,
171/32
[=6]
yétäklä- Öncülük etmek, başı olmak.
y.-b kâyt- 172/01
[=1]
yétti Altının ardından gelen sayının
adı.
y.ây 167/13

- y.yäşär** Yedi yaşında. 164/07
[=2]
- yétiş-** Ulaşmak, vâsıl olmak.
y.-di 143/25
[=1]
ârkasidân yétiş- 143/25
[=1]
- yéyiş-** Yemek.
y.-di 131/10
[=1]
- yıg-** Belli bir yere toplamak, biriktirmek.
y.-ib 166/03, 166/08
y.-ib bér- 157/33
[=3]
- yıgdir-** Belli bir yere toplanmasını sağlamak.
y.-dim 166/38
[=1]
- yıgıl-** Bir yerde toplanmak.
y.-ib kél- 171/06
[=1]
- yıgılış-** Toplaşmak.
y.-ib 154/11
[=1]
- yıgıştir-** Bir araya getirmek, toplatmak.
y.-ib 149/16
[=1]
- yıglä-** Ağlamak, gözyaşı dökmek.
y.-b kâl- 147/18
y.-b kél- 170/19
y.-bdi 168/26
y.-di 150/35, 151/09, 151/13, 153/28, 170/31, 171/05
y.-gängä 151/28
y.-mây 143/26
y.-yıgläy kâl- 149/13
y.-yıgläy yaş yağıl- 171/12
y.-yıgläy 167/24
y.-yıgläy közdän yaşın tiz- 145/02
y.-yıgläy suskinlärim kıyil- 149/33
[=16]
- yıkıl-** Devrilmek, yıkılmak.
y.-ib öl- 165/32
[=1]
- yıkıt-**Düşürmek, devirmek, yıkmak.
y.-ib öt- 171/35
[=1]
- yılkıbân** At çobanı.
y.+gä 150/09
[=1]
- yigit** Delikanlı; yürekli, gözü pek kimse.
y.+lär 172/07
[=1]
- yitir-** (Bazı niteliklerini) Kaybetmek, bu niteliklerin yok olması durumu ile karşılaşmak. Krş. **yitiş-**
y.-ib 143/21
[=1]
hisâbini yitir- 143/21
[=1]
- yitiş-** Bk. **yitir-**
y.-di 143/19
[=1]
hisâbläri yitiş- 143/19
[=1]
- yogân** Kalın.
y.sân Kalın uyluk.140/08
[=1]
- yok** Bulunmayan, mevcut olmayan.
y. 140/30, 159/03, 159/29
y.+di 136/30, 152/04, 170/33
y.+dir 139/25
y.+édi 171/07
y.+ning 152/18
[=9]
- yol** Bir yere varmak için geçilen yer.
y.134/36, 134/39
y.(ädâbli izzätli méhmân yol bol-) 148/14
y.bol- 148/18, 148/25, 148/26, 148/29, 148/30, 149/01, 149/02
y.+dä 166/02
y.+ini tos- 150/16
y.tärt- Yol almak, ilerlemek.159/16, 159/31, 159/37
y.yür- 131/03, 137/15, 160/12, 161/35
[=19]

yolıq- Rastlamak, karşılaşmak, yüz yüze gelmek.

y.-mäsin 132/35
[=1]

yorğa Yumuşak, rahvan yürüyüşlü (at).

y.ât 150/01
y.+läri 147/14
y.+ni (yüz bir yorğa) 147/02
y.+ning (yüz bir yorğa) 147/04
[=4]

yubâr- Göndermek, yollamak.

y.-di 151/10
y.-ib 162/01
y.-ing 144/25
[=3]
ķâytârib yubâr- 144/25
[=1]

yul- Yolmak, koparmak.

y.-ib kêt- 140/06
[=2]

yulduz Işıklı ve sâbit bir nokta hâlinde görülen gök cisimlerinden her biri, yıldız

y.+däy bol- 171/29
[=1]

yum- Sıkıp kapamak.

y.-ib 135/09
[=1]
köz yum- 135/09
[=1]

yumşâ- Yumuşamak, sakin bir durumda olmak.

y.-b kêt- 154/16
[=1]

Yunus Bk. **Yunus Pâri**

Y. 165/22, 166/28
Y.+dän 167/10
Y.+gä 164/13
y.+ning 163/28, 164/10
[=6]

Yunus Pâri Köroğlu'nun peri olan hanımı. Krş. **Yunus, Yunuscân, Râhmât Pâri**

Y. 134/14, 154/25, 163/25, 164/11, 165/24, 169/30, 170/05, 170/07, 172/03

[=9]

Yunuscân Bk. **Yunus Pâri**

Y. 164/18, 165/10, 165/17, 165/29

Y.+däy 167/24

Y.+gä (Hây bâlli Yunuscân) 135/05

[=6]

yurt Ülke, memleket, vatan; halk.

y.+i (Şirvâning yurti) 154/23

y.+idän (Témir yurti) 161/28, 161/32

y.+idän (Väyängän yurti)

167/28

y.+ingä (Turkmän yurti)

153/30

[=5]

yut- Ağızda olan bir şeyi boğazdan aşağı indirmek.

y.-di 170/18

y.-äyin 144/19

y.-mänglär 161/27

[=3]

ķân yut- 170/18

zâhhâb yut- 161/27

zârdâb yut- 144/19

[=3]

yuv- Yıkamak.

y.-ib 164/32

[=1]

yuvın- Yıkanmak.

y.-ib 146/41

[=1]

yügürık Hızlı koşan.

y. 148/11

[=1]

yür-1. Adım atarak ilerlemek.

y.-! 171/26

y.-ä (yürä-yürä) 160/37

y.-ädi 136/10, 165/06

y.-gän 144/26, 152/35

y.-gän ékän 164/09

y.-gäni 148/20, 153/18

y.-sin (ämän-yürsin) 139/20

2. Yol almak, mesâfe katetmek.

y.-dik 161/35

y.-gin 171/22

y.-ib 131/03, 160/12
y.-ib çarçış- 131/07
y.-ib kél- 137/15, 161/22
y.-ing 165/13, 169/14
y.-ing ésä 147/04
 [=20]
āmān yür- 139/20
téz yür- 171/26
yol yür- 131/03, 137/15,
 160/12, 161/35
 [=6]
bolib yür- 136/10
kıstāb yür- 131/07
yéb yür- 164/09
 [=3]
yüräk Gönül.
y.-bagrin puşnät- 157/08
y.+dä 159/29
y.+dän 150/31
y.+dän kêt- 154/29
y.+i yârilâş (yürägi yârilâş-
)159/08
y.+i uç- 163/23
y.+idä (yürägidä) 131/11
y.+imdän (yürägidän) 154/10
y.+imdän kêt- 154/10
y.+läri 148/16
y.+läri kaynâ- 141/07
 [=11]
yüräkinä Yürecik.
y.+m 170/09
 [=1]
yüriş Hamle, hareket, yürüyüş.
y.+gä 138/04
 [=1]
yüz 1. Surat, çehre.
y.+gä 134/08
y.+i 157/19, 166/33
y.+i gülgä bol- 151/12
y.+ing 155/27, 165/02
y.+inggä 156/17, 171/12
 2. Doksan dokuzdan sonra, yüz birden
 önce gelen sayının adı.
y. 147/30
y.bir yorgan 147/02, 147/04
y.çaklı sülöv hâtin 146/41
y.hatirli bol- 158/31

[=13]
yüzginä Yüzceğiz.
y.+ng 164/30
 [=1]
Z
zāğ Fars. Karga.
z.+ıgä 131/01
 [=1]
zāmin Suçlu, kabahatli, günahkâr.
z. 154/06
 [=1]
zār Fars. Ağlama. Krş. **zārä**
z.+ini (pādşā-zār) 132/20
 [=1]
zarä Bk. **zār.**
z. 154/28
 [=1]
zāt Ar. Bir varlığın hakikati.
z.+ini 160/17
 [=1]
zāfār Ar. Savaşta kazanılan galibiyet.
z.bér- 168/23
z.tâp- 162/31
 [=2]
zāhhāb Fars. Eziyet, sıkıntı.
z.yut- 161/27
 [=1]
zāmān Ar. Süre, vakit.
z.(aḥır zāmān) 170/16
z.(hār zāmān) 148/28
 [=2]
zār Fars. Altın.
z.+dä 163/20
z.+ni 158/24
 [=2]
zārdāb Peynir altı suyu, esilmiş süt
 suyu; salgı.
z.yut- 144/19
 [=1]
zārrin Fars. Altından yapılmış.
z. 144/11, 144/12, 147/01
 [=3]
Zäydin Reyhan Arap'ın Ahmedbey ile
 evlenmiş kız kardeşi.
Z. 169/20, 171/02, 171/05,
 171/07, 171/17, 171/24

- Z.+däy çéçäng** 170/27
Z.+gä 171/09
Z.+ing 163/29
Z.kız 155/28
Z.+ning 169/19
 [=11]
- zäyf** Ar. Zayıf, güçsüz, halsiz.
z.+di(r) 153/22
 [=1]
- zıkr** Ar. Allah'ın isimlerini söyleyerek yapılan ibadet.
z.+i 160/33
 [=1]
- zilzilä** Deprem, zelzele.
z.+mân 169/04
 [=1]
- zingillä-** Hızlı hareket etmek, acele etmek.
z.-b 135/25
 [=1]
- zingiräyt-** Acele ettirmek.
z.-ib 168/15
 [=1]
- ziyädä** Ar. Çok, fazla.
z. 149/06, 149/09
 [=2]
- zor** Fars. Ulu, büyük, kuvvetli.
z. 152/09
z.bér- 171/27
z.+édi 131/15, 140/26
z.+ékändi 168/01
z.+imdi 158/07
z.+ini 168/07
z.+lärigä 138/16
z.+läriñing 138/20
z.pälvän 171/34
 [=10]
- zorlık** Zor olma durumu, güçlük.
z.+di 136/34
z.+inggä 146/11
z.kıl- 137/18, 137/26, 137/32, 138/13, 138/30, 138/33, 167/34, 169/01
 [=10]
- zulm** Ar. Eziyet, cevr, cefâ.
z. 166/18, 166/27
 [=2]
- zülf** Fars. Saçın iki tarafına düşen lüle, zülüf.
z.+i 163/15
z.+läri 135/02
z.+lärimni 150/25
z.+läriñi 147/09
 [=4]

4.5. Tıpkıbasım

Булбул қўнар зорига,
 Пари эрам боғига¹.
 Тахт ўн кун йўл юриб,
 Айни саҳар бўлганда
 Борди Асқар тоғига.

Кўп қўшин, ўлдик дейишди,
 Қистаб юриб чарчашди.
 Таппа, таппа ҳаммаси,
 Шу тоғда отдан тушди.

Овқатини ейишди.
 Юрагида чер эди,
 Гуркираган эр эди,
 Қаторинда нор эди.

Ажал яқинлаб етди.
 Гўрўғлибек зўр эди.
 Қўрқоғи ваҳм тортди,
 Ботир хушвақт бўп ётди.
 Кўргилик-да, ёронлар,
 Танқ этиб, тонг отди.
 Уқиб намоз бомдодни,
 Тонг отиб ёруғ бўлди.
 Намоздан фориг бўлди,
 Беваҳм семиз бўлди,
 Қўрқоқлар ориқ бўлди.

Асқар тоғнинг устида,
 Райхон араб қасдида,
 Гўрўғлибек қараса,
 Лашкар булкуллаб ётир
 Чамбилбелнинг остида.

Бу Ҳасан чопсон қурғур, Ҳасанхонни кўтариб, Бало тоққа қочиб кетди. Хотин бечораларнинг уруша-уруша, милтиқни ота-ота ранглари ўчиб кетди. Ана энди буни кўриб, Гўрўғлибекнинг ҳар туки чопонини тешиб ўтиб, қўшинига қараб бир сўз айтаверди:

Яхши одамнинг элга кўпдир хотири,
 Подшоларнинг жиловиди шотири,

¹ Боғида.

Уламан, деб асло хафа бўлманглар,
От қўйинглар Чамбилбелнинг ботири!

Қулоқ солинг гапнинг ёлгон-ростига,
От чопилар қирнинг баланд-пастига!
Тирик одамнинг элин душман оларми?
От қўйинглар, Райхон араб устига!

Итларга тортдириб ташланг гўштини,
Банди қилиб, синдириглар тишини!
Ҳеч қолмасин, ёппа-ёвлик от қўйинг,
Кесиб ташланг арабларнинг бошини!

Отларингни ҳар тарафга жилдириг,
Ханжар, найза қўлларига олдириг!
Ҳеч қолмасин, от қўйинглар, халойиқ,
Битта қўймай, арабларни ўлдириг!

Ўлдириглар, қуртлар есин гўштини,
Қизғалдоқдай қон қинг элнинг даштини!
Аридай от қўйинг барин устига,
Қилиб қўйинг арабларнинг ишини!
Ўлдириб, таланглар кирдикорини,
Эшитинглар мендай подшо зорини:
Аввал ўлдириглар катта пирини,
Қириб ташланг битта қўймай барини!
Ёппа-ёвлик от қўйинглар, халойиқ,
Ўлдириглар қарисининг барини!
От қўйинглар, ёппа-ёвлик шердай бўп,
Чилладаги гуркираган нордай бўп.
Тўкилиб от қўйинг баринг бирдай бўп!

Ҳар тарафдан мингта-мингта келинлар,
Ўрталикқа арабларни олинлар,
Танасини тўртов-бешов қилинлар,
Ё ўлинлар, ё обрўни олинлар,
Душман билан бир шекилли бўлинлар,
От қўйинглар, ёппа-ёвлик ҳаммангиз!

Қулоқ солди айтган сўзнинг ростига,
Ҳеч ким йўлиқмасин душман қастига.
Шердай бўлиб ўзбек элнинг ботири,
Ёппа минди от-отининг устига;
Ҳамма бирдан Райхон араб қастига.

Худо раҳм айлағай сарбоз ҳолига,
 Қорабош ўрдаклар ойдин кўлида.
 Чоқ бўп миниб отларининг белига,
 Банги ҳайбат уриб энди туркманлар,
 Ўзбек, туркман найза олди қўлига.

Урушмоққа кўнгиллари тақ бўлди,
 Ҳамма одамнинг димоқлари чоғ бўлди.
 Анжом асбоб бари олиб қўлига,
 Уйнаб-кулиб вақти, кўнгли чоғ бўлди.

Ана энди Гўрўғлибек эсонликни тилаб бир сўз айта-
 верди:

Сув тагида, дейди одам обини,
 Қойил қилиб келдим Кўҳи Қофини.
 Отингдан айланай, қодир оллойим,
 Келиб ушланг қиличимнинг сопини.

Ким минса шу билар отнинг бопини,
 Сайис олар илдам отнинг тобини.
 Отингдан айланай, парвардигорим,
 Ўзинг ушла ханжаримнинг сопини...

Шол ипакдай бўлар отларнинг ёли,
 Ҳеч кимга тушмасин жудолик ҳили!
 Райхон араб опти, Чамбил элимни,
 Менинг қўлим эмас, пирларнинг қўли.

Араб, деб қочирдим бошдан ҳушимни,
 Худоё, ўнғаргин қилган ишимни.
 Қора каллам шу урушдан айлансин,
 Дов тикдим урушга қора бошимни.

Сарғаймасин ўзбекларнинг сиёғи,
 Уюлмасин хафа бўлиб қобоғи.
 Урушда қўлла отамнинг арвоҳи,
 Отам, ушланг ханжаримнинг сопини!

Уруш, деб минганман мен Гиркўк отни,
 Овозам Ирамнинг боғига кетди.
 Отам, деб ёд этдим ҳазрат Довудни,
 Отам, ушланг ханжаримнинг сопини!

Ўзбек-туркман минди бедов отига,
 Томоша айланг худонинг қудратига,
 Хулкардай бўп, ҳаммалари тўп бўлиб,
 Омин деб фотиҳа тортди бетига...

Қулоқ соп айтган сўзга!
 Қарамай учган ғозга,
 Омин, деди от қўйди,
 Қалқонни тутиб юзга.

Айтган сўзи эп бўлди,
 От битганлар жуфт бўлди.
 Тўзон осмонни тутди.
 Кеча-кундуз ухламай
 Чамбилдаги хотинлар,
 Юнус пари бош бўлиб,
 Тинмайин милтиқ отди.
 Қалқонни бетга тутди,
 Омин, деди Гўрўғли.
 Гулчеҳра тоғда қолди,
 Хўп томошабин бўлди.
 Шовқин солиб ҳаммаси,
 Гулчеҳрадан бўлаги
 Даста-даста бўлиниб,
 Баланддан пастга олди.
 Ҳамма ерни чанг тутиб,
 Қулоқлар чиппа битиб,
 Гўрўғлининг лашкари,
 Одамнинг шовқинига,
 Еру осмон бир бўлди...
 Чамбил ўртада қолди.
 Ҳасан чопсон бир ёқда,
 Бу гапларни ҳам билиб,
 Бало тоғда ётганда,
 Бир қўйин тошни олиб,
 Бир теракни сугуриб,
 Қалтак қип етиб келди.

Арабларнинг ҳаммаси,
 Қочарга йўл топмайин.
 Қўзи кетди адирайиб.
 Араблар гидирайиб.
 Қочмоқликка йўл топмай.

Қулоқдан¹ қочған ұтға,
Қоши билан зулфлари,
Ут қочиб куйиб кетди.

Бош қаттиқми, тош қаттиқ.
Ҳой балли Юнусжонга,
Жевахонадан тиклаб,
Элсори чўлни чоқлаб,
Қўрққанидан ҳаммаси,
Кўзин юмиб аёллар,
Тинмай милтиқ бўшатди...
Шол калтаклар шағирлаб,
Араб қолди вағирлаб.
Ўлганлари бигирлаб,
Қиёмат-қойим бўлди.
Очилмай гуллар сўлди.

Гўрўғлибек ғайрат қип,
Ҳар тарафга от чопиб,
Ўзин ўртага урди.
Аралашиб кўп лашкар.
Қиличини сермайди.
Қалла битган дўлдай бўп,
Шу урушнинг ичида,
Тошдай думалаб қолди.

Оёқлари дингиллаб,
Шоли милтиқ зингиллаб,
Жони чиқмай танадан,
Оёқ дингиллаб қолди.

Ширин жонлар сотилди,
Тупроққа қон қотилди.
Чамбилнинг қўрғонидан,
Тинмай милтиқ отилди.

Илдам отлар қутулди,
Емон чўбир тutilди.
Элсорининг чўлида,
Бежой одам қирилди.

¹ Милтиқ қулоғидан дейилмоқчи.

Қочганини қайтариб,
 Ҳасан чопсон кес-кеслаб,
 Хон Ҳасанжон бўйнида,
 Тинмайин уруш қилди.

Ҳеч бўлмади сўроғи,
 Қўлида тик тераги.
 Борқирайди шу чопсон,
 Бир тўп терак яроғи.

Терагиман уради,
 Яшиндай бўп юради.
 Элсорида арабни,
 Тинмай қувиб қиради.

Араб ўзин тўхтатди,
 Кам-кам ишни беркитди.
 Жар оғзига қон қотди.
 Бир-бирига от қўйиб,
 Кам-кам ишни ўхшатди.

Ўлик қолди чалкашиб,
 Семизи гупдай ишиб.
 Бир-бирин чоғин олиб,
 Бир-бирига тўғишиб,
 Емон кўп уруш бўлди.

Тағи бир кун ўтганда,
 Чошка-чошка бўлганда,
 Райхон, Тўхмон, Шохмон араб,
 Гўрўғлини учови,
 Ўлдир, ўлдир, дейишиб,
 Қистаб ўртага олди.

Терагини сермаслаб,
 Ажалга ҳийла йўқди,
 Шу Чопсон етиб қолди.

Кўрар эди хўрликни,
 Чопсон етмаганида.
 Қилар эди зўрликди,
 Шу теракни кўтариб,

Энди Райхон подшонинг
Елкасига бир солди.

Райхон араб ўлдим деб,
Мия айланиб қолди.
Гўрўғлибек ўзини,
Андак чеккага олди.
Ҳали ўзи ёш эди,
Андак бачалик қилди.
Дамини ростлаб олиб,
Соқоллари тирқираб,
Туядай бўп гуркираб,
Чўян бошлик калтакни,
Шу Райхон қўлга олди.
Бежой кўп уруш бўлди.
Кўп йўл юриб келувди,
Отлар чарчаб қолувди,
Айни иккун ўтганда,
Араблар зўрлик қилди.
Ҳасанхоннинг синглисин,
Энди аччиғи келди.

Гулчеҳра пари Сахмон полвонга қараб бир сўз айтди:

Мана даштлар бўлиб кетди тўла қон,
Гўрўғлибек ўлар бўлди бегумон.
Ваянганда сиз ҳам полвон кишисиз,
Гулчеҳрага маслаҳат бер, Сахмонжон!

Сирни билди араб зўрлик қилади.
Ким яхши, ким ёмон худой билади.
Отамнинг вазири, беринг маслаҳат,
Эслисиз, маслаҳат қандай бўлади!?

Олло қилгай Гўрўғлига далолат!
Орттирди араблар қайтайин кулфат.
Кўрмайсизми, зўрлик қилди араблар,
Отамнинг полвони, беринг маслаҳат!

Маслаҳат берингиз, бари ўлади,
Хотин битган есир бўлиб қолади!

Маслаҳатни энди сиз бермасангиз,
Ҳасанхон акам ҳам қўлли бўлади.

Маслаҳат бер Гулчеҳрага, вазирим,
Вазиржон маслаҳат қандай бўлади?

Ғайрат қилиб, кириб қолдим хурушга,
Рози бўлиб эдим чўлда юришга.
Ҳеч тоқатим менинг, бобо, қолмади,
Жавоб беринг мен ҳам кирай урушга.

Ҳарна бўлсам акам билан бўлайин,
Бу калламни этагига солайин.
Жавоб беринг, кирай ўзим майдонга,
Акажонимдан илгари ўлайин!

Энди биз ҳам ўзбекларман тир бўлдик,
Улиб кетсак жаннатдаги ҳур бўлдик.
Араб зўрлик қилди тоқат қолмади.
Гўрўғлиман моли-жонлар бир бўлдик.

Жавоб беринг, кирай ўзим урушга,
Зўрларига бориб найза солайин,
Қазо тўлса шу урушда ўлайин.
Жавоб беринг, кирай энди майдонга,
Араб билан бир шекилли бўлайин.

Зўрларининг қора қонини тўкиб,
Калласини танасидан олайин,
Ё ўлайин, ё обрўни олайин,
Арабларман ўлгунча ғаш бўлайин,
Жавоб беринг, энди менинг ўзима,
Арабларман бориб шуйхон қилайин.

Ана энди Сахмон полвон Гулчеҳрага қараб бир сўз
айтаверди:

Гулчеҳражой, ранггинг гулдай сўлдими,
Ўзгинангга бирор нарса бўлдими?
Гўрўғлибек билсанг сенинг тарафинг,
Зўрлик қилса номусгинанг келдими?

Нима десанг айтганингни қилайин,
Ўл десанг ўлайин, ханжар олайин,
Бориб арабларга зўрлик қилайин,
Мен урушсам ишим уят бўлмайми?

Бориб туриб, тилка-тилка қилайин.
 Оқ фотиҳа бергин эса ўзима,
 Мен урушсам, ишим уят бўлмаса,
 Дуруст бўлса мен майдонга кирайин.

Омин деб, фотиҳа тортгин бетингга,
 Қойил бўлдим Гулчеҳра ҳимматингга,
 Баракалла, Чеҳражон, савлатингга,
 Ишимиз тагин-а уят бўлмаса,
 Омин деб, фотиҳа тортгин бетингга.

Ана энди Гулчеҳра Сахмон полвонга қараб бир сўз
 айтаётгани:

Ҳангомада тишим оппоқ, дур киши,
 Ҳеч ким билан бўлмас кам ғайрат иши.
 Алваъдаин бир гап бордир орада,
 Гўрўглиман икковимиз бир киши.

Қайғу кулфат бобомизга солмасин,
 Райхон подшо душман бўлиб қолмасин,
 Миниб олинг отингизни тезроқ.
 Шовқин солинг, Гўрўглибек ўлмасин.

Омонат, ўйласам тандаги жон-а,
 Ҳар ким омон-юрсин ўсган маконда.
 Вақтли миниб онг дол бедов отни,
 Хаёлламай дарров киринг майдонга.

Қуласин тоғларга арабнинг лоши,
 Унғарилсин Гўрўглибекнинг иши,
 Тез-тез боринг ҳаялларга вақт йўқдир.
 Энди бўлсин Эралининг саваши!

Гулчеҳра кўп гап айтди,
 Қулоқлар ғувлаб кетди.
 Сахмон билан Гулчеҳра,
 Мисли Рустамдай бўлиб,
 Банги баҳайбат тортди,
 Оч бўридай иккови,
 Қистаб майдонга етди.

Сахмон ўзи эр экан,
 Гулчеҳра ҳам шер экан.

Тўхмон билан Шохмонга
 Иккови қистаб етди.
 Сахмон ғайратни қилиб,
 Шохмон араб қўлини,
 Болта билан бир уриб,
 Қўлини юлиб кетди,
 Энди урган болтаси,
 Йўғон сонига ботди,
 Вой ўлдим деб, шу Шохмон,
 Чўртта ўзидан кетди.

Гулчеҳра ғайрат қилиб,
 Тўхмон араб олдиға,
 Бориб найза узатди,
 Уткир экан найзаси,
 Чакалак томиридан,
 Фирч этиб тешиб ўтди.

Тўхмонни вой-войлатди;
 Қадди ёйдай букилди.
 Қўчқил қони тизилаб,
 Араб қочди изиллаб,
 Илдам отлар ғизиллаб,
 Ёмон отлиси бўзлаб,
 Кўринг энди араблар,
 Қоч-қоч дейишиб сўзлаб,
 Улик думалаб қолди.

Сахмон полвон зўр эди,
 Арабга голиб келди.
 Икки ёқ қўшинидан,
 Кўп одам ўлиб қолди.
 Қочган ёвда қорув йўқ;
 Сахмоннинг дами билан,
 Ушла жушлини, дейишиб,
 Туркман, ўзбек шовқини соп,
 Энди кўринг арабни,
 Хароб қилиб тарафни,
 Кўринг энди Гўрўгли,
 Қувди Райхон арабни.

Ўзбекларнинг кўнгиллари жўш урди.
 Жушларини ялпиллатиб арабни,

Эси-ақлин чўртта-пўртта шоширди,
 Соқоллари тирқираб қочди араблар.
 Хўкиздай буркираб қочди араблар,
 Тағи уч кун эл сориди урушиб,
 Айни пешин, айни пешин бўлганда,
 Асқар тоғдан ошиб қочди араблар.

Кўрганларнинг юраклари қайнади,
 Чин тулпорлар кўп чопилса ўйнади.
 Сахмон полвон, ой Гулчеҳра тинмади.
 Гўрўғлибек ғайрат қилиб ёронлар,
 Шу Райхонни тизилишиб ушла, деб,
 Жунларини-жилвиратиб арабни,
 Ушла дейишиб, тойдай қилиб ҳайдади.

Ўлик тўлиб Элсорининг чўлига,
 Раҳм айламай арабларнинг ҳолига,
 Тизилишиб чувлаб қочди араблар,
 Асқар тоғда жонни сотиб ҳайдади.

Соқоли тирқираб, товуши бурқираб,
 Жон деганинг ширин экан халойиқ,
 Араб қочаверди Ширвон элига.

Кўп одам ўлиб қолди,
 Ул отага боқмайин,
 Қиз энага боқмайин,
 Шердай бўлиб туркманлар,
 Гувалак қувган биядай қип,
 Сўна чаққан туядай қип,
 Қаталоқ бўлган хўкиздай қип,
 Ушла арабни дейишиб,
 Туркман, ўзбек шердай бўп,
 Энди сонсиз арабни,
 Тинмай қувиб ҳайдади.

Тушмай¹ араб тилига.
 Булбул боғнинг гулида,
 Қуртдай қайнаб араблар,
 Қочди Ширвон элига.

¹ Тушунмай.

Ҳамма ерни чанг тутди,
Уруш кўп ёмон экан,
Одам дунёдан ўтди.
Ғажир билан қузғунлар,
Уликни тишлаб тортди.

Арабларни туркманлар,
Ушла-ушла дейишиб,
Ширвонга қувиб кетди,
Қочди сувсиз чўлига,
Ҳақ калмаси тилида,
Араб битган чувиллашиб,
Қочди Ширвон элига.

Уткир қилич қўлида,
Узун пўта белида,
Ётганини ўлдириб,
Араб битган дод, дейишиб,
Қочди Ширвон элига.
Ғажир қўнди гўштига,
Қойил туркман ишига,
Гўрўглибек, туркманлар,
Қува-қува чувиллашиб,
Улик думалаб қолиб,
Тизилишиб, қувишиб,
Араблар ўлдик дейишиб,
Қочиборди Тажан дарё бошига.

Гулчеҳра, Саҳмон вақтин хушлади,
Қиличини маҳкам қўлга ушлади.
Вой ўлдик деб, соқоллар тирқирашиб,
Гумб эткизиб шу дарёга ташлади.

Илдам отлар дарёдан суриб ўтди.
Ажаллисип балиқ тишлаб оп кетди,
Жон деганинг ширин экан, ёронлар,
Қўрққанидан ташлаб Тажан дарёга,
Кўпларини паханг балиқ еб кетди.

Улган ўлди, қолган қолди, халойиқ,
Ажали етмаган дарёдан ўтди.
Терагини тўлғаб-тўлғаб шу Чопсон,
Дарёдан қувалаб Ширвонга кетди.

Ўлик қолди от чопилган чўлида,
Ғажир кўнди ўликларнинг мўлига.
Сахмон ҳам дарёдан ўтди ғайрат қип,
Ҳасан чопсон, Сахмон полвон иккови,
Арабларни изиллатиб, ушла деб,
Тўп қип қуваверди Ширвон шаҳрига.

Қуло-чўлди, бурқиллади чанг тутди,
Сахмоннинг ғайрати жўш уриб кетди,
Араб битган оти терлаб, чарчашиб,
Шу қочгандан Ширвон элига етди.

Арабларнинг бежой ақлин шоширди,
Ширвон элдан туркман, ўзбек келди деб,
Дарвозани маҳкам қилиб қўшурди.
Ўлик тутиб қолди Элсори чўли.
Ҳангамада сўйлар каттанинг тили.
Араб битган борди Ширвон элига,
Талатўп бўп қолди Ширвоннинг эли.

Бола-чақа туркман келди дейишди;
Кўрганларнинг ҳисоблари йитишди.
Холжувон хушвақт бўп қолди қутуриб,
Араб битган ҳисобини йитириб.

Араб бориб Холжувоннинг олдига,
Туркманингни қайтар, қайтар, дейишди.
Ҳасан чопсон шу Сахмоннинг ортидан,
Бурқиллаб ёв орқасидан етишди.

Йиғламай найласин, гул ранги сўлди,
Арабларга қаттиқ бедахат бўлди.
Гўрўғлибек туркман элнинг ботири,
Орқасидан лашкар тизилиб келди.

Қўрғон даласига лашкар тўп бўлди.
Манманлик ёмон экан, ёронлар,
Манманликман бориб эди Чамбилга...
Райхон араб қочиб кирди қўрғонга...

Ўлик битган Элсорида жўп бўлди.
Араб билан Гўрўғлибек урушди,
Райхон арабнинг достони озроқ,
Араб битган подшоликда тўп бўлди.

Арабларнинг кўнгли кетди бузилиб,
Лашкар келди Чамбил элдан тўзилиб.

Ана энди қиёмат бўлди, Ҳасан чопсон қўрғонни одам кирадиган қилиб бузиб олди. Улдинг, араблар, деб шовқин солди. Ана энди Гўрўглибек қайтариб, одам битганни тўплаб, сарбоз, навкарларни жуфтлаб, от битканни даплаб, тезлаб, қилич-шопни чоқлади. Ана энди гапни араблардан эшитмоқ даркор.

Райхон подшо оти ҳам қон, ўзи ҳам қон, хафа бўлиб, мукка тушиб ётди. Араб битган Холжувоннинг олдига тўп бўп [борди]. Бир Заррин (деган) дўсти бор эди. Заррин дўсти бориб Холжувонга қараб бир сўз айтаверди:

Кўнглимда кўп эди менинг ҳавасим,
Қариндошинг бўлди бизларга хасим¹,
Бир сўзим бор сизга малол келмаса,
Сўзима қулоқ сонг Холжувон дўсим!²

Худойнинг ишини энди нетайин,
Ёвгарчилик қони — зардоб ютайин,
Дугона қулоқ сонг айтган сўзима,
Ички сирни ўзим сизга айтайин.

Улик тутиб кетди энди далани.
Боғлардан терганмиз тоза лолани,
Жон дўстим, қулоқ сонг айтган гапима,
Қайтариб юборинг келган балони!
Улик тутиб қопти юрган далани.

Раҳм айлангиз арабларнинг ҳолига,
Улик сулаб Асқар тоғнинг чўлига,
Жон дўстим ҳурмат қинг мендай ошнангни,
Чамбилга қайтаринг келган балони!

Қирилибди пешонасин силаб ол,
Сиз шоирсиз гапни гапга улаб ол,
Қариндошинг қувиб кепти Чамбилдан,
Арабларнинг ўлим ўтин тилаб ол.

¹ Қасд.

² Дўстим.

Араб битган чўлни, тоғни кезибди,
Йиғлай-йиғлай кўздан ёшин тизибди.
Арабларни яраштиргин дугона,
Бир ўзини калтак билан қулатиб,
Шу қўрғонни қариндошинг бузибди.

Оқсоқоллик қилинг энди Холжувон,
Ширвон эли бир худойга ёзибди,
Жонидан араблар умид узибди.
Улганларга бўпти чўртта қиёмат,
Туркман кепти Чамбил элдан бенаҳат!

Бориб тиланг арабнинг гуноҳини,
Туркман эли Ширвон шаҳри бир давлат!

Ана энди Холжувон, хайр, деди. Уз куйгани ўзига
озмиди. Райхон подшога қараб, кулли арабларга қараб,
Холжувон бир сўзни айтаверди:

Ҳа-ё, тенгсиз, қулоқ сонглар,
Билганингдан қолмадинглар,
Насиҳатни олмадинглар,
Айтганимда бўлмадинглар.
Хўб бўлсин, мўл бўлсин,
Туркман элдан ҳайдаб келган,
Хотин-қизинг қутли бўлсин.
Ширвон дашти ўтли бўлсин,
Сигирларинг сутли бўлсин,
Олган ўлжанг, ботирлигинг,
Соқоли ўсиқ араблар,
Сатта, тенгсиз, қутли бўлсин.
Биттанг қолмай баринг ўлгин!
Буйтиб қочиб келганча,
Бўйни жунли сатта араб,
Ҳаммангиз қирилиб ўлгин!

Қулоқ сонглар сўзга, араб,
Бўлдими ҳолларинг хароб?
На ҳаддинг бор жўйқонсизлар,
Бўлдинг туркман билан тараф,
Хўб бўлсин, мўп бўлсин!

¹ Бениҳоят.

Бориб тилай гуноҳингни,
 Эндиги жанжал соп бўлсин.
 Э ҳик, э ҳик шарманда, араб!
 Подадай гуркираб кетдинг.
 На ҳаддинг бор, жунобосганлар
 Бўлдинг ўзбек билан тараф!
 Қани ўлжа, мана ўлжа,
 Аввал хўп маслаҳат қилгин,
 Сап номарддан сарбоз олгин.
 Машқ бериб тарадди қилгин,
 Зўрлигингга ишонмагин,
 Эслилардан сўраб билгин,
 Бўйтибгина талтаймайин,
 Жўйқонсизлар баринг ўлгин.
 Бундан буён нима иш қилсанг,
 Ўзгинамдан сўраб қилгин,
 Аттар бўл, бадтар бўл!
 Тоза гулдай сўлиб қонглар,
 Ҳақ паймонанг тўлиб қонглар.
 Буйтишиб одам бўлгунча.
 Битта қолмай ўлиб қонглар.

Талтайишиб лашкар қилдинг,
 Чини билан тараф бўлдинг.
 Хотин-қизни ҳайдайман деб,
 Жўйқонсизлар, қочиб келдинг.
 Жуниг жулвирамай ўлгир,
 Назаркарда туркмангани
 Сатта, тенгсиз, нима қилдинг?
 Жуниг ялпилламай ўлинг!
 Бундан бу ёққа уруш қилмай,
 Бориб Чамбилнинг элига,
 Туркманга подачи бўлинг,
 Хўб бўлсин, мўп бўлсин.

Ана энди араблар айтди: «Бу хотиннинг эси бўлса,
 шундай гап айтади? Ўз куйганимиз ўзимизга етмайми?
 Бу нима деган гап? Давлат ҳам эгиз, меҳнат ҳам эгиз.
 Ҳар иш қилди, худой қилди. Райхон араб туркмандан
 хотин олмаган экан, бир бало олган экан. Бизларга бир
 қип-қизил тараф келган экан. Бу Холжувонга бир бало
 бўлган экан. Ҳар гап бўлса индаманг-индаманг, деди.
 Холжувон буни билди. Юз чоқли сулув хотин ювиниб,

тарашиб, адрас, заррин кимхобга ўраниб, товусдай тарашиб, ҳаммаси саллона-саллона юз бир йўргани шайлаб, сатта сулув келинчаклар Холжувонга қараб, юринг эса, деди. Юз бир йўрганинг белига миниб, Холжувоннинг салтанати кўчаларни тенгзалтириб, Гўрўғлибекнинг олдига чиқиб кетди. Гўрўғлибекка битта суйинчихўр жўнатди. Суйинчихўр кетди. Гўрўғлибекнинг олдига сулув келинчак етди. Ана салом бериб, Гўрўғли подшога қараб, зулфларини тараб бир сўз айтаверди:

Қайтайин танада қолмади дармон,
 Ҳеч иш бўлмас бир худойдан бефармон.
 Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
 Келаётир Ширвон элдан Холжувон.
 Йўргалари кўчаларда тебиниб,
 Келаётир ўтга ўхшаб қобиниб,
 Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
 Холжувон чечангиз сизни соғиниб.

Йиғлаб қолди элатда бир нечангиз,
 Очилар боғларда гули гунчангиз.
 Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
 Келаётир Холжувондай чечангиз.

Боғ оралаб боғотдан гул тергани,
 Ҳар ким ўз элида даврон сургани.
 Гўрўғли подшойим, беринг бир нарса,
 Келаётир Холжувонжон кўргани.

Келаётир ҳар алвонда сўзларман¹,
 Қўлга олиб томошага созларман.
 Гўрўғли подшойим, беринг бир нарса,
 Келаётир сатта сулув қизларман.

Юз туманли сап кўнглида нозларди,
 Келса айтиб қолар яхши сўзларди.
 Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
 Олиб келаётир сулув қизларди!

Айтиб берар Арабистон сўзини,
 Ҳар ким кўнгли мард билади ўзини.

¹ Сўзлар билан. Кейинги мисралардаги «ман» қўшимчаси ҳам «билап» деб ўқилади.

Гўрўғли подшойим беринг суйинчи,
Оқсоқол қип арабларни ияртиб,
Олиб келаётир сулув қизини!

«Холжувон келди, келди» бўп қолди. Қўшин тарқаб қолди. Холжувоннинг олдига томоша қилгани чопиб-чопиб чиқиб кетди... Неча салтанат билан Холжувонни Гўрўғлибекнинг олдига олиб етди. Ана Холжувон Гўрўғлибекка салом берди. [Гўрўғли унга] ўрин кўрсатди, ўлтирмади. Ана Гўрўғлибек Холжувон чечасига қараб бир сўз айтаверди:

Сўйлаётган югурик қизия тил бўлсин!
Кўнгил суйса қизнинг лаби бол бўлсин!
Салтанатман чеча бунда келибсиз,
Одобли, иззатли меҳмон йўл бўлсин?

Отларга ярашган ёлу дум бўлсин!
Душманларнинг юраклари ғам бўлсин!
Сиз келибсиз бунда сулув қизларман,
Ҳақиқ таққан Холжувонжон, йўл бўлсин?

Чин сулувга дона-дона хол бўлсин!
Қулоннинг юргани сувсиз чўл бўлсин!
Қаддингдан нетайин Холжувон чеча,
Салтанатли азиз меҳмон, йўл бўлсин?

Араб душман бўлди бунда бегумон,
Қайтайин дунёси қурсин бепоён.
Йўл бўлсин бўларди гапнинг энаси,
Йўл бўлсин, салтанатли Холжувон?

Қишда тоғнинг бошидан кетмас туман,
Арабистон савдо солди ҳар замон.
Йўл бўлсин бўлади гапнинг отаси,
Йўл бўлсин, салтанатли Холжувон?

Душман бўлиб араб тушди изима,
Нима десам қулоқ солгин сўзима!
Ҳам энамсиз, ҳам чечамсиз, Холжувон,
Ҳарна сирни айтавергин ўзима.

Иўл бўлсин, еалтанатли Холжувон,
Иўл бўлсин, жоду кўзли Холжувон?
Бўлган гапни айтиб бергин ўзима.

Ана Холжувон Гўрўғлибекка қараб бир сўз айтаверди:

Арабларни қилдинг ўзинг пиёда,
Аламларни қилиб келдинг зиёда.
Қайғу-кулфат кўрма мана дунёда,
Ҳар гапинг дардима дармон, бачажон.
Давлатинг ҳамиша бўлсин зиёда,
Душманларинг бўлсин ҳамиша пиёда!

Эшитгин, чирогим, ўзимдан додди.
Давлат деган ҳар одамга навбатди.
Йиғлай-йиғлай қолдим ўзим ўрдада,
Жалман қизил келиб арабга айтди:

Ваянганга турқманлар кетди, деди,
Йиғиштириб Ширвон элдан арабди,
Чамбилнинг элига жунлилар кетди.

Муродингни олло берсин, бачажон,
Обод бўлсин туркманнинг мамлакати.
Ночор чиқиб келдим сенинг олдинга,
Соқол тойнинг аҳди бузилиб кетди.

Туркманларга савдо соламан, деди,
Чамбил элни бузиб келамаи, деди.
Мен аёлман, иложимни топмадим,
Хотинларни ҳайдаб келамаи, деди.

Чалдираман ўзим созларни, деди,
Оп келамаи сулув қизларни, деди.
Қасам уриб кетди Райхон подшони,
Ўлжа қилиб Ширвонга опкеп бўлиб,
Ўлжа қиламиз деб хотин-қизларни.

Қайтайин мен ўзим жонларни сотдим,
Дуо қилиб қўлимни бетима тортдим.
Йиғлай-йиғлай сускинларим қийилиб,
Ваянган шаҳрига одам жўнатдим.

Йўрға отин Ваянганга жилдирдим,
 Қариндошнинг ҳаммиса кўнглини тўлдирдим.
 Мен аёлман, нима иш желар қўлимдан?
 Бўлган ишни ўзим сизга билдирдим.

Қайтайин туркманлар жопини сотиб,
 Обру тоғиб, Ваянган эддан қайтиб,
 Эсон-омон келиб Ваянган эддан,
 Арабларни Элсофида қийратиб,
 Уликларин йилқибонга суйратиб,
 Дарёларда балиқларга едириб,
 Ширвоннинг элита қувалаб етиб,
 Уликларин чўлларда думалатиб,
 Иншоолло, етдим мурод-мақсадга.
 Сизлар қувиб келдинг бунда арабни,
 Кўнглингизга кетди қайтадан ўсиб.
 Туркманнинг душманининг йўлини тўсиб,
 Қувиб келди бунда сонсиз арабди.
 Арабларнинг кўрган куши харобди (р),
 Алҳамдулльолло, келдим муродга етиб.
 Бу калламни келдим этакка солиб,
 То ўлгунча сизга хизматкор бўлиб.
 Ҳар гашинг дардида дармон, чирогим,
 Тағи келдим сизга оқсоқол бўлиб.

Гапни гапга улаб келдим,
 Зулфларимни силаб келдим.
 Арабларнинг гуносини,
 Ўзим сиздан тилаб келдим,
 Қабул қилинг тавбасини...
 Туркманларим, қариндошлар,
 Утинг араб гуносини.

Кетар юракдан ўйини,
 Кўринг қизларинг бўйини,
 Оқсоқол бўш келдим, қайини,
 Утинг араб гуносини.

Ҳамма араб бориб менга йиғлади,
 Сизлар учун менга тавба қилади.
 Подшоҳларда сулҳ деган бир гап бор,

Оқсоқол бўп келиб Холжувон чечанг,
Арабларнинг гуноҳини тиллади.

Арабистон эли бориб чувлашиб,
Кулоқлари қолти бари гувлашиб.
Туркманларни қайтаргин, деб чувлайди,
Араб битган бари борди гувлашиб.

Уста урар болғасиман табарди,
Холжувон гапирмакка чеварди.
Кўп йиғлади, раҳмин келди, бачажон,
Оқсоқол қиш мени сизга юборди.

Жонимни жонингга айлайин қурбон,
Қизнинг юзи гўлга бўлади хирмон.
Кўп қўрқибди, араб битган йиғлади,
Оқсоқол бўп тағи келдим, бачажон.

Уликлар чалқашиб қолти далада.
Худой раҳм айлагай сиздай болага.
Подшоларга оқсоқол ҳам даркорди,
Қадрдон Холжувон тушди орала.

Ана энди. Гўрўглибек меҳрини тош қилиб, кўнглини
жўш қилиб, Холжувон чечасига қараб бир сўз айта-
верди:

Оқсоқол бўш яна бунда келдингми?
Арлаганга¹ сен талғайиб қолдингми?
Ўзбек халқи кўп боври мўл келади,
Арлаганга сен нирванга бўлдингми?

Бир нечалар қаддим ёйдаш буюқдими,
Араб битган кўздан ёшин тўқдими,
Йиғлаганга сен тағин-а кўндингми,
Туновги гап эстингангдан чиқдими?

Ўзгинангни фирибгарлар галлабди,
Соқони ўсиқ араблар тиллабди.

Ишонмагин жўйқонсизнинг гапига,
Жун босган араблар сизни алдабди.

¹ Ардоқлаганга.

Қўтармалаб сенга сўзни мўллабди,
Худой деса асло кўнма сўзига,
Жун босган араблар сени алдабди.

Лабзи йўқди, Райхон подшо қаллобди,
Талтайтириб катта одам қип ўзингни,
Фирибгар араблар бари қаллобди.

Нима деса қулоқ солма сўзига,
Кўп урушгин жўйқонсизнинг ўзига.
Қариндошинг зўр, деб сени шишириб,
Қарамагин жўйқонсизнинг кўзига.

Ҳали ҳозир ёлғон-яшиқ айтади,
Бир кунлари айтиб гапдан қайтади.
Бир кун кам куч бўлсам ўзим Чамбилда,
Лашкар тортиб тағи устима етади.

Сен туновин яраш қилувдинг чеча,
Эсидан яқинда чиқиб кетади.
Ишонмагин виждонсизнинг гапига!
Асло кўнма лафзи йўқнинг сўзига!
Хон талови қилай Ширвон элини,
Туркманларни эр қил сулув қизига!

Ғиркўк отгинама қамчи чотайин,
Ширвон элга мен оралаб кетайин.
Гўштор, тўштор сап пешнобли қизларни,
Чамбил элга ўлжа қилиб кетайин.

Қийғос қилай ўзим Ширвон элини.
Менга кўрсат хотин-қизнинг мўлини!
Ўлжа қилиб олиб кетай Туркманга,
Лола гулдай қилиб Ширвон чўлини!

Бу сафар ўртага тушма, Холжувон,
Вайрон қилиб кетай Ширвон элини,

Ана энди Холжувон Гўрўғлибекка қараб, Гўрўғли-
нинг жавобига яраб, арабларнинг гуноҳини сўраб, бир
сўз айтаверди:

Шу сафар ҳам қилсанг чечангни хурсанд,
Юрган жойинг бўлсин боғ билан бўстон!

Сўзи ўлгани — ўзи ўлгани одамнинг,
Шу сафар гуноҳин ўтгин, бачажон!

Марду номардлигинг ўзим синайман,
Мен куйганман, гапни гапга улайман.
Шу сафар ҳам суханимни синдирма,
Арабларнинг гуноҳини тилайман!

Бедовлар чопилар сувсиз далага,
Ҳамиша сифиндик қодир худога.
Мени десанг тегма Ширвон шаҳрига,
Холжувондай чечанг тушди орага!..

Энди қилинг, қайним, сўзнинг адосин!
Холжувондай чечанг бўлди оқсоқол,
Ўтинг, қайним, арабларнинг гуноҳин!
Арабларнинг ёнган чироғи ўчади,
Қалъа борган карвон саҳар кўчади.
Бу ишингиз, қайним, уят эмасми?
Қочган ёвни хотин суриб санчади?

Олқорнинг юргани дала эмасми,
Бу ишингиз, билдим, ҳийла эмасми?
Қочиб келди араб битган Ширвонга,
Қайним, бу ишингиз уят эмасми?

Холжувон бечора аёл, заифди (р),
Кўп қирилиб араб битган койибди.
Туркманларим, ишинг айб эмасми?
Ширвон элга дахл қилсанг айбди (р).

Кўп қўрқибди, узр айтди араблар.
Ёмонликни Райхон подшо қўйибди.
Узр айтиб, кўп йиғлади араблар,
Қизилига жўйқонсизлар тегибди.

Бадавлатсан ўзинг туркман юртинга,
Бечоралар дуо қилар ортинга.
Арабларни талаб кетсанг, қайним,
Бошқа шаҳар, бошқа подшо эшитса,
Вой энағар, иши айб бўпти, деб,
Лаънатнома айтар сенинг бетингга.

Кеча-кўндуз, сано айтганди тилим,
 Аёл бўлсам¹, кўнди ўзимда билим.
 Дўсту душман хайф сенга демасин,
 Эр кишига икки номус бир ўлим!

Фуқаронинг гуноҳини тиламан:
 Дуо қилсин, бўлма ҳеч кимга зомин.
 Дуо олган хор бўлмайди дунёда,
 Яхшиликка дуо даркордир, қайним!
 Арабларнинг гуноҳини ўтсангиз,
 Юрагимдан кетар менинг тугуним.

Ана энди ҳамма туркманлар йиғилишиб маслаҳат қилди. «Султон суягини хўрламас», деган экан. Энди Холжувон ўз суягимиз-да... «Шуни шаҳди синмасин! Аёл ҳам бўлса эркинсираб келибди. Энди ўликларни кўмиб қўяйин, гуноҳини ўтинг!» деди. Ана Гўрўғли ҳам халқнинг гапидан ўтолмай юмшаб кетди. Хайр эмаса, деб бир сўз айтаверди:

Уруш куни Фирқўкимни шайладим,
 Душманларнинг тиниқ сувин лойладим...
 Ўзинг кепсан оқсоқол бўп, чечажон,
 Чамбилдаги боққанингнинг иззати,
 Бор, ўтдим арабнинг гуноҳини,
 Қўрқмасин, писмасин Ширвоннинг юрти.

Қулоқ солгин, менинг айтган сўзима,
 Юнус пари кўринмайди кўзима,
 Қайт, десанг Чамбилга қайтиб кетайин,
 Хирож, бож берсин менинг ўзима!

Худойга етгай-да оҳ урсам зор-а,
 Юракдан кетгай-да ғам-ғубор-а.
 Айтганингни ўзим қилдим, чечажон,
 Райхон подшо бўлсин бизга фуқаро!

Айтганим қилмаса добил туяман,
 Уруш анжомимни ўзим кияман.
 Хирож, божни берсин фуқаро бўлсин,
 Тилдан ҳужжат берса ўзим қўяман.

¹ Бўлсам ҳам.

Одамларга яхши-ёмон айтаман,
Худойнинг ишини ўзим нетаман?
Райхон подшо бўлса менга фуқаро,
Ундан сўнг Чамбилга қайтиб кетаман.

Яхши бўлса хирож олай элидан,
Не иш келар жуналиларнинг қўлидан?
Бориб айтгин, чеча, Райхон эрингга.
Фуқаро бўп ҳужжат берсин тилидан!
Душман келса, хабар олиб турарман,
Хабар олиб турай Ширвон элидан.

Ана энди бу сўзларни айтди. Холжувон ойим, қучоқ-ламоққа қойим, бадангиналари мулойим, Ширвондан сўлқиллашиб келиб эди пешнобли ойим. Ана энди гала ойим хушвақт бўлиб, Райхон подшонинг олдига етди. Холжувон ойим Райхон арабга қараб бир сўз айтаверди:

От бошини қўяймиш,
Сулув қизинг суяймиш,
Туркманга фуқаро бўлсанг,
Гўрўғлибек қўяймиш.

Дарров милтиқ отаймиш,
Пойтахтга етаймиш,
Соқол-муртингни қириб оп,
Еш гўдак қип кетаймиш.

Сен фуқаро бўлсанг ўзинг,
Худоё ўйилсин кўзинг!
Бошқа тусли бўлсин юзинг!
Чамбилбелда Зайдин қизинг.

Ҳасан чопсон акам келиб,
Сени сўйиб кетаймиш.
Сен тилингда ҳужжат берсанг,
Ораламай Ширвон элга,
Чамбилбелга етаймиш.
Кемачи чақириб бундан,
Шу Тажандан ўтаймиш.
Хирож-бож бермакчи бўлсанг,
Чамбилбелга етаймиш.

Ихтиёр ўзингда энди,
 Тилингдан ҳужжат бермасанг,
 Элни талаб кетаймиш.
 Шу калтакчи акам келиб,
 Қулатиб тожи тахтингни,
 Бойлайди сенинг бахтингни,
 Мени олиб кетаймиш.
 Сахмон полвои гурқирайди,
 Бошгинангга етаймиш.
 Тош палаҳмон отаймиш,
 Деворингни қулатаймиш,

Ҳазинангни талатаймиш.
 Талашиб ҳарна борингни,
 Сулув қизинг, келинчакни,
 Туркманга олиб кетаймиш.

Туркманларимдир изингга,
 Қуя ёқилсин юзингга!
 Холгинангни чоқламадим,
 Ихтиёр энди ўзингга.
 Бундан буён пишиқ бўлгин,
 Бохабар бўлгин ўзингга!
 Ҳали туркман савдо солар,
 Ширвои элда говга бўлар,
 Хирож, божингни бермасанг,
 Узун акам келиб қолар,
 Ўзбек битган уруғли эл,
 Элингни теп-текис қилар.

Ана энди, бу Райхон араб Ҳасан чопсондан қўрқиб
 эди, лекин ўлгандан қўрққан ёмон. Тиши тошдай ури-
 шиб, Райхон подшо керишиб, Холжувонга қараб бир
 суз айтди:

Менга қилма арзингни,
 Паловга сол хўрозингни!
 Айтгангинангни қилайин,
 Бола-чақалар қўрқади,
 Оп келмагин дарозингни.

Давлатгинанг пузун энди,
 Акаларинг ёмон экан,

Ширвон элга оралатма!
Олиб келма узунингди.
Суягимни қақшатади,
Банди-бўғним бўшатади.

Узун аканг калтак билан,
Уйларимни ўхшатади.
Қўрқитиб бола-чақани,
Юрак-бағрин пушнатади.
Бунда опкелма дарозингни,
Енаштирама узунингни!

Номаъқул ишни қилмасин,
Одамлар қўрқиб қолмасин!
Ёмон экан узун аканг,
Ширвонга келиб қолмасин,
Неча бандалар ўлмасин,
Одамлар сарсон бўлмасин.
Бориб яхши сўзлар айтгин,
Шу баччағаринг келмасин!

Ўзбегингнинг юзи курсин,
Унинг айтган сўзи курсин!
Енаштирама асло бунда,
Божирайган нўзи курсин!
Оёқни қўй онда-сонда,
Акангга насиҳат қилгин,
Енаштирама асло бунда.

Айтганингни ўзим қилдим,
Этагингга бошни солдим.
Туркманингни келтирмагин,
Мен ўзим фуқаро бўлдим.

Олмасин ўзимдан ўчни,
Бошимдан оп боргин тожни.
Туркманларинг ёмон экан,
Йиғиб бергин хирож, божни.
Тоғни босган туман экан,
Ҳақ сақлаган омон экан.
Беравергин ҳарна борни,

Узунингни ёнаштира,
Билдим туркман ёмон экан.

Талаттирмагин шаҳримни,
Кетказ менинг ғуборимни,
Одамлар бунда ўлмасин,
Оп боргин ҳарна боримни.

Янги мен кўрдим зўримди,
Бузиб кетар шаҳаримди.
Гўрўғли менинг пиримди(р),
Эсон қулга мол топилар,
Оп бориб бергин боримди!

Гўрўғлингни қараштиргин,
Нима лозим сўраштиргин!
Қайтайин, бўлдим фуқаро,
Гўрўғлиман, туркманларман,
Қалтаклингдан ўзим қўрқдим.
Узунингман яраштиргин!
Сингниғарларинг келмасин,
Элни теп-текис қилмасин!
Қойил бўлдим, Холжувонжон,
Қариндошларинг келмасин!

Ана энди Холжувон билди, Райхон араб қўрққан экан, подадай бўп ҳурккан экан. Қаторда норни, хазинада зарни, беш юз норга анжом ортиб чиқди. Райхон подшо фуқаро бўлди қўрққанидан. Ахири Гўрўғлини ўлдираман деб, кўкайига ўтқариб тугун қилиб қўйди.

Бу тугунли жойда тураверсин. Холжувон катта одам бўп, тортиғ-таролғини бориб бериб, ҳамма ёвлаб борган одамни хушвақт қилиб, эсон-омон Чамбилга жўнатди. Холжувон хўб бир катта одам бўлиб кетди. Арабларга Райхон подшодан Холжувон юз хотирли бўлиб кетди. Ана энди хушвақт бўлиб, булар бу ёқда ётаверсин. Энди гапни Гўрўғлидан эшитмак даркор.

Кемачини қичқиртти,
Гўрўғлибек, ёронлар,
Чамбил шаҳрига қайтди.
Талтайишиб ўзбеклар,
Бари қўррайиб кетди.

Ерни тутиб савлати,
 Танада кўп ғайрати,
 Ботирнинг йўқ уяти,
 Сап меҳри бўш ўзбеклар,
 Ширвон элни олдик деб,
 Биз фуқаро қилдик, деб,
 Шукур қилиб оллога,
 Юраги ёрилишиб,
 Чамбил шахрига қайтди.

Ихлос қип қодир ҳаққа,
 Добил ўрганди таққа.
 Келаётир тикласа,
 Чўллар тўлган ўликка.
 Сап ўликларни кўмиб,
 Кўринг энди Гўрўғли...
 Чамбилбелга йўл тортди.

Кемачини ош бориб,
 Соғ-саломат ҳаммаси,
 Бўлди араб таммаси,
 Ҳам араб, [туркманларга]
 Мулласи жаноза қип,
 Ўликни кўмиб кетди.

Рози бўлди ўлганлар.
 Кемачини қайтариб,
 Кўп нарсаларни бериб,
 Хушвақт қип кемачини,
 Хуш келдинг, деб жўнатди.

Туркман элнинг беклари,
 Юракда йўқ кеклари,
 Ҳам кечаю, ҳам кундуз,
 Чамбилбелга йўл тортди.

Яхши иш қилдик, дейди,
 Одамдек бўлдик, дейди,
 Элдан олган навкарлар,
 Душман қонин тўнарлар.
 Жонни сотган аскарлар,
 Чамбилбелга йўл тортди.

Гўрўглининг шотири,
 Элга кўпди хотири,
 Афдарилиб от қўйиб,
 Чамбил элнинг ботири,
 Қиш, баҳорни ёзлайди,
 Тез ҳайданг деб сўзлайди,
 Кўринглар сатта ботир,
 Афдарилиб от қўйиб,
 Чамбилбелни излайди.

Чув деб ҳайдаб, тепиниб,
 Хотинларни соғиниб,
 Тинмай қистаб йўл юриб,
 Шердай бўлиб чопиниб,
 Барин сўзи бомаза,
 Эл бегилар озода,
 Асил ўзбек жўнади...
 Суриштира зотини,
 Ҳамон бирдай бекзода.

Очилар боғда гунча,
 Сарсон бўлган бир неча
 Фиркўк от ҳам ёш эди,
 Гўрўгли элга бош эди.
 Олло дейишиб от қўйиб,
 Сатта бирдай бекбачча.
 Қаторида лўклари,
 Яхшийди чарвоқлари,
 От қўяди ҳаммаси.
 Туркман элнинг беклари,
 Катта ташвишни қилиб,
 Райхондан ўчни олиб,
 Тарафга савдо солиб,
 Гўрўглидай бекбачча.
 Зикри сапо тилида,
 Тилла камар белида,
 От қўяди Гўрўгли,
 Жўнаб Чамбил элига.
 Юра-юра Гўрўгли,
 Уйларини соғинган,
 Қистаб етди туркманлар,
 Элсорининг чўлига.

Ана энди Элсоридан ҳаммаси тушиб, Гулчеҳрага шодиёна қайтариб, подшолик чотир тикиб берди. Подшолик салтанат билан ўтирди Гулчеҳра. Ана Гўрўғли маслаҳат қилиб, Ҳасанхонга неча шоҳона сарполар кийгизиб, салтанат билан ўтирди. Ун одамга Темирхонни бошлиқ қилиб Чамбилга суйинчига жўнатди. Суйинчи-хўрлар Чамбилга, Гўрўғлининг туғини олиб кетди, Чамбилга яқинлаб етди.

Ҳали ҳам Чамбилда шу милтиқ отилиб ётди. Ана энди яқинлаб қўрғонга етди. Тупроқлар чангиб кетди. Ана Темирхон дарвозанинг оғзига етди. Аскар жевахонадан бирқиллатиб тўпни отаётди. Ана Темирхон дарвозабонга қараб бир сўз айтаверди:

Жундан бўлган чекманни кийгинчи,
Ҳар тарафга пўлат добил туйгинчи!
Гўрўғли, туркманлар соғ бўлиб,
Дарвозабон, беринг менга суйинчи!

Душманларга савдо солди бенаҳат,
Ширвон элга бўлиб қолди қиёмат.
Эсон-омон келдик Чамбил элига,
Гўрўғлибек келди эсон-саломат.

Юриб келди Ширвон элнинг чўлидан,
Қутулгаймиз тарафларнинг хилидан.
Суйинчини менга беринг, қариндош,
Эсон-омон келди душман қўлидан!

Биродарлар, энди милтиқ отманглар,
Омончилик бўлди, заҳҳоб ютманглар!
Хон Гўрўғли келди Темир юртидан,
Суйинчи бер, асли ваҳм тортманглар!

От чопилди, чўллар бўлиб қолди гўшт,
Гўрўғлибек бўлди туркман элга бош.
Обрў топиб келди Темир юртидан,
Суйинчи бер келганларга, қариндош!
Ваянган шаҳрига ғазо деб бордик,
Неча кун, неча тун чўлда йўл юрдик.
Ваянган шаҳрига лашкар қип бордик.

Ҳасан чопсон, Соқибекни юбориб,
 Иншолло, ҳаммамиз обрўлик бўлдик.
 Қариндош, беринглар бизга суйинчи!
 Тўпгинангни энди отмай қўйсанг-чи,
 Яхши тўнни Юнусжондан кийсанг-чи,
 Гўрўғлибек келиб қолди саломат,
 Қариндошнинг меҳрига [хўп] тўйсанг-чи.
 Бола-чақаларни ўзинг суйсанг-чи.

Омонат ўйласам танада жонни,
 Обод қинглар энди ҳовли-маконни.
 Хўб обрўлик бўлиб келдик, қариндош,
 Олиб келдик бориб Гулчеҳражонни.
 Яна олиб келдик биз Ҳасанжонни,
 Жилвдор қип олиб келдик полвонни.

Эшитинглар, Темирхондан сўзларни,
 Хушвақт бўп ўтказинг баҳор, ёзларни.
 Суйинчини беринг менга, қариндош,
 Олиб келдик сатта сулув қизларни.

Кўрганлар кетказар бор ғуборини...
 Олиб келдик Гулчеҳрадай парини.
 Қўшиб келдик олдида дўстларини.
 Қилинг энди кўнглида ҳавасларини!
 Гулчеҳрага жилвдор қип ол келдик,
 Қаватида сап сулув дўстларини.
 Қариндош, беринглар бизга суйинчи!

Бедов отни тинмай бизар ўйнатдик,
 Қизил гулдай сулув қизни жайнатдик.
 Қариндош, беринглар менга суйинчи,
 Эсон-омон бизар Чамбилга етдик!

Милтиқни бўшатманг, тўпни отманглар,
 Зафар топиб, Чамбил шаҳрига етдик.
 Ширвоннинг элини фуқаро қилдик.
 Бориб туриб неча жонман бош олдик.
 Қариндош, ўзима беринг суйинчи!
 Ширвонни қаратиб, Чамбилга келдик.

Райхон подшо кеп сизларни ҳурқитди,
 Номард араб келиб сизни қўрқитди.
 Қувиб тикдик бошин кесиб Ширвонга,
 Улжа олиб, Чамбил шаҳрига етдик.

Хотин битган тинмай милтиқ отибди,
 Гала аёл чўпдай бўлиб қотибди.
 Шундайин Темирхон тиклаб қараса,
 Хотин битган чўпдай қотиб кетибди.

Ҳамма одам изиллашиб гувлашди,
 Гўрўғли келди, деб бари чувлашди.
 Гўрўғли туғини кўриб хотинлар,
 Сарбози кийимни хотинлар ечди.

Душман қурсин, бари жонин сотибди;
 Ёвгарчилик ёмон экан дунёда,
 Хотин бечоралар зулфи — сочлари,
 Ут қочиб, қошлари куйиб кетибди.

Дарвозани Асқар бечора очди;
 Гўрўғли келди, деб ақллар шошди.
 Ҳамма одам Гўрўғли келди дейишиб,
 Кўп зарба кўрган Райхон арабдан,
 Қўй-қўзидай ҳаммалари бўзлашди.

Дарвозадан Темирхон кириб кетди,
 Ҳамма одам юраги учиб кетди.
 Кўрганларнинг эслари шошиб кетди.
 Юнус пари қўлтиқ-қўлтиқ сарпони,
 Келган суйинчихўрга чопон отди.

Ҳаммасининг димоғи чоғ бўп кетди.
 Баланд экан ой Юнуснинг қиммати,
 Ой Зайдиннинг димоғи куйиб кетди.
 Қийим кийиб қизғалдоқдай яшнашиб,
 Савлати Чамбилнинг шаҳрини тутди.

Ун тўрт кунлик ойга ўхшайди бети,
 Яхши одамнинг элига кўп иззати,
 Дағдағаси салтанати қизларнинг.

Кўп бўлди Темирхоннинг меҳнати,
Ким қувонмас фарзандиман молига,
Хушвақтликдан бари ҳаддига етди.

Ана энди ҳалиги борган элчиларнинг устини чопон билан тўн босиб кетди, лайлак қор ёққандай бўлиб. Нима бўлса бўлди шу паллада. Ҳасан кўлбар билан Ҳасан якдаста, етти яшар Самандар Кўҳи Қофнинг бўлайроқларида ов қилиб, олқор, ғоввосни, айиқни, каркни, филни еб юрган экан. Ана энди шу кўргиликнинг устига келиб қолди. Булар Юнуснинг Раҳматпари қўшган акалари эди. Юнус парига учови: «Ҳа, синглим, омонсанми, эсонсанми?» деди. Дим ўнг гапирмади. Ана энди учови хафа бўлиб, Ҳасан кўлбар ой Юнусга қараб бир сўз айтди:

Одамзод бепоён дунёга меҳмон,
Жонимни айладим урушда жавлон...
Мен гапирсам қовоқларинг уйилиб,
Сабаб нима, хафа бўлдинг, Юнусжон?

Ҳар ранг желак ёпиндингми?
Шамолдай бўп қовундингми?
Мен гапирсам қовоғингни очмайсан,
Ота-энангни соғиндингми?

Кўҳи Қофдаги желагинг кийибсан,
Минг-минг косаларга майни қуйибсан.
Ота-энангни сен соғинсанг оп борай,
Мен гапирсам қовоғингни уйибсан...

Ё бошқа бўлдингми сенинг ўзгинанг,
Жовдирайди, синглим, икки кўзгинанг?
Энангни соғинсанг сени оп борай,
Сабаб нима бошқа бўпти юзгинанг?

Сабаб нима тумирайиб турибсан,
Сочинг ювиб қирқта қилиб ўрибсан?
Соғиниб келувдим сенинг олдингга,
Қовоғингман мени уриб турибсан,
Нега, синглим, мени ёмон кўрибсан?

Кетганима ўтди менинг саккиз ой,
 Юзинг сенинг бошқа тусли бўлибди.
 Бир худойим сенинг ақлинг олибди,
 Мен келувдим удирайиб турибсан,
 Синглим сенга нима бало бўлибди?

Парилар юради буралиб боғда,
 Қовоғинг уясан биздай бебахтга.
 Сен соғинсанг ота билан энангни,
 Гапиргин, оп борай мен Кўҳи Қофга!

Мен ўзим Юнусжон жонни сотайин,
 Душман бўлса мен ўзим қийратайин.
 Кўҳи Қофда париларни соғинсанг,
 Юргин, синглим, гўркиллатиб кетайин!

Менинг ўзим ҳар тарафга учайин,
 Куни туни демай қистаб кўчайин.
 Неча тубсиз дарёларни кечайин.
 Ота-энангни сен соғинсанг, Юнусжон,
 Файрат қилиб мен осмонга учайин.
 Нега менга безрайиб турибсан?

Ғоввос қувиб кўрдим тоғнинг ичини,
 Сулув қизлар ёйиб урар сочини.
 Безрайма, тумсирайма, ой Юнус,
 Айта қолгин хафалигинг вожини.

Ана энди Юнус пари акаларига қараб бир сўз айта-
 верди:

Қилгуликни қилиб қонг,
 Ичинг қонга тўлиб қонг!
 Ака бўлмай учовинг,
 Битта қолмай ўлиб қонг!

Тақдир қилиб бунда келди Юнусжон,
 Қайтайин дунёда бўлмадик шодмон.
 Тайинловди отам сизга кўп гапни,
 Уччовгинанг йиқилиб ўл, акажон!
 Гўрўғлибек Ваянган элга кетди,

Барҳақ бергай ҳар одамга давлатди.
 Подшолар қилади йўлда савлатди.
 Гўрўглибек йиғиб гала эркакди,
 Ҳасанхонни оп келмоқликка кетди.
 Кетганига орадан беш ой ўтди.
 Хотин, майиб қолди Чамбил элида,
 Жалман қизил арабга бориб айтди.
 Райхон подшо йиғиб Ширвондан лашкар,
 Араб курсин, гаши гапга улгайтди.
 Ғовир-шовир қилиб ҳамма араблар,
 Хотин-қизни ўлжа қиламиз дейишиб,
 Тажан дарёсидан араблар ўтди.
 Чўпон-чўлиқ келиб бизларга айтди.
 Ҳуркинчилик бўлди туркманнинг эли,
 Тоғу тошга ҳуркишиб чиқиб кетди.
 Дарвозага тупроқ тўкиб Асқарбек,
 Ҳайъат қилиб милтиқ билан тўп отди.
 Бундан ортиқ зулм борми, қирилгур,
 Райхон араб ёв қип Чамбилга етди.
 Бундан қаттиқ жабр борми дунёда?
 Райхон подшо туркманларни бўзлатди
 Илдам экан жўйқонсизнинг отлари,
 Чопқиллашиб ўрда олдига етди.
 Чамбилнинг элини милтиққа тутди.
 Асқар ҳақлаб Гўрўглининг тузини,
 Эшитинглар, ўлгир, синглинг сўзини,
 Бундан ортиқ зулм борми одамга,
 Юнус синглинг сарбози кийим кийиб,
 Таги бир ой баландликдан ўқ отди.
 Гапирсам соп бўлмас Райхоннинг сўзи,
 Худоё ўйилсин арабнинг кўзи!
 Бундан ортиқ жабр борми, жўйқонсиз,
 Урушда сарғайди синглингнинг юзи.
 Кеча-кундуз [сир] тинмай тўп отди.

Асқар полвонимдан мен бўлдим рози.
 Кўрганимни бир-бир сизга айтайин,
 Мерган бўлиб қолди Чамбилнинг қизи.

Хотин-қизни подшоликка йиғдирдим;
 Сарбози кийимни ўзим кийдирдим.
 Жабр қилиб хотинларнинг жонига,

Сочларини тепасига туйдирдим.
 Ҳқи тинмай кеча-кундуз дўндирдим.
 Кундуз куни неча хотин, кампирни,
 Қора бериб деворларга миндирдим.
 Ҳафтагача қўрқиб турди хотинлар,
 Урушмоққа хотин-қизни кўндирдим.
 Бундан ортиқ жабр борми, акалар,
 Отишмоқдан меҳрларни қондирдим.
 Нима деса дўсту душман деб қолди,
 Одамларга ой Юнусдан от қолди.
 Муллалардан яхши имло хат қолди.
 Ака бўлмай баринг ўлиб қола қол,
 Орадан етти ой тағи ўтганда,
 Ҳасан чопсон Ваянгандан кеп қолди.

Райхон араб туркманларман чап бўлди.
 Бир урушди Ҳасан акам арабман,
 Уртага олди Ҳасан чопсон дап бўлди.
 Шунча гапни айтдим ўлгир, акалар,
 Хотин урушгани катта гап бўлди.
 Ула-ўлгунча араб курсин, чап бўлди,
 Ҳасан чопсон кетиб қолди бир гўрга,
 Тағи Чамбилбелда хотин-қиз қолди.
 Таваккални қилиб яратган ҳаққа,
 Йиғлай-йиғлай Юнусжондай синглинг,
 Ноилож милтиқни қўлига олди.
 Араб билан шунча можаро қилди.
 Нолишни эшитди қодир худойим,
 Гўрўғлибек Ваянганнинг юртидан
 Ғайрат қилиб пешинда келиб қолди.
 Даста-даста бўлиб душман қўшини,
 Арабларни келиб ўртага олди.

Ик кеча, ик кундуз тинмай урушиб,
 Райхон араб туркманнинг қўшинига,
 Ик кунда араблар зўрлик қилди.

Рустамдайн битта ҳайбатли киши,
 Вир бесоқол бача ўнг ёнбошида,
 Қойил бўлдим икковининг ишига,
 Отин чопиб Асқар тоғнинг тошига.

Баракалла, зўр эканди иккови,
Шулар етди Райхон араб бошига.

Араб полвонини майиб қип кетди,
Урушда иккови кес-кеслаб ўтди.
Туркман эли пак қочайин деб эди,
Бўридай бўп бача билан шу полвон,
Арабнинг зўрини қувалаб кетди.

Ҳамро бўлсин ўлган эрлар имонга,
Азроил чанг солар тандаги жонга.
Кўрганимни айтаверсам, акажон,
Араб битган қочаверди Ширвонга.

Туркманларга худо берди ғайратни,
Туркманлар ҳаммаси шер бўлиб кетди.
Нима бўлганини ўзим билмадим,
Зингирайтиб арабни қувиб кетди.

Соқоллари тирқирашиб араблар,
Улиги думалаб қолиб чўлларда,
Ҳайт деб Ширвоннинг элига кетди.

Арабларнинг ақлини шоширди..
Полвон билан битта бесоқол бача,
Арабларни Асқар тоғдан оширди.
Уни кўриб кўнгилларим жўш урди.

Худо зафар бериб найза суқибди,
Арабларни қувалашиб туркманлар,
Жонни сотиб Ширвон элга тикибди.
Кўп йиғлабди Холжувонга араблар,
Холжувоной неча сулув қизларман,
Гўрўглига оқсоқол бўп чиқибди.

Гўрўглибек соқолларин силабди,
Дардли қуллар гапни гапга улабди.
Оқсоқол бўп Ширвон элнинг қизлари,
Арабларнинг ўлим ўтин тилабди.

Арабларга туркман зўрлик қилибди.
Хирож, божни Ширвон элдан олибди.
Обрў олиб иззатли бўп туркманлар,
Гўрўғлибек зилзиламан келибди.

Уччовингга бирор бало бўлибди.
Суйинчихўр янги-янги келибди.
Сизардайн акам менинг турганда,
Жунли араб кўп бидахат қилибди.

Ана бу Ҳасан кўлбарнинг калтаги бор эди; гаввоснинг шохидай уч юз шохаси бор эди. У беш ботмон, уч ботмон, бир ярим ботмон чўян қоплаб, бошини тўқмор бош қилиб қўяр эди.

— Бизлар эсон-омон турганда, ҳайт, деб Ширвоннинг элига юринг! Бу қандай бидахат,— деб, кардай бўлиб гуркираб, туядай лапанглаб, ҳайт деб, жумийиб, Ширвонга солди, кетди. Ана-мана дегунча қулоқлари ялпиллашиб, тумоғининг жуни силпиллашиб, «синглимизга қаллобилар бидахат қилди», деб энди жўнаб кетди. Ана энди ой Зайдиннинг димоғи куйиб кетди. «Вой-вой отам ўлди»,— деб Гўрўғлининг олдига етди... Ой Зайдин Гўрўғлибекка қараб, дод-фарёд деб, бир сўз айтди:

Тилла бўлар илдам отнинг тўқаси,
Қатта бўлар фуқаронинг эгаси.
Ширвонда отажонимдан айрилдим,
Қулоқ солинг туркман элнинг оғаси!

Эшитинг подшойим, ўзимдан додди:
Даврон сурмай, қайтай, кўп қайғу ортди.
Кўҳи Қофдан келди, вой, Ҳасан кўлбар;
Юнус пари бўлган гапларни айтди.

Якдастаси, Самандари уччови,
Ҳайт деб Ширвоннинг элига кетди.
Ҳам отамдан, ҳам элимдан айрилдим,
Қалтак олиб уччови Ширвон кетди.

Мен қарадим сиздай қайним қўлига,
Раҳм айлангиз қари отамнинг ҳолига!
Аччиғланиб бежой кетди уччови,
Яқинлашиб қолди Ширвон элига.

Юнус пари бўлган гапларни айтди.
Бир-бир қилиб воқеани эшитди.
Мен отишдим, деди ой Юнус пари,
Аччиғланиб, ҳайт деб Ширвонга кетди.

Ёмон гапга юраккинам чер бўлди.
Қаригам сўнг яхши одам пир бўлди.
Тўртовни чошқаллаб кетди элима,
Бачажоним, бу не деган сир бўлди?

Элатимнинг кўни энди кўп ёмон,
Баланд тоғ бошидан кетмайди туман.
Қалтак олиб кетди энди уччови,
Ширвон элга бўп қолди охир замон.

Бачажон, эшитиб, ўзимдан додди.
Улсиаликдан қари отам қон ютди.
Йиғлаб келдим давлатингга қайним;
Синглимизга кўп бидахат қипти деб,
Уччови Ширвоннинг элига кетди.

Улсизларнинг ичи ғамга тўлади,
Улган сўнг давлати сабила қолади.
Шу аччиғда борса Ширвон шаҳрига,
Битта қолмай бола-чақа ўлади.

Элимнинг аҳволи қандай бўлади?
Ой Зайдиндай чечанг келиб, бачажон,
Ширвон элнинг гуноҳини тилади.
Элимнинг аҳволи қандай бўлади?

Сўзни айта-айта Зайдин муштинар,
Ўксиб-ўксиб, во элим, деб йиғлади,
Чидай олмай қариндошнинг хилига,
Ҳеч қайним дегани йўқди Ғўрўғлини

Қариндошлик ёмон қаттиқ иш экан,
 Узр айтиб Гўрўглидан ой Зайдин,
 Отасининг эл гушоҳин тилади.
 Фуқаромнинг ҳоли қандай бўлди, деб
 Вой-вой деб Зайдин бебахт йиғлади.

Ана энди халқ йиғилиб келиб, Аҳмадбек айтди:

— Шу вақтгача ой Зайдин ҳеч гапиргани йўқ эди.
 Энди шуйтиб полвонларининг ҳисобини қил!— деди.
 Шуйтиб Гўрўглибек ой Зайдинга қараб бир сўз айта-
 верди:

Рози бўлдим энди айтган сўзингга,
 Йиғлай-йиғлай ёш ёғилди юзингга,
 Улади деб хафа бўлма, жон чеча,
 Отангни кўрсатай сенинг кўзингга,
 Яхши амал берай сенинг ўзингга.

Энди қилгин бу сўзларнинг адосин,
 Унинг учун хафа бўлма, ой Зайдин,
 Энди ўтдим чўртта отанг гуносин.

Раҳм айладим қари отанг ҳолига,
 Амал қилдим сендай аёл тилига,
 Ҳеч бировни ўлдирмайман Ширвондан,
 Ўзинг билла юргин Ширвон элига!
 Бор ўтдим фуқаронинг гуносин!

Ана энди, қуллуқ, деди ой Зайдин. Шунда Гўрўгли-
 бек Ҳасан чопсонни чақирди тез. Ҳасан чопсонга айтди:

— Тез юр! Бу иш ёмон бўпти,— деди. Гўрўглибек
 Фиротни миниб, Ширвонга қараб зўр берди. Ҳамма одам
 ҳайрон бўлиб қолди. Шу Ҳасан чопсон билан Гўрўгли
 гоҳ олдин, гоҳ кейин, юлдуздай бўлиб Ширвонга кетди.
 Тажан дарёга етганда, полвонларнинг қорасини кўриб,
 иш тарафлаб Тажан дарёдан ўтди. Бир тош яқинлаб
 етди. Ҳасан чопсон:

— Тўхта, баччағарлар!— деб учовининг олдидан
 шундай кес-кеслаб ўтди. Учови зўр полвон Ҳасан чоп-
 сонни йиқитиб ўтди. Гўрўгли ҳам бориб ночор учовини

Чамбилга етаклаб қайтди. Яна Элсорига — қўшиннинг олдига етди.

Чамбилдан Юнус пари Гўрўғлибекнинг олдига чиқиб, тикка Чамбилнинг тахтига етди.

Ҳасанхонга жиға санчиб, бошига сардори лашкар амал берди. Гулчеҳрага гул томдан ўрин кўрсатди.

Ана энди ҳар уруғдан ўзини мен деган йигитлар келиб, Гўрўғли жуда ҳам подшога ўхшаб, ҳар нима бори-ни талатди. Минг ҳисса даража қилиб кетди, қўшини жуда кўп бўлиб кетди. Шуйтиб бу дoston соп бўлиб кетди.¹

¹ Дoston бахшидан «Темирхон подшо» номи билан ёзиб олинган.

BÖLÜM V: SONUÇ

5.1. Yargı ve Tartışmalar

Yapılan araştırmada Özbek destanlarından Polkän rivayeti olan Çämbil Kamäli adlı eserin içerik analizi yapılarak dil özellikleri incelenmiş, ardından literatür taraması modeline uygun olarak destan ve destan dilinin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda giriş kısmında belirtilen “Destan türünün eğitimdeki işlevleri nelerdir, destan dilinin Türk dili ve edebiyatı öğretimine katkıları nelerdir, milletlerin kültürlerinin aktarılmasında destan türünün rolü nedir?” vb. temel problem alanlarına yönelik önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Destan türünün eğitim-öğretim faaliyetlerine ve Türk Dili ve edebiyatı derslerine katkısını açıklamadan önce şiir ve şiirle öğretim kavramlarına değinmek gerekmektedir. Şiir; duygu, düşünce, hayal ve özlemlerin dil ve estetiğin imkânlarından yararlanarak dinleyici ya da okuyucuda güzel hisler uyandırmak amacıyla oluşturulan edebî türdür. Bireyler daha çocuk yaşlarında ninni, tekerleme, bilmece gibi türlerle şiir diliyle tanışmaktadırlar. Şiir türü insanlığın en eski ve kendine özgü türlerinden biri olduğu için bugüne kadar pek çok amaçla kullanılmıştır. Bu amaçlardan bir tanesi de, eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında bireylerin davranışlarında istendik bir değişme oluşturmaktır. Şiirin düz yazı şeklinde oluşturulan türlere göre ezberlenişinin kolay oluşu, akılda kalıcılığı ve bireyleri çeşitli anlam ve çağrışımlara yönlendirmesi sebebiyle öğretimde daha çok tercih edildiği görülmüştür.

“Şiirle öğretim” ilk ve ortaöğretim faaliyetlerinde sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde edebî türlerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Örneğin, atasözlerinin uzun anlatılar içinde düz metin şeklinde verilmesi anlama ve kavrama olayını karmaşık hâle getirmektedir. Farklı çağrışımlara açık, zihni aktif kılan, eleştirici ve ilgi çekici şiir yöntemiyle eğitim yapıldığı takdirde, bilgilerin daha rahat ve kalıcı şekilde öğrenildiği fark edilmiştir. Bu yüzden şiir ve şiir diliyle oluşturan edebî türler eğitim-öğretim faaliyetleri için oldukça önem taşımaktadır.

Çoğunlukla nazım-nesir karışık olarak yazılışlar da şiir dilinin imkânlarından yararlanan bu edebî türlerden biri de destandır.

Destanlar anlatım tutumlarına göre; güldürmeye/eğlendirmeye yönelik işleyiş (mizah), övmeye (methiye/güzelleme), yermeye (taşlama/eleştiri), şikâyet etmeye (şikâyetnâme/dilekçe), öğüt vermeye (atasözü destanları), bilgilendirmeye yönelik (didaktik/haber destanları), yas tuturmaya yönelik (ağıt destanlar), hüner göstermeye öğünmeye yönelik olmak üzere tasnif edilir. Öğüt vermeye dayalı destan türü, içerisinde ihtiva ettiği bilgiler ve atasözleriyle hem bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmakta hem de Türk dili ve edebiyatı öğretimini zevkli hâle getirmektedir. Ayrıca “atasözü destanları” ya da ”nasihatname” adı verilen bu destanların, insanları iyiye ve doğruya yönlendirdikleri için değerler eğitimine de büyük katkı sağladığı tespit edilmiştir. İncelemeye konu olan Çämbil Kamäli isimli destanda bulunan “idealize edilmiş” tiplerin de gençlere kahramanlık, vatan sevgisi, fedakârlık gibi değerler konusunda örnek olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda destan türünün ve sahip olduğu dil özelliklerinin eğitim faaliyetleri ve Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı açıkça görülmektedir.

Kültürün bir bütün olarak algılanıp sonraki nesillere aktarılabilmesi için de destan türünün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Destanlar bir edebî tür olarak arka planlarında ait oldukları ulusun duyuş ve düşünüş özelliklerini, gelenek ve göreneklerini, estetik anlayışlarını, hatta topluma yön veren siyasî, sosyal olay ve kişileri barındırır. Bu yüzden destanlar, toplumlar için birer kültür ve tarih vesikasıdır. Bu kültür ve tarih vesikasının taşınması görevini yine destanların sahip olduğu dil imkânları yerine getirmektedir. Çünkü destanlar dil ve anlatım kaynakları açısından yaratıldıkları toplumlardan beslenirler. Destan dili, son derece millî yani toplumun kendi konuşup yazdığı dildir. Bu dilin kendi kültürünü taşıyıp sonraki kuşaklara aktarması kadar da doğal bir durum yoktur. Millî kültür kavramının bilincinde olan uluslar, bu kültürel ve manevi değerlerini muhafaza etmek için UNESCO bünyesinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’ni imzalamışlardır. Bu listede kaynağını destan geleneğinden alan Dede Korkut-Korkut Ata Mirası’nın bulunması da destanların Türk kültürünün yaratılması ve aktarılmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Çämbil amäli isimli Özbek destanı, farklı bir Türk toplumun kültürünü temsil etmesi ve Türkçenin farklı şiveleri arasındaki ilişkiyi belirtmesi açısından iyi bir örnek teşkil etmiştir. Örneklem olarak seçilen metin, sahip olduğu dil özellikleriyle amaçlar kısmında belirtilen Türk dilinin farklı şiveleri arasındaki benzerlikleri ve farklıları karşılaştırma olanağı sağlamıştır. Destan dilinin canlılığını ve dinamizmini gösteren temel fiillerin her iki şivede de ya aynı olduğu ya da fonetik farklılıklara sahip oldukları görülmüştür (âl- al-, bér- ver-, bol- ol-, kêt- git-, ıl- kıl-, kör- gör- vb.).

Her iki şivede de uluslara kaynaklık eden kültürün ve İslamiyet'in etkisiyle Arapça kelimelerin fazla olduğu hemen göze çarpmaktadır. Al, ādām, nāmus, sālām, ziyādā gibi metinde karşımıza çıkan Arapça kelimeler Türkiye Türkçesinde de sıklıkla kullanılmaktadır.

Destanda etkisini gösteren bir diğer dilin de kullanılan kelimelerden hareketle Farsça olduğu tespit edilmiştir: Eserde yer alan bāg, dāstān, dāryā, hāftā nāmāz gibi Farsça kökenli kelimeler her iki şivede de ortaktır.

Görüldüğü üzere; destan türünün eğitim-öğretim faaliyetlerine, Türk dili ve edebiyatı derslerine, kültürün muhafaza edilip aktarılmasına birçok katkısı söz konusudur. Bu amaçların gerçekleşmesinde, dil ve edebiyat kavramlarının öneminin vurgulanmasında günümüz öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.

5.2. Öneriler

Bir toplumu millet hâline getiren unsurların başında dil ve edebiyat gibi manevi değerler gelmektedir. Tarih boyunca kültürlerini geniş coğrafyalarda yaşatmayı başarmış milletler incelendiğinde hepsinin dil ve edebiyat kaynaklarını korudukları görülmektedir. Kendi millî kültürlerini inşa edemeyen toplumlar ya tarih sahnesinden silinir ya da sömürge toplumu hâline gelir. Bu yüzden toplumlar ilk önce dil, edebiyat, kültür gibi unsurların öneminin farkında olmalıdır. Bu bilinç, bireylere en iyi şekilde ancak eğitimle kazandırılabilir. Özellikle örgün eğitim kapsamında okullarda verilen Türk dili ve edebiyatı dersine ait kazanımlar, Türk kültürünün benimsenmesine yönelik olmalıdır. Bu anlamda Türk dili ve edebiyatı derslerinde yer alan okuma, dinleme,

yazma ve sözlü iletişim becerileri; öğrencilerin millî kültürlerini ve tarih boyunca millî kültürlerine katkı sağlayan her türlü değeri tanıyıp onlara sahip çıkmanın bilincini kazandırmaya yönelik düzenlenmelidir. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı, ders planları, ders kitapları ve öğretmen kılavuz kitapları da bu doğrultuda sürekli güncellenmelidir.

“Türk kültürünü ve Türkçenin inceliklerini tanımaları”, “Türkçeyi özenli ve bilinçli şekilde kullanmaları”, “Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlâki, kültürel ve evrensel değerleri tanımaları ve benimsemeleri” gibi maddeler Millî eğitim politikalarının Türk kültürüne, Türk edebiyat tarihinin gelişimine, eserler aracılığıyla kültürel mirasımızın tanınmasına ve benimsenmesine yönelik olduğundan dikkat çekicidir (MEB, 2015, s.3). Bu kazanımların gerçekleşmesi adına eğitim-öğretim faaliyetlerinde edebî metinlerden sıklıkla yararlanılmalıdır.

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde ders kitaplarına örnek olarak alınacak metinlerin doğru bir şekilde seçilmesi gerekmektedir. 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Millî Eğitim 11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı incelendiğinde “Şiir” ünitesinde Türkiye sınırları dışına çıkıldığı farklı Türk toplumlarının şairlerinin de kitapta yer aldığı görülmektedir. Azeri Edebiyatı’ndan Şehriyar ve Bahriyar Vahapzade gibi şairlerin eserlerine yer verilmesi MEB’in Türk kültürünü öğrencilere bir bütün olarak tanıtmaya ve kavratmaya çabasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aynı anlayış, 10. Sınıf “Destan” ünitesinde de gösterilmelidir.

Kitaplarda sadece Oğuz Kağan, Battal Gazi gibi popüler destanlara değil, birçok milletten özellikle farklı Türk toplumlarından destan örneklerine yer verilmelidir. İncelemeye konu olan Çämbil Kamäli Destanı, Köroğlu’nun Özbek varyantını temsil etmektedir. Hem farklı bir Türk kültüründe yaratılmış olması hem de Türkçenin önemli bir şivesi olan Özbek Türkçesi ile yazılmış olması bu destanın önemini arttırmaktadır. Bu metnin bir bölümü Türkiye Türkçesiyle beraber ders kitabında yer alırsa öğrenci hem destan türünün diğer Türk toplumlarında da yaratıldığının bilincine varır hem de Türkçenin bir şivesi olan Özbekçenin dil özelliklerine aşina olur. Çoğu bireyin Özbekçe, Azerice, Türkmence, Kırgızca, Kazakça gibi dillerin Türkçenin bir şivesi

olduğunu bilmedikleri göz önüne alınırsa bu öneri, Türk kültürünün bir bütün olarak algılanmasına oldukça yardımcı olacaktır.

Millî kültür; ancak millî bir eğitim, millî bir dil ve millî bir edebiyat ile inşa edilebilir. Millî kültürün üzerine gidilmedikçe eğitimde ve toplumda yer alan problemlerin düzelmeyeceği unutulmamalıdır.

BÖLÜM VI: KAYNAKÇA

- Aça, M., Ekici, M., Yılmaz, A.M. (2014). Anonim Halk Edebiyatı. Oğuz M. Ö. (ed.). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (133-238). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Akalın, Şükrü Hâluk; [vd.]. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 11. Baskı.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları.
- Alptekin, İ. ve İçel, H. (2011). Batı Versiyonlarında Köroğlu. *Millî Folklor Dergisi*, 91, 37-50.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner G. (2015). *Codex Comanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aslan, E. (1978). *Sabit Müdamî, Doğu Anadolu Saz Şairleri (İkinci Kitap)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Avcı, Y. (1997). Özbek Türkçesindeki Ünlü Uyumlara Dair. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.4., 166-172
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Berdak, Y. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Taşkent.
- Berdak, Y. (2010). Ali Şir Nevai ve Şimdiki Özbek Dilinin Ünlüleri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17, 267-280 .
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1931). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Ceylan, E. Y. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 151-165.
- Coşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel Ö. ve Kaya Z. (2012). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. Demirel Ö. ve Kaya Z. (ed.). *Eğitim Bilimine Giriş* (s.1-22). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Destan. (1985). *Yeni Türk Ansiklopedisi*. C.2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Destan. TDEA. C. 2. (s. 263-271).

- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilaçar, A (1968). *Dil Diller ve Dilcilik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2014). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (hızl. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekici, M. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II. *Milli Folklor Dergisi*, 53, 27-34.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler-* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erarşlan, K. (1970), Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 113-124.
- Ercilasun, A. B. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Erenoğlu, D. (2008). Mehmet Kaplan'ın Dil Üzerine Görüşleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 36*, 65-80.
- Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ertürk, S. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan.
- Güzel, A. (2006). Edebiyat Eğitiminde Amaçlar ve Bu Amaçlara Yönelik Yöntem Teknik ve Örnek Uygulamalar, *Millî Eğitim Dergisi*, 169.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. (hızl. Vahit Türk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hüseyin K. K. (1928-1943). *Büyük Türk Lûgati*. 4 cilt. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaplan, M. (1985). Dil ve Kültür. *Türk Edebiyatı Dergisi*, S.143, 9.
- Kaplan, M. (2011). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kavcar, C. (1982). *Edebiyat ve Eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Keklik S. ve Savran Ö. (2015). Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1923-2014). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/7, 599-658.
- Kırbaşoğlu, F. (1997). Köroğlu'nun Özbek Varyantları Üzerine Bir İnceleme. *Milli Folklor Dergisi*, 33, 31-34.

- Komisyön, (2015). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB.
- Komratbaev, E. (1987). *Kazak Destanı ve Türkoloji*. Almatı: İlim Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurudayıoğlu, M. ve Çakıcı, E. (2013). *Türk Edebiyatı dersinin öğretiminde değerler*. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(3), 41-57.
- Küçükahmet, L. (2002). *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Levend, A. S. (1980). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Marufov, Z. M. (1981). *Özbek Dilinin İzahlı Lugati (Kiril)*. Moskova. Cilt 1-2.
- Oğuz, M. Ö. (2004). Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları. *Millî Folklor*, 62, (s.5-7).
- Oğuzkan, A. (2001). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü- Dizinler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özden, Y. (1998). *Eğitimde Dönüşüm, Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Öztürk, R. (2016). *Özbek Türkçesi El Kitabı*. Konya: Palet Yayınları.
- Petruşevskiy, İ. P. (1949). *Azerbaycan'ın Tarihiyle İlgili Yazılmış Makaleler Külliyyatı*. Bakü.
- Savaşkan, V. (2017). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Liselerdeki Türk Edebiyatı Eğitimi İçinde Halk Hikâyesi Öğretiminin Yeterliğine İlişkin Görüşlerinin Güncellenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1706-1725.
- Saymer, Y. (2018). *Özbek Destanlarından Polken Rivayeti Olan Avazhan'ın (303-340 Sayfalar) Destan Dili Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Sinan, A.T. (2006). Ana Dili Üzerine Bazı Düşünceler. *Doğu Anadolu Bölgesi Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, s.75-78.
- Sümer, F. ve Albayrak N. (2002). *Köroğlu*. DİA. C. 26. (s.268-270).
- Şaabdurahmanov ve Ş., Hacıyev A. (1975). *Özbek Tili Grammatikası 1 Tom Morfologiya*. Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Şen, M. (1999). Almak Fiili Üzerine. 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı* (1996). (s. 1071- 1092). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, M.(2007). Tarihî Şivelerde Ek Uyumsuzluğu Var mı?. 4. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (2000). (s. 1695-1733). Ankara: Türk Dil

Kurumu Yayınları.

- Şen, M. (2016). *Türk Dilinin Dünü ve Bugünü*. İstanbul: Post Yayın.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi B. (1298). *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî*. İstanbul.
- Tezcan, M. (1997). *Türk Kişiliği Türk Kültür-Kişiliği İlişkileri*. Ankara: Kültür Yayınları.
- Topaloğlu, A.& Ayverdi İ. (2007). *Kubbealtı Lugati Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Turan, Ö. (2017). *Kitâb-ı Köroğlu (vr. 68b – 92a) (İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Uzun, E. (1997). *Köroğlu "Eser Ofset"*. Trabzon.
- Üşenmez, E. & Boltabayev, S. & Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Variş, F. (1973). Cumhuriyet'in 50. yılında Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmede Karşılaşılan Birkaç Sorun. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.
- Yerlikaya, M. A. (2018). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi 11. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Ekoyay Yayınları.
- Yetiş, K. Destan. DİA, C. 9. (s. 202-205).
- Yıldırım, D. (1983). *Köroğlu Semineri Bildirileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.